

**SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
FILOZOFSKI FAKULTET**

Ana Čelik

**PROBLEMI U PONAŠANJU ADOLESCENATA U OKVIRU
TEORIJE EKOLOŠKOG MODELA**

Doktorski rad

(privremena verzija za objavu na web stranici)

Osijek, 2024.

JOSIP JURAJ STROSSMAYER UNIVERSITY
FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Ana Čelik

**PROBLEMS IN ADOLESCENTS' BEHAVIOUR IN THE
FRAME OF ECOLOGICAL MODEL THEORY**

Doctoral Thesis

Osijek, 2024.

**SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
FILOZOFSKI FAKULTET**

Ana Čelik

**PROBLEMI U PONAŠANJU ADOLESCENATA U OKVIRU
TEORIJE EKOLOŠKOG MODELA**

Doktorski rad

Područje društvenih znanosti, pedagogija, socijalna pedagogija

Mentor:

prof. dr. sc. Goran Livazović

Osijek, 2024.

JOSIP JURAJ STROSSMAYER UNIVERSITY
FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Ana Čelik

**PROBLEMS IN ADOLESCENTS' BEHAVIOUR IN THE
FRAME OF ECOLOGICAL MODEL THEORY**

Doctoral Thesis

Social science, Pedagogy, Social Pedagogy

Supervisor:

Goran Livazović, Ph.D., Full Professor

Osijek, 2024.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravila te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni. Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasna da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi doktorskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

Mjesto i datum

Osijek, 9. siječnja 2024.

Potpis doktorandice

Ana Čelik

INFORMACIJE O MENTORU

Goran Livazović redoviti je profesor na Odsjeku za pedagogiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i nositelj kolegija Socijalna pedagogija, Pedagogija slobodnog vremena, Medijska pedagogija, Statistika u pedagoškim istraživanjima, Pedagogija adolescencije, Multimedijalno osposobljavanje, Pedagogija djece s posebnim potrebama. Rođen je u Osijeku 1982. godine. Diplomirao je 2004. godine na Učiteljskom fakultetu u Osijeku, a doktorirao 2011. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu s temom „Utjecaj medija na poremećaje u ponašanju adolescenata“, pod mentorstvom red. prof. dr. sc. Vlatka Previšića. Nakon 5 godina rada kao učitelj engleskog jezika u osnovnoškolskoj praksi (2004. - 2008.), zaposlen je kao asistent (2008. - 2011.), viši asistent (2011. - 2012.), docent (2012. - 2018.), izvanredni profesor (2018. - 2023.) na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Osijeku te redoviti profesor (2023. - danas) na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Osijeku. Predavač je na poslijediplomskom doktorskom studiju Pedagogija i kultura suvremene škole Filozofskog fakulteta Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku od ak. 2013./2014. godine, te pozvani predavač na Poslijediplomskom doktorskom studiju Kurikulum suvremene škole Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, kao i pozvani predavač Sveučilišta u Grazu, Austrija, u 2021. godini. Bio je prodekan za nastavu Filozofskog fakulteta Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku (2014. - 2017.), voditelj Odsjeka za pedagogiju (2012. - 2014., 2020. - 2023.), tajnik i član Upravnog odbora Hrvatskog pedagoškog društva (2013. - 2018.), član međunarodnog Stručnog tima za provedbu Reakreditacijskog postupka visokih učilišta Republike Hrvatske u 2014. i 2020. godini na poziv Agencije za znanost i visoko obrazovanje Republike Hrvatske. Član je Povjerenstva za doktorski studij Pedagogija i kultura suvremene škole Filozofskog fakulteta u Osijeku (2013. - 2018. i 2021. - danas). Bio je član znanstvenoistraživačkog projekta „Kurikulum socijalnih kompetencija i odnosa u školi“ (2009. - 2013.) pri Zavodu za pedagogiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, prema programu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske. Trenutno je znanstveni član projekta „Hrvatski monitor nasilja“, voditeljice projekta doc. dr. sc. Reane Bezić s Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, financiranog od Hrvatske zaklade za znanost (2017. - danas), u sklopu kojeg je voditelj Regionalnog laboratorija u Osijeku. Voditelj je projekta „Istraživanje studijskih programa radi utvrđivanja zastupljenosti razvoja digitalnih kompetencija studenata“ Agencije za znanost i visoko obrazovanje RH u okviru projekta „e-Sveučilišta“ čiji je nositelj Hrvatska akademska i istraživačka mreža (CARNET). Dobitnik je nagrada i priznanja tijekom studija i profesionalnog rada. Diplomirao je kao najuspješniji student na Učiteljskom fakultetu

u Osijeku (2004.). Nositelj je nagrade Best presentation award 2014. godine na Međunarodnoj znanstvenoj konferenciji SGEM International Scientific Conference on Social Sciences & Arts s temom izlaganja „The pedagogical perspective of contemporary adolescent risk behaviors“ u Albeni, Bugarska. Dobitnik je Nagrade za znanstveni rad Filozofskog fakulteta u Osijeku u 2021. godini. Objavio je više od 40 znanstvenih radova u renomiranim međunarodnim i domaćim publikacijama, autor je 6 stručnih priručnika i 1 znanstvene knjige. Recenzent je niza renomiranih međunarodnih časopisa. Znanstveno-stručno se usavršavao u Sjedinjenim Američkim Državama (2021., 2022.), Velikoj Britaniji (2022., 2023.) i Belgiji (2019.). Član je Uredničkog odbora časopisa “Školski vjesnik” koji izdaje Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu. Pozvani je urednik posebnog tematskog izdanja švicarskog međunarodnog časopisa „Societies“ (indeksiran u WOS-u i SCOPUS-u). Služi se engleskim, njemačkim i talijanskim jezikom u govoru i pismu, te pasivno francuskim i mađarskim jezikom.

ZAHVALE

Zahvaljujem mojem mentoru, prof. dr. sc. Goranu Livazoviću na vodstvu, angažmanu, profesionalnosti, savjetovanju i podršci.

Hvala prof. dr. sc. Zlatku Miliši te kolegicama i kolegama na bezuvjetnoj pomoći.

**

Hvala mojoj obitelji na ohrabrenju, ljubavi i toplini.

*

Hvala Jeleni što je uvijek bila blizu.

Posveta

Ovaj rad posvećujem mojoj majci, koja me svojom ljubavlju i životnom potporom naučila da uistinu male stvari čine čovjeka velikim.

SAŽETAK

Cilj je ovoga rada ispitati fenomenologiju i istražiti etiologiju problema u ponašanju adolescenata uključenih u institucionalni tretman i adolescenata u općoj populaciji u okviru rizično-zaštitnih podsustava društvenog ekološkog modela, koji utječu na razvoj, odgoj i socijalizaciju.

U teorijskom dijelu rada prikazana je i korištena Bronfenbrennerova teorija ekološkog modela u odgoju i socijalizaciji djece i mladih prema kojoj je za razvoj, odgoj i socijalizaciju djeteta najvažnije sagledati i uzeti u obzir kombinaciju individualnih karakteristika pojedinca, onih bioloških i psiholoških, te intenzitet utjecaja društva i okoline. Prema Bronfenbrennerovom bioekološkom modelu ljudskog razvoja u radu je objašnjena pedagogija djece i mladih u vrijeme adolescencije te su prikazani rizični i zaštitni čimbenici u odgoju i socijalizaciji djece i mladih. Prikazana je fenomenologija problema u ponašanju adolescenata iz perspektive pedagogije kao znanosti, gdje su pritom problemi u ponašanju definirani kao središnji pojam koji obuhvaća tri skupine ponašanja, rizična ponašanja, teškoće u ponašanju te poremećaje u ponašanju. U radu su problemi u ponašanju kategorizirani kao internalizirani i eksternalizirani oblici problema u ponašanju te je prikazana etiologija problema u ponašanju u kontekstu pedagogije kao interdisciplinarnе znanosti kroz biološke, psihološke, sociološke i biopsihosocijalne teorije.

U empirijskom dijelu rada analizirani su podaci prikupljeni na uzorku od 455 ispitanika, adolescenata iz opće populacije i adolescenata koji su na području Republike Hrvatske korisnici institucionalnog tretmana – domova za odgoj djece i mladeži, odgojnih domova te odgojnih zavoda u Požegi i Turopolju. Prikupljeni podaci uneseni su i obrađeni su primjenom statističkog programa za računalnu obradu podataka (SPSS, verzija 26.0), postupcima deskriptivne i inferencijalne statistike – t-test za nezavisne uzorke, ANOVA i hijerarhijska regresijska analiza.

Rezultatima istraživanja utvrđene su značajne razlike na svim razinama društvenog ekosustava i u problemima u ponašanju s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika. Utvrđena je značajna pozitivna povezanost između problema u ponašanju i loše kvalitete obiteljskih odnosa. Također, utvrđena je značajna pozitivna povezanost između problema u ponašanju i loše kvalitete provođenja slobodnog vremena. Utvrđena je i značajna povezanost internaliziranih i

eksternaliziranih problema u ponašanju. Dobiveni su značajni prediktori problema u ponašanju, među kojima se od sociodemografskih varijabli kao primarni prediktor pokazao školski uspjeh, a od varijabli društvenog ekosustava kao primarni prediktori pokazali su se čimbenici iz razine mikrosustava (obitelj, škola, vršnjaci) te egzozustava (slobodno vrijeme). Od varijabli internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju kao primarni prediktori pokazali su se problem lijenosti te problem ovisnosti.

Rezultati rada doprinose razumijevanju etiologije i fenomenologije problema u ponašanju kod adolescenata, obogaćujući znanstveni i stručni sadržaj novim saznanjima, a upućuju na višestruke zaštitne i rizične čimbenike višestrukih indikatora problema u ponašanju. Dobiveni rezultati rada mogu na interdisciplinarnoj razini pomoći djelatnicima u odgojno-obrazovnim sustavima pravovremenu identifikaciju djece i mladih u riziku, a dobivene informacije mogu im pomoći u osmišljavanju i planiranju preventivnih odgojno-obrazovnih strategija i programa vezanih uz probleme u ponašanju djece i mladih. Također, dobiveni podatci mogu doprinijeti planiranju strategija vezanih uz razvoj odgojnih kompetencija roditelja, odgojno-obrazovnih djelatnika i studenata svih nastavničkih smjerova te oblikovanju školskih kurikulumu.

Ključne riječi: adolescenti, odgoj, problemi u ponašanju, socijalizacija, teorija ekološkog modela.

ABSTRACT

The aim of this paper is to examine the phenomenology and investigate the etiology of behavioral problems of adolescents involved in institutional treatment and adolescents in the general population within the framework of the risk-protective subsystems of the social ecological model, which affect development, upbringing and socialization.

In the theoretical part of the paper, Bronfenbrenner's theory of the ecological model in the upbringing and socialization of children and young people is presented and used, according to which the most important thing for the development, upbringing and socialization of a child is to look at and take into account the combination of the individual's individual characteristics, biological and psychological, as well as the intensity of the influence of society and environment. According to Bronfenbrenner's bioecological model of human development, the paper explains the pedagogy of children and young people during adolescence and presents risk and protective factors in the upbringing and socialization of children and young people. The phenomenology of behavioral problems in adolescents is presented from the perspective of pedagogy as a science, where behavioral problems are defined as a central term that encompasses three groups of behavior, risky behaviors, behavioral difficulties, and behavioral disorders. In the paper, behavioral problems are categorized as internalized and externalized forms of behavioral problems, and the etiology of behavioral problems is presented in the context of pedagogy as an interdisciplinary science through biological, psychological, sociological and biopsychosocial theories.

In the empirical part of the paper, the data collected on a sample of 455 respondents, adolescents from the general population and adolescents who are beneficiaries of institutional treatment in the territory of the Republic of Croatia - homes for raising children and youth, educational homes and educational institutes in Požega and Turopolje were analyzed. The collected data were entered and processed using a statistical program for computer data processing (SPSS, version 26.0), descriptive and inferential statistics procedures - t-test for independent samples, ANOVA and hierarchical regression analysis.

The results of the research revealed significant differences at all levels of the social ecosystem and in behavioral problems with regard to the sociodemographic characteristics of the respondents. A significant positive correlation was found between behavioral problems and

poor quality of family relationships. Also, a significant positive correlation was found between behavioral problems and poor quality of leisure time. A significant connection between internalized and externalized behavioral problems was also established. Significant predictors of behavioral problems were obtained, among which school success proved to be the best predictor of sociodemographic variables, and factors from the microsystem (family, school, peers) and exosystem (free time) levels proved to be the best predictors of social ecosystem variables. Of the variables of internalized and externalized forms of behavioral problems, the best predictors were the problem of carelessness and laziness and the problem of addiction.

The results of the work contribute to the understanding of the etiology and phenomenology of behavioral problems in adolescents, the scientific and educational corpus of new knowledge, and point to multiple protective and risk factors of multiple indicators of behavioral problems. The obtained results of the work can help employees in the educational sectors in the timely identification of children and young people at risk on an interdisciplinary level, and the information obtained can help them in designing and planning preventive educational strategies and programs related to problems in the behavior of children and young people. Also, the obtained data can contribute to the planning of strategies related to the development of educational competences of parents, educational workers and students of all teaching majors, as well as to the design of school curricula.

Key words: adolescents, upbringing, behavioral problems, socialization, ecological model theory.

SADRŽAJ:

I. UVOD	1
II. METODOLOGIJA TEORIJSKOG ISTRAŽIVANJA	4
2.1. Problemi u ponašanju adolescenata iz perspektive pedagogije kao znanosti	4
2.1.1. Fenomenologija problema u ponašanju u pedagojskom kontekstu.....	7
2.1.1.1. Internalizirani problemi u ponašanju u odgoju djece i mladih.....	12
2.1.1.1.1. Lijenost kao socijalno-pedagoški problem	15
2.1.1.1.2. Socijalna izoliranost u razvoju djece i mladih	19
2.1.1.1.3. Obilježja anksioznosti u odgoju i obrazovanju mladih.....	23
2.1.1.1.4. Depresivnost kao socijalno-pedagoški izazov.....	27
2.1.1.1.5. Neurotski uvjetovani problemi u ponašanju	30
2.1.1.2. Eksternalizirani problemi u ponašanju u odgoju djece i mladih	34
2.1.1.2.1. Nedisциплиiranost u kontekstu odgojnog i obrazovnog procesa	38
2.1.1.2.2. Maloljetnička delinkvencija u procesu odrastanja.....	45
2.1.1.2.3. Pedagoški aspekti agresivnosti u razdoblju adolescencije	49
2.1.1.2.4. Pedagoške implikacije problema ovisnosti.....	53
2.1.1.2.5. Problem hiperaktivnost u ponašanju adolescenata kao dio integracijske pedagogije.....	61
2.1.2. Etiologija problema u ponašanju u kontekstu pedagogije kao interdisciplinarne znanosti.....	65
2.1.2.1. Biološke teorije razvoja problema u ponašanju	68
2.1.2.2. Psihološki pristupi razvojnim problemima djece i mladih	71
2.1.2.3. Sociološke teorije o etiologiji problema u ponašanju	78
2.1.2.4. Biopsihosocijalne teorije razvoja i ponašanja pojedinca	81
2.2. Bronfenbrennerova teorija ekološkog modela u odgoju i socijalizaciji djece i mladih.	94
2.2.1. Razina mikrosustava	101
2.2.2. Razina mezosustava.....	111
2.2.3. Razina egzosustava.....	113
2.2.4. Razina makrosustava	120
2.2.5. Razina kronosustava	125
2.3. Pedagogija adolescencije u društvenom ekosustavu	130
III. METODOLOGIJA EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA	140
3.1. Cilj i problemi istraživanja.....	140
3.2. Hipoteze.....	140
3.3. Ispitanici	141
3.4. Instrument.....	142

3.5. Postupak.....	145
IV. REZULTATI	148
4.1. Deskriptivna analiza instrumenta.....	148
4.2. Kvaliteta ekosustava s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika.....	161
4.3. Internalizirani problemi u ponašanju s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika	172
4.4. Eksternalizirani problemi u ponašanju s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika	181
4.5. Povezanost problema u ponašanju i kvalitete obiteljskih odnosa	190
4.6. Povezanost problema u ponašanju i kvalitete provođenja slobodnog vremena	192
4.7. Povezanost internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju.....	194
4.8. Hijerarhijska regresijska analiza ponašanja adolescenata u društvenom ekosustavu.....	196
V. RASPRAVA	225
VI. ZAKLJUČAK.....	247
POPIS LITERATURE.....	252
PRILOZI.....	293

I. UVOD

U suvremenom društvu, društvu povećanih očekivanja i brojnih izazova kojima su mladi izloženi, prisutni su aktualni problemi današnjice koji se očituju u problemima u odgoju i socijalizaciji djece i mladih, poput nemarnosti, socijalne izoliranosti, usamljenosti, plašljivosti, anksioznosti, depresije, nediscipliniranosti, buntovništva, agresije, hiperaktivnosti, delinkvencije, ovisnosti te drugih različitih oblika internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju djece i mladih (Akhmedova, 2022; Ansary i Luthar, 2009; Arakelyan i Ager, 2020; Badura, 2018; Bascoe i sur., 2009; Biglbauer i Korajlija, 2020; Bronfenbrenner i Morris, 2006; Brown i sur., 2020; Campos i sur., 2019; Diamond, 2020; Ferić-Šlehan, 2008; Hatoum i sur., 2018; Jokić i Ristić Dedić, 2023; Koller-Trbović, Mirosavljević i Jeđud Borić, 2017; Livazović, 2017, 2018; MacAlister, 2022; Miliša, Dević i Perić, 2015; Olivier i sur., 2020; Raboteg-Šarić, 2014; Rapee i sur., 2023; Rico i sur., 2022; Scott, 2021; Sulthon i Munir, 2023; Velki i Romstein, 2016;). S obzirom na raslojavanje obiteljskog konteksta, povećani broj rastava i razvoda brakova, materijalnu nesigurnost, siromaštvo i ekonomske krize, pandemije, te kognitivnu, emocionalnu i psihotjelesnu nezrelost, kao i kontinuiranu promjenu vrijednosti i stilova ponašanja u zajednicama u kojima odrastaju, mladi često nailaze na probleme koje ne znaju riješiti, što ih može usmjeriti rizičnim oblicima ponašanja. Stoga su pitanja s ciljem promicanja uspješne integracije i socijalizacije mladih iznimno važna za znanost o odgoju.

O problemima u ponašanju u ponašanju nije moguće govoriti bez sagledavanja konteksta odgoja i socijalizacije mlade generacije, a posebice bez konteksta društvenih aktualnosti koje iniciraju rizične situacije i ponašanja. Termin *problemi u ponašanju* podrazumijeva raznolik raspon različitih vrsta ponašanja kod mladih koja mogu biti različitih obilježja, a uglavnom se razvijaju postupno, od blažih, gdje su mladi izloženi riziku, do težih, koji rezultiraju rizičnim ponašanjima i problemima u ponašanju. Problemi u ponašanju predstavljaju skupni naziv za sve biološke, psihološke, kulturološke ili socijalno-pedagoške odrednice koje nepovoljno djeluju na razvoj i funkcioniranje pojedinca i njegove okoline. Podrazumijevaju raspon ponašanja koji može biti više ili manje odstupajući od norme za određeno društvo, kulturu i situaciju. Prema socijalno-ekološkom modelu problemi u ponašanju klasificirani su u dvije veće skupine. Scholte (1995) kao prvu skupinu navodi eksternalizirane probleme koji podrazumijevaju ponašanja usmjerena prema okruženju poput vršnjačkog zlostavljanja, hiperaktivnosti, agresivnosti i krađe, i internalizirane probleme u koje spadaju ponašanja koja

su usmjerena prema sebi poput emocionalnih stanja kao što su anksioznost, depresivnost, usamljenost i socijalna izoliranost.

Uz problematiku razdoblja adolescencije i mladih u vrijeme adolescencije, te prikaz rizičnih i zaštitnih čimbenika koji utječu na razvoj djece i mladih u procesu odgoja i socijalizacije kao rizični i zaštitni čimbenici izdvajaju se oni čimbenici koje opisuje teorija ekološkog modela. Prema teoriji ekološkog modela, čovjekov se život odvija kroz niz povezanih sustava koji imaju značajan utjecaj na njegov razvoj. Utjecaj okoline na pojedinca tumači se iz različitih slojeva društveno organiziranih sustava ekološkog modela, od onih najbližih do onih najudaljenijih u kojima pojedinac sudjeluje. Bronfenbrenner (1979) navodi da je subjekt ekološkog modela pojedinac kojeg okružuju društveno organizirani podsustavi na psihičkoj i fizičkoj razini, a koji usmjeravaju čovjekov razvoj, sa ključnim odrednicama društvenog ekološkog sustava. Razina mikrosustava podrazumijeva najbliže okruženje pojedinca u kojem pojedinac djeluje, a obuhvaća pojedinca, obitelj, vršnjake i školu. Razina mezosustava odnosi se na interakcije između različitih elemenata mikrosustava, kao što su odnosi između obitelji, škole i vršnjaka. Razina egzosustava obuhvaća neizravno socijalno okruženje pojedinca, odnosno, uključuje vanjske čimbenike koji mogu utjecati na razvoj pojedinca, ali s kojima pojedinac nema izravnu interakciju, poput roditeljskog radnog mjesta, šire zajednice ili medija. Razina makrosustava podrazumijeva društvene i kulturne vrijednosti koje okružuju pojedinca i koje oblikuju ostale sustave, dok razina kronosustava obuhvaća promjene u životu pojedinca kroz vrijeme te društveno-povijesni razvojni kontekst prateći kako se pojedinac mijenja tijekom vremena i kako povijesni i životni događaji, poput ratova, ekonomskih kriza, pandemija i tehnoloških promjena utječu na pojedinca i njegovu interakciju s drugim sustavima. Rad se temelji na teoriji ekološkog modela, koja je kasnije preimenovana u *bioekološki model*, a prema kojoj su za razvoj pojedinca najvažnije biološke sastavnice i utjecaj okoline. Teorija ekološkog modela slična je Eriksonovoj teoriji cjeloživotnog psihosocijalnog razvoja, prema kojoj se ljudski razvoj odvija kroz psihosocijalne stadije. U svakom stadiju postoji utjecaj okoline na pojedinca, koji izaziva određenu vrstu krize (Erikson, 1968). Prema Eriksonovoj teoriji cjeloživotnog razvoja, krize nastaju kao posljedica fizioloških promjena i zahtjeva okoline u pojedinim razdobljima razvoja identiteta pojedinca.

Eriksonovu je teoriju prema ključnim odrednicama moguće usporediti sa sociokulturnom teorijom L. Vygotskog. Prema Vygotskom, kultura, vjerovanja, vrijednosti, vještine i običaji neke društvene skupine utječu na buduće generacije te su, ljudski razvoj i ponašanje rezultat

kulture okoline. Teorija ekološkog modela, uvažavajući druge teorije, proučava utjecaj i djelovanje okoline na razvoj pojedinca, ali ne strukturalno-funkcionalističkim pristupom.

Djecu i mlade u riziku i rizična ponašanja istražuje se u kontekstu interakcije različitih činitelja, a teorija ekološkog modela polazi od nekoliko slojeva koji uključuju najveći broj relevantnih zaštitnih i rizičnih čimbenika problema u ponašanju kao što su pojedinac, obitelj, škola, vršnjaci, zajednica, slobodno vrijeme, mediji, kultura, običaji, vrijednosti i promjene. Teorija ekološkog modela daleko šire sagledava čimbenike neprihvatljiva ponašanja i omogućava empirijski pristup i istraživanja. Prema navedenom teorijskom modelu istražuju se problemi u odgoju i socijalizaciji mladih iz socijalno-pedagoške perspektive.

Za pedagogiju kao znanost nužno je kontinuirano proučavati i istraživati pojave i događaje suvremenog društva, te teorijske i empirijske spoznaje integrirati u sustav pedagojskih i pedagoških spoznaja. Problemi u ponašanju djece i mladih važno su područje interdisciplinarnih tema, a osobito su važno područje za pedagojsku znanost i teoriju te pedagošku praksu upravo zbog razumijevanja razvojnih obrazaca djece i mladih, što je preduvjet za praćenje i identifikaciju razvoja budućih obrazaca ponašanja kod djece i mladih. Utvrđivanje i razumijevanje rizičnih i zaštitnih čimbenika povezanih s problemima u ponašanju djece i mladih u konačnici ima utjecaj na čitav društveni kontekst i unaprjeđenje samog procesa odgoja i sustava obrazovanja. Očekuje se da će rezultati ovog istraživanja doprinijeti razumijevanju etiologije i fenomenologije problema u ponašanju kod djece i mladih te da će ukazati na višestruke rizične i zaštitne čimbenike koji su izrazito važni u ekologiji razvoja djece i mladih u kontekstu odgoja i socijalizacije. Očekuje se da će rezultati rada doprinijeti stjecanju novih iskustava u području odgoja i obrazovanja te znanstvenih istraživanja.

II. METODOLOGIJA TEORIJSKOG ISTRAŽIVANJA

2.1. Problemi u ponašanju adolescenata iz perspektive pedagogije kao znanosti

Termin *problemi u ponašanju* predstavlja središnji pojam u ponašanju pojedinca koji obuhvaća tri skupine ponašanja: rizična ponašanja, teškoće u ponašanju i poremećaje u ponašanju. Navedenim vrstama ponašanja zajedničko je da su to ponašanja koja treba usmjeravati, mijenjati i rješavati, a problematikom takvih ponašanja bave se stručnjaci različitih područja. Prema Koller-Trbović i sur. (2011) rizična ponašanja su ponašanja putem kojih osoba dovodi u opasnost svoje i tuđe fizičko i psihičko zdravlje, integritet i imovinu. Prema Wanke, Piejko-Płonka i Deutschmann (2020) rizik ne mora sadržavati negativnu konotaciju već on podrazumijeva identifikaciju pozitivnih i negativnih posljedica određenog obrasca ponašanja koji je povezan s kognitivnim procesom pojedinca te s njegovim socijalnim i kulturnim kompetencijama. Rizična ponašanja niskog su intenziteta u trenutnoj situaciji ali prediktor su za loše situacije u budućnosti (Koller-Trbović i sur., 2011). Iz toga proizlazi da oblici rizičnih ponašanja zahtijevaju djelovanje najužeg kruga iz okoline pojedinca ali i drugih osoba i stručnjaka iz pojedinčevih životnih sredina. Primjerice, rizična ponašanja su izostajanje s nastave, nepridržavanje pravila kućnog i školskog reda, nezainteresiranost za vršnjačke odnose, povučenost, generalno tužno raspoloženje, eksperimentiranje s alkoholom, cigaretama, drogom, promiskuitetno ponašanje, prebrza vožnja te kasni izlasci (Adamović, Gvozdanić i Potočnik, 2023; Arnett, 2000; Wanke, Piejko-Płonka i Deutschmann, 2020; Zloković i Vrcelj, 2010).

Nadalje, teškoće u ponašanju podrazumijevaju ona ponašanja kojima pojedinac krši društvene ili zakonske norme. Teškoće u ponašanju pojavljuju se kroz određeno vremensko razdoblje ili iznenada te u više različitih sredina. Posljedice teškoća u ponašanju u trenutnoj situaciji ne moraju biti visokog intenziteta, ali mogu predstavljati rizik za budući razvoj pojedinca (Koller-Trbović i sur., 2011). Primjerice, teškoće u ponašanju mogu biti krađa, napuštanje škole, bježanje, socijalna izoliranost, samoozljeđivanje, nasilni ispadi te disciplinski prekršaj u školi (Arnett, 2000; Bartlett, Holditch-Davis i Belyea, 2005).

Prema Koller-Trbović i sur. (2011) poremećaji u ponašanju podrazumijevaju ponašanja kojima pojedinac kroz duže vremensko razdoblje ugrožava svoje djelovanje i djelovanje druge osobe te takva ponašanja imaju teške posljedice. Posljedice poremećaja u ponašanju su negativne u

trenutnoj situaciji te u svim budućim situacijama, za pojedinca i za njegovu okolinu. Poremećaji u ponašanju zahtijevaju intervenciju specijaliziranih stručnjaka i usklađeno djelovanje više sustava istovremeno. U poremećaje u ponašanju spadaju, primjerice, teža kaznena djela i prekršaji, razbojništva, izravno nasilje, preprodaja droge, ovisnosti, silovanja, i pokušaj samoubojstva (Arnett, 2000; Bartlett, Holditch-Davis i Belyea, 2005).

Na nacionalnoj razini termin „problemi u ponašanju djece i mladih predstavlja skupni naziv za sva ona ponašanja biološke, psihološke, pedagoške ili socijalne geneze, kojima dijete/mlada osoba značajno odstupa od ponašanja primjerenog dobi, situaciji, kulturnim i etičkim normama, te štetno ili opasno utječe na sebe i/ili druge pojedince ili društvene sustave“ (Koller-Trbović i sur., 2011: 13).

Različiti sustavi prema svojim domenama dotiču se s problemima u ponašanju mladih pa tako postoje i različite definicije termina *problemi u ponašanju* s različitim obuhvaćanjem tih problema, ovisno o sustavu. Prema Koller-Trbović i sur. (2011) primjerice, sustav odgoja i obrazovanja u probleme u ponašanju podrazumijeva ponašanje pojedinaca u školi koje štetno djeluje na razvoj obrazovnih, socijalnih i osobnih vještina mlade osobe. Uključuje odstupanje od uobičajenih psihosocijalnih obrazaca ponašanja, a posljedice takvog ponašanja mogu biti štetne ili opasne za okolinu u odgojno obrazovnoj skupini. Sustav socijalne skrbi u probleme u ponašanju podrazumijeva osobe koje su značajno različite u ponašanju od opće prihvaćenih socijalnih i kulturnih te zakonom definiranih normi ponašanja, a posljedice takvog ponašanja dovode u opasnost vlastiti razvoj i samu okolinu. Sustav obiteljskih centara u probleme u ponašanju podrazumijeva pojedince koji u svom ponašanju odstupaju od uobičajenih ponašanja primjerenih dobi, situaciji, kulturnim i društvenim normama u svom užem i širem okruženju, a takva ponašanja štetno djeluju na pojedinca ili njegovo okruženje te mu otežavaju uspješnu socijalnu integraciju. Sustav pravosuđa u probleme u ponašanju podrazumijeva osobe koje ostvaruju različita obilježja kaznenih djela i prekršaja. Sustav unutarnjih poslova u probleme u ponašanju podrazumijeva osobe koje ostvaruju različita obilježja kaznenih djela te svojim rizičnim ponašanjem dovode u opasnost sebe i druge. Sustav zdravstva u probleme u ponašanju podrazumijeva one osobe koje imaju ponavljajući i trajni obrazac antisocijalnog, agresivnog ponašanja koje se razlikuje od socijalno očekivanog prema dobi osobe. Prema tomu, ponašanja koja nisu u skladu s normama općeprihvaćenog i uobičajenog ponašanja nazivaju se problemima u ponašanju. No, svako odstupanje ipak ne mora nužno biti da se radi o problemu u ponašanju. Glavni kriteriji prema kojima se dijagnosticiraju problemi u ponašanju jesu odstupanja od predviđenog ponašanja koja nisu u skladu s razvojnom dobi i društvenim okolnostima (Nikstat i Riemann, 2020; Panić i Bouillet, 2021), no, da bi se određeno ponašanje

nazvalo rizikom, problemom, poremećajem ili odstupanjem, prema Koller-Trbović (2004), ono mora zadovoljiti nekoliko različitih kriterija:

- trajanje problema (razdoblje od 3-6 mjeseci ili dulje te ukoliko se pojavi nagla promjena u ponašanju),
- intenzitet problema,
- prisutnost problema u određenoj sredini,
- prisutnost većeg broja diferencijalnih problema,
- okolnosti, tj. društveni kriteriji,
- hitnost za intervenciju,
- prethodna poduzetost intervencije i njezin učinak.

Odstupanja od uobičajenih ponašanja sagledavaju se u skladu s razvojem socijalnih i emocionalnih vještina jer nepoželjni oblici ponašanja uglavnom su reakcija pojedinca na određeni podražaj. Svaki oblik obrasca ponašanja koji potencijalno ukazuje na mogućnost razvoja problema u ponašanju potrebno je od strane stručnjaka pravovremeno prepoznati i na njega reagirati. No, problemi u ponašanju, koje god pojavnosti oni bili, zbog svoje izrazito kompleksne i složene pojave, često mogu u početnim fazama razvoja problema ostati nezamijećeni ili sakriveni iza nekih drugih oblika ponašanja, što često otežava proces njihove identifikacije. U tom slučaju, presudnu ulogu imaju socijalno-pedagoške institucije koje sa svojim socijalno-pedagoškim intervencijama i programima mogu promijeniti nastale obrasce ponašanja. Rezultati istraživanja (Bijedić i sur., 2019) prikazuju rezultate Programa socijalno-pedagoških intervencija u Tuzli za učenike koji su potencijalno u rizičnoj skupini za razvoj problema u ponašanju. Na uzorku od 500 ispitanika u dobi od 10 do 15 godina provedena je procjena pripadnosti rizičnoj skupini za razvoj problema u ponašanju, od čega je procijenjeno za 86 ispitanika (39 dječaka i 47 djevojčica) da se nalaze u rizičnoj skupini za razvoj problema u ponašanju. Za procjenu se koristila Achenbachova dimenzionalna klasifikacija poremećaja ponašanja, a ispitanici su testirani u inicijalnoj, medijsalnoj i finalnoj fazi. Rezultati pokazuju da se kod ispitanika javlja promjena u ponašanju prema društveno poželjnim obrascima ponašanja iz čega proizlazi da se pravovremenom identifikacijom adolescenata potencijalno rizičnih za razvoj problema u ponašanju i pravovremenom socijalno-pedagoškom intervencijom u radu s djecom i mladima te njihovim roditeljima i skrbnicima, uspostavljaju pozitivne i željene promjene ponašanja.

Generalno se ponašanje definira društvenim očekivanjima od okoline u kojoj osoba djeluje i živi, obilježjima razvojne dobi pojedinca te njegovim ukupnim biološko-psihosocijalnim osobinama (Adamović, Gvozdanić i Potočnik, 2023; Bouillet i Uzelac, 2007; Nikstat i

Riemann, 2020;), a da bi se moglo razumjeti probleme u ponašanju adolescenata potrebno je navedenu problematiku istraživati i proučavati s njezine fenomenološke i etiološke perspektive.

2.1.1. Fenomenologija problema u ponašanju u pedagojskom kontekstu

Prilikom razumijevanja fenomenologije problema u ponašanju, kao i kod razumijevanja etiologije problema u ponašanju, potrebno je uzeti u obzir najvažnije čimbenike biološko-psihosocijalnog razvoja djece i mladih. Wenar (2003) kao bitne čimbenike za biološko-psihosocijalni razvoj djeteta navodi privrženost ljudima koji okružuju pojedinca, sposobnost za rad, sposobnost vlastite kontrole i kogniciju te ističe da ukoliko neki od ovih važnih čimbenika izostanu prilikom razvoja, tada je biološko-psihosocijalni razvoj djeteta narušen i moguća je pojava razvoja problema u ponašanju. Potencijalni nedostatak nekog od navedenih čimbenika može se, ali se i ne mora, odraziti na buduće ponašanje pojedinca, no ukoliko se odrazi, može se manifestirati kroz različita ponašanja, različitih oblika, vrsta, intenziteta i štetnosti (Nikstat i Riemann, 2020). Svaka pojava nekog od odstupajućeg oblika problema u ponašanju, ukoliko on ostane neprepoznat ili ukoliko se na njega ne reagira prikladno, obrazac takvog ponašanja često ima za posljedicu razvoj, drugih, težih oblika problema te porast broja problema, ali i pojavnost novih oblika problema u ponašanju čime, u konačnici, stanje individue postaje narušeno (Bouillet i Uzelac, 2007; Tomić-Koludrović i Leburčić, 2002; Nikstat i Riemann, 2020; Sleijpen i sur., 2016; Vizek Vidović i sur., 2003; Vranjican i sur., 2019).

Prema socijalno-ekološkom modelu, s fenomenološke strane, problemi u ponašanju klasificirani su u dvije veće skupine. Scholte (1995) kao prvu skupinu navodi eksternalizirane probleme u ponašanju koji podrazumijevaju ponašanja usmjerena prema okruženju gdje pritom podrazumijeva vršnjačko zlostavljanje, hiperaktivnost, agresivnost, i krađu, te internalizirane probleme u ponašanju u koje spadaju ponašanja koja su usmjerena prema sebi, a pritom podrazumijeva emocionalna stanja poput anksioznosti, depresivnosti, usamljenosti i socijalne izoliranosti. Žižak i sur. (2004) u eksternalizirane probleme u ponašanju, uz prethodno navedene, ubrajaju još i markiranje, ubojstvo, organizirani kriminal, bježanje, mučenje, oružane pljačke, laganje, nepoštovanje autoriteta, kršenje pravila, a u internalizirane probleme u ponašanju ubrajaju još i povlačenje u sebe, beživotnost i povučенost. U zasebnu skupinu problema u ponašanju ubrajaju ostale oblike ponašanja poput ovisnosti, neurednosti, pripadnosti sektama, čestih promjena raspoloženja i dvoličnost. Sličnu ili gotovo istu podjelu oblika ponašanja unutar eksternaliziranih i internaliziranih problema u ponašanju navode i drugi

autori (Achenbach, 1993; Bouillet i Uzelac, 2007; Davidson i Neale, 2002; Dragojević i Jaković, 2022; Jessor, 1996; Lacković-Grgin, 2006; Livazović, 2017; Martinjak i Odeljan, 2016).

Različiti oblici i vrste problema u ponašanju kod djece i mladih uglavnom su isprepleteni i teško ih je razgraničiti i klasificirati upravo iz razloga jer oni mogu obuhvaćati samo internalizirane oblike problema u ponašanju, samo eksternalizirane oblike problema u ponašanju ali i kombinaciju jednih i drugih. S obzirom da pojedinac može istovremeno manifestirati dva ili više oblika problema u ponašanju, u literaturi se prilikom podjele problema u ponašanju na dvije velike skupine, internalizirane i eksternalizirane oblike, sve češće koriste pojmovi poput *pretežito internalizirani* problemi u ponašanju i *pretežito eksternalizirani* problemi u ponašanju (Bouillet i Uzelac, 2007).

Prema rezultatima istraživanja Brajša-Žganec (2002) i Čorić (2016) dolazi se do podataka da su kod ženskog spola češći internalizirani problemi u ponašanju, a kod muškog spola su češći eksternalizirani problemi u ponašanju te je kod njih ujedno i češća kombinacija internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju. Gotovo iste podatke pokazuju i druga istraživanja iz kojih se može zaključiti da su eksternalizirani oblici problema u ponašanju češći kod muškog spola, a internalizirani oblici problema u ponašanju češći su kod ženskog spola, dok učestalost pojavljivanja problema u ponašanju ovisi o razvojnoj dobi te uglavnom dijete ili mlada osoba rijetko manifestira samo jedan od oblika problema u ponašanju (Bronfenbrenner, 1977; Buist i sur., 2004; Koller-Trbović i Žižak, 2012; Livazović i Bojčić, 2020; Patterson i sur., 2018; Zrilić i Šimurina, 2017).

Prema istraživanju Hatoum i sur. (2018) dolazi se do podataka da su internalizirani i eksternalizirani oblici problema u ponašanju genetski uvjetovani te da problemi u ponašanju pokazuju genetsku stabilnost tijekom odrastanja. Autori ističu da genetski čimbenici najviše djeluju u ranijoj dobi pojedinca, ali da postoji povezanost između genetskih čimbenika i čimbenika iz okoline koji utječu na razvoj problema u ponašanju mladih. Hannigan i sur. (2017) istraživali su longitudinalne genetske analize problema u ponašanju u dobi od 0 do 18 godina. Identificirali su 58 istraživanja, od kojih je 19 ispitivalo emocionalne probleme, 30 probleme u ponašanju, a 9 oboje. Rezultati ukazuju na to da su u većini istraživanja problemi u ponašanju genetski uvjetovani. Ovi autori ističu da utjecaj okoline ima manju ulogu u razvoju problema u ponašanju, dok Nikstat i Riemann (2020) ukazuju na suprotno. Nikstat i Riemann (2020) ističu kako su prvi proveli istraživanje o povezanosti genetskih utjecaja i utjecaja okoline na probleme u ponašanju koristeći samoprocjenu i dizajn obitelji nuklearnih blizanaca (*Nuclear Twin Family Design*), braće i sestara te njihovih roditelja. Pritom ističu da njihova ranija i druga istraživanja

uglavnom koriste samo izvješća i podatke o djeci blizancima. Istraživanje su proveli na 3087 parova blizanaca u dobi od 11 do 23 godine s ciljem utvrđivanja čimbenika rizika za razvoj problema u ponašanju mladih. U istraživanju dolaze do podataka da okolina odnosi prevagu po pitanju čimbenika koji utječu na razvoj problema u ponašanju. Također, dolaze do podataka da obiteljsko okruženje ima utjecaj na razvoj problema u ponašanju samo na individualnoj razini ili da ono ima manji utjecaj nego što to navode druga istraživanja. Autori sugeriraju da bi rad s djecom i mladima s problemima u ponašanju trebao biti usmjeren više na čimbenike iz okoline, nego na specifične uvjete unutar obitelji. Također, ističu da je za prikladne programe intervencije i resocijalizacije potrebno više multivarijantnih i longitudinalnih genetskih istraživanja koja uzimaju u obzir cijelu obitelj kako bi se detaljnije razumjela etiologija problema u ponašanju.

Prema istraživanju Klarin i sur. (2018) na uzorku od 208 ispitanika u dobi od 10 do 14 godina dolazi se do podataka da se eksternalizirani problemi u ponašanju češće pojavljuju kod starije djece i mladih, a u internaliziranim problemima u ponašanju djece i mladih nije značajna razlika s obzirom na dob, ali ni na spol ispitanika. Istraživanja pokazuju da je kod adolescenata najčešća istovremena pojavnost nekih oblika internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju (Čorić, 2016; Mihić i Bašić, 2008) te da se s porastom razvojne dobi povećavaju problemi u ponašanju (Klarin i sur., 2018). Jurić (2021) na temelju prikupljenih podataka putem alata digitalne demografije navodi da je tijekom socijalne izolacije za vrijeme pandemije COVID-19 uočen povećani rizik obiteljskog nasilja, rastava braka te problema s alkoholizmom. Prema tomu, probleme u ponašanju potrebno je promatrati kao proces stalne promjene, a konceptualizacija problema u ponašanju u suvremeno doba sve više ovisi o društvenoj paradigmi (Buist i sur., 2004; Žižak i sur., 2004).

Gilletta i sur. (2021) u svome su radu na 60 neovisnih studija sa četiri različita kontinenta metaanalizirali stupanj utjecaja ponašanja djece i mladih na ponašanje njihovih vršnjaka s ciljem kvantificiranja veličine utjecaja vršnjaka u raznim oblicima internaliziranih i eksternaliziranih oblika ponašanja. Koristili su višestruki metaanalitički pristup za procjenu stupnja u kojem je ponašanje vršnjaka predviđalo promjene u ponašanju mladih tijekom vremena. Regresijski rezultati metaanalize ukazuju na značajan utjecaj vršnjaka koji je bio male veličine, ali značajan i snažan. Pritom, utjecaj vršnjaka nije varirao u funkciji obrasca ili vrste ponašanja te tipa odnosa vršnjaka jednog sa drugim ili jednog sa više njih. Također, rezultati ukazuju na to da je utjecaj vršnjaka jači u kratkim, vremenskim razdobljima i ovisan o stavovima pojedinca u određenom trenutku.

S obzirom da adolescenti čine dvije trećine ukupne svjetske populacije te da su zbog svoje razvojne dobi jedinstvena društvena grupa, Qidwai i sur. (2010) proveli su istraživanje s ciljem identifikacije stilova života i obrasca ponašanja kod adolescenata u dobi od 12 do 19 godina. Utvrdili su da većina ispitanika kod kojih se pojavljuje problem u stilu života pripadaju dobnoj skupini od 16 do 18 godina, a od vodećih problematičnih stilova života ispitanika kao vodeći problemi u ponašanju su se pokazali neadekvatno spavanje, depresivnost i upotreba duhana. Pritom se kod adolescentica pojavljuje više simptoma depresije nego kod adolescenata te one češće imaju problema sa spavanjem. Problemi u ponašanju koji su povezani sa zlouporabom droga i ovisnosti o različitim supstancama prisutniji su kod muških ispitanika nego kod ispitanica. Utvrđeno je da 62% ispitanika kao najčešću aktivnost navode gledanje televizije do kasno u noć ili slušanje glazbe, iz čega proizlazi da ispitanici često spavaju manje od preporučenih osam sati sna. Ispitanici koji su osjećali simptome depresije, ukupno 42% ispitanika, potražili su stručnu pomoć i liječenje zbog dijagnosticirane im depresije. Također, analizom rezultata istraživanja vidljivo je da 42% ispitanika puši cigarete, a kao najčešći razlog za početak pušenja 37% ispitanika navodi da je bio pritisak vršnjaka. Prema rezultatima istog istraživanja, samo 16% ispitanika smatra da je tjelesna aktivnost važna za buduće zdravlje čovjeka. Prema istraživanju Ilišin i sur. (2001) vidljivo je da mladi percipiraju kao prihvatljiva ponašanja sva ona ponašanja koja se očituju kao oblici neposlušnosti i buntovništva, a da većini mladih nisu prihvatljiva ponašanja koja se očituju u kontekstu ovisnosti i devijantnosti.

Analizom podataka prethodnih istraživanja zaključuje se da dobiveni rezultati potvrđuju službene statistike odgojno-obrazovnih, socijalnih, pravosudnih i zdravstvenih institucija, a to je da su danas sve značajniji problemi u ponašanju povezani s određenim navikama i stilovima življenja kao što su prekomjerno konzumiranje opijata, rizično seksualno ponašanje, nedovoljna tjelesna aktivnost, nekvalitetna prehrana i poremećaji u prehrani, i nasilje. Također, sve su značajniji i psihosocijalni problemi u ponašanju poput anksioznosti, depresije, suicidalnosti, socijalne izoliranosti i problemi povezani s mentalnim zdravljem mladih. Problemi u ponašanju podrazumijevaju ona ponašanja koja zahtijevaju usmjeravanje i mijenjanje obrazaca ponašanja, neovisno o tome radi li se o rizičnom obliku ponašanja, o teškoći u ponašanju ili poremećaju u ponašanju. Do razvoja problema u ponašanju dolazi kada se naruši biološko-psihosocijalni razvoj pojedinca. Ukoliko narušen biološko-psihosocijalni razvoj pojedinca nije pravovremeno prepoznat mogu se javiti različiti obrasci ponašanja pojedinca koji mogu nepovoljno utjecati na pojedinca i zajednicu u svim razdobljima života. Generalno se problemi u ponašanju mogu klasificirati u dvije skupine, internalizirane i

eksternalizirane oblike problema u ponašanju. Internalizirani oblici problema u ponašanju podrazumijevaju ponašanja usmjerena prema sebi, a eksternalizirani oblici problema u ponašanju podrazumijevaju ponašanja usmjerena prema okruženju. Različita istraživanja ukazuju na to da su internalizirani oblici problema u ponašanju češće prisutni kod ženskog spola, a da su eksternalizirani oblici problema u ponašanju češće prisutni kod muškog spola (Brajša-Žganec, 2002; Bronfenbrenner, 1977; Buist i sur., 2004; Čorić, 2016; Harrison i sur., 2012; Jurić, 2021; Klarin i sur., 2018; Koller-Trbović i Žižak, 2012; Livazović i Bojčić, 2020; Mihić i Bašić, 2008; Zrilić i Šimurina, 2017). Također, učestalost pojavljivanja problema u ponašanju uglavnom ovisi o razvojnoj dobi pojedinca te su rijetki slučajevi kada je kod pojedinca prisutan samo jedan od oblika problema u ponašanju (Giletta i sur., 2021; Ilišin i sur., 2001; Livazović, 2017; Nikstat i Riemann, 2020; Qidwai i sur., 2010). Koji će se od oblika problema u ponašanju manifestirati kod pojedinca ovisi o različitim biološkim, psihološkim, pedagoškim i socijalnim čimbenicima te o društvenoj paradigmi u kojoj su sve više prisutne kontinuirane promjene vrijednosti. Sukladno temeljnim postavkama i okvirima različitih znanstvenih istraživanja u nastavku se prikazuju neka od češćih i osnovnih fenomenoloških obilježja internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju djece i mladih. Pritom je važno napomenuti da se složena etiologija problema u ponašanju odražava na fenomenologiju problema u ponašanju, a uključuje genetske čimbenike i čimbenike iz okoline (Giletta i sur., 2021; Hannigan i sur. 2017; Hatoum i sur., 2018; Nikstat i Riemann, 2020). Svaki od opisanih oblika ponašanja vrlo često uključuje u određenoj mjeri preklapanje s nekim drugim oblikom problema u ponašanju, stoga je svakom obliku problema u ponašanju potrebno pristupiti poštivajući zakonitosti socijalno-pedagoške profesije.

2.1.1.1. Internalizirani problemi u ponašanju u odgoju djece i mladih

Internalizirani problemi u ponašanju su pasivnog karaktera i podrazumijevaju ponašanja koja su usmjerena prema sebi, a tu se najčešće svrstavaju problemi poput povučenosti, plašljivosti, potištenosti, depresije, niskog samopouzdanja, izoliranosti, lijenosti i nemara, dosade, neurotskih problema (Davidson i Neale, 2002; Harrison i sur, 2012; Koller-Trbović i Žižak, 2012; Lacković-Grgin, 2006; Livazović, 2017; Martinjak i Odeljan, 2016; Nikstat i Riemann, 2020; Scholte, 1995; Vizek Vidović i sur., 2003; Žižak i sur., 2004; Wenar, 2003). Internalizirani problemi u ponašanju još se nazivaju i pasivni problemi u ponašanju jer nisu pretjerano vidljivi i uočljivi, no to ne umanjuje njihovu pojavnost. Pretpostavlja se da djeca i mladi s internaliziranim problemima u ponašanju rjeđe dobivaju stručnu pomoć upravo iz razloga jer se oni teže primjećuju i uglavnom ne utječu izravno na okolinu. Istraživanja pokazuju da do i tijekom razdoblja adolescencije u prosjeku oko 15% djece doživi određeno iskustvo internaliziranih problema u ponašanju (Bašić, 2009; Colman i sur., 2007; Macuka, 2016; Maglica i Džanko, 2016; Vulić-Prtorić, 2001). Među češćim problemima u ponašanju djece i mladih su depresivnost i anksioznost, a 70% djece i mladih koji iskuse internalizirane probleme u ponašanju imaju psihičke probleme i u odrasloj dobi (Bašić, 2009; Colman i sur., 2007; Macuka, 2016). Usporedbom istraživanja razvidna je predikcija trajanja internaliziranih ponašanja poput povučenosti i usamljenosti i u odrasloj dobi. Shinde i sur. (2023) utvrđuju da su kvalitetni vršnjački odnosi u korelaciji s manjom pojavnosti internaliziranih oblika problema u ponašanju, te da su loš akademski uspjeh, uključenost u fizičke tučnjave i nizak socioekonomski status obitelji u korelaciji s većom pojavnosti internaliziranih oblika problema u ponašanju adolescenata.

Begić i sur. (2020) su istraživanjem na uzorku 3500 ispitanika u dobi od 18 do 95 godina utvrdili da je 60% ispitanika imalo neke oblike anksioznosti i depresivnosti tijekom socijalne izolacije uzrokovane pandemijom COVID-19. Utvrdili su da je psihičko zdravlje lošije kod žena u odnosu na muškarce, te da je 16,7% ispitanika iskazalo nezadovoljstvo vlastitim životom. Autori navode pet čimbenika koji su najviše pogodovali razvoju anksioznosti i depresije: potres, razdvojenost od vulnerabilnih članova obitelji, nemogućnost obavljanja i pristupanju zdravstvenih pregleda, loši uvjeti za rad od kuće te promjena tijeka i načina života zbog socijalne izolacije. Autori zaključuju da su ispitanici depresivniji i anksiozniji u usporedbi s podacima prije pandemije te da im je psihološko zdravlje više narušeno u usporedbi sa sudionicima iz drugih europskih zemalja, među kojima je jedino Španjolska dobila slične rezultate kao Hrvatska.

Kuitunen i sur., (2023) navode da u razdoblju od 2019. do 2021. godine porasla učestalost posjeta primarnoj zdravstvenoj medicini zbog psihičkih problema. Najveći prijavljeni porast u 2020. bili su problemi sa spavanjem i anksiozni problemi. Rezultati istraživanja ukazuju na to da je prevalencija korištenja antidepresiva porasla za 25% u 2021. godini, a utvrdili su i porast u korištenju antipsihotika od 19%.

Tijekom 2020. godine pandemija se proširila diljem svijeta i uvjetovala je zatvaranje odgojno-obrazovnih ustanova s ciljem sprječavanja širenja SARS-cov-2, virusa koji uzrokuje COVID-19. Istraživanja ukazuju na to da je razvoj pandemije negativno utjecao na mentalno zdravlje adolescenata (Arslan i Yildirim, 2021; Wang, Liu i Wang, 2014), te da su djeca i mladi bili izloženi češćem zlostavljanju unutar obitelji (Brown i sur., 2020; Chung i sur., 2020). Arslan i Yildirim (2021) proveli su istraživanje na uzorku od 383 ispitanika u adolescentskoj dobi, s ciljem razvijanja Srednjeg školskog upitnika (MSQ) kako bi se procijenio smisao života mladih tijekom pandemije COVID-19 u kontekstu njihovog obrazovanja, odnosa s roditeljima i potencijalno razvijenih oblika internaliziranih problema u ponašanju. Rezultati istraživanja generalno ukazuju na to da ukoliko su pozitivni odnosi između djeteta i roditelja na niskoj razini, a strah od mogućeg razvitka pandemije na visokoj razini, tada se kod ispitanika s većim poimanjem o smislenosti života pojavljuje više oblika internaliziranih problema u ponašanju mladih od ispitanika s manjom razinom poimanja smisla života. Iz toga proizlazi da je viša roditeljska povezanost s djetetom ključna za jačanje mentalnog zdravlja djece i mladih u vrijeme pandemije, a posebice kod djece s razvijenijim kritičkim promišljanjem, spoznajom i razvijenijom svjesnosti o smislu života.

Prema Harrison i sur. (2012), Maglica i Džanko (2016) te Panić i Bouillet (2021) neki od češćih internaliziranih oblika problema u ponašanju mladih su nemarnost, nezainteresiranost, povučенost, depresivnost i anksioznost. Maglica i Džanko (2006) su na uzorku 246 srednjoškolaca istraživali simptome internaliziranih problema u ponašanju adolescenata i utvrdili su da su kao najčešći internalizirani oblici problema u ponašanju problemi povećane samokritičnosti, problemi sa spavanjem, neodlučnost, pesimističnost, vlastito nezadovoljstvo, nedostatak energije, razdražljivost, plakanje i promjene apetita. Bulat i Horvat (2020) utvrdili su povezanost internaliziranih problema u ponašanju i školskog okruženja te da pripadnici muškog spola koji imaju razvijene neke od oblika internaliziranih problema ponašanju ujedno imaju manje povjerenja u prijatelje, imaju lošiji akademski uspjeh iz matematike i generalni akademski uspjeh, teže komuniciraju s vršnjacima i imaju manju privrženost školi. Utvrdili su pozitivnu korelaciju između internaliziranih oblika problema u ponašanju te otuđenosti od

vršnjaka kod pripadnica ženskog spola, te negativnu korelaciju s akademskim uspjehom iz matematike i generalnim akademskim uspjehom, povjerenjem u prijatelje i s privrženosti školi.

Dakle, internalizirani oblici problema u ponašanju podrazumijevaju ponašanja koja su usmjerena prema sebi, poput povučenosti, napetosti, plašljivosti, potištenosti, anksioznosti, depresije, niskog samopouzdanja, izoliranosti, lijenosti, nemara i neurotskih problema (Arslan i Yildirim, 2021; Begić i sur., 2020; Bouillet i Uzelac, 2007; Davidson i Neale, 2002; Harrison i sur, 2012; Jessor, 1996; Koller-Trbović i Žižak, 2012; Lacković-Grgin, 2006; Livazović, 2017; Martinjak i Odeljan, 2016; Scholte, 1995; Vizek Vidović i sur., 2003; Žižak i sur., 2004; Wenar, 2003). Istraživanja pokazuju da u prosjeku oko 15% mlađih adolescenata ima iskustvo internaliziranih oblika problema u ponašanju, među kojima se kao najčešći problemi javljaju depresivnost i anksioznost (Arslan i Yildirim, 2021; Bašić, 2009; Begić i sur., 2020; Bulat i Horvat, 2020; Colman i sur., 2007; Macuka, 2016; Maglica i Džanko, 2016; Panić i Bouillet, 2021; Patterson i sur., 2018; Vulić-Prtorić, 2001). Također, ista istraživanja pokazuju da internalizirani oblici problema u ponašanju nisu izravno uočljivi kod pojedinaca te da se teže identificiraju jer uglavnom nemaju izravan utjecaj na okolinu. Iz tog se razloga može reći da su djeca i mladi s prisutnim internaliziranim oblicima problema u ponašanju u većem riziku od potencijalne narušenosti daljnjeg razvoja, u odnosu na djecu i mlade koji manifestiraju eksternalizirane oblike problema u ponašanju. Potencijalno su u većem su riziku jer ostvaruju manje izgleda za pravovremeno prepoznavanje problema u ponašanju, a rana identifikacija od iznimne je važnosti u sprječavanju progresije problema u ponašanju.

U okviru ovoga rada u nastavku se opisuju internalizirani problemi u ponašanju klasificirani u 5 pojavnih oblika internaliziranih problema u ponašanju adolescenata koji su predmet metodološkog dijela ovoga rada, kao što su lijenost, socijalna izoliranost, anksioznost, depresivnost te neurotski uvjetovani oblici problema u ponašanju. Svaki je od navedenih internaliziranih oblika problema u ponašanju opisan u poveznici s drugim internaliziranim oblicima problema u ponašanju koji im prethode kao njihovi blaži oblici poput problema nemarnosti, povučenosti, usamljenosti, plašljivosti i potištenosti.

2.1.1.1.1. Lijenost kao socijalno-pedagoški problem

Lijenost je općeprihvaćen termin u društvu koji pojedinca povezuje s teškim ispunjavanjem svojih obaveza ili odbijanjem ispunjavanja obaveza, nemarnošću te ne htjenjem mijenjanja navika. S obzirom da je taj termin podložan različitim individualnim interpretacijama još se koristi pojam *odgađanje* ili *odugovlačenje*, a u znanstvenoj se literaturi koristi srodan termin *prokrastinacija*, kao klinički pojam. Generalno prokrastinacija podrazumijeva voljno nepotrebno odgađanje obaveza (Andrić, 2016; Canjek i Žažar, 2020; Mulaosmanović i Prelić, 2019; Özer, 2009; Pychyl, 2008). Premda, taj termin generalno nije jednoznačan u kontekstu problema u ponašanju. Canjek i Žažar (2020) problematiziraju problem lijenosti kao društvenu pojavu jer razvoj ovog problema ovisi o sociokulturnom kontekstu, stoga prema ovim autorima i definicija problema lijenosti ovisi o društvenom okruženju. U kontekstu socijalno-pedagoških izazova prokrastinacija se smatra značajnim problemom, posebice u odgojno-obrazovnom sustavu (Mulaosmanović i Prelić, 2019) gdje se koristi općeprihvaćena terminologija, poput *nemarnost* i *lijenost*. Iz pedagoške perspektive lijenost obuhvaća nedostatak želje za bilo kojom vrstom rada ili akademske aktivnosti, a može se identificirati kao raspoloženje ili kao individualna osobina pojedinca (Özer, 2011). Lijenost kao raspoloženje podrazumijeva privremenost, a kao osobina podrazumijeva kontinuiranost u odgađanju situacija.

U pedagoškom kontekstu neka od obilježja lijenog djeteta su nemarnost, slabo samopouzdanje, nemogućnost razvijanja vještina, odbijanje sudjelovanja u aktivnostima, nesigurnost, ravnodušnost, nedostatak zanimanja za okolinu, problemi s održavanjem pažnje, nezadovoljstvo (Lacković-Grgin, 2006; Neinstein, 2002; Özer, 2011; Steinberg, 2013). Do pojave lijenosti dolazi se kroz izloženost situacijama koje u pojedincu izazivaju nelagodu, a lijenost kao problem u ponašanju povezana je s nemarnošću, s nedostatkom motivacije te negativnim emocijama koje se pojavljuju tijekom djetinjstva i u školskoj dobi, poput straha od neuspjeha, osjećaja nemoći, negativnog stava vezanog uz ishod određene situacije, potištenosti i anksioznosti (Mulaosmanović i Prelić, 2019; Senécal i sur., 1995). Takve negativne emocije mogu izazvati ponašanje koje može voditi naučenoj bespomoćnosti. Prema Jensen (2000) simptomi naučene bespomoćnosti su bezvoljnost, apatija, nedostatak kontrole u društvenim okolnostima, manjak asertivnosti, gubitak apetita, izražen sarkazam, bespomoćnost, manjak motivacije i problemi s pažnjom. Adolescente koji su razvili naučenu bespomoćnost uglavnom karakterizira aktivno pružanje otpora, demonstrativno biranje vlastitog ponašanja, nepokoravanje zahtjevima odraslih i neverbalni otpor.

Istraživanja pokazuju da nemarno ili lijeno ponašanje pojedinca doprinosi njegovom lošem akademskom uspjehu te potencijalno dovodi do razvoja nediscipline i vodi prema usvajanju autodestruktivnih i antisocijalnih obrazaca ponašanja (Andrić, 2016; Mulaosmanović i Prelić, 2019; Özer, 2009; Senécal i sur., 1995; Zrilić, 2007). Djeca i mladi s razvijenom lijenošću kao obrascima ponašanja imaju umanjenu društveno očekivanu i društveno poželjnu socijalnu integraciju, što u konačnici dovodi do obrazaca ponašanja koji mogu biti individualno štetni (Steinberg, 2013). Neka od obilježja lijene djece su tromost, ravnodušnost, površnost, neurednost, bezvoljnost, nespontano prihvaćanje aktivnosti, bezidejnost, sporost, mrzovoljnost, razdražljivost, brzo umaranje, ali ujedno i živahnost u aktivnostima koje u pojedincu izazivaju osjećaj zadovoljstva (Bouillet i Uzelac, 2007). Na lijenost kao problem u ponašanju u društvu se gleda kao na pojavu s negativnom konotacijom, premda, nije nužno da pojedini oblici lijenosti impliciraju negativne ishode, poput lijenosti kao raspoloženja. Primjerice, lijenost može biti dio dokolice pojedinca koja je slobodno odabrana u kontekstu svakodnevnog života te omogućuje pojedincu da se posveti onome što on želi (Canjek i Žažar, 2020). Iz toga proizlazi da su navedena obilježja karakteristična za generalno nemarnog pojedinca, osim ako se ne radi o aktivnostima koje mu stvaraju ugodu, prilikom čega je tada pojedinac aktivan. Sukladno tomu, lijenost ne uključuje potpunu pasivnost, nego podrazumijeva izbjegavanje radnih navika. Problem lijenosti dolazi do izražaja u školskoj dobi najčešće prvotno kroz prethodne simptome nemarnosti, jer su u školskoj dobi djeca i mladi izloženi ozbiljnim zahtjevima (Özer, 2011; Kessels i Heyder, 2020; Zrilić, 2007). Zanemarivanje obaveza kao oblik neprihvatljivog ponašanja i kao potencijalan problem u ponašanju adolescenata najčešće se očituje kroz dvije sfere – nemarnost prema obavezama u školi i nemarnost prema obavezama u obitelji. Nemarnost podrazumijeva internalizirani problem u ponašanju kojeg karakterizira izrazito smanjena odgovornost prema radnim obavezama i zadaćama bez opravdanih razloga. Adolescenti, kod kojih se iskazuje nemarnost prema obavezama u obitelji, najčešće odbijaju obavljati bilo kakve kućanske poslove kao i sudjelovati u bilo kakvim obiteljskim aktivnostima (Mulaosmanović i Prelić, 2019). Nemarnost, koja je usmjerena prema obavezama u školi, karakterizira smanjena želja i motivacija za obavljanjem školskih zadaća i nastavnih obaveza (Kessels i Heyder, 2020). Adolescenti, koji manifestiraju problem nemarnosti prema obavezama u školi, najčešće odbijaju sudjelovati u bilo kakvim aktivnostima i školskim priredbama, nestrpljivi su i razdražljivi, ne nose školski pribor, lako gube interes za rad te izvršavaju zadatke na vrlo lošoj ili minimalnoj razini, a vrlo često i pod prisilom. Takve pojedince karakterizira školski neuspjeh, koji vrlo često dovodi do osjećaja nemoći i do vjerovanja kako će, bez obzira na oblik ponašanja pojedinca, određena situacija ipak okončati

neželjenim ishodom (Jessor, 1996; Kessels i Heyder, 2020; Lacković-Grgin, 2006; Sears i Sears, 2009; Steinberg, 2013; Zrilić, 2011).

U pedagoškom kontekstu nemarnost se očituje kao nedostatak motivacije za izvršavanje određenih aktivnosti ili obaveza u školi, prema vršnjacima, ili u obitelji. Iz toga proizlazi da su nemarnost i motivacija povezane, jer gubitak motivacije često dovodi do nemara, a stanje nemara podrazumijeva lijenost u širem smislu. Iz perspektive etiologije, do pojavnosti lijenosti najčešće dolazi zbog neprimjerenih odgojnih postupaka i popustljivosti roditelja tijekom odgojno-obrazovnog procesa, ali i zbog autoritarnog odgojnog stila te zbog etioloških čimbenika poput ljubomore, neprikladnih odgojnih zahtjeva, kroničnih bolesti, samokritičnosti, perfekcionizma, niske samoučinkovitosti, loše organizacije vremena i drugih čimbenika (Andrić i Čudina, 1999; Buljan-Flander, 2012; Mulaosmanović i Prelić, 2019; Zrilić, 2007). Safiye i Vukčević (2020) ispitali su prediktore lijenosti kod 338 studenata čija je prosječna dob bila 23 godine te su utvrdili da je depresija važan prediktor lijenosti kod ženskog spola te da između mlađih i starijih ispitanika nema razlike u kontekstu lijenosti. Özer (2009) dolazi do podataka da su srednjoškolci skloni pojavi problema lijenosti zbog straha od neuspjeha, zbog teškoća prilikom donošenju odluka i zbog manjka volje koja se očituje kao lijenost. Također, Özer (2011) utvrđuje da je prokrastinacija među glavnim prijetnjama obrazovnom postignuću adolescenata. Andrić (2016) utvrđuje da akademska prokrastinacija pridonosi većoj pojavnosti depresivnih i anksioznih simptoma, da su depresivni i anksiozni simptomi značajni prediktori akademske samoučinkovitosti, te da je akademska samoučinkovitost značajan prediktor akademske prokrastinacije. Mulaosmanović i Prelić (2019) su proveli istraživanje u populaciji srednjoškolaca u dobi od 16 do 19 godina s ciljem ispitivanja odnosa osobina ličnosti, perfekcionizma i prokrastinacije, Autori utvrđuju da ne postoje značajne razlike s obzirom na spol u prokrastinaciji, ali da postoje značajne razlike u maladaptivnom perfekcionizmu. Zaključuju da perfekcionizam i neuroticizam imaju značajan doprinos prokrastinaciji kod učenika te ukazuju na to da je potrebno više istraživati pojavu prokrastinacije kod mladih.

Dakle, lijenost kao socijalno-pedagoški problem kategoriziran je u skupinu internaliziranih oblika problema u ponašanju. U znanstvenoj se literaturi koristi termin prokrastinacija, a podrazumijeva voljno odgađanje obaveza. U odgojno-obrazovnom sustavu ovaj se problem u ponašanju smatra vrlo značajnim problemom (Mulaosmanović i Prelić, 2019; Pychyl, 2008) jer je u korelaciji s osobnim razvojem i akademskim postignućem (Andrić, 2016; Özer, 2011). Neke od karakteristika lijenog pojedinca su nemarnost, nezainteresiranost, površnost,

bezvoljnost, razdražljivost i bezidejnost. Lijenost kao problem u ponašanju povezana je s nemarnošću, s nedostatkom motivacije te negativnim emocijama koje se pojavljuju tijekom djetinjstva i u školskoj dobi. Jedna od intencija odgojno-obrazovnih institucija jest ta pojedinac kroz odgojno-obrazovni sustav razvija radne navike i stječe vještine nužne za cjeloživotno učenje, obrazovanje i razvoj. Sukladno tomu se već u ranijoj školskoj dobi mogu identificirati simptomi koji ukazuju na potencijalan razvoj lijenosti kao problema u ponašanju. Jedan od takvih simptoma u obiteljskom i školskom okruženju očituje se kroz nemarnost, odnosno, kroz odnos pojedinca prema obiteljskim i školskim obavezama. Na nemarnost utječe smanjena motivacija za određenu vrstu aktivnosti, a ukoliko se takav obrazac ponašanja kontinuirano zadržava kod pojedinca, tada to prerasta u lijenost kao problem u ponašanju koji ima negativne posljedice na daljnji razvoj pojedinca kao što je razvoj težeg oblika istog problema u ponašanju ili razvoj novih oblika problema u ponašanju poput anksioznosti, depresije i socijalne izoliranosti. Nепрепознавање simptoma lijenosti u ranijoj dobi pojedinca može zbog pada samopouzdanja i produktivnosti rezultirati narušavanjem fizičkog ali i psihičkog zdravlja. Sprječavanje ili promjena obrazaca ponašanja poput lijenosti iziskuje, sukladno etiološkim čimbenicima, orijentiranost na odgojnu domenu promjene ponašanja, a podrazumijeva proces kroz koji se razvija usvajanje radnih navika kod pojedinca te razvijanje osjećaja uspjeha i zadovoljstva zbog ishoda tih radnih navika. U obiteljskom okruženju potrebno je zadužiti pojedinca obavezama unutar obitelji i kućanstva kako bi pojedinac od najranije dobi razvijao osjećaj odgovornosti i dužnosti. Takva zaduženja trebala bi biti primjerena razvojnoj dobi pojedinca i motivirajuća. U navedenim odgojnim postupcima nužna je prisutnost domene dosljednosti i održavanja rutine kako bi se kod pojedinca razvijale radne navike koje tada prenosi i na školsko okruženje. Kako bi se kod djece i mladih promijenili obrasci ponašanja koji ukazuju na nemarnost i lijenost, potrebno je pedagoško savjetovanje i vođenje pojedinaca na način da im se pomogne redefinirati i restrukturirati trenutne ciljeve, da im se pomogne prepoznati vlastiti napredak i postignuća, da ih se usmjeri na produktivnost te izbjegavanje zapreka prilikom obavljanja određenih aktivnosti. U radu s djecom i mladima nužno je razvijati strategije za mlade kako bi razvili radne navike, pravilno rasporedili vrijeme za aktivnosti, postavili sami sebi realne ciljeve te na taj način smanjili daljnje negativne posljedice u razvoju.

2.1.1.1.2. Socijalna izoliranost u razvoju djece i mladih

Socijalna izoliranost podrazumijeva dobrovoljno ili prisilno izdvajanje iz društvene okoline prekidom kontakata s vršnjacima ili drugim ljudima. Mogu je pratiti različita stanja poput osjećaja manje vrijednosti, osjećaja nepovjerljivosti prema drugima, osjećaja krivice, osjećaja srama ili različiti društveni uzroci, kao što su pandemije ili globalne katastrofe (Jessor, 1996; Steinberg, 2013). U kontekstu problema u ponašanju socijalnu izoliranost karakterizira manjak socijalnih odnosa i slabe socijalne veze, plašljivost, usamljenost te povučенost (Danneel i sur., 2020; Harrewijn i sur., 2023; Von Soest, Luhmann i Gerstorf, 2020).

Socijalna povezanost podrazumijeva umreženost sa drugim ljudima, a kada je ta povezanost ugrožena mogu se javiti problemi u ponašanju te teškoće vezane uz mentalno zdravlje pojedinaca (Harrewijn i sur., 2023; Hutten i sur., 2021). Izoliranost podrazumijeva fizičko stanje izbjegavanja socijalnih interakcija, a usamljenost emocionalno stanje osjećaja praznine, neovisno o društvenim interakcijama u kojima pojedinac sudjeluje. Povučенost karakterizira ponašanje koje je pretežito osamljeno i mirno, a sve kao odraz individualne nesigurnosti i nezadovoljstva. Socijalna izoliranost povezana je s usamljenošću, a iako su razlozi njezine pojavnosti individualni od pojedinca do pojedinca, postoje generalni čimbenici koji povećavaju rizik od manifestacije socijalne izoliranosti kao što su loši socioekonomski status, fizičke ili kognitivne teškoće, različiti oblici zlostavljanja, anksioznost, potištenost, promjene u društvenom okruženju te loša kvaliteta obiteljskih odnosa (Cantao i sur., 2015; Gregurek i sur., 2017; Jessor, 1996; Lacković-Grgin, 2006; Steinberg, 2013; Von Soest, Luhmann i Gerstorf, 2020).

Von Soest, Luhmann i Gerstorf (2020) su proveli longitudinalno istraživanje na uzorku od 3116 Norvežana u dobi od 13 do 31 godine s ciljem utvrđivanja razvoja usamljenosti kao problema u ponašanju. Autori su utvrdili da usamljenost ima progresiju od razdoblja rane adolescencije sve do srednjih dvadesetih godina te da se u tim godinama društveni aspekti usamljenosti smanjuju. Također, utvrdili su da je suživot mladih s roditeljima i nakon punoljetnosti u poveznici s manjim osjećajem usamljenosti. Navode da su žene usamljenije od muškaraca neovisno o dobi, ali da su muškarci više socijalno izolirani. Rezultati istraživanja ukazuju na to da su adolescenti koji se osjećaju usamljenije u većem riziku za razvoj slabijih vještina i sposobnosti potrebnih na tržištu rada, da imaju niži stupanj obrazovanja i niže prihode u odraslim srednjim godinama života. Prema rezultatima istraživanja autori ističu korelaciju usamljenosti u adolescenciji i ranoj odrasloj dobi te naglašavaju kako je navedeno istraživanje

prvo koje prikazuje sveobuhvatan razvoj usamljenosti u dvadesetim i tridesetim godinama života.

Obilježja socijalno izoliranih pojedinaca su sramežljivost, nezadovoljstvo životom, depresivnost, socijalna anksioznost, povučенost, usamljenost i introvertiranost (Harrewijn i sur., 2023; Klarin, 2002). Kada se govori o usamljenosti kao obrascu ponašanja koji predstavlja dio socijalne izoliranosti kao problema u ponašanju potrebno je razlikovati usamljenost od samoće. Samoća podrazumijeva samoinicijativnu izoliranost pojedinca od vršnjaka i može biti obilježje ličnosti pojedinca, a usamljenost je posljedica socijalne izoliranosti koja nije na inicijativu pojedinca već mu je nametnuta jer se pojedinac ne uspijeva prilagoditi okolini (Lacković-Grgin, 2006; Vasta i sur., 2004). S obzirom da se povučенost najčešće manifestira u okolini kroz odnose s vršnjacima, povučena su djeca često žrtve agresivnog i nasilnog ponašanja drugih vršnjaka. Prema tomu, u okolini ih se može prepoznati po tome što ih drugi ponižavaju, ismijavaju, guraju, gađaju, i uzimaju im stvari. Prema rezultatima istraživanja Sekol i Farrington (2016a) dolazi se do podataka da pojedince, koji su žrtve nasilja u odgojno-obrazovnim domovima, karakterizira manjak samopouzdanja i da pojedinci nad kojima se vrši nasilje vjeruju kako je ono dio institucije koja se brine za njih, a štíćenici žrtve nasilja u odgojno-obrazovnoj instituciji također imaju iskustva s viktimizacijom i od ranije, iz školskog okruženja i neinstitucionaliziranih tretmana. Iz navedenog proizlazi da teškoće u ostvarivanju socijalnih veza mogu doprinijeti razvoju negativnih emocionalnih stanja u različitim životnim razdobljima djece i mladih. Schwartz-Mette i sur. (2020) su proveli istraživanje na temelju 16 metaanaliza koje su ispitivale trenutnu i longitudinalnu povezanost između vršnjačkih odnosa adolescenata i simptoma usamljenosti te depresije. Autori su utvrdili da postoji značajna trenutna i longitudinalna povezanost između kvalitete vršnjačkih odnosa i simptoma usamljenosti i depresije. Prema rezultatima istraživanja dolazi se do podataka da bi kvaliteta vršnjačkih odnosa mogla biti snažnije povezana sa problemom usamljenosti nego s depresijom. Danneel i sur. (2020) proveli su longitudinalno istraživanje s ciljem utvrđivanja razvoja i korelacije internaliziranih oblika problema u ponašanju poput usamljenosti, socijalne anksioznosti i depresije. Istraživanje su proveli na uzorku ispitanika adolescentske dobi i utvrdili su da postoji povezanost između simptoma usamljenosti, simptoma depresije te između simptoma socijalne anksioznosti i simptoma depresije. Pritom autori zaključuju da su usamljenost, socijalna anksioznost i depresija internalizirani oblici problema u ponašanju koji se razlikuju jedan od drugoga, ali se u razdoblju adolescencije razvijaju zajedno.

Istraživanja pokazuju da nisko samopoštovanje u adolescentskoj dobi prati pojedinca i do odrasle dobi gdje se u kasnijem razdoblju može razviti povučенost, usamljenost, socijalna

izoliranost, anksioznost i depresija (Bouillet i Uzelac, 2007; Hutten i sur., 2021; Schwartz-Mette i sur., 2020). Prema rezultatima longitudinalnog istraživanja Hutten i sur. (2021) dolazi se do podataka da razvoj usamljenosti u adolescentnoj dobi utječe na psihosocijalno djelovanje pojedinca u mlađoj odrasloj dobi. Također, rezultati istraživanja pokazuju da su usamljeniji pojedinci u većem riziku od razvoja depresije i anksioznosti te da imaju nižu razinu samopoštovanja u kasnijim razdobljima života.

Prema rezultatima istraživanja Twenge i sur. (2021) dolazi se do podataka da se u razdoblju od 2012. do 2018. godine povećala usamljenost adolescenata u školskom okruženju u 36 od 37 zemalja u svijetu što je rezultiralo generalnom socijalnom izoliranošću adolescenata. Rezultati pokazuju da se 2018. godine gotovo dvostruko više adolescenata u školi osjećalo više usamljeno u odnosu na razinu usamljenosti iz 2012. godine. Prema rezultatima, porast usamljenosti se utvrđuje na višoj razini kod djevojčica nego kod dječaka, a rezultati također pokazuju da je razina usamljenosti ispitanika u školskom okruženju bila viša kada je i dostupnost pametnog telefona te interneta bila na višoj razini. Iako se trenutno ne može dokazati da je psihosocijalno stanje mladih narušeno s ekspanzijom digitalne tehnologije i njezinih mogućnosti, može se reći da će naknadne višegodišnje analize pokazati značajnost navedene uzročnosti. U adolescentskoj dobi ekspanzija digitalne socijalizacijske tehnologije poput, primjerice društvenih mreža, može doprinijeti fizičkoj socijalnoj izolaciji jer vrlo često mladi svoj stvarni život prenose u virtualni svijet (Miliša, Čelik, Spasenovski, 2022), stoga se istovremeno s time često javlja i veća količina vremena kojeg pojedinac provodi na internetu, u virtualnom svijetu, a što potencijalno može pogodovati razvoju simptoma različitih oblika problema u ponašanju (Čelik, 2019; Livazović, 2012; Miliša, 2017). Boursier, Gioia i Griffiths (2020) ističu da je u suvremenom društvu među adolescentima korištenje društvenih mreža i dijeljenje vizualnih sadržaja postalo raširena svakodnevna aktivnost. Navode da su društvene mreže koristan alat za povećanje samoprezentacije adolescenata kroz tuđe odobravanje. Pritom napominju da bi veća izloženost vizualnom sadržaju na društvenim mrežama mogla dovesti do veće društvene usporedbe i zabrinutosti oko izgleda što može rezultirati različitim problemima u ponašanju poput pogrešnog percipiranja stvarnosti, anksioznosti i problematične upotrebe društvenih mreža.

Dakle, socijalna izoliranost pripada skupini internaliziranih oblika problema u ponašanju, a karakterizira je izdvajanje pojedinca iz društva i okoline uz prateća stanja kao što su osjećaj manje vrijednosti, osjećaj nepovjerljivosti i osjećaj nezadovoljstva životom. Navedena istraživanja pokazuju da socijalna izoliranost dolazi do izražaja u školskoj dobi te da ima progresiju do srednjih dvadesetih godina nakon čega se smanjuje njezina pojava kao problema

u ponašanju. Socijalnoj izoliranosti prethode problemi povučenosti i usamljenosti kod pojedinca, a u progresivnom razdoblju, ukoliko se ne intervenira na vrijeme, može rezultirati anksioznošću i depresijom. Pritom, istraživanja pokazuju da je pojava socijalne izoliranosti u korelaciji s problemom usamljenosti, anksioznosti i depresijom (Harrewijn i sur., 2023; Hutten i sur., 2021; Sekol i Farrington, 2016a; Schwartz-Mette i sur., 2020; Von Soest, Luhmann i Gerstorf, 2020). Čimbenici koji utječu na pojavu ove vrste problema u ponašanju mogu biti socioekonomski status, fizičke ili kognitivne teškoće, zlostavljanje, loša kvaliteta obiteljskih odnosa te promjene u društvenom okruženju. U posljednjih pet godina pojavljuje se još jedan čimbenik koji se povezuje s utjecajem na razvoj socijalne izoliranosti, a to je ekspanzija digitalizacije i društvenih mreža (Twenge i sur, 2021). Iako trenutno nije moguće dokazati uzročno-posljedičnu vezu, postoje indicije da bi korelacija potencijalno mogla postojati (Čelik, 2019; Ilišin i sur., 2001; Livazović, 2011; Livazović, 2012; Miliša, 2017; Qidwai i sur., 2010; Patterson, Dishion i Yoerger 2000; Zloković i Vrclj, 2010; Žderić, 2009). U znanstvenoj literaturi trenutno ne postoje spoznaje koje bi sustavno prikazale već dokazane i suvremene, nove, uzročne čimbenike koji bi mogli biti u korelaciji s ovim problemom u ponašanju. Iz tog je razloga nužan apel na istraživanje ove problematike uvažavajući nagle društvene promjene kako bi se utvrdili dodatni čimbenici rizika za razvoj socijalne izoliranosti. Takva vrsta istraživanja potrebna je za pedagošku struku i pedagogijsku znanost kako bi se moglo izravno preventivno djelovati te kako bi se mogle izraditi konkretne strategije i planovi za preventivan rad stručnih osoba u odgojno-obrazovnoj ustanovi. S obzirom da socijalnoj izoliranosti prethodi povučenost i usamljenost koja dolazi do izražaja upravo u školskoj dobi potrebni su pravovremeni odgojni postupci za djecu i mlade. Na temelju dosadašnjih spoznaja o čimbenicima rizika i zaštite u razvoju socijalne izoliranosti može se djelovati na način da se u obiteljskom okruženju ograniči vrijeme koji mladi provode online, da se usmjerava i potiče mlade na sudjelovanje u fizičkim i društvenim odgojno-obrazovnim igrama u krugu obitelji i vršnjaka. Također, potrebno je poticati mlade na redovito bavljenje fizičkom aktivnošću na tjednoj bazi već od najranije dobi, čemu može doprinijeti i odgojno-obrazovni sustav na nacionalnoj razini određivanjem većeg broja sati tjelesne i zdravstvene kulture u obaveznoj nastavi ili uvođenjem obaveznih fizičkih i društvenih aktivnosti. Velik broj odgojno-obrazovnih ustanova u Republici Hrvatskoj to već primjenjuje u sklopu brojnih izvannastavnih aktivnosti, no problem je u tome što u većini slučajeva na takve aktivnosti se uključuju samo mladi koji nemaju simptome internaliziranih oblika problema u ponašanju. Pružanjem stručne pomoći nužno je usmjeravati djecu i mlade na održavanje stvarnih prijateljstava u fizičkoj okolini te na sudjelovanje u volonterskim aktivnostima u svojoj zajednici. Da bi se socijalna izoliranost kao

obrazac ponašanja promijenila potrebno je kroz socijalno-pedagoški tretman uvoditi pojedinca u okolinu i društvo vršnjaka te je nužno postupno izlagati pojedinca onim životnim situacijama u kojima je njegova povučenost najdominantnija i poštivajući pravila, metode i sredstva socijalno-pedagoške struke, uz prilagođen odgojni proces, postići socijalnu integraciju.

2.1.1.1.3. Obilježja anksioznosti u odgoju i obrazovanju mladih

Anksioznost je nedefinirani strah koji se odnosi na anticipaciju određene prijetnje i na osjećaj da će se nešto loše dogoditi. S obzirom da se kao posljedica anksioznosti događa to da pojedinac počinje izbjegavati određene situacije, događaje, mjesta ili entitete te da se, u situacijama kada ne uspijeva to izbjeći, osjeća nelagodno i uznemireno, zbog toga ovaj problem narušava i remeti normalno funkcioniranje pojedinca i ugrožava kvalitetu njegovog života (Biglbauer i Korajlija, 2020; Cantao i sur., 2015; Campos i sur., 2019; Fatseas i sur., 2010; Gregurek i sur., 2017; Perrotta i Fabiano, 2021; Vulić-Prtorić, 2001).

Problem anksioznosti najčešći je oblik problema u ponašanju kod djece i mladih (Polanczyk i sur., 2015), a pritom je prevalencija problema anksioznosti u razdoblju adolescencije procijenjena na oko 15-20% (Beesdo, Knappe i Pine, 2009). Problem anksioznosti jedan je od najranijih oblika problema u ponašanju koji se pojavljuje, a njegovi simptomi se javljaju uglavnom prije 10. godine života (Solmi i sur., 2022), dok njegova pojava dolazi do izražaja u ranoj adolescenciji (Rapee i sur., 2023). Parodi i sur. (2022) proveli su istraživanje s ciljem utvrđivanja vremenske prevalencije anksioznosti na uzorku od 37360 adolescenata. Rezultati istraživanja pokazuju da se razina anksioznosti povećala za 10,1% unutar četiri godine (2012. – 2018.) te da se razina anksioznosti značajno povećala kod ženskog spola u odnosu na muški spol. Na temelju rezultata istraživanja autori zaključuju da kod mladih raste prevalencija anksioznosti.

Obilježja anksioznih pojedinaca su ta da imaju slabe vršnjačke interakcije ili ih uopće nemaju, češće su viktimizirani, imaju manje prijateljstava, slabije su angažirani u školskom okruženju, imaju lošiji akademski uspjeh, pohađaju manje dana nastave od neanksioznih vršnjaka, lošiji su u računanju i pismenosti te češće prekidaju školovanje (Goodsell i sur., 2017; Christina i sur., 2021). Problemu anksioznosti često prethode simptomi internaliziranog problema plašljivosti koji može rezultirati i određenim stanjima poput paničnih strahova i fobija, a takva stanja zahtijevaju medicinsko liječenje (Gregurek i sur., 2017; Ledić, 2019; Lacković-Grgin, 2006). Plašljivost je tijekom rane razvojne dobi pojedinca uglavnom normalna pojava, no ukoliko

osjećaj plašljivosti nije razmjeran uzroku tog osjećaja radi se o problemu o ponašanju. Plašljivost se najčešće očituje u onim životnim situacijama u kojima pojedinac može doživjeti različite vrste neuspjeha, a često može biti popraćena nekim oblicima neuroze kao što je mucanje, grickanje noktiju, smanjeni apetit, fobije od škole i okoline te mokrenje u krevet (Buljan-Flander, 2012; Bouillet i Uzelac, 2007; Lacković-Grgin, 2006). Pojava plašljivosti dolazi kao posljedica određenih funkcionalnih teškoća kao što su disleksija, disgrafija, kronične bolesti, ali uzrok plašljivosti može biti i odgojni stil roditelja kroz koji roditelji postavljaju prevelike zahtjeve djetetu, hladan pristup odgoju te nedostatak društvenog iskustva pojedinca (Buljan-Flander, 2012; Pennington, 1997; Smith i Hart, 2011). Istraživanja pokazuju da kod pojedinaca školske dobi plašljivost utječe na akademski uspjeh i na motivaciju za učenje te na smanjenu integraciju među vršnjake te da predškolska djeca koja pokazuju visoke razine povlačenja, inhibicije ili sramežljivosti imaju značajno veći rizik od anksioznih problema u adolescenciji (Edwards, Rapee i Kennedy, 2010).

Problem anksioznosti također može prethoditi i problem tjeskobe kod pojedinca. Tjeskobu prati cijeli spektar različitih psihičkih problema stoga je prilikom identificiranja anksioznosti potrebno steći cjeloviti dojam i uzeti u obzir druga stanja. Najčešći simptomi koji ukazuju na pojavu tjeskobe su osjećaj nemira, umora, nesanica, ustrašenost, osjećaj krivnje, osjećaj neadekvatnosti, a karakteristični su i fizički simptomi poput lupanja srca, znojenja, napetosti, glavobolje, vrtoglavice, znojnih dlanova i osjećaja gušenja (Gregurek i sur., 2017). Kada su simptomi plašljivosti i tjeskobe kontinuirano prisutni u različitim domenama života pojedinca te kada narušavaju njegovo svakodnevno funkcioniranje, tada dolazi do pojave anksioznosti kao problema u ponašanju što u konačnici rezultira smanjenom kvalitetom života pojedinca i narušava njegovo socijalno funkcioniranje (Arslan i Yildirim, 2021; Biglbauer i Korajlija, 2020; Cantao i sur., 2015; Campos i sur., 2019; Fatseas i sur., 2010; Gregurek i sur., 2017; Ledić, 2019; Perrotta i Fabiano, 2021; Vulić-Prtorić, 2001; Zrilić, 2011). Istraživanja pokazuju da su čimbenici rizika za pojavnost ovog oblika problema najčešće traume, stres izazvan bolešću, individualne karakteristike i ličnost osobe, mentalni problemi, anksioznost u obitelji, sklonost ovisnostima, istovremena pojavnost drugih internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju (Gregurek i sur., 2017; Jessor, 1996; Ledić, 2019), a prema rezultatima istraživanja Wang i sur. (2022) dolazi se do podataka da su značajni prediktori za razvoj anksioznosti i depresije spol, dob, mjesto stanovanja, povijest mentalnog zdravlja, izloženost pandemiji, loša kvaliteta obiteljskih odnosa i izostanak socijalne podrške. Prema rezultatima istraživanja Scardera i sur. (2020) dolazi se do podataka da pojedinci koji tijekom odrastanja imaju višu razinu socijalne podrške, ujedno imaju i manje problema s mentalnim zdravljem u odrasloj

dobi, čak i oni pojedinci koji su imali problema s mentalnim zdravljem u razdoblju adolescencije. Prema tomu, može se zaključiti da je socijalna podrška zaštitni čimbenik u problemima s anksioznošću.

Istraživanja pokazuju da je ovaj problem među najčešćim izazovima u ponašanju djece i mladih, češće djevojaka, s oko 30% mladih koji tijekom života iskazuju simptome (Biglbauer i Korajlija, 2020; Bouillet i Uzelac, 2007; Cohen, 1965; Gregurek i sur., 2017; Ledić, 2019). Ovaj se problem u ponašanju često se preklapa s problemima kao što su poremećaj spavanja, teškoće s pažnjom, kroničan umor, gubitak interesa te različiti oblici depresivnog raspoloženja. U razdoblju adolescencije anksioznost se rijetko javlja kao jedini oblik problema u ponašanju, a rezultati istraživanja pokazuju da je najjači komorbiditet s problemom depresije (Cummings, Caporino i Kendall, 2014; Khanal i sur., 2022).

De Castro, Cappa i Madans (2023) su proveli istraživanje s ciljem opisivanja simptoma anksioznosti i depresije u 26 zemalja s niskim i srednjim dohotkom te s ciljem ispitivanja povezanosti tih simptoma s teškoćama u drugim funkcionalnim domenama. Rezultati istraživanja pokazuju da 5,5% adolescenata ima simptome anksioznosti, 3,1% simptome depresije, a 2,3% simptome koji se istovremeno pojavljuju uz anksioznost i depresiju. Adolescenti koji imaju teškoće u jednoj ili više drugih domena tri puta češće imaju simptome anksioznosti i depresije. Pritom je prisutnost simptoma anksioznosti i depresije na najvišoj razini kod adolescenata koji imaju teškoće u samoorganizaciji i komunikaciji, a prisutnost simptoma anksioznosti na najvišoj je razini kod adolescenata koji imaju teškoće u komunikaciji i s prihvaćanjem promjena. Prema rezultatima istraživanja zaključuje se da adolescenti koji imaju određene funkcionalne teškoće imaju veću vjerojatnost za pojavu simptoma anksioznosti i depresije.

Problem anksioznosti kod djece i mladih najčešće se pojavljuje u kontekstu školskog okruženja i obaveza (Weems, Silverman i La Greca, 2000) gdje se uglavnom manifestira zbog javnih nastupa, upoznavanja drugih ljudi te ispitnih situacija. Od čimbenika rizika za razvoj anksioznosti otprilike oko 30-40% pripada genetskim utjecajima (Lewis i Plomin, 2015; Penninx i sur., 2021), međutim potrebno je istaknuti da 49% djece s anksioznim problemima nema roditelje s anksioznim problemom (Lawrence, Murayama i Creswell, 2019.). Sukladno tomu zaključuje se da je nužno istraživati kvalitetu obiteljskih odnosa te utjecaje iz okoline pojedinca. Rapee i sur. (2023) metaanalizom različitih studija dolaze do podataka da su kvaliteta vršnjačkih odnosa i ponašanje roditelja u poveznici s razvojem anksioznosti kod djece i mladih u kasnijim razdobljima života, primjerice, prisustvo nekontroliranih reakcija ili

iskazivanje straha u određenim svakodnevnim situacijama te roditeljsko zaštitničko ponašanje te pretjerana kontrola.

Iako je problem anksioznosti individualan za svakog pojedinca, postoje generalne karakteristike koje pogoduju razvitku anksioznosti kao što su određeni traumatični događaj, dijagnoza drugih bolesti vezanih uz vlastito zdravlje, genetske predispozicije, kroničan stres, pretjerana konzumacija alkohola ili opojnih sredstava, pandemije te prirodne katastrofe. Prema tomu, najčešće vrste problema u ponašanju koje obilježavaju anksioznost su opći anksiozni problemi, posttraumatski stresni poremećaj, problemi s raznim fobijama, anksiozno-panični problemi i opsesivno-kompulzivni poremećaj. Da bi se obrazac ponašanja koji ukazuje na razvijenu plašljivost i anksioznost promijenio potreban je socijalno-pedagoški tretman kroz koji je nužno pojedinca kontinuirano ohrabrivati i poticati na osamostaljivanje te je nužno njegov odgojni proces usmjeriti na afirmaciju njegovog prihvaćenog ponašanja i na razvijanje vještina u socijalnim interakcijama. U pedagoškom kontekstu potrebno je preventivno djelovati i kod pojedinca razvijati pozitivno mišljenje i društvene vještine, kao i sposobnost nošenja sa stresom te različitim životnim situacijama. U procesu promjene takvih obrazaca ponašanja potrebno poticati kod pojedinca razvoj samopouzdanja, poticati ga na prevladavanje neželjenih osjećaja strahova, kako navedeni oblici ponašanja ne bi prerasli u druge oblike problema u ponašanju kao što je depresija. Također, potrebna je umreženost različitih sustava na nacionalnoj razini te povećanje dostupnosti podataka o funkcionalnim teškoćama adolescenata, uključujući one koji su povezani s anksioznošću i depresijom kod djece i mladih. Također, potrebno je djelovati u smjeru promicanja inkluzivnosti u odgojno-obrazovnom sustavu. U pregledu literature uočava se da nedostaju istraživanja koja istražuju isključivo školske čimbenike u kontekstu rizika za razvoj problema anksioznosti kod adolescenata, a s obzirom da pedagoško djelovanje ima implikacije za široku prevenciju nužna su buduća istraživanja u ovom području. Nameće se pitanje koji su potencijalni konkretni rizični školski čimbenici, je li to pritisak na školski uspjeh ili autoritarniji stilovi poučavanja ili nezadovoljene obrazovne potrebe ili negativno školsko okruženje. Većina dosadašnjih istraživanja uglavnom se temelje na samoprocjeni, upitnicima i preglednim studijama, a manji je broj longitudinalnih i eksperimentalnih istraživanja u vezi ovog problema. Uočava se da je u dosadašnjim istraživanjima prisutan nedovoljan fokus na ono što uzrokuje anksiozne poremećaje te na istraživanje čimbenika koji međusobno djeluju na povećanje rizika za problem anksioznosti, u kojem životnom razdoblju i za koju skupinu pojedinaca.

2.1.1.1.4. Depresivnost kao socijalno-pedagoški izazov

Depresija je psihičko stanje koje se očituje u gubitku zanimanja i volje za rad, a kojeg karakteriziraju problemi anksioznosti i potištenosti (Birtić i sur., 2012), koji uglavnom prethode pojavi depresije (Daly, 2022; Mojtabai, Olfson i Han, 2016; Pedersen i sur., 2023). Potištenost je jedan od znakova koji se javljaju kao posljedica životnih promjena kojima se pojedinac ne uspijeva prilagoditi, a karakterizira je osjećaj očaja i beznadnosti. Potištenost se odražava na generalno socijalno funkcioniranje pojedinca, a osim toga smanjuje i kognitivne sposobnosti te unazaduje emocionalni razvoj (Buljan-Flander, 2012).

Mojtabai, Olfson i Han (2016) ističu da je u razdoblju od devet godina, između 2005. i 2014. godine, prisutno značajno povećanje potištenosti i depresije kod mladih u dobi od 12 do 20 godina. U istraživanju autori također dolaze do podataka da se u tom vremenskom razdoblju povećala razina traženja stručne pomoći od strane mladih te da se povećalo konzumiranje lijekova i hospitalizacija adolescenata zbog identificiranih problema depresivnosti. Do sličnih rezultata dolazi Daly (2022) čiji rezultati istraživanja pokazuju da je od 2009. godine došlo do naglog porasta depresije, osobito kod adolescentica. Autor utvrđuje da je veći porast depresije prisutan kod pojedinaca bijele rase u odnosu na pripadnike drugih rasa. U kontekstu spolnih razlika kod pojave depresije do istih rezultata dolaze i Shorey, Ng i Wong (2022) koji navode da adolescentice imaju veću prevalenciju pojačanih simptoma depresije od muških adolescenata. Pedersen i sur. (2023) proveli su metaanalizu različitih studija koje istražuju čimbenike za pojavu depresije. Autori zaključuju da su kod ženskog spola veće vjerojatnosti za pojavu depresije te da su veće vjerojatnosti za pojavu depresije kod mladih koji imaju razvijene i druge oblike internaliziranih ili eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. Također, autori navode da postoji povezanost između razvoja depresije i negativnog obiteljskog okruženja te depresije roditelja, no da ona nije značajna. Situacije koje mogu pogodovati razvoju potištenosti i depresije kod djece i mladih su stres, rastava braka roditelja, zlostavljanje, smrtni slučajevi u obitelji, neprihvaćenost od strane vršnjaka, prekid prijateljskih ili ljubavnih odnosa, nepovoljni socijalni uvjeti i pandemije (Buljan-Flander, 2012; Hawes i sur., 2022; Ledić, 2019; Maglica i Džanko, 2006; Vasta i sur., 2004). Na razvitak depresivnosti kod djece i mladih imaju utjecaj genetske predispozicije, biološke promjene, utjecaj hormona, stres, loša kvaliteta odnosa unutar obitelji, zlostavljanje i agresivnost od strane obitelji i vršnjaka, izostanak podrške iz socijalne okoline kao što su vršnjaci, škola i šira lokalna zajednica, nizak socioekonomski status te narušeno fizičko zdravlje pojedinca (Rapee i sur., 2023). Prema tomu se kao zaštitni čimbenici mogu izdvojiti dobra kvaliteta obiteljskih odnosa, podrška okoline, samopoštovanje i

samopouzdanje pojedinca, razvijene socijalne vještine i razvijene pozitivne vrijednosti kod pojedinca.

Pandemija COVID-19 uzrokovala je životne promjene i stres, osobito kod djece i mladih te je rezultirala brojnim negativnim učincima na razvoj djece i mladih te na njihovo mentalno zdravlje (Hawes i sur., 2022). Hawes i sur. (2022) su proveli istraživanje s ciljem identifikacije promjena u simptomima anksioznosti i depresije kod adolescenata u razdoblju prije pojave pandemije te za vrijeme pandemije COVID-19. Rezultati pokazuju da je, neovisno o dobi ispitanika, došlo do povećanih simptoma anksioznosti kod oba spola, a kod ženskog spola i do povećanih simptoma depresije.

Istraživanja (Biglbauer i Korajlija, 2020; Ledić, 2019; Vizek Vidović i sur., 2003; Vulić-Prtorić, 2001) također pokazuju da se oblici potištenosti i depresije sve više mogu uočiti kod sve većeg broja djece i mladih. Depresija se kod adolescenata uglavnom manifestira kroz probleme sa spavanjem, probleme sa apetitom, prisutne su suicidalne misli, nisko samopoštovanje, razdražljivost i socijalna izoliranost. Također, adolescenti često imaju simptome kao što je povećanje apetita, prekomjerno spavanje, osjetljivost na odbijanje i kritiku, povlačenje od obitelji i prijatelja, plačljivost, gubitak entuzijazma, tjelesne tegobe koje nisu stvarne, bježanje od kuće i neobjašnjiv pad u kvaliteti odnosa prema školi (Arslan i Yildirim, 2021; Biglbauer i Korajlija, 2020; Cantao i sur., 2015; Campos i sur., 2019; Fatseas i sur., 2010; Gregurek i sur., 2017; Ledić, 2019; Perrotta i Fabiano, 2021; Vulić-Prtorić, 2001; Zrilić, 2011).

U razdoblju prijelaza iz adolescencije u mlađu odraslu dob češći su problemi mentalnog zdravlja (Scardera i sur., 2020). Ukoliko se problemi s mentalnim zdravljem mladih, pojava potištenosti i simptomi depresije ne uoče pravovremeno te ukoliko se pojedinca ne uključi pravovremeno u socijalno-pedagoški tretman velika je vjerojatnost da, zbog izostanka odgovarajuće stručne reakcije na oblike obrasca takvog ponašanja, pojedinac može razviti ozbiljne probleme u obitelji, u školi, sa vršnjacima te je u riziku da manifestira rizična ponašanja poput zlouporabe alkohola i droga te sklonost agresiji i nasilju, ali i da dođe u fazu pokušaja ili izvršenja samoubojstva. Istraživanja (Lebedina-Manzoni i Maglica, 2004; Ledić, 2019) pokazuju da otprilike 65% samoubojstava počine upravo depresivne osobe ali da depresija sama po sebi ne dovodi do samoubojstva, nego do samoubojstva dovodi istovremena pojavnost depresije i drugih oblika internaliziranih ili eksternaliziranih problema u ponašanju. Istraživanja (Bouillet i Uzelac, 2007; Kozarić-Kovačić i Jendričko, 2004; Lebedina-Manzoni, i Maglica, 2004) pokazuju da su pripadnice ženskog spola sklonije pokušajima samoubojstva, a da pripadnici muškog spola zaista i počine samoubojstvo. Rezultati istraživanja (Maglica i Džanko, 2006) prema podacima prikupljenima na uzorku od 246 splitskih srednjoškolaca u

ispitivanju simptoma internaliziranih problema u ponašanju adolescenata pokazuju da bi 2,8% ispitanika počinilo suicid ukoliko bi imali priliku. Do sličnih rezultata dolaze Cai i sur. (2023) koji navode da su pojedinci sa suicidalnim sklonostima izloženi većem riziku od samoubojstva od onih pojedinaca koji nemaju suicidalne sklonosti te ističu da je nužno istraživati simptome emocionalnog stresa jer su oni u korelaciji sa suicidalnim sklonostima.

Li i sur. (2023) su proveli istraživanje s ciljem utvrđivanja prijelaznih obrazaca u depresiji kod adolescenata. Prema rezultatima istraživanja Li i sur. (2023) dolazi se do podataka da u istraživanju depresije postoje tri skupine adolescenata, mladi bez identificirane depresije, mladi s identificiranom niskom razinom depresije te mladi s visokom razinom depresije. Rezultati istraživanja pokazuju da je velika vjerojatnost prijelaza između skupine s visokom razinom depresije i skupine bez identificirane depresije iz čega autori zaključuju da se skupina s niskom razinom depresije može promijeniti u skupinu bez depresije. Također, rezultati pokazuju da se skupina s visokom razinom depresije ne može promijeniti u skupinu bez depresije, odnosno vjerojatnost za to je relativno niska. Autori utvrđuju da anksioznost i ovisnost o internetu utječu na razvoj depresije kod adolescenata. Pritom anksioznost ima značajan utjecaj na pojavu depresije kod adolescentica, dok ovisnost o internetu ima značajan utjecaj na pojavu depresije kod muških adolescenata. Prema Miller i Campo (2021) liječenje depresije uglavnom je učinkovito, no ono što narušava tretman liječenja su društvena stigma i negativni učinci lijekova. Dok, Philippot i sur. (2022) ukazuju na to da liječenje adolescenata s dijagnosticiranom depresijom strukturiranom fizičkom aktivnošću smanjuje simptome depresije.

Razvidna je složenost depresivnosti kao problema u ponašanju. Depresija ne podrazumijeva samo trenutno loše raspoloženje i ona nije samo povremena potištenost, već je psihički problem koji ima negativan utjecaj na svakodnevno funkcioniranje pojedinca kao što je motivacija za rad, učenje, socijalne interakcije te funkcioniranje u obitelji. Obilježja depresivnog pojedinca su mrzovoljnost, šutljivost, povučenost, bezvoljnost, umor, zabrinutost, nesanic, razdražljivost, i suicidalne misli. Depresija kod adolescenata često rezultira problemima u školi te bježanjem od kuće, uporabom alkohola i droga, razvojem ovisnosti o internetu, rizičnim ponašanjima i nasiljem. Razvoju depresije prethode problemi socijalne izoliranosti, anksioznosti i potištenosti, a njezina progresija može rezultirati suicidalnošću. S obzirom da je suicidalno ponašanje rezultat interakcije društvenih, obiteljskih i psihijatrijskih čimbenika potrebno je reagirati na svaku sumnju u sklonost suicidalnog ponašanja i od presudne je važnosti reagirati već prilikom najranijih znakova koji ukazuju na potištenost. Kao znakovi upozorenja razvijene potištenosti i depresije kod djece i mladih mogu biti verbalni znakovi

putem kojih se iskazuje želja za smrću, pisanje o smrti, promjene u ponašanju koje su nastupile iznenadno i traju dulje od dva tjedna, a uključuju emocionalne znakove poput tuge, dosade, osamljenosti, ljutnje, pesimizma, agresije, rizičnih ponašanja (Bouillet i Uzelac, 2007; Lacković-Grgin, 2006). Iako ove znakove mogu manifestirati i djeca i mladi koji nemaju suicidalne namjere, na ta je upozorenja nužno reagirati. Kao zaštitni čimbenici mogu se izdvojiti dobra kvaliteta obiteljskih odnosa, podrška okoline, samopoštovanje i samopouzdanje pojedinca, razvijene socijalne vještine i razvijene pozitivne vrijednosti kod pojedinca. Što se prije uoče simptomi potištenosti, depresije i potencijalne suicidalnosti kod pojedinca, to je veća vjerojatnost sveobuhvatnog oporavka. Sugerira se da buduća istraživanja budu geografski i etnički reprezentativnija u istraživanju problematike ovog problema u ponašanju te da se radi na povećanju broja longitudinalnih studija koje istražuju čimbenike rizika i zaštite kod prve pojave simptoma depresije. Također, analizom literature uočava se malen broj pedagoških i pedagoških studija s ovom problematikom. Tijekom socijalno-pedagoškog tretmana povezanog s manifestiranjem potištenosti i depresije potrebno je odgojni proces usmjeriti na povećanje samopoštovanja i razvijati kvalitetu odnosa pojedinca s roditeljima i vršnjacima. U preventivnim postupcima i tretmanima liječenja nužno je razvijati socijalne interakcije kod djece i mladih te osigurati socijalnu podršku okoline i stručnjaka. Također, apelira se na potrebu za jačanjem javnozdravstvenih intervencija usmjerenih na mentalno zdravlje djece i mladih, ali i na potrebu pedagoške struke za kreiranje strategija i planova u zaštiti mentalnog zdravlja djece i mladih. Također, s obzirom na raširenost, povećanje i složenost problematike ovog problema u ponašanju, iznimno je nužno povećati broj stručnih suradnika pedagoško-psihološkog profila u odgojno-obrazovnim ustanovama na svim razinama sustava.

2.1.1.1.5. Neurotski uvjetovani problemi u ponašanju

S obzirom da jednaki etiološki čimbenici utječu na razvoj različitih oblika problema u ponašanju, te njemu pogoduju, istraživanja (Kozarić-Kovačić i Jendričko, 2004; Lebedina-Manzoni, i Maglica, 2004; Ledić, 2019) pokazuju da postoji korelacija između internaliziranih problema u ponašanju i različitih psihičkih problema pojedinca. Različiti psihički problemi u ponašanju mogu se pojaviti zbog izostanka socijalno-pedagoškog tretmana u pravo vrijeme prilikom prve pojavnosti općih internaliziranih problema u ponašanju, ali također se mogu razviti i psihički problemi koji uz odgojni tretman zahtijevaju i psihološki tretman (Bouillet i Uzelac, 2007). Neki od takvih problema su psihosomatske smetnje, psihoza, neuroze, a mogu

se pojaviti u kombinaciji s općim internaliziranim problemima u ponašanju kao što su nezainteresiranost, rastresenost, plašljivost (Buljan-Flander, 2012; Vasta i sur., 2004). U dječjoj dobi najčešći psihički problemi su neuroze, a za njihov razvoj vrlo važnu ulogu imaju odgojni i egzogeni činitelji (Bouillet i Uzelac, 2007; Gregurek i sur., 2017). S medicinskog aspekta, neuroza je psihički poremećaj koji se manifestira kao depresija, tjeskoba, histerija, opsesija ili hipohondrija (Birtić i sur., 2012). Prema Bouillet i Uzelac (2007) simptomi neuroze su:

- sisanje prsta (ukoliko ga pojedinac siše nakon druge godine života), javlja se kao rezultat nedostatka emocionalne bliskosti i privrženosti koja je često popraćena zanemarivanjem djeteta;
- grickanje noktiju koje veže konotaciju sa time da je pojedinac psihički napet i uzrujan te da posjeduje emocije koje pokušava potisnuti;
- povećana ceremonijalnost, koja se javlja kao rezultat strogog odgojnog stila, a ovaj problem očituje se kontinuiranim ponavljanjem postupaka i pretjeranom obazrivošću prema društvenim ili individualnim ritualima;
- mucanje, koje je odraz nekog pretrpljenog straha ili traume, a manifestira se kao neurotična reakcija u području govora i njegove koordinacije;
- tepanje, koje se očituje nepotpunim i nepravilnim govorom te nejasnim izgovaranjem ukoliko se manifestira i nakon pete godine života, a etiološki čimbenici pojavnosti tog problema najčešće su organskog podrijetla i ponekad emocionalnog, no ukoliko se radi o psihogenom tepanju, tada se ono može pojaviti kao rezultat nepravilnog odnosa roditelja ili skrbnika prema tepanju pojedinca tijekom njegovih najranijih razvojnih godina;
- tikovi, koji se manifestiraju kao brzi i nagli pokreti i najčešće kao trzaji mišića mimike, ramena i glave u automatskom ponavljanju s manjim ili većim vremenskim razmacima i bez pravilnog ritma ali uvijek u istom obliku i dijelu tijela, a njihova se pojavnost razvija kao posljedica organskih oštećenja, ali i kao rezultat strogog odgoja i različitih nepravilnih postupaka tijekom odgojnog procesa;
- hipohondrična jadikovanja, koja se očituju kao neutemeljeni strah od bolesti;
- problemi u prehrani, koji se manifestiraju kao pretjerana želja za hranom ili pretjerani nedostatak apetita te psihogeno povraćanje;
- enureze i enkopreze, koje se manifestiraju kao nemogućnost nadzora probavnih i mokraćnih organa;
- problemi sna, koji se manifestiraju nesanicom, noćnim strahovima i mjesečarstvom;
- drugi problemi, poput neuroze dišnih organa i neurozne histerije.

Neurotski uvjetovani problemi u ponašanju uključuju razvijene emocionalne teškoće kod pojedinca stoga, Gau (2000) navodi da visoka razina razvijenosti neurotskih oblika problema u ponašanju uključuje veću vjerojatnost za pojavu i drugih oblika internaliziranih problema u ponašanju. Prema rezultatima istraživanja Gau (2000) dolazi se do podataka da pojava socijalne izoliranosti može doprinijeti razvoju emocionalnih problema u razdoblju adolescencije poput anksioznosti i depresije te da visoka razina razvijene savjesnosti kod pojedinca predviđa manju učestalost anksioznih poremećaja i depresije. Gau (2000) zaključuje da pojedinci koji imaju razvijenu dobro reguliranu, savjesnu, osobnost ujedno su i zaštićeniji od razvoja emocionalnih teškoća unatoč njihovoj razvijenoj socijalnoj izoliranosti. Borghuis i sur. (2020) proveli su istraživanje s ciljem ispitivanja longitudinalne povezanosti između emocionalne nestabilnosti i svakodnevnih iskustava negativnih afekta i međuljudskih problema tijekom razdoblja adolescencije. Autori su utvrdili da je pojava više razine razvijenosti neurotskih oblika problema u ponašanju povezana s više negativnih dnevnih iskustava kod mladih. Joseph i De Guzman (2023) navode da neurotski uvjetovani oblici problema u ponašanju uključuju različite obrasce tjeskobe, zabrinutosti, neraspoloženja, sklonost doživljavanju negativnih afektivnih stanja, povećanu izloženost stresnim životnim događajima i povećanu osjetljivost na negativne manifestacije stresa. Autori su proveli istraživanje s ciljem ispitivanja korelacije i utvrđivanja prediktora neurotičnih osobnosti i psihološkog distresa kod adolescenata tijekom pandemije COVID-19. Prema rezultatima istraživanja, kod 24,7% ispitanika utvrdili su prisutnost visoke razine neuroticizma, a kod 86% ispitanika utvrdili su prisutnost psihičkog distresa te zaključuju da je neuroticizam u značajnoj korelaciji s psihološkim stresom tijekom pandemije među adolescentima, te da emocionalna nestabilnost predviđa 50% psihološkog distresa. Śmiarowska i sur. (2023) ističu da su u razvojnoj psihijatriji kod mladih najprepoznatljiviji različiti problemi u ponašanju kao i različiti oblici emocionalnih problema. Autori su proveli istraživanje s ciljem procjene povezanosti kvalitete života, nekih psihopatoloških značajki, koncentracije odabranih imunoprotektivnih i endokrinih čimbenika s problemima ponašanju u razdoblju adolescencije. Autori su utvrdili da su prisutni izraženiji psihopatološki simptomi, posebice agresija i neprijateljstvo, utvrđeni kod onih koji su zlorabili alkohol, pokušali suicid, koji su imali nisko samopoštovanje, slabije razvijene kognitivne procese te kod onih koji su odrastali u disfunkcionalnim obiteljima. Nissinen i sur. (2022) proveli su longitudinalno istraživanje s ciljem ispitivanja povezanosti prenatalne izloženosti supstancama i naknadnog razvoja neurotski uvjetovanih oblika problema u ponašanju kod djece i mladih. Autori su utvrdili da ispitanici koji su bili izloženi prenatalnim supstancama ujedno imaju dva puta veću vjerojatnost liječenja u specijaliziranoj zdravstvenoj ustanovi zbog emocionalne nestabilnosti i zbog pojave

neurotskih problema u ponašanju, u odnosu na ispitanike koji nisu bili izloženi supstancama u prenatalnom razdoblju. Autori zaključuju da su neurotski oblici problema u ponašanju češći nakon prenatalne izloženosti tvarima te da su međusobno povezani s značajnim teškoćama u okruženju postnatalne skrbi. Aleksandrov, Okhrimenko i Tyshchenko (2021) navode da je problem anksioznosti povezan s povećanom sklonošću samooptuživanju, intrapersonalnim sukobima i smanjenim samoupravljanjem te da su depresivne tendencije kod mladih povezane sa sklonošću neproduktivnim samooptuživanjima i degradaciji vlastite vrijednosti. Također, prema rezultatima istraživanja autori ističu da su astenična stanja povezana sa sklonošću samooptuživanju i niskom samopouzdanju te da su histeroidne manifestacije uvjetovane sklonošću samooptuživanju, niskim samopouzdanjem, kao i strahom od mišljenja drugih ljudi. Autori navode da je sklonost fobičnim stanjima povezana sa smanjenjem samopoštovanja i da je sklonost autonomnim poremećajima povezana sa smanjenjem svijesti adolescenata o vlastitoj vrijednosti.

Dakle, neurotski problemi u ponašanju obuhvaćaju skup osobina i različite oblike ponašanja kojima se pojedinac želi obraniti na neki način od osjećaja inferiornosti, a obuhvaćaju različite smetnje u kontekstu emocija, mišljenja, ponašanja ili tjelesnih simptoma s kojima pojedinac može u društvu funkcionirati normalno. Neurotski oblici problema u ponašanju obuhvaćaju široki spektar teškoća koje su povezane s problemima psihološke naravi i s mentalnim zdravljem pojedinca, a manifestiraju se kroz promjene u ponašanju koje prate određene oblike internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju. Istraživanja pokazuju da je pojava neurotskih oblika problema u ponašanju povezana s razvojem anksioznosti, depresije, poremećaja prehrane, šizofrenije, bipolarnih poremećaja, posttraumatskih stresnih poremećaja, agresivnosti i hiperaktivnosti (Aleksandrov, Okhrimenko i Tyshchenko, 2021; Borghuis i sur. 2020; Buljan-Flander, 2012; Gau, 2020; Joseph i De Guzman; 2023). Rano prepoznavanje simptoma neurotski uvjetovanih oblika problema u ponašanju od presudne je važnosti u sprječavanju progresije istih i drugih oblika problema u ponašanju djece i mladih. Preventivne mjere trebale bi biti usmjerene na osvješćivanje vlastite vrijednosti kod pojedinca te je potrebno kontinuirano usvajati i razvijati vještine nužne za samoregulaciju emocija pojedinca. Takvo preventivno djelovanje može imati pozitivan utjecaj na kvalitetu mentalnog zdravlja djece i mladih koji su skloniji emocionalnoj nestabilnosti, psihološkom distresu ili stresorima.

2.1.1.2. Eksternalizirani problemi u ponašanju u odgoju djece i mladih

Eksternalizirani problemi u ponašanju su oni koji su aktivni i koji podrazumijevaju nedovoljno kontrolirano ponašanje koje je usmjereno prema drugima, a tu se najčešće svrstavaju problemi poput nediscipliniranosti i nepoštovanja, hiperaktivnosti, neposlušnosti, impulzivnosti, nametljivosti, laganja, varanja, nasilja, agresivnosti, delinkvencije, prkosa, svađanja, bježanja od kuće i od institucionalnih odgojno obrazovnih ustanova, prosjačenja, nametljivosti, problemi s prehranom te različite ovisnosti (Bouillet i Uzelac, 2007; Livazović, 2017; Olivier i sur., 2020; Shinde i sur., 2023; Wenar, 2003; Yang i sur., 2023). Eksternalizirani problemi u ponašanju još se nazivaju i aktivni problemi u ponašanju jer je njihova manifestacija vidljiva i uočljiva. Djeca i mladi s eksternaliziranim problemima u ponašanju češće dobivaju stručnu pomoć od onih s internaliziranim oblicima problema u ponašanju upravo iz razloga jer su obrasci eksternaliziranog ponašanja vidljiviji i imaju izravan utjecaj na okolinu. Istraživanja pokazuju da su među češćim oblicima pojavnosti eksternaliziranih problema u ponašanju različiti oblici ovisnosti, nasilje i agresivnost, kojima prethodi generalna nediscipliniranost, a potencijalno prerastaju u delinkventnost (Ettekal i sur., 2023; Gornik i sur., 2023; Livazović i Bojčić, 2020; Sekol i Farrington, 2016b; Snyder i Duchscher 2022; Starkey i sur., 2019; Velki, 2012; Zloković i Vrcelj, 2010; Zuckerman, 2007). Iz toga proizlazi kako jedan oblik eksternaliziranog ponašanja potencijalno povlači za sobom i druge oblike internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju. Olivier i sur. (2020) proveli su istraživanje s ciljem procjene povezanosti između problema u ponašanju te emocionalnog i kognitivnog djelovanja djece i mladih. Rezultati pokazuju da su eksternalizirani oblici problema u ponašanju povezani s nižim emocionalnim angažmanom pojedinca te da su internalizirani oblici problema u ponašanju povezani s nižim kognitivnim angažmanom pojedinca. Autori zaključuju da su eksternalizirani oblici problema u ponašanju čimbenici rizika za socijalnu izoliranost djece i mladih u razdoblju djetinjstva i adolescencije te da su internalizirani oblici problema u ponašanju čimbenici rizika u razvoju socijalne izoliranosti kod starijih adolescenata. Ettekal i sur. (2023) proveli su longitudinalno istraživanje s ciljem ispitivanja povezanosti između vršnjačke viktimizacije i pojave eksternaliziranih i internaliziranih oblika problema u ponašanju. Rezultati istraživanja pokazuju da se kod mladih, koji su iskusili visoku i kontinuiranu razinu vršnjačke viktimizacije, pojavljuju istovremeno različiti oblici internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju. S time da se eksternalizirani oblici problema u ponašanju češće pojavljuju kod muških ispitanika, a internalizirani oblici problema u ponašanju češće se pojavljuju kod ženskih ispitanica. Kod ženskih se ispitanica internalizirani oblici problema u ponašanju manifestiraju

kroz socijalnu anksioznost. Također, rezultati pokazuju da se kod mladih, kod kojih se tijekom vremena smanjivala razina viktimizacije, očituju simptomi oporavka od proživljene viktimizacije.

Rezultati istraživanja provedenih u Velikoj Britaniji (Young i sur., 2011) ukazuju na to da su kod zatvorske populacije najčešće prisutni problemi u ponašanju poput poremećaja pažnje, iz čega proizlazi da takve vrste problema u ponašanju mogu povećati vjerojatnost kriminalnih radnji u kasnijoj dobi. Gornik i sur. (2023) proveli su longitudinalno istraživanje s ciljem ispitivanja povezanosti eksternaliziranih oblika problema u ponašanju poput agresivnosti i delinkventnosti tijekom adolescencije s psihosocijalnim životnim ishodima u odrasloj dobi. Autori dolaze do podataka da postoji značajna korelacija između ispitivanih eksternaliziranih oblika problema u ponašanju s obrazovnim postignućima i problemima sa zakonom u odrasloj dobi. Također, autori utvrđuju da postoji pozitivna povezanost između ispitivanih eksternaliziranih oblika problema u ponašanju i ovisnosti o alkoholu u odrasloj dobi te između eksternaliziranih oblika problema u ponašanju i loše kvalitete partnerskih odnosa. Analizom rezultata dolazi se do podataka da su za narušeno psihosocijalno ponašanje pojedinca u odrasloj dobi delinkventna ponašanja snažniji prediktori od agresivnih oblika ponašanja u adolescentskom razdoblju. Shinde i sur. (2023) utvrđuju da su nizak socioekonomski status obitelji, loš akademski uspjeh i uključenost pojedinca u fizičke tučnjave u korelaciji s pojavom različitih eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. Također, prema rezultatima istraživanja autori dolaze do podataka da su kvalitetni vršnjački odnosi i angažman stručne službe u školi u korelaciji s manjom pojavom eksternaliziranih oblika problema u ponašanju kod adolescenata. S obzirom na posljedice razvoja eksternaliziranih problema u ponašanju kod djece i mladih, White i Renk (2012) proveli su istraživanje s ciljem ispitivanja povezanosti između eksternaliziranih problema u ponašanju kod mladih u dobi od 12 do 14 godina i karakteristika obitelji, podrške susjedstva te kulturnog okruženja mladih. Rezultati istraživanja ukazuju na to da su, osim društvenog prihvaćanja od strane mladih i generalnog samopoštovanja, slaba emocionalna roditeljska privrženost te loša kvaliteta lokalne zajednice jedni od važnih pokazatelja za potencijalni budući razvoj eksternaliziranih problema u ponašanju. Iz rezultata regresijske analize navedenog istraživanja može se zaključiti da je ekološka konceptualizacija, koja obuhvaća okruženje, kulturu i lokalnu zajednicu, važna prilikom prevencije eksternaliziranih problema u ponašanju kod djece i mladih.

Lüdeke, Przibilla i Linderkamp (2023) ističu da djeca i mladi s eksternaliziranim oblicima problema u ponašanju iskazuju slaba školska postignuća, niži akademski uspjeh, probleme u socijalnim interakcijama s vršnjacima i nastavnicima te veću razinu stresa povezanog sa

školom. Autori ukazuju na to da je školsko okruženje značajna varijabla u objašnjenju akademskog postignuća no da postoji relativno malen broj znanstvenih istraživanja koja istražuju povezanost škole i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. S tim su ciljem proveli istraživanje kako bi ispitali stavove i procjenu mladih s eksternaliziranim problemima u ponašanju o školskom okruženju. Rezultati pokazuju da ispitanici s eksternaliziranim oblicima problema u ponašanju negativno procjenjuju školsko okruženje, a takva je procjena u višoj mjeri izražena kod mladih kod kojih je prisutan internalizirajući komorbiditet. Također, rezultati ukazuju na to da mladi s razvijenim eksternaliziranim oblicima problema u ponašanju ostvaruju nisku razinu društvene participacije. Yang i sur. (2023) također ukazuju na relativno malen broj istraživanja koja ispituju povezanost školskog okruženja s pojavom i razvojem eksternaliziranih oblika problema u ponašanju kod djece i mladih, stoga su s istim ciljem proveli istraživanje. Rezultati pokazuju da je kvaliteta odnosa između nastavnika i učenika zaštitni čimbenik protiv razvoja eksternaliziranih oblika problema u ponašanju kod adolescenata. Također, rezultati pokazuju da su vršnjački odnosi i mentalno zdravlje pojedinca povezani s kvalitetom odnosa između nastavnika i učenika te s pojavom eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. Slaba uključenost roditelja u odgojno-obrazovni proces djeteta povezana je s lošom kvalitetom odnosa između nastavnika i učenika te s pojavom eksternaliziranih oblika problema u ponašanju kod adolescenata.

Davis i sur. (2022) razmatrali su povezanost između roditeljske uključenosti u odgoj i obrazovanje djeteta i razvoj problema u ponašanju kod djeteta. Na temelju rezultata ispitivanja 537 adolescenata u dobi od 11 do 17 godina utvrđuju da je veća uključenost roditelja u odgojni proces za dijete zaštitni čimbenik za problem povučenosti, ali i da je čimbenik rizika za problem anksioznosti. Ujedno, veća uključenost majke u odgojni proces zaštitni je čimbenik za problem nediscipliniranosti te čimbenik rizika za probleme vezane uz delinkventnost te agresivnost.

Rezultati istraživanja Wang, Liu i Wang (2014) ukazuju na to da je kvaliteta odnosa roditelj-dijete i dijete-roditelj jedan od važnih čimbenika koji doprinosi razvitku ili ne razvitku raznih mentalnih problema kod djece i mladih. Isto tako, istraživanja Brown i sur. (2020) te Chung i sur. (2020) pokazuju da roditeljski stres doprinosi negativnom roditeljskom ponašanju prema djeci, a što u konačnici utječe na kvalitetu odnosa roditelj-dijete i dijete-roditelj. Iz toga proizlazi da je kvaliteta obiteljskih odnosa povezana s razvitkom internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju kod djece i mladih, te da su bliskiji i pozitivniji odnosi djece i mladih s roditeljima povezani s pozitivnijim socijalnim i emocionalnim ponašanjem te s manjim problemima mentalnog zdravlja djece i mladih, a što potvrđuju i rezultati istraživanja

Buist i sur. (2017), Eruyar, Maltby i Vostanis, (2020), Snyder i Duchschere (2022), Wang, Liu i Wang (2014), Wissink, Dekovic i Meijer (2006) te Zwi i sur. (2018).

Sukladno navedenome, eksternalizirani oblici problema u ponašanju manifestiraju se na način da su oni uglavnom odmah po svojoj pojavnosti i vidljivi. Takva ponašanja najčešće su usmjerena prema drugima i često rezultiraju kaznenom regulacijom. U okviru ovoga rada opisuju se eksternalizirani problemi u ponašanju klasificirani u pet pojava oblika eksternaliziranih problema u ponašanju, unutar kojih se u višoj ili manjoj mjeri obuhvaćaju najčešći eksternalizirani problemi u ponašanju adolescenata: nediscipliniranost, delinkventnost, agresivnost, ovisnost i hiperaktivnost. Adolescenti koji imaju eksternalizirane oblike problema u ponašanju često su u prednosti po pitanju dobivanja stručne pomoći, u odnosu na adolescente koji imaju internalizirane oblike problema u ponašanju, upravo zbog uočljivosti prisutnog problema u ponašanju i moguće pravovremene reakcije stručnjaka. Istraživanja pokazuju da su više razine prosocijalnog ponašanja značajno povezane s nižim razinama pojavnosti eksternaliziranih oblika problema u ponašanju, i obratno (Lüdeke, Przibilla i Linderkamp, 2023; Shinde i sur., 2023; White i Renk, 2012). Također, istraživanja ukazuju na to da su mladi s problemima eksternaliziranih oblika u ponašanju izloženi povećanom riziku od generalnog neuspjeha i prijevremenog prekida obrazovanja (Gornik i sur., 2023; Olivier i sur., 2020; Shinde i sur., 2023). Pravovremena intervencija i pružanje stručne pomoći od presudne je važnosti u eskalaciji problema u ponašanju. Djecu i mlade s eksternaliziranim problemima u ponašanju potrebno je usmjeriti na utvrđivanje jasnih granica u ponašanju, na učenje vještina rješavanja problema i na svladavanje izazova u nošenju s svakodnevnim problemima. Također, potrebno je razvijati kod mladih kvalitetu mentalnog zdravlja, vještine nužne za regulaciju emocija, poticati socijalne vještine, suradnju i pozitivno okruženje. Pritom je nužno naglasak staviti na suradnju obitelji i škole gdje je potrebno održavati komunikaciju i podršku, a odgojne postupke nužno je temeljiti na metodi pozitivnog potkrepljenja te na edukaciji roditelja. U pregledu literature uočava se slaba zastupljenost znanstvenih istraživanja koja istražuju povezanost eksternaliziranih oblika problema u ponašanju iz pedagogijske perspektive, na što ukazuju i drugi autori koji su istraživali ovu problematiku (Lüdeke, Przibilla i Linderkamp, 2023; Yang i sur., 2023). Za pedagošku praksu nužna su pedagogijska istraživanja koja istražuju važnost i povezanost školskog okruženja i razredne klime s pojavom eksternaliziranih i internaliziranih oblika problema u ponašanju. Takve su znanstvene spoznaje nužne za pedagošku dijagnostiku, za izradu preventivnih planova i programa u radu škole i stručnih suradnika jer, u školskom okruženju, modifikacija neželjenih oblika problema u ponašanju kod djece i mladih zahtjeva

sveobuhvatan pedagoški pristup i preventivno djelovanje od strane stručnih suradnika i nastavnika. Neophodno je da visokoškolske institucije, u kojima se obrazuju i obrazuju budući nastavnici i odgojno-obrazovni djelatnici, svoje kolegije baziraju na interdisciplinarnim i međupredmetnim temama s navedenom problematikom. Zbog toga bi se preventivne strategije, osim za rad s rizičnom skupinom djece i mladih, trebale sastojati i od programa za rad s nastavnicima, a u kojima bi veći naglasak trebao biti na usvajanju i svladavanju vještina za razvijanje što kvalitetnijeg odnosa između nastavnika i učenika. Kvaliteta odnosa između nastavnika i učenika odražava se ne samo na ponašanje i djelovanje pojedinca, nego i na samu kvalitetu nastave, odgojno-obrazovne ishode, na razrednu klimu, vršnjačku integraciju i odgovornost u radu, a što u konačnici rezultira s uspostavljanjem generalne odgovornosti i suzbijanjem nediscipliniranosti u odgoju i obrazovanju djece i mladih.

2.1.1.2.1. Nediscipliniranost u kontekstu odgojnog i obrazovnog procesa

Disciplina je važan čimbenik za uspješan razvoj i odgojno-obrazovni proces pojedinca. Učenje i usvajanje discipline dugotrajan je proces koji se odvija u svakoj životnoj dobi pojedinca te u svakoj društvenoj interakciji. Terminološki gledano, termin *disciplina* dolazi iz latinskog jezika, a znači red, poredak, stega, znanstvena grana, nastavna metoda (Divković, 1987). Nediscipliniranost je osobina pojedinca koji se ne podvrgava disciplini, koji je anarhičan, koji je hirovit, samovoljan i neposlušan (Birtić i sur., 2012). Ponašanje koje nije disciplinirano obuhvaća obrasce ponašanja koji su u višoj ili manjoj mjeri povezani s aktivnim suprotstavljanjem autoritetu ili s određenim nepriznavanjem odgojnog autoriteta. Nedisciplinirani pojedinac je tvrdoglav, neodgovoran, nije spreman na suradnju, nije samostalan, pruža otpor autoritetu, nije spreman na kompromis te nema osjećaj poštovanja za druge. Nedisciplinirano ponašanje postaje problem u ponašanju onda kada se takav obrazac ponašanja kontinuirano manifestira kroz dulje vremensko razdoblje i kada je štetno na individualnoj i društvenoj razini (Bouillet i Uzelac, 2007; Gudjons, 1994; Lacković-Grgin, 2006).

U kontekstu razvoja, odgoja i socijalizacije pojedinca uz disciplinu se vežu pojmovi društvene okoline i nepoželjnog ponašanja kao oblici nediscipliniranosti. Nediscipliniranost uključuje sve one negativne obrasce ponašanja pojedinca, a oni mogu biti uzrokovani od različitih čimbenika ili njihovom kombinacijom. Prema Onyeawuna i Ufuoma (2022) nediscipliniranost se očituje u zluporabi droga, seksualnom promiskuitetu, neprikladnom odijevanju, izostajanju s nastave,

laganju, zlostavljanju i vršnjačkom nasilju, stoga autori navedene probleme ističu kao ishode neprikladnih odgojno-obrazovnih postupaka.

Od najranije dobi prvi izvor discipline djetetu predstavljaju roditelji ili skrbnici, odnosno najuža obitelj. Kroz obiteljski odgoj formiraju se budući obrasci ponašanja pojedinca kao i kroz okolinu i društvo (Itković, 1995; Livazović, 2017; Petani, 2006; Zrilić, 2007). “Disciplina je jedna od primarnih osobina čovjeka koja je nužna da bi se stvorio most između želje i ostvarenja” (Hercigonja, 2017: 61).

Iz perspektive razvoja nediscipline Uzelac (1995) prema Bouillet i Uzelac (2007) navodi da se nedisciplina dijeli na dva stupnja: nefiksirana nedisciplina, koja nema dugi razvoj i uglavnom je razvijena bez rigidnih oblika sa pozitivnom prognozom; i fiksirana nedisciplina, koja je razvijena s rigidnim oblicima i obuhvaća ozbiljne posljedice za društvo. Prema tomu se nediscipliniranost kreće od kontinuuma nepoštovanja do problema s prkošenjem i suprotstavljanjem.

Prema Sears i Sears (2009), u kontekstu obiteljskog odgoja, razlikuju se tri stila discipline:

- autoritarni stil discipline, koji podrazumijeva da pojedinac odgovara za svoje postupke pokoravajući se roditeljima ili skrbnicima, a ne isključuje i fizičke metode uspostavljanja discipline;
- komunikacijski stil discipline, koji podrazumijeva kvalitetnu komunikaciju roditelja ili skrbnika s pojedincem, te se putem komunikacije i psihološkog razmatranja postiže disciplina bez uključivanja fizičkih metoda uspostavljanja discipline;
- stil promjene ponašanja, koji podrazumijeva pozitivan ili negativan utjecaj na ponašanje pojedinca ovisno o odabiru okruženja od strane roditelja ili skrbnika za pojedinca, odnosno, podrazumijeva manipulaciju okolinom pojedinca za njegovu dobrobit.

Obitelj kao primarna odgojna i socijalizacijska zajednica gradi primarne temelje discipline čitave društvene zajednice stoga ima važnu i snažnu ulogu prilikom uspostave discipline pojedinca. U tom kontekstu, prema Coloroso (2010) postoje 3 vrste obitelji:

- obitelj tvrđava (*Brick-wall parenting*), koju obilježavaju kontrola, poslušnost, red, nedostatak empatije, obiteljska hijerarhija, odgojni strah i kazne, frustracije i prijetnje;
- obitelj meduza (*Jellyfish parenting*), koju karakterizira manjak strukturne čvrstoće, pitanja identiteta, zanemarivanje pojedinca, osjećaj nevoljenosti i napuštenosti, pojedinac koji je razmažen, preplašen ili osvetoljubiv;
- obitelj kralježnica (*Backbone parenting*), koju karakterizira nepostojanje stroge hijerarhije unutar obitelji, učenje i demonstracija poštovanja, suosjećajnost, empatija,

kratka i jasna pravila, smijeh i ljubav, pravednost, podrška i vrednovanje vlastite osobnosti.

Nakon primarne odgojno-socijalizacijske zajednice, obitelji, pojedinac je izložen sekundarnoj odgojno-socijalizacijskoj zajednici, široj okolini, koja najčešće, s obzirom na razvojnu dob pojedinca, podrazumijeva školu i lokalnu zajednicu. Polaskom u odgojno-obrazovnu instituciju, tijekom svog obrazovanja pojedinac prolazi kroz niz godina izloženosti različitim vrstama discipline. Prema Vizek Vidović i sur. (2003) postoje tri načina uspostavljanja discipline u školi:

- autoritarni način, kojeg karakteriziraju jasna i čvrsta pravila bez mogućnosti rasprave ili prigovora;
- demokratski način, kojeg karakterizira uspostavljanje pravila i normi unutar školske grupe putem rasprave sa članovima grupe;
- stihijski način, kojeg karakterizira neuspostavljanje i neodržavanje grupnih pravila.

Disciplina se također uspostavlja i kroz društvo koje okružuje pojedinca kroz neformalne grupe u kojima se pojedinac nalazi van obitelji i odgojno obrazovnih institucija (Hercigonja, 2017). Takve društvene grupe karakterizira povezivanje pojedinaca koji imaju zajedničke interese, stavove ili ciljeve kroz koje se mogu razviti pozitivni stavovi prema kulturi i društvu općenito, ali se, ovisno o grupi, mogu i stvarati kulturne i socijalne predrasude, izoliranost, mržnja, a koje u konačnici mogu imati za posljedicu nedisciplinirane oblike ponašanja i delinkventnost (Tomić-Koludrović i Leburčić, 2002).

Uzroci pojavnosti nediscipline mogu biti različiti, neki uzroci rezultati su društvenih okolnosti, a neki proizlaze iz individualnih karakteristika pojedinca. Istraživanja pokazuju da je najvažnije razdoblje za uspostavu discipliniranog ponašanja u budućnosti najranije djetinjstvo i uspostava privrženosti roditeljima u djetinjstvu (Bouillet i Uzelac, 2007; Buljan Flander, 2001; Nnoyiba, 2020; Onyeawuna i Ufuoma, 2022). Istraživanja (Akhmedova, 2022; Buljan-Flander, 2012; Lacković-Grgin, 2006; Vasta i sur., 2004) pokazuju da je prvih 6 godina pojedinca najpogodnije za usvajanje i uspostavljanje discipline prilikom kojih je kod pojedinca potrebno razviti samokontrolu, prepoznavanje vlastitih osjećaja, altruizam i osjećaj za pravednost. Nediscipliniranost kao problem u ponašanju uglavnom se manifestira do osme godine života ili najkasnije do rane adolescencije (Berkowitz i sur., 2022; Buljan Flander, 2001; Coloroso, 2010; Kamenov i Jelić, 2003). Onyeawuna i Ufuoma (2022) ističu da nediscipliniranost pripada suvremenim oblicima problema u ponašanju koja naizgled djeluju kao bezazleni i privremeni oblici problema u ponašanju, no da upravo takvi problemi uzrokuju mnoge druge probleme u odgojnim i obrazovnim postignućima u današnjem društvu, a autori ih povezuju sa

nedisciplinom koja se stvara u obiteljskom okruženju, razvija u školskom okruženju, a koja se zatim prenosi na društvo.

Iz nediscipliniranih obrazaca ponašanja razvijaju se drugi oblici nepoželjnih oblika ponašanja kao što su fizička ili verbalna agresija, nepoštivanje okoline, sukobi s autoritetima, remećenje reda (Ajduković, 2008; Hercigonja, 2017). “Kako neposlušnost znatno remeti proces odgoja, zbog manifestiranja tog poremećaja u ponašanju može doći do mnogih zastoja i odstupanja (ograničene mogućnosti usvajanja navika, uvježbavanja kognitivnih i motoričkih sposobnosti, usvajanja društveno poželjnih oblika ponašanja i dr.). Dijete s takvim poremećajem u svim odgojnim sredinama kontinuirano krši pravila, pa znatno otežava realizaciju odgojnih sadržaja (osobito u školi i drugim odgojno-obrazovnim sredinama)” (Bouillet i Uzelac, 2007: 204).

Iz socijalno-pedagoške perspektive kod nediscipliniranog pojedinca važno je steći njegovo povjerenje, stvoriti odnos međusobnog poštovanja i uspostaviti poštovanje, a proces odgoja treba se odvijati bez prisile uz postupno postavljanje zahtjeva i dogovorenih pravila ponašanja u koji je potrebno uključiti obitelj, školu, konkretno ponašanje ali i slobodno vrijeme te interese i navike pojedinca. Rodriguez i Welsh (2022) naglašavaju važnost discipline u školskom okruženju te ukazuju na to da je u školskom okruženju nediscipliniranost posljedica složenog procesa koji uključuje složene interakcije između učenika i nastavnika, a ne pojedinačni događaj s propisanim posljedicama za definirane kategorije neželjenih obrazaca ponašanja.

Iz nediscipliniranosti često može proizaći i laganje koje je također jedan od oblika eksternaliziranih problema u ponašanju koji se najčešće pojavljuju između četvrte i pete godine života pojedinca, a uglavnom sa svrhom postizanja željenog cilja, prikrivanja ili izbjegavanje kazne, izbjegavanja određenih zadataka ili zbog raznih drugih razloga (Guo i Rochat, 2022; Lacković-Grgin, 2006). Laganje se uglavnom svodi na prešućivanje istine ili na iskrivljavanje istine kojemu pojedinac želi postići određenu korist. U krugu vršnjaka pojedinac uglavnom može lagati olako, dok je u krugu autoriteta laganje popraćeno određenim znakovima kao što je crvenjenje, mucanje ili neodlučnost (Guo i Rochat, 2022; Lacković-Grgin, 2006; Taskaraevna i sur., 2022). Prema Bouillet i Uzelac (2007) u adolescentskoj se dobi razlikuje se pet vrsta laži:

- obrambene laži, koje karakterizira obrana od zahtjeva okoline, a ukoliko se one češće ponavljaju, tada u tom slučaju poprimaju obilježja stalne navike;
- laži iz navike, koje karakterizira bilo koja vrsta laži, a mogu biti i patološki uvjetovana;
- laži s agresivnom konotacijom, koje karakteriziraju laži radi postizanja koristi u agresivnom i bezobzirnom kontekstu;

- laži iz mašte, koje se uglavnom manifestiraju u krugu vršnjaka, a karakteriziraju ih pretjerivanje ili izmišljanje nekih događaja sa ciljem postizanja određenog statusa u okolini;
- laži kao odraz bolesnih stanja, koje karakterizira povezanost s određenim drugim simptomima bolesti.

Laganje se uglavnom manifestira u sredinama oskudnih odgojnih vrijednosti u kojima se ne reagira na laži ili u kojima se laži ne korigiraju te u kojima izostaju pozitivni odgojni utjecaj. U takvim je sredinama laganje manifestacija odgojne zapuštenosti i loših uvjeta razvoja (Eysenck, 1964; Schwartz i Bilsky, 1994; Vasta i sur., 2004). Iz socijalno-pedagoške perspektive laganje je normalna pojava sve dok je ona u skladu s razvojnom dobi pojedinca jer s intelektualnim razvojem pojedinca ovakav obrazac ponašanja uglavnom nestaje sam po sebi (Bouillet i Uzelac, 2007; Guo i Rochat, 2022; Taskaraevna i sur., 2022).

Među prvim ozbiljnijim simptomima problema u ponašanju u generalnom ponašanju djece i mladih, također kao posljedica nediscipliniranosti jest i bježanje iz odgojnih sredina kao što su najčešće bježanje od kuće i bježanje iz škole. Bježanje od kuće podrazumijeva nedopušteno udaljavanje pojedinca iz obitelji putem svoje volje na dulje vrijeme. Uzrok problemima u ponašanju koji se manifestiraju kao bježanje od kuće mogu biti posljedice puberteta i znatiželje, ali i posljedica života u uvjetima obiteljskog okruženja, zanemarivanja djeteta, devijantne obitelji te neprimjerenih odgojnih postupaka (Bouillet i Uzelac, 2007; MacAlister, 2022). Istraživanja (Argyle, 1996; Brim, 1996; MacAlister, 2022; Zrilić, 2007) pokazuju da je tijekom boravka izvan kuće pojedinac izložen različitim nepovoljnim okolnostima što u konačnici povećava i rizik za pojavu delinkvencije. Odlazak od kuće vodi pojedinca u socijalnu degradaciju što uvjetuje pojavu drugih oblika problema u ponašanju. Takvi pojedinci često preživljavaju od krađa i prosjačenja, izoliraju se od društvenih aktivnosti, nemaju razvijene socijalne veze i skloni su kriminalu jer kao maloljetnici nemaju mogućnost legalne zarade i uglavnom prijevremeno prekidaju školovanje (Durlak, 1995; Haralambos i Heald, 1989; MacAlister, 2022).

Povremeno neopravdano bježanje iz škole uglavnom ovisi o razvojnoj dobi djece i mladih stoga se o bijegu iz škole kao manifestaciji ozbiljnog problema u ponašanju može govoriti tek kada pojedinac to radi izrazito često i kada zbog toga ne zadovoljava propisane školske obaveze, što u konačnici može dovesti do izricanja određenih pedagoških mjera (Zrilić, 2011). Uzelac (1995) prema Bouillet i Uzelac (2007) navode da se ovisno o fazi razvoja problema u ponašanju mogu pojaviti sljedeći oblici bježanja iz škole: kašnjenje na nastavu, izostanak s nastavnih sati, napuštanje nastave prije završetka te višednevno izostajanje s nastave, a pritom razlikuju dvije

vrste bježanja iz škole: individualno bježanje i bježanje u skupini. Individualno bježanje karakterizira to da učenik nastoji izbjeći neki osobni problem i pritom se oslanja samo na sebe, a bježanje u skupini karakterizira postizanje grupnog cilja gdje određeni broj vršnjaka predvodi tu skupinu. Individualno bježanje može biti i dugotrajno bježanje koje je povezano sa školskim neuspjehom, slabijom socijalnom prilagodbom, slabim prihvaćanjem institucijskih normi, neprivrženim stavom prema školi i radu, a u poveznici je s nepovoljnim obiteljskim i društvenim uvjetima u kojima učenik boravi, dok je bježanje u skupini uglavnom prolazno i kratkotrajno. Na bijeg iz škole mogu utjecati različiti faktori, a istraživanja (Durlak, 1995; Goodwin i Kyratzis, 2007; Hawkins, 1997; Klarin, 2006; Livazović, 2017; MacAlister, 2022; Schwartz i Bilsky, 1994; Zrilić, 2011) pokazuju da su kod adolescenata to najčešće slabije razvijene intelektualne sposobnosti, slabije razvijene radne navike, slabije razvijena privrženost prema školi i nastavnicima, nepovoljna uža okolina pojedinca, problemi u obitelji, slaba kontrola roditelja ili skrbnika, nepovoljne ekološke karakteristike mjesta u kojem pojedinac živi i fobija od škole. Iz socijalno-pedagoške perspektive važno je razlikovati učestalost i dugotrajnost bježanja iz odgojnih institucija i zajednica od povremene i rijetke manifestacije takvog oblika ponašanja, ali na svaki oblik manifestacije nediscipliniranog ponašanja potrebno je reagirati i djelovati, te ukoliko je to potrebno, uputiti i na socijalno-pedagoški tretman. Putem discipline i dosljednim strukturiranjem granica i pravila pojedincu se tijekom razvoja pomažu oblikovati intrinzične norme koje mogu pospješiti njegov budući razvoj. Kwok i Fang (2022) navode da se kod djece i mladih koji su više privrženi školi očituje i veća razina uspostavljene discipline, te da je viša razina discipline pozitivno povezana s dobrobiti djece i mladih u različitim životnim domenama. Također, navode da je roditeljska agresija povezana s pojavom nediscipliniranosti kod pojedinca.

Rodriguez i Welsh (2022) ističu da je na području Sjeverne i Južne Amerike velika zastupljenost znanstvenih istraživanja koja ispituju problematiku pojave nediscipliniranosti kod djece i mladih, no smatraju da je u većini studija zanemarena konceptualizacija mjerenja discipline u odgojno-obrazovnim institucijama. Autori su proveli istraživanje s ciljem utvrđivanja analitičkog okvira za ispitivanje prevalencije i nejednakosti u disciplinskim postupcima odgojno-obrazovnih institucija i s ciljem ispitivanja vjerojatnosti disciplinskih mjera. Rezultati istraživanja pokazuju da je kod afroameričkih učenika prisutna najveća prevalencija i najveća nerazmjernost, odnosno, da su afroamerički učenici skloniji nediscipliniranosti te je kod njih u višoj mjeri zastupljeno izricanje pedagoških i disciplinskih mjera. Pierce, Jones i Gibbs (2022) u istraživanju navode da su disciplinske mjere suspenzije i izbacivanja iz škole veoma zastupljene u američkim školama te dolaze do rezultata da djeca i

mladi, koji su doživjeli nepovoljna iskustva ili traume u djetinjstvu i tijekom odrastanja, imaju četiri puta veću vjerojatnost od dobivanja disciplinske mjere isključenja iz škole, u odnosu na djecu i mlade koji nisu doživjeli nepovoljna iskustva tijekom odrastanja. Autori zaključuju da je u promjeni obrazaca ponašanja povezanih s regulacijom discipline u školskom okruženju nužno uzeti u obzir etiologiju pojavnosti neželjenih obrazaca ponašanja. Welsh (2022) je proveo istraživanje s ciljem ispitivanja razlika u disciplinskim prekršajima i posljedicama na različitim razinama obrazovanja. Rezultati pokazuju da postoje varijacije u disciplinskim mjerama u osnovnim i srednjim školama gdje je pritom u osnovnim školama prisutna niska razina prevalecije isključenja iz škole dok je u srednjim školama prisutna visoka razina prevalencije isključenja iz škole. Wriston i Duchesneau (2023) smatraju da su obrazovne politike, u kontekstu pedagoških mjera, namijenjene razvoju visokokvalitetnog školskog okruženja, no da škole prečesto usvajaju pedagoške mjere koje narušavaju socijalnu, emocionalnu i akademsku dobrobit pojedinca. Iz tog razloga autori sugeriraju da škole trebaju primjenjivati načela restorativne pravde te na taj način utjecati na pojedince u riziku, poticati ih na odgovornost i podržati holistički razvoj pojedinca.

Brojni se autori slažu u tome da je problem discipline, odnosno, nediscipliniranost jedan od vodećih i suvremenijih problema odgojno-obrazovnih institucija (Coloroso, 2010; Itković, 1995; MacAlister, 2022; Pierce, Jones i Gibbs, 2022; Rodriguez i Welsh, 2022; Taskaraevna i sur., 2022; Zrilić, 2011; Wriston i Duchesneau, 2023). Nediscipliniranost podrazumijeva nedostatak discipline koji se očituje u nepoštivanju pravila i normi te u ne pridržavanju prikladnih obrazaca ponašanja. Najčešće se nediscipliniranost manifestira kod pojedinaca kroz iskazivanje neposluha, laganje, ignoriranje pravila, bježanjem iz odgojnih sredina te kroz nedostatak odgovornosti prema obvezama. Navedeni oblici ponašanja mogu negativno utjecati na različite aspekte života, a u adolescentskoj dobi osobito na obrazovanje te u svim domenama života u kojima je disciplina važna za postizanje ciljeva. U školskom okruženju visoka razina nediscipliniranosti može rezultirati različitim disciplinskim mjerama, a što u konačnici može biti i isključenje iz škole. U pregledu inozemne literature nailazi se visoka zastupljenost znanstvenih istraživanja koja ispituju problematiku discipline tijekom odgojno-obrazovnog procesa djece i mladih, no većina studija odnose se na područje Sjeverne i Južne Amerike te uglavnom prikazuju i ispituju navedenu problematiku iz perspektive rasne i etničke pripadnosti ispitanika u kontekstu izricanja disciplinskih i pedagoških mjera. U tuzemnoj literaturi uočava se manja zastupljenost pedagoških istraživanja koja istražuju nediscipliniranost kao problem u ponašanju djece i mladih, a ona koja postoje uglavnom istražuju problematiku razredne

discipline i upravljanja razredom. Problem nediscipliniranosti jedan je od glavnih pedagoških izazova stoga su nužne pedagoške spoznaje o problemu nediscipliniranosti kao obliku problema u ponašanju djece i mladih.

Uspostava pravilne ravnoteže između postavljanja jasnih granica i podrške u razvoju odgovornosti kod pojedinca tijekom odgoja važna je odrednica u prevenciji problema nediscipliniranosti. Obitelj kao primarna odgojna sredina ima važnu ulogu u prevenciji razvoja nediscipliniranosti putem raznih odgojnih postupaka koji bi se trebali temeljiti na dosljednim odgojnim postupcima, na pravednosti u odgoju kako bi se poticalo odgovorno ponašanje pojedinca, na razumijevanju i zadovoljenju potreba pojedinca, na otvorenoj i konstruktivnoj komunikaciji putem koje tada pojedinac uči o rješavanju problema. Kada se dogodi neuravnoteženost u navedenim odgojnim postupcima unutar obitelji, pojedinac se izlaže riziku od pojave nediscipliniranosti u procesu svog razvoja i socijalizacije. Nasuprot tomu, predškolske i školske ustanove kao sekundarne odgojne i socijalizacijske sredine tada preuzimaju ključnu ulogu u modifikaciji neželjenih oblika ponašanja povezanih s problemom nediscipliniranosti. Razvoj discipline kod djece i mladih treba biti jedna od temeljnih pedagoških zadaća škole čijem ostvarenju treba težiti svaka predškolska i školska odgojno-obrazovna ustanova. Stvaranje pozitivnog školskog okruženja, poticanje radnih navika, modeliranje pozitivnog ponašanja, poučavanje vještina samokontrole, nagrađivanje željenih oblika ponašanja, aktivna participacija učenika u školi, kvalitetna suradnja s roditeljima i rano prepoznavanje problema nediscipliniranosti ključne su odrednice u prevenciji ili promjeni ponašanja povezanog s problemom nediscipliniranosti. Ukoliko se pojava problema nediscipliniranosti zanemari od strane obitelji ili škole, pojedinac se može dovesti u rizik za razvoj težih oblika eksternaliziranih problema u ponašanju poput problema delinkventnosti.

2.1.1.2.2. Maloljetnička delinkvencija u procesu odrastanja

Termin *delinkvencija* vuče porijeklo iz latinskog glagola *delinquo*, a znači pogriješiti, činiti kaznena djela (Divković, 1987). Delinkvenciju karakteriziraju različiti oblici asocijalnog, antisocijalnog, socio-patološkog i kriminalnog ponašanja koje ne podrazumijeva ubojstvo. Takvi oblici ponašanja manifestiraju se u krađi, pravljenu namjerne štete, prijestupništvu, vandalizmu, devijantnim ponašanjima i počinjenju kaznenih djela (Stanić, 2006). Termin delinkvencija najčešće se upotrebljava kada se radi o maloljetnim počiniteljima kaznenih djela,

a termin kriminalitet se upotrebljava kada se radi o odraslim počiniteljima kaznenih djela (Kazneni zakon, 2021). Stanje delinkvencije je neprihvatljiv oblik društvenog ponašanja koji podrazumijeva sociološki, ekonomski, kriminološki, psihološki i pedagoški problem, a u literaturi se smatra jednim od najtežih oblika problema u ponašanju djece i mladih (Ajduković, 2000).

Steinberg (1987) prema Ajduković (2000) kategorizira maloljetne delinkvente u dva tipa: nesocijalizirani delinkventi, čiji su problemi u ponašanju nastupili i prije adolescencije te oni uglavnom dolaze iz disfunkcionalnih obitelji i nasilnih obitelji; i socijalizirani delinkventi, čiji problemi u ponašanju prvi put nastupaju u vrijeme adolescencije te su oni najčešće počinitelji lakših prekršaja koje uglavnom čine u skupini vršnjaka, a u konačnici uglavnom ne razvijaju delinkventno ponašanje u budućnosti.

Delinkventi su često sukobljeni sa zakonom i okolinom pa ih tako karakterizira osjećaj straha i nesigurnosti, a uzroci delinkvencije mogu se pripisati društvenim čimbenicima kao što su ratne i ekonomske krize, političko stanje, kulturne i društvene norme, pripadnost grupama rizičnih stavova i djelovanja te psihosocijalnim čimbenicima od kojih se najčešće ističu loši obiteljski uvjeti i odnosi (Ajduković, 2000). Prema Sulthon i Munir (2023) maloljetnička je delinkvencija uzrokovana sukobom intrinzičnih i ekstrinzičnih vrijednosti pojedinca u djetinjstvu, odnosno u prijelaznom razdoblju iz djetinjstva u adolescenciju.

Prema Zakonu o sudovima za mladež (2020, čl. 5.), po pitanju delinkvencije, za djecu i mlade koji su mlađi od 14 godina odgovorni su roditelji ili skrbnici te oni ne mogu kazneno odgovarati i protiv njih se ne podnosi kaznena prijava nego se njihovo ponašanje mijenja odgojnim metodama i pedagoškim postupcima kroz obitelj, školu te dječje domove. Djeca i mladi koji su navršili 14. godinu života, a nisu napunili 16. godinu života smatraju se maloljetničkim počiniteljima kaznenih djela i njima se mogu izricati sigurnosne i odgojne mjere. Mladi koji su navršili 16. godinu života, a nisu navršili 18. godinu života smatraju se starim maloljetnicima počinitelja kaznenih djela te se njima izriču odgojne i sigurnosne mjere, a u nekim slučajevima prema uvjetima definiranim Kaznenim zakonom i maloljetnički zatvor.

Dakle, maloljetni počinitelji prekršaja su sve osobe koje su navršile 14. godinu života, a nisu navršile 18. godinu života. Maloljetni počinitelj kaznenog djela, prema kojemu je izrečena neka odgojna sankcija kao što je maloljetnički zatvor ili odgojna mjera propisana Kaznenim zakonom, je osuđena osoba (Kazneni zakon, 2021).

Istraživanja pokazuju da je u 2000. godini za počinjena kaznena djela osuđeno 787 maloljetnika, a od toga je 746 dječaka i 41 djevojčica. U 2020. godini za počinjena kaznena djela osuđeno je 268 maloljetnika, a od toga je 250 dječaka i 18 djevojčica (Državni zavod za

statistiku Republike Hrvatske, 2021). Navedeni statistički pokazatelji odnose se samo na osuđene maloljetnike te je potrebno uzeti u obzir sve brojeke prijavljenih slučajeva (u 2000. godini je bilo 2375, a u 2020. godini bilo je 1079 prijavljenih slučajeva) te i one neprijavljene slučajeve za koje se službeno ne zna podatak. Iz navedenih se statističkih podataka zaključuje se da je društvena opasnost od delinkvencije i činjenja kaznenih djela visoka, stoga je nužno više se baviti sa djecom i mladima te im je potrebno osigurati dobre uvjete za razvoj, odgoj i socijalizaciju, ali i da institucionalizirane zajednice koje se bave suzbijanjem i prevencijom društveno neprihvatljivog ponašanja djece i mladih aktivno djeluju u svojim programima osmišljavanja metoda i tehnika prevencije problema u ponašanju i proučavanju učinkovitosti odgojnih mjera, čime omogućuju promjene različitih oblika društveno neprihvatljivog ponašanja u društveno prihvatljivo ponašanje.

Koller-Trbović i sur. (2009) su proveli istraživanje s ciljem procjene vrste i razine rizika kod djece i mladih s problemima u ponašanju ili u riziku za razvoj problema, koji se nalaze u različitim intervencijskim sustavima na području Republike Hrvatske. U istraživanju su željeli provjeriti postoje li razlike u vrstama i intenzitetu rizika kod djece i mladih prisutnih u tri različite vrste tretmana (izvvaninstitucionalni, poluinstitucionalni i institucionalni tretman). U radu su autori koristili Upitnik o rizičnim čimbenicima te sugeriraju njegovo buduće korištenje u istraživačke, stručne i obrazovne svrhe bilo u promijenjenom ili izvornom obliku. Rezultati navedenog istraživanja ukazuju da, u odnosu na ukupni rizik, sve tri skupine ispitanika najviše rizika pokazuju u području osobina i škole. Kod ispitanika iz institucionalnog tretmana javlja se viši intenzitet rizika u području obitelji, rizičnog i delinkventnog ponašanja. Koller-Trbović i sur. (2009) ističu da je, unatoč najvišem riziku kod ispitanika iz institucionalnog tretmana na svim područjima, u odnosu na druge dvije skupine, najznačajnija razlika uočena u poveznicama disfunkcionalnih obitelji i delinkventnih aktivnosti. Prema istraživanju Mihić i Bašić (2008) spol je prediktor delinkventnog ponašanja, odnosno, pripadnici muškog spola su skloniji obrascima delinkventnog ponašanja nego pripadnice ženskog spola. Aazami i sur. (2023) su metaanalizom znanstvenih radova došli do rezultata koji ukazuju na to da su loša kvaliteta obiteljskih odnosa, zanemarivanje i zlostavljanje tijekom odgoja primarni prediktori maloljetničke delinkvencije. Pritom su visok školski uspjeh i privrženost roditeljima zaštitni čimbenici od pojave delinkventnih oblika problema u ponašanju. Autori zaključuju da postoje višedimenzionalni čimbenici koji utječu na pojavu i razvoj delinkventnog ponašanja kod djece i mladih te sugeriraju da preventivna djelovanja i intervencije u radu s djecom i mladima koji manifestiraju rizična ponašanja trebaju uzeti u obzir čimbenike iz svih razina društvenog ekosustava. Do gotovo istih rezultata došli su Song i sur. (2022) prilikom ispitivanja psiholoških

karakteristika djece i mladih s delinkventnim obrascima ponašanja koristeći Upitnik o prevenciji kriminala (*Youth Psychological Characteristics Crime Prevention Questionnaire*). Pritom autori ističu da je 60% mladih s razvijenom delinkvencijom u dobi od 18 godina. Iz navedenog proizlazi da se delinkventni obrasci ponašanja razvijaju tijekom srednjoškolskog obrazovanja, a što ukazuje na potrebu i važnost preventivnog djelovanja odgojno-obrazovnih institucija u prevenciji maloljetničke delinkvencije.

Krađa kao obrazac neprimjerenog ponašanja djece i mladih ima individualno i društveno značenje, a odraz je kombinacije problema u ponašanju. Krađa podrazumijeva otuđenje pokretnih stvari koje pripadaju nekoj drugoj fizičkoj ili pravnoj osobi, bez obzira na to koji je motiv otuđenja, a u kontekstu socijalne pedagogije i bez obzira na to je li krađa prijavljena ili nije prijavljena te je li njome nanesena šteta ili nije nanesena šteta (Bouillet i Uzelac, 2007).

Pojedinac sposobnost razlikovanja pojmova moje, tvoje, njegovo, najčešće stječe između treće i četvrte godine života (Ajduković, 2000). Mnogi adolescenti svoju delinkventnost započinju upravo krađom. Počinjenje imovinskog delikta oblik je delinkventnog ponašanja kojeg propisuje Kazneni zakon (Kazneni zakon, 2021). U Hrvatskoj najčešće maloljetnici čine krađe provalom u zatvorene prostore kao što su kiosci, razne prodavaonice i radionice, skladišta i automobili, a od sitnih krađa uglavnom prevladava krađa novca i obiteljskih predmeta (Bouillet i Uzelac, 2007; Stanić, 2006). Djeca i mladi najčešće se upuštaju u izvršenje imovinskog delikta zbog stjecanja odgovarajućeg društvenog statusa među vršnjacima, zbog potrebe za samodokazivanjem i samopotvrđivanjem te zbog potrebe za avanturom i uzbudljivim događajima. Iza počinjenja krađe stoje motivi koji su psihosocijalne tipologije, kojih djeca i mladi ili nisu svjesni ili nisu u potpunosti svjesni (Bagheri i sur., 2022; Song i sur., 2022). Vodak i Šulc (1966) prema Bouillet i Uzelac (2007) navode da se motivi za krađu kod djece i mladih vezuju uz sljedeće činitelje: nagon za posjedovanjem, zadovoljavanje prehrambenih i drugih osnovnih potreba, slučajni interes, emocionalni motiv, potreba za avanturom, lakomi motiv i psihička bolest.

U društvu narušenih društvenih normi dolazi do smanjenja društvene solidarnosti i do narušenog društvenog poretka. Maloljetnička delinkvencija jedan je od složenijih oblika problema u ponašanju koji postaje u svakoj društvenoj zajednici sve rašireniji (Bagheri i sur., 2022). Pravne norme i zakoni jedan su od društvenih instrumenata kojima se sprječava delinkventnost maloljetnika i kriminaliteta maloljetnih počinitelja kaznenih dijela. Na uspješnost promjene delinkventnih obrazaca ponašanja imaju odluke mjerodavnih službi koje donose odgojne mjere ili odlučuju o kaznenom postupku, stoga sustav prevencije i suzbijana

društveno neprihvatljivog ponašanja treba obuhvatiti kooperativnost svih institucija koji su vezani uz odgoj i obrazovanje djece i mladih. U prevenciji maloljetničke delinkvencije nužno je inhibirati niz čimbenika koji utječu na pojavu i razvoj maloljetničke delinkvencije kao što su loša kvaliteta obiteljskih odnosa, negativan utjecaj vršnjaka te nesvršishodno provođenje slobodnog vremena, a u odgojno-obrazovnim institucijama potrebno je preventivne metode temeljiti na pedagoško-psihološkim edukacijama. Maloljetnička delinkvencija podrazumijeva ozbiljan eksternalizirani oblik problema u ponašanju u kojem se antisocijalno ponašanje odražava u kršenju zakonskih normi te podliježe različitim oblicima intervencija u pravnom sustavu, uključujući kaznene mjere i alternativne pristupe poput odgojnih mjera. Prema Zakonu o sudovima za mladež (2020, čl. 7.) odgojne mjere su sudski ukor, posebne obveze, pojačana briga i nadzor, pojačana briga i nadzor uz dnevni boravak u odgojnoj ustanovi, upućivanje u disciplinski centar, upućivanje u odgojnu ustanovu, upućivanje u odgojni zavod te upućivanje u posebnu odgojnu ustanovu. Svaka od odgojnih mjera ima za svrhu da se pružanjem zaštite, brige, nadzora i pomoći maloljetnog počinitelja kaznenog djela utječe na razvoj cjelokupne ličnosti pojedinca te da se promjeni njegovo neprihvatljivo ponašanje. Kada maloljetnik izvrši kazneno djelo, on biva kažnjen i stigmatiziran, no pritom je važno uzeti u obzir da je i on sam žrtva, stoga je za pedagogiju kao znanost od iznimne važnosti kontinuirano istraživati odgojni i vrijednosni sustav djece i mladih kako bi pedagoška praksa mogla preventivno djelovati na suzbijanje pojave delinkvencije, a s ciljem cjelokupnog zdravog razvoja pojedinca.

2.1.1.2.3. Pedagoški aspekti agresivnosti u razdoblju adolescencije

Agresivnost podrazumijeva široki raspon specifičnih ponašanja kojima je svima zajedničko nanošenje štete ili povrede stvarima ili drugim osobama (Fauzi, Zulkefli i Baharom, 2023; Petričić, 2018). Prema podijeli agresivnosti, ona se dijeli na tri vrste agresija (Bouillet i Uzelac, 2007): fizička agresija, psihološka agresija i socijalna agresija, dok se najčešće vrste agresije među djecom i mladima mogu generalno kategorizirati u otvorenu i prikrivenu agresiju (Fauzi, Zulkefli i Baharom, 2023). Otvorena agresija manifestira se kao fizička, poput tučnjave i svađa, a prikrivena je agresija u društvenim odnosima više sakrivena i manipulativna, poput izolacija i širenja glasina. Agresivno fizičko ponašanje podrazumijeva fizičko obračunavanje putem udaraca i razbijanja, agresivno psihološko ponašanje podrazumijeva verbalne uvrede, prijetnje i ponižavanje, a agresivno socijalno ponašanje podrazumijeva ugrožavanje socijalnih odnosa,

isključivanje iz grupe vršnjaka, širenje lažnih glasina i prekidanje prijateljstava. Fizička i psihološka agresivnost spadaju u direktne oblike agresivnosti jer se šteta nanosi u izravnom kontaktu, a socijalna agresivnost spada u indirektan oblik agresivnosti jer se šteta nanosi posredno preko socijalnih odnosa. Istraživanja pokazuju da su adolescenti agresivniji od adolescentica po pitanju direktne agresije, te da su adolescentice agresivnije od adolescenata po pitanju indirektna agresije (Bandura, 1973; Buist, 2004; Buljubašić-Kuzmanović, 2010; Lombroso, 1896; Livazović i Bojčić, 2020; Sekol i Farrington, 2016b; Voulgaridou i Kokkinos, 2023).

Fauzi, Zulkefli i Baharom (2023) navode da su agresija i nasilje vodeći uzroci smrti starijih muških adolescenata te da ono može spriječiti njihovu sposobnost daljnjeg osobnog rasta i razvoja. Kada se govori o agresivnosti kao obliku problema u ponašanju potrebno je razlikovati nasilje od agresije. Nasilništvo je poseban oblik agresivnosti u kojem se dominantna osoba kontinuirano ponaša agresivno prema manje dominantnoj osobi. U osnovi svakog nasilničkog ponašanja stoji agresija, no ona se pojedincu može pripisati tek kada on opetovano primjenjuje takav oblik ponašanja i svoju moć te dominantnost nad drugom osobom (Ajduković, 2000; Lacković-Grgin, 2006; Livazović i Vranješ, 2012; Stewart i Klein, 2016). Nasilničkom ponašanju obično prethodi višegodišnje iskazivanje manjih oblika agresije, a takav oblik ponašanja više je karakterističan za adolescente. Agresivnost kao ponašanje podrazumijeva obilježje ličnosti pojedinca koje dovodi do agresivnog ponašanja pa je prema tomu agresivnost uglavnom stabilna tendencija pojedinca da u specifičnim situacijama reagira prijetnjom ili traženjem sukoba. Agresivnost sama po sebi ne pripada u zabranjene oblike ponašanja, nego tek kada se agresivnost kao obilježje ličnosti pretvori u agresivno ponašanje, tada poprima oblik neprihvatljivog ponašanja. Agresivno ponašanje često je rezultat osjećaja ljutnje i frustracija te ugrožene autonomnosti pojedinca, a u razdoblju adolescencije visoka razina agresivnosti karakteristična je za pojedince s emocionalnom osjetljivošću koja je izravno povezana s njihovom krhkom slikom o sebi (Abdullah i sur., 2015; Babić Čikeš, 2017; Bouillet i Uzelac, 2007; Shcherban, Bretsko i Varna, 2022). Chester (2023) ističe da agresivni pojedinci često posjeduju psihološke prilagodbe i vještine koje im omogućuju nanošenje štete drugima kroz kontrolirane akcije i pritom naglašava da je agresija često proizvod sofisticiranih i složenih mentalnih procesa, a ne samo nekontroliranih impulsa. U vršnjačkom kontekstu, korištenje agresije za poistovjećivanje s određenom socijalnom grupom potencijalan je čimbenik nastajanja delinkventnih oblika ponašanja (Connor, 2004; Kušević i Melša, 2017; Tomić-Koludrović i Leburčić, 2002).

Uzroci agresivnog ponašanja uglavnom proizlaze iz devijantnih obitelji i roditeljskih sukoba, rezultat su zlostavljanja i zanemarivanja djeteta, no s druge strane, istraživanja potvrđuju kako pojedinci koji dolaze iz takvih disfunkcionalnih sredina ipak nisu niti nasilni, niti su agresivni, niti su antisocijalni, iz čega proizlazi da su uzroci agresivnog ponašanja multikauzalni te da generalno ovise o individualnim karakteristikama pojedinca i socijalnim karakteristikama društva koje pojedinca okružuje s naglaskom na utjecaj obiteljskih prilika (Bronfenbrenner, 1979, 2005; Ouyang i Liu, 2023; Osiesi i sur., 2023; Shcherban, Bretsko i Varna, 2022).

Istraživanja (Buist, 2004; Jacobs i sur., 1965; Livazović i Bojčić, 2020; Livazović i Vranješ, 2012; Schlapp i Smith, 1928; Sekol i Farrington, 2016b; Vasta i sur., 2004; Velki i Romstein, 2016) pokazuju da su agresivna djeca i mladi skloni zlostavljanju drugih osoba, vandalizmu, kriminalu i različitim vrstama ovisnosti te da uglavnom postižu slabi akademski uspjeh, vladanje u školi im je loše i slabo su privrženi školi. Djeca i mladi skloni agresivnom ponašanju prepoznatljivi su tijekom svog razvoja po prijetnjama, ruganju, zapovijedanju, zastrašivanju, vrijeđanju, a obično su razdražljiva, impulzivna, prkosna i drska te teško podnose neuspjeh i teško se mogu prilagoditi pravilima i normama (Bojčić, 2023; Lacković-Grgin, 2006; Sekol i Farrington, 2016b). Također, istraživanja pokazuju da su pojedinci koji su tijekom svoje školske dobi bili okarakterizirani kao nasilnici, tijekom života su barem jednom bili osuđeni za neko od kaznenih djela. Nadalje, istraživanja agresivnosti pokazuju da djeca i mladi koji iskazuju agresivne oblike ponašanja u svoj najranijoj dobi, pokazuju agresivne oblike ponašanja i u dobi od 30, a prema istraživanjima najčešća korelacija agresivnog ponašanja je s delinkventnim ponašanjem jer podaci pokazuju da kod osuđenih delinkvenata uvijek prethodi neki oblik agresivnog ili nasilnog ponašanja (Malik i sur., 2023; Martínez-Monteagudo i sur., 2019; Osiesi i sur., 2023; Putra i Tobing, 2023; Sutherland, 1974). Istraživanja pokazuju da je agresivnost u korelaciji s nasiljem i delinkventnošću jer stupanj agresivnosti utječe na način kako će se neka nasilna radnja izvršiti što u konačnici može rezultirati kaznenim prekršajem (Ajduković, 2000, 2008; Bouillet i Uzelac, 2007; Buist, 2004; Bronfenbrenner, 1979, 2005; Zrilić, 2011). Također, istraživanja pokazuju da su osobine ličnosti, emocionalni problemi pojedinca, utjecaj vršnjaka, antisocijalna ponašanja, loša kvaliteta obiteljskih odnosa, slaba privrženost školi i uporaba nedozvoljenih supstanci jedni od primarnih prediktora za razvoj agresije kod djece i mladih (Duru, 2015; Fatimah i sur., 2019).

Pojava agresije kod djece i mladih uključuje različite biološke, psihološke i socijalne prediktore koji zajedno pridonose različitim oblicima agresivnog ponašanja. Istraživanja ukazuju na to da stil odgoja, utjecaj vršnjaka i razina razvijenosti samokontrole značajno predviđaju pojavu

agresivnosti kod djece i mladih (Antičević, 2021; Cester, 2023; Connor, 2004; Fatimah i sur., 2019; Fauzi, Zulkefli i Baharom, 2023; Osiesi i sur., 2023; Stewart i Klein, 2016). Biopsihosocijalni čimbenici rizika su ključni u razumijevanju uzroka agresivnog ponašanja, te bi stoga mogli biti temelj za razvijanje biopsihosocijalnog pristupa u prevenciji i intervencijama za probleme povezane s agresijom kod adolescenata. Složenost ponašanja adolescenata i njihovih problema može se bolje razumjeti kroz biopsihosocijalni model koji razmatra kako biološki, psihološki i socijalni čimbenici međusobno djeluju i utječu jedni na druge (Bojčić, 2023; Bronfenbrenner, 2005; Cester, 2023; Fauzi, Zulkefli i Baharom, 2023; Malik i sur., 2023; Valek, 2022). Iz socijalno-pedagoškog konteksta neprihvatljive obrasce ponašanja koji uključuju agresivnost i nasilje potrebno je promijeniti i suzbiti na način da se ono ne tolerira te da se znaju jasna pravila ponašanja na čemu je potrebno dosljedno inzistirati. Potrebno je odgovarajućim intervencijama omogućiti promjenu neželjenih oblika ponašanja te pojedince potaknuti na osjećaj samopoštovanja, a u procesu promjene takvih obrazaca ponašanja potrebno je izostaviti kažnjavanje i nedosljednost u odgoju te vrijeđanje i zanemarivanje. Prema tomu, u preventivnom djelovanju potrebno je primijeniti opsežan pristup koji uključuje različite razine društvenog ekosustava kao što su obitelj, obrazovne institucije i zajednica. U primarnoj odgojnoj sredini roditelji su ključni u usmjeravanju dječjeg ponašanja stoga je nužno da se na razini lokalne zajednice omoguće edukacije o roditeljstvu. Primjenjivanjem pozitivnih metoda roditeljstva, poput postavljanja jasnih granica, nenasilne komunikacije i pružanja podrške, može se umanjiti agresivnost kod djece. S obzirom da djeca imitiraju obrasce ponašanja kojima su izloženi u obiteljskom okruženju nužno je da roditelji budu uzori u ponašanju. Na razini odgojno-obrazovnih institucija potrebno je pojačati programe koji se tiču edukacije djece kako prepoznati i prikladno izraziti emocije, razumjeti i upravljati vlastitim emocijama te razvijati empatiju prema osjećajima drugih u okolini jer navedene vještine mogu doprinijeti smanjenju agresivnog ponašanja. Također, podučavanje djece socijalnim vještinama i tehnikama za rješavanje sukoba može im pomoći da na konstruktivan način rješavaju interpersonalne probleme, uključujući vještine kao što su pregovaranje, aktivno slušanje i traženje kompromisa. Škole igraju važnu ulogu u kreiranju okruženja koje promiče suradnju, poštovanje i inkluzivnost. Implementacija programa koji se suprotstavljaju vršnjačkom nasilju i aktivnosti koje potiču timski rad mogu biti od izrazite koristi u smanjenju agresivnosti među djecom i mladima. Pružanje pravovremene podrške djeci s emocionalnim ili ponašajnim problemima ključno je za njihovo mentalno zdravlje, kao i kontrolirana upotreba medija i različitih online sadržaja. Poticanje djece i mladih na svrsishodno provođenje slobodnog vremena i uključivanje u produktivne aktivnosti kao što su sportovi, umjetnost ili volontiranje može pružiti zdrav način

za izražavanje emocija te doprinijeti razvoju novih vještina i samopouzdanja koje u konačnici doprinose degradaciji agresije ali i drugih oblika problema u ponašanju.

2.1.1.2.4. Pedagoške implikacije problema ovisnosti

Tijekom odrastanja, a posebice u razdoblju adolescencije mladi su skloni eksperimentirati s različitim obrascima ponašanja, stvarima, tvarima, što potencijalno može ugroziti njihov daljnji razvoj ukoliko se zbog toga razvijaju oblici rizičnih ponašanja (Horvat, 2023; Strickland i Acuff, 2023). Ovisnost je osobina onoga koji ovisi o drugome, osobina onoga koji ne može živjeti ili opstati bez čega (Birtić, 2012), a prema Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji ovisnost je psihičko, a ponekad ujedno i tjelesno stanje do kojeg dolazi uslijed interakcije između živog organizma i sredstva ovisnosti (World Health Organization, 2021). Prema Karaaziz i Soyler (2023) ovisnost je nekontrolirana želja za ponavljanjem određene opsesije, unatoč njenom negativnom utjecaju na zdravlje i nanošenju štete društvenom životu. Autori ističu da se problemi ovisnosti sve više pojavljuju kod djece i adolescenata jednako kao i kod odraslih. Prema Stanić (2010: 219), u kontekstu medijske ovisnosti, ovisnost je „pojava koja se očituje kompulzivnim nagonom za prekomjernim konzumiranjem internetskih usluga na način koji narušava fizičko i psihičko zdravlje, uzrokuje teškoće u svakodnevnom obiteljskom, socijalnom i radnom životu“. Različiti oblici ovisnosti i ovisničkih ponašanja spadaju u probleme u ponašanju ukoliko ovisničko ponašanje ima za rezultat negativne posljedice na svakodnevno funkcioniranje pojedinca i pojedinaca koji ga okružuju (Horvat, 2023; Miranda i sur., 2023; Zuckerman, 2007; Zloković i Vrclj, 2010). Zloupotreba sredstava ovisnosti spada u rizična ponašanja koja uvjetuju pojavnost i drugih oblika rizičnih i nepoželjnih obrazaca ponašanja. „Ovisnik o internetu provodi jako puno vremena uz računalo, što najbliža okolina primjećuje, s obzirom na to da zbog svojeg ovisničkog ponašanja osoba zanemaruje svakidašnje obveze“ (Zuckerman Itković i Petranović, 2010: 44). Istraživanja pokazuju da se ovisnička ponašanja adolescenata razvijaju zbog nezadovoljenja psiholoških potreba pojedinca u okolini pa zbog osjećaja frustriranosti, izgubljenosti i nezadovoljstva posežu za eksperimentiranjem sa sredstvima ovisnosti kako bi zadovoljili osjećaj ugone koju ne dobivaju iz društveno prihvatljivih izvora u okolini (Buljan-Flander, 2019; Galić, 2023; Ilišin i Radin, 2002; Miliša i sur., 2015; Zloković i Vrclj, 2010; Strickland i Acuff, 2023). „Uz pomoć računala mnogi mladi ljudi nastoje prebroditi probleme koji proistječu iz teškoća u komunikaciji, smanjiti frustracije, anksioznost i nezadovoljstvo svakidašnjim životom.“ (Zuckerman Itković i Petranović, 2010: 42).

U socijalno-pedagoškoj literaturi se ovisnosti klasificiraju u dvije veće skupine – na ovisnosti o tvarima te na ponašajne ovisnosti (Miliša i sur., 2009; Miliša i Tolić, 2010; Itković i Bilan, 1995; Zuckerman, 2007). Zajedničko im je to da, neovisno o kojoj se vrsti i obliku ovisnosti radi, sve ovisnosti dovode do istih promjena u mozgu. Istraživanja pokazuju da ponašajne ovisnosti i ovisnosti o supstancama podrazumijevaju iste mehanizme koji stvaraju promjene u anatomiji mozga (Christensen i sur., 2023; Bingula, 2017; Itković i Bilan, 1995; Lacković-Grgin, 2006; Orešković i sur., 2013). Ovisnosti o tvarima najčešće podrazumijevaju ovisnost o alkoholu, ovisnost o drogama i ovisnost o nikotinu, a ponašajne ovisnosti su ovisnosti bez tvari i vrsta su ovisnosti kod koje osoba razvija kompulzivnu potrebu za angažiranjem u određenim ponašanjima koja pružaju nagradu ili olakšanje, unatoč potencijalnim negativnim posljedicama. Ponašajne ovisnosti ne uključuju konzumaciju psihoaktivnih supstanci, ali mogu imati slične psihološke i socijalne učinke kao i ovisnosti o tvarima. Najčešće ponašajne ovisnosti kod adolescenata mogu biti patološko kockanje te ovisnost o internetu koja uključuje prekomjernu upotrebu interneta, društvenih mreža ili online video igara, što može dovesti do zanemarivanja stvarnog života, škole, i socijalnih odnosa. Među češće ponašajne ovisnosti spada i kompulzivna potreba za kupovinom, poremećaj prehrane, prekomjerna potreba za vježbanjem, prekomjerna posvećenost radu na štetu osobnog zdravlja te hiperseksualni poremećaj, koji podrazumijeva prekomjernu i kompulzivnu potrebu za seksualnim aktivnostima ili mislima, a što može negativno utjecati na odnose, rad i druge aspekte života.

Na temelju prihvaćenosti nekog sredstva, oblika i vrste ovisnosti u određenom društvu stvaraju se ujedno i različiti kulturni i moralni stavovi o tom sredstvu ovisnosti. Prema tomu, Lacković (2005) prema Bouillet i Uzelac (2007) ovisnosti dijele u 3 skupine:

- ovisnosti koje su društveno prihvaćene, poput alkohola i kofeina;
- ovisnosti koje su društveno neprihvaćene poput, takozvanih, pravih droga kao što su kanabis, kokain, halucinogena sredstva;
- ovisnosti o kojima društvo nema jasnih moralnih stajališta, kao što su različiti lijekovi koji služe za liječenje određenih bolesti, a u ovom kontekstu se zloupotrebljavaju.

Adolescenti su među najrizičnijom skupinom za pojavnost rizičnih ponašanja povezanih s zluporabom različitih oblika i vrsta droge, a prema rezultatima istraživanja najčešći uzroci posezanja i eksperimentiranja s različitim drogama su radoznalost, manjak samopoštovanja, traženje vlastitog identiteta, nedostatak roditeljske privrženosti, pažnje i ljubavi, loš socijalni status obitelji, težnja za odobravanjem od strane vršnjaka i osjećaj pripadnosti (Bouillet i Uzelac, 2007; Čerpinko, 2023; Kuzman i Pejnović-Franelić, 2010; Itković i Bilan, 1995; Lacković-Grgin, 2006; Miliša i Tolić, 2010). U kontekstu ovisničkih ponašanja mladi su

društvena skupina koja je najugroženija. „Mladost je čudesno iskustvo, ali i rizično razdoblje koje je potrebno pažljivo nadzirati, jer se upravo u razdoblju mladosti razvijaju potrebe za otporom različitim autoritetima“ (Tomić-Koludrović i Leburić, 2001: 18).

Istraživanja pokazuju da genetika može imati ulogu u predispoziciji pojedinaca za razvoj ovisnosti (Ducci i Goldman, 2012; Merikangas i Avenevoli, 2000;), da pojedinci koji su izloženi zlouporabi tvari u obitelji ili među vršnjacima imaju veću vjerojatnost za razvoj ovisnosti (Agha, Zia i Irfan, 2008; Ducci i Goldman, 2012; Merikangas i Avenevoli, 2000;), te da su traume u djetinjstvu, anksioznost i depresija često povezani s ovisnošću (Agha, Zia i Irfan, 2008; Delgadillo i sur., 2013; Kvam, Stewart i Andreassen, 2018). Također, istraživanja pokazuju da ovisnost može djelovati kao mehanizam suočavanja za ublažavanje emocionalne boli kod pojedinca (Parolin i sur., 2017; Torres i sur., 2013), da neurokognitivno funkcioniranje pojedinca ima važnu ulogu u karakterizaciji problema ovisnosti (Christensen i sur., 2023) ali i da se psihodelična vrsta droga može koristiti u terapeutske svrhe prilikom liječenja anksioznosti, depresije i ovisnosti (Kvam, Stewart i Andreassen, 2018). Ducci i Goldman (2012) prema podacima Svjetske zdravstvene organizacije ukazuju na visoku razinu mortaliteta uzrokovanog različitim ovisnostima.

Prema Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji (2021) više od četvrtine mladih u dobi od 15 do 19 godina konzumira alkohol, s time da su adolescenti u većem riziku od adolescentica. Karaaziz i Soyler (2023) navode da konzumacija alkohola može dovesti do trajnih i ozbiljnih problema u razvoju mozga adolescenata gdje pritom postoji značajan rizik od gubitka mentalnog zdravlja i doživljavanja teških psihijatrijskih bolesti kao što su psihoza i shizofrenija. Prema tomu, autori ističu da tijekom ključnih razdoblja života kao što su djetinjstvo i adolescencija, rana konzumacija alkohola predstavlja biopsihosocijalni problem koji dovodi do teških negativnih posljedica u društvu. Prema rezultatima istraživanja Piquart (2023) dolazi se do podataka da konzumacija alkohola godišnje raste u dobi od 12 do 13 godina te da doseže vrhunac u dobi od oko 22 godine, a počinje opadati u dobi od 24 godine. Piquart (2023) navodi da je konzumacija alkohola učestalija kod pripadnika muškog spola te da je prelazak na minimalnu zakonsku dob od 16 godina za konzumaciju alkohola povezan s porastom konzumacije alkohola u usporedbi sa zemljama koje imaju višu minimalnu dob za konzumaciju alkohola. Slabiji porast konzumacije alkohola prisutan je u zemljama s višom zakonskom minimalnom dobi za kupnju alkohola. Autor zaključuje da prevencija alkoholizma mora započeti prije dobi od 12 godina. Prema rezultatima provedene metaanalize (Cho i Yang, 2023) na 50 studija koje su uključivale 465 595 adolescenata i mladih odraslih osoba dolazi se do podataka da je konzumacija alkohola značajno povezana s ranim početkom seksualnog odnosa kod adolescenata, nezaštićenim

spolnim odnosima te brojem seksualnih partnera. Također, ovisnost o alkoholu i pušenju povezano je i s pojavom internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju (Birač, 2017; Mamić i sur., 2023).

Istraživanja pokazuju da oko 50 milijuna adolescenata u dobi od 13 do 15 godina puši cigarete te da njihova upotreba uglavnom stagnira ili je u porastu među adolescentima (Pepper, Farrelly i Watson, 2018; Ren i Lotfipour, 2019). Također, istraživanja pokazuju da je u SAD-u prosječno kroz godinu 2,55 milijuna adolescenata upotrebljava e-cigarete gotovo svakodnevno (Camenga i sur., 2014; Soneji i sur., 2017). Također, istraživanja ukazuju na to da izloženost nikotinu tijekom adolescencije može doprinijeti nastavku korištenja duhana u odrasloj dobi (Cavallo i Krishnan-Sarin, 2019; Ren i Lotfipour, 2019).

Ovisnost o drogama podrazumijeva ovisnost o supstancama čija proizvodnja, posjedovanje, distribucija ili upotreba krše zakone u većini zemalja. Vrste i klasifikacija ilegalnih droga mogu se razlikovati ovisno o zemlji i njenim specifičnim zakonima, no u neke od najčešćih ilegalnih droga spadaju: kanabis, kokain, heroin, MDMA (Ekstazi), LSD (Lisergična kiselina dietilamid), metamfetamini, amfetamini, psihoaktivne gljive, PCP (Fenciklidin) (Johnston i sur., 2022; Mahin, Rafiee i Heidari, 2019; Mitrović, 2005; Patrick i sur., 2024; Toplek, 2016). Postoje i druge supstance koje se smatraju ilegalnim u različitim pravnim sustavima, no ističe se da se zakonski status droga može mijenjati, te da neke tvari koje su nekoć bile ilegalne, poput kanabisa, postaju legalne u medicinske ili rekreativne svrhe u nekim zemljama. Također, postoje i različite psihoaktivne tvari koje se pojavljuju na tržištu, a koje su bez određenog pravnog statusa ili je on u procesu promjena. Istraživanja pokazuju da korištenje ilegalnih droga među mladima pokazuje stabilne ili uglavnom opadajuće trendove u posljednjih desetak godina, no, rezultati ukazuju i na porast smrtnih slučajeva od predoziranja među tinejdžerima između 2010. i 2021. godine, što se uglavnom povezuje s kontaminacijom opskrbe ilegalnim fentanilom koji se miješa s drugim drogama (Aly i sur., 2022; Ismail i sur., 2022; Quednow i sur., 2022; Silver, Kelsay i Lonergan, 2023;). Rezultati istraživanja Watts i sur. (2023) ukazuju na to da je utjecaj vršnjaka značajan čimbenik prilikom upotrebe i izbora supstanci, a slične podatke pokazuje i istraživanje Strickland i Acuff (2023) čiji rezultati ukazuju na to da pozitivno vršnjačko okruženje može smanjiti vjerojatnost konzumacije droga te da vršnjaci koji konzumiraju droge mogu doprinijeti eskalaciji konzumacije različitih supstanci kroz vršnjačko modeliranje. Rezultati istraživanja Willhelm i sur. (2020) ukazuju na to da adolescenti koji konzumiraju alkohol i droge iskazuju višu razinu impulzivnosti i agresivnosti te da je intenzivno bavljenje sportom povezano s nižom razinom ljutnje.

Ovisnost o internetu je ponašajna ovisnost koja se manifestira kao nekontrolirana potreba za korištenjem interneta. Ovisnici o internetu mogu provesti neumjerene količine vremena na mreži, često na štetu svojih osobnih, društvenih, obrazovnih i profesionalnih obveza i odnosa (Evli i sur., 2023; Siwiak i sur., 2023; Veisani, Jalilian i Mohamadian, 2020). Ovisnost o internetu kod adolescenata odnosi se na pretjeranu i kompulzivnu uporabu interneta koja negativno utječe na njihovu svakodnevnu funkcionalnost, socijalne odnose, i mentalno zdravlje (Chemnad i sur., 2023; Kuss i sur., 2013; Lam, 2014; Puharić i sur., 2023; Stojković i sur., 2022). Čimbenici rizika za pojavu ovisnosti o internetu mogu biti socijalna izolacija, anksioznost, depresija, stres, nedostatak svrsishodnog provođenja slobodnog vremena (Chemnad i sur., 2023; Kuss i sur., 2013). Prevalencija ovisnosti o internetu među adolescentima varira ovisno o zemlji i korištenim dijagnostičkim kriterijima, a istraživanja pokazuju da je u porastu, osobito s povećanjem dostupnosti i upotrebe pametnih telefona i društvenih mreža (Lozano-Blasco, Latorre-Martínez i Cortés-Pascual, 2022; Zhou i sur., 2023; Yang i sur., 2022). S ekspanzijom društvenih mreža javlja se i ovisnost o društvenim mrežama koja podrazumijeva ponašajnu ovisnost koja uključuje prekomjerno i kompulzivno korištenje društvenih mreža, a što negativno utječe na ostale aspekte života pojedinca (Chemnad i sur., 2023; Čusak, 2022; Evli i sur., 2023; Siwiak i sur., 2023; Stojković i sur., 2022; Tereshchenko i Kasparov, 2019; Yang i sur., 2022). Karakterizira je nekontrolirano provjeravanje i angažiranje na platformama društvenih medija, često na račun fizičkog socijalnog, profesionalnog, i osobnog života. „Snažan učinak društvenih mreža na ponašanje pojedinaca i posljedice ponašanja pokazuje da ljudi nemaju potpunu kontrolu nad svojim izborima“ (Christakis i Fowler, 2010: 38). Miranda i sur. (2023) navode da je kod djece i mladih sve prisutniji novi oblik ovisnosti povezanog s društvenim mrežama koji doprinosi razvoju ovisnosti, a temelji se na osjećaju pripadnosti.

Istraživanja pokazuju da uglavnom oko 10-14% mladih u dobi od 12 do 17 godina pokazuju jedan ili više simptoma koji ukazuju na probleme s kockanjem, pri čemu dječaci češće kockaju od djevojčica i češće pristupaju kladionicama (Emond i Griffiths, 2020; Frisone i sur., 2020; Pandžić, 2023; Pisarska i Ostaszewski, 2020; Riley i sur., 2021). Također, rezultati istraživanja ukazuju na to da je kockanje vrsta ovisnosti s najvišom stopom samoubojstava među ostalim oblicima ovisnosti (Gray i sur., 2021; Jolly i sur., 2021; Marionneau i Nikkinen, 2022;).

Ovisnost o hrani kod adolescenata odnosi se na nekontroliranu potrebu za konzumacijom određenih vrsta hrane, obično bogate šećerom, masnoćama i solju, koja može dovesti do negativnih zdravstvenih posljedica (Martinović, 2023; Skinner, Jebeile i Burrows, 2021; Yekaninejad i sur., 2021; Vuković, Britvić i Zebić, 2005). Gearhardt i DiFelicantonio (2023)

navode da visoko prerađena hrana može zadovoljiti kriterije da bude označena kao supstanca koja izaziva ovisnost, prema standardima postavljenim za duhanske proizvode koji se temelje na četiri kriterija: da uzrokuju kompulzivnu upotrebu, da izazivaju promjene raspoloženja, da utječu na ponašanje te da izazivaju snažnu žudnju. Istraživanja pokazuju da ovisnost o hrani može dovesti do prekomjerne težine, pretilosti, dijabetesa tipa 2, kardiovaskularnih problema i drugih zdravstvenih problema. Također može negativno utjecati na mentalno zdravlje, samopouzdanje i socijalne odnose adolescenata (Kidd i Loxton, 2021; Mies i sur., 2017; Skinner, Jebeile i Burrows, 2021; Yekaninejad i sur., 2021). Istraživanja pokazuju da je prekomjerna težina i pretilost među mladima u porastu u mnogim zemljama (Sonnabend, 2017; Skinner, Jebeile i Burrows, 2021; Yekaninejad i sur., 2021). Socijalni i kulturni čimbenici, uključujući dostupnost nezdrave hrane i društvene norme vezane uz tjelesni izgled, igraju značajnu ulogu u prehranbenim navikama adolescenata.

Ovisnost o videoigrama kod adolescenata se odnosi na kompulzivnu potrebu za igranjem videoigara koja negativno utječe na druge aspekte života, uključujući školu, socijalne odnose i fizičko zdravlje (Brandão, Sanchez i Melo, 2023; Cena i sur., 2022; Horvat, 2022; Labrador i sur., 2023). Istraživanja pokazuju da prevalencija ovisnosti o videoigrama među adolescentima varira ovisno o zemlji i korištenim dijagnostičkim kriterijima, no rezultati interdisciplinarnih istraživanja ukazuju na visoku razinu vremena kojeg djeca i mladi provode u online okruženju igrajući videoigre (Cena i sur., 2022; Donati i sur., 2021; Goswami, Singh i Kumar, 2023; Perić i sur., 2022). Također, istraživanja pokazuju da ovisnost o videoigrama može dovesti do niza problema poput poremećaja spavanja, smanjene fizičke aktivnosti, problema s vidom, razvoju depresije i anksioznosti (Caner i Evgin, 2021; Fernández-Arias i sur., 2023; Jin i sur., 2021; Menendez-García i sur., 2022), ali isto tako istraživanja pokazuju da igranje videoigara može doprinijeti razvoju kognitivnih sposobnosti, razvoju vještina rješavanja problema, razvoju motoričkih vještina, društvenoj povezanosti, razvoju kreativnosti i oslobađanju od stresa (Comeras-Chueca i sur., 2021; Kim i Kim, 2023; Tso i sur., 2022).

Ovisnost o radu kod adolescenata se odnosi na kompulzivnu potrebu za radom i prekomjerno vrijeme provedeno u radnim aktivnostima, često na štetu socijalnih, obiteljskih i školskih obveza (Lichtenstein i sur., 2019; Serrano-Fernandez i sur., 2021). Iako se problem ovisnosti o radu češće istražuje kod odraslih osoba, s porastom akademskog pritiska adolescenti mogu razviti radne navike koje ukazuju na simptome razvoja ovisnosti o radu. Čimbenici koji mogu doprinijeti razvoju ovisnosti o radu mogu biti visoki akademski i socijalni pritisci, strah od neuspjeha, težnja ka perfekcionizmu, obiteljska očekivanja, i socioekonomske potrebe (Kun i sur., 2020, 2023; Marković, 2022). Istraživanja pokazuju da ovisnost o radu može negativno

utjecati na mentalno zdravlje adolescenata, te doprinijeti razvoju anksioznosti, depresije, stresa, problema sa spavanjem, kroničnog umora i zanemarivanju socijalnih veza, a akademski uspjeh može postati primarni fokus na štetu cjelokupnog razvoja i dobrobiti pojedinca (Lichtenstein i sur., 2019; Serrano-Fernandez i sur., 2021).

Ovisnosti koje kombiniraju upotrebu tvari i određena ponašanja mogu se razviti kada osoba koristi psihoaktivne tvari u kontekstu određenih aktivnosti ili ponašanja (Caner i Evgin, 2021; Evli i sur., 2023; Goswami, Singh i Kumar, 2023; Fernández-Arias i sur., 2023; Kun i sur., 2020; Mies i sur., 2017; Mitrović, 2005; Silver, Kelsay i Lonergan, 2023). Takve vrste ovisnosti mogu biti posebno složene jer uključuju interakciju između fizioloških efekata tvari i psiholoških aspekata ponašanja, poput primjerice upotrebe stimulansa kako bi se pojačalo iskustvo kockanja ili seksualno iskustvo, upotreba stimulansa za održavanje budnosti za vrijeme rada ili igranja igara, ili upotreba tvari za povećanje produktivnosti tijekom vježbanja.

Ovisnička ponašanja uvjetovana su individualnim i okolinskim čimbenicima te društvenim promjenama, bilo da se radi o ovisnosti o psihoaktivnim tvarima ili drugim vrstama ovisnosti. Ovisnička ponašanja odražavaju negativan socijalni identitet koji se formira među marginalnim društvenim skupinama putem društvenih procesa koji ga održavaju i mijenjaju (Tomić-Koludrović i Leburić, 2001). Ovisnost je složeni fenomen koji ima teške i dugotrajne učinke ne samo na pojedince već i na društvo u cjelini. Karakterizirana kompulzivnim ponašanjem unatoč štetnim posljedicama, ovisnost umanjuje kvalitetu života, utječući na mentalno, emocionalno, i socijalno zdravlje. Ovisnost nije samo vezana za tvari poput alkohola, droga ili nikotina, ona također uključuje ponašanja kao što su kockanje, kupovina, korištenje interneta, prekomjeran rad ili hranjenje. Razumijevanje ovisnosti podrazumijeva složeno ispreplitanje genetskih, okolišnih, i psiholoških faktora. Ovisnost može dovesti do zdravstvenih problema, financijskih poteškoća, narušavanja međuljudskih odnosa i profesionalnih obveza. Na društvenoj razini, ovisnost doprinosi društvenim troškovima, uključujući zdravstvenu skrb, kriminal i gubitak produktivnosti. Zaštitni čimbenici za ne razvoj potencijalnog ovisničkog obrasca ponašanja nalaze se na svim razinama sustava, od obitelji, škole i vršnjaka pa sve do društva u cjelini.

Da bi se umanjile štetne posljedice upotrebe alkohola, važno je započeti s preventivnim programima već u djetinjstvu, uz podršku obitelji, škola i lokalnih zajednica. Čimbenici kao što su mentalno zdravlje, stavovi o pušenju, percepcija pušenja među vršnjacima i upotreba drugih supstanci važne su u prevenciji ovisnosti među mladima stoga su u odgojno-obrazovnoj prakso nužne rane edukacije o uzrocima i posljedicama ovisničkih ponašanja. U literaturi se nailazi na interdisciplinarnu rezultate istraživanja koji ukazuju na visoku razinu učestalosti upotrebe

duhanskih proizvoda među adolescentima, uključujući e-cigarete, što ukazuje na povećanu potrebu za preventivnim odgojnim smjernicama u radu s djecom i mladima na razini odgojno-obrazovnih institucija. Kockanje i klađenje postaje sve veći javnozdravstveni svjetski problem kojem pridonosi i razvitak informacijsko-komunikacijske tehnologije te pristup internetu. Sve veća integracija interneta u svakodnevni život donosi izazove u borbi protiv ovisnosti o internetu, koja može dovesti do niza problema, uključujući poremećaje spavanja, smanjenu fizičku aktivnost, probleme s vidom, smanjenje stvarnih socijalnih interakcija i mentalne zdravstvene probleme. Potrebno je više istraživanja i strategija za prevenciju i liječenje ovisnosti o kockanju kod adolescenata, kao i osvještavanje o rizicima i posljedicama kockanja u adolescentskoj dobi. Promicanje zdravih prehrambenih i fizičkih navika također je ključno, kao i edukacija adolescenata i njihovih roditelja o važnosti uravnotežene prehrane. Rano prepoznavanje ovisnosti o radu, edukacije o financijskoj pismenosti, razvoju zdravih navika potrošnje te edukacija o zdravim navikama korištenja tehnologije su sve ključne strategije u suzbijanju ovisničkih problema u ponašanju među adolescentima. Pojava bilo koje od različitih vrsta ovisnosti često uključuje kompleksan skup fizioloških, psiholoških i socijalnih čimbenika kod pojedinca. Prilikom tretmana liječenja ovisnosti važno je stvoriti mrežu podrške koja mora uključivati obitelj, prijatelje i stručnjake za mentalno zdravlje. Liječenje ovisnosti često zahtijeva sveobuhvatan pristup koji uključuje medicinsku intervenciju, psihoterapiju, i podršku zajednice. Problem ovisnosti djece i mladih iziskuje kontinuirano sagledavanje višestrukih kompleksnih čimbenika koji su uzrok njegove pojavnosti te kontinuirano djelovati i razvijati sveobuhvatne strateški oblikovane programe prevencije i edukacije kako bi se takva ponašanja mogla držati pod kontrolom ili u konačnici smanjiti i suzbiti na vrijeme. Važna odrednica svih preventivnih programa koji se tiču ovisničkih ponašanja su kvalitetna i funkcionalna obitelj te odgojni stilovi roditelja, a veliku preventivnu ulogu ima i socijalno-pedagoški neposredan rad sa djecom i mladima.

2.1.1.2.5. Problem hiperaktivnost u ponašanju adolescenata kao dio integracijske pedagogije

Hiperaktivnost je problem u ponašanju djece i mladih koji je razvojnog tipa, a podrazumijeva nedostatak inhibicije ponašanja koji se manifestira tijekom razvoja kao pretjerana aktivnost i neodgovarajući stupanj nepažnje (Barkley, 1998; Delić, 2001). U tuzemnoj literaturi se još naziva deficit pažnje ili hiperaktivni poremećaj, a u literaturi engleskog govornog područja Attention Deficit Hyperactivity Disorder (ADHD). Prema Longe i sur. (2010) ranije teorijska polazišta o hiperaktivnosti imala su zajedničke karakteristike s onim što se danas svrstava u ADHD. Autori navode da je napredak u istraživanjima ponašanja djece koja pokazuju znakove hiperaktivnosti, zajedno s povećanim razumijevanjem funkcija mozga, doveo do promjena u teorijama o osnovnim bihevioralnim i neuropatološkim anomalijama koje se smatraju osnovama problema hiperaktivnosti. Hiperaktivnost kao problem u ponašanju nije uzrokovana manjkom odgojnih postupaka niti je odraz roditeljskog odgoja, već je klinički problem u ponašanju (Lacković-Grgin, 2006). Prema Faraone i sur. (2015) problem nedostatka pažnje/hiperaktivnosti (ADHD) je dugotrajni neurorazvojni poremećaj koji pogađa 5% djece i adolescenata i 2,5% odraslih u cijelom svijetu. Autori navode da tijekom života pojedinca, ADHD može povećati rizik od drugih psihijatrijskih poremećaja, obrazovnog i profesionalnog neuspjeha, nesreća, kriminala, socijalnog invaliditeta i ovisnosti. Prilikom istraživanja hiperaktivnosti kao problema u ponašanju potrebno je razlikovati pretjeranu aktivnost od hiperaktivnosti. Pretjerana aktivnost podrazumijeva ponašanje koje se manifestira kod većine djece u određenim fazama tijekom razvoja, uglavnom do četvrte godine života. Sukladno tomu, hiperaktivnost podrazumijeva veću izraženost od onoga što se smatra uobičajeno s obzirom na djetetovu razvojnu dob i da ta izraženost narušava funkcioniranje pojedinca u različitim domenama života. Iako hiperaktivnost nije faza tijekom razvoja koju pojedinac treba prerasti, otprilike polovice djece koja imaju klinički dijagnosticiranu hiperaktivnost kao problem u ponašanju, simptomi hiperaktivnosti im se s vremenom smanjuju i nestaju kako se pojedinac bliži odrasloj dobi (Barkley, 1998; Bouillet i Uzelac, 2007; Lacković-Grgin, 2006). Problem hiperaktivnosti povezan je s funkcionalnim problemima u različitim područjima svakodnevnog života, kao na primjer, socijalno funkcioniranje pojedinca. Nijmeijer i sur. (2008) navode da pojedinci s problemom hiperaktivnosti često imaju sukobe s odraslima i vršnjacima te pate od nepopularnosti, odbijanja od strane vršnjaka i nedostatka prijateljstava, a sve kao posljedica simptoma hiperaktivnosti. Autori ističu da teškoće u socijalnim interakcijama mogu biti fenomenološki i etiološki povezane s pervazivnim razvojnim poremećajima, no autori smatraju

da uzroci i posljedice simptoma pervazivnih razvojnih poremećaja kod djece i mladih s problemom hiperaktivnosti nisu dovoljno istraženi. Prema Nijmeijer i sur. (2008) socijalna disfunkcija kod djece s ADHD-om povećava rizik i od kasnijeg razvoja psihopatologije. Kao najčešća obilježja hiperaktivne djece autori (Barkley, 1998; Delić, 2001; Lacković-Grgin, 2006; Velki i Romstein, 2016) uglavnom izdvajaju teško dugotrajno i mirno sjedenje, nestrpljivost, verbalnu brzopletost, motorički nemir, nedovršavanje aktivnosti i čest prelazak sa jedne na drugu aktivnost, glasnoću u govoru, često upadanje u riječ, teško zadržavanje pozornosti i problem s pažnjom, često gubljenje važnih stvari vezanih uz školu i obaveze, sklonost fizički opasnim izlaganjima. Hiperaktivnost se kao problem u ponašanju dijagnosticira i pripisuje pojedincu ukoliko minimalno šest navedenih obilježja traje kontinuirano minimalno šest mjeseci te ukoliko njihova pojavnost odskače od razvojnog stupnja pojedinca. Prema Faraone i sur. (2015) ADHD proizlazi iz nekoliko genetskih i okolišnih čimbenika rizika od kojih svaki ima mali pojedinačni učinak i zajedno djeluju na povećanje osjetljivosti. Autori navode da je multifaktorska uzročnost ADHD-a u skladu s heterogenošću poremećaja, što je vidljivo u opsežnom psihijatrijskom komorbiditetu, višestrukim domenama neurokognitivnog oštećenja i širokom rasponu strukturnih i funkcionalnih moždanih anomalija povezanih s ovim problemom.

Istraživanja pokazuju da hiperaktivna djeca uglavnom postižu loši uspjeh u školi, imaju teškoće s čitanjem i rukopisom te često prekidaju školovanje ili ne nastavljaju svoje obrazovanje, a procjenjuje se da otprilike 5-7% djece u školskoj dobi ima dijagnosticiranu hiperaktivnost te da je ona do pet puta po svojoj pojavnosti češća kod pripadnika muškog spola nego kod pripadnica ženskog spola (Barkley, 1998; Bouillet i Uzelac, 2007; Delić, 2001; Lacković-Grgin, 2006; Velki i Romstein, 2016; Velki i sur., 2019). Istraživanja također pokazuju da hiperaktivna djeca imaju teškoće u socijalnim odnosima sa vršnjacima te da nisu u stanju prepoznati i naučiti socijalna pravila gdje su zbog toga često izolirana i odbačena zbog nesposobnosti da nauče zadržati prijatelje (Barkley, 1998; Delić, 2001; Lacković-Grgin, 2006; Velki i sur., 2019). Uz manifestaciju negativnih i nepoželjnih oblika ponašanja koji proizlaze iz hiperaktivnosti, istraživanja pokazuju i to da su hiperaktivna djeca vrlo često kreativna i uglavnom posjeduju neke specifične talente (Barkley, 1998; Bouillet i Uzelac, 2007; Delić, 2001). Iz tog se razloga često u praksi darovitost pojedinaca poistovjećuje sa hiperaktivnošću zbog svojih fenomenološki sličnih simptoma. Saura-Garre i sur. (2022) navode da problem hiperaktivnosti kod djece i mladih obično procjenjuju nastavnici i primarni skrbnici, pritom zanemarujući samopoimanje samih adolescenata, što ograničava otkrivanje problema hiperaktivnosti u evolucijskoj fazi. Rezultati istraživanja ukazuju na to da adolescenti s teškoćama s

anksioznošću/depresijom, disocijalnim ponašanjem, agresivnošću i lošim uspjehom u matematici pokazuju veći udio simptoma ADHD-a. Prema rezultatima istraživanja Meisinger i Freuer (2023) genetska sklonost ADHD-u neovisno je povezana s rizikom od anoreksije nervoze te je dvosmjerno povezana s velikim depresivnim poremećajem, no nije utvrđena povezanost s anksioznošću, bipolarnim poremećajem ili shizofrenijom. Autori zaključuju da je ADHD neovisni čimbenik rizika za brojne uobičajene psihijatrijske poremećaje. Prema Taylor i sur. (2023) poremećaj nedostatka pažnje/hiperaktivnosti (ADHD) sve je češće dijagnosticiran neurorazvojni problem. Polazeći od neprovjerene pretpostavke da se to odražava na porast prevalencije ADHD-a zbog sekularnih promjena okoline istražili su jesu li se genetske varijance i razlike u okolini u osnovi ADHD-a, te osobine ADHD-a, promijenile tijekom vremena. Autori zaključuju da je relativni doprinos genetskih i okolišnih čimbenika ADHD-u ostao stabilan tijekom vremena, unatoč sve većoj prevalenciji. Prema tomu autori pretpostavljaju da promjene u temeljnoj etiologiji ADHD-a tijekom vremena vjerojatno neće objasniti porast dijagnoza ADHD-a. U sustavnom pregledu i meta-analizi studija o ADHD-u Chaulagain i sur. (2023) navode da je prevalencija ADHD-a 7,2% za djecu i adolescente i 2,5% za odrasle, ali pritom ističu postojanje nesigurnosti zbog metodoloških varijacija u postojećoj literaturi. Također, autori navode da postoje dokazi i za biološke i za socijalne čimbenike rizika za ADHD, no da su ti dokazi uglavnom korelacijski, a ne uzročni zbog konfuzne i obrnute uzročnosti. Prema rezultatima meta-analize uočavaju se dokazi o učinkovitosti farmakološkog liječenja u kratkoročnom smanjenju simptoma, kao i ograničeni dokazi o učinkovitosti farmakoterapije u ublažavanju nepovoljnih životnih putanja kao što su postignuća u obrazovanju, zaposlenje, zlouporaba supstanci, ozljede, samoubojstva, kriminal i popratna mentalna i somatska stanja. Rezultati istraživanja da Silva i sur. (2023) pokazuju da postoji korelacija između simptoma hiperaktivnosti i vremena ispred ekrana. Slanje poruka povezano je s manje simptoma hiperaktivnosti, a slušanje glazbe, korištenje društvenih medija i tehnologije u školske svrhe u negativnoj su korelaciji s simptomima hiperaktivnosti. Igranje video igrice povezano je s većim problemima pažnje i simptomima hiperaktivnosti. Song i sur. (2021) ističu da nedostaju najnovije procjene o prevalenciji ADHD-a kod odraslih te su proveli istraživanje s ciljem procijene globalne prevalencije ADHD-a odraslih u općoj populaciji kroz sustavni pregled i meta-analizu. Rezultati ukazuju na to da se prevalencija trajnog ADHD-a kod odraslih (s početkom u djetinjstvu) i simptomatskog ADHD-a kod odraslih (bez obzira na početak u djetinjstvu) smanjila s odmakom u dobi. U 2020. godini prevalencija dugotrajnog ADHD-a kod odraslih bila je 2,58%, a simptomatskog ADHD-a kod odraslih bila je 6,76%.

Znanstvena literatura ističe rizik od pojave internaliziranih i eksternalizirajućih simptoma, zajedno s poteškoćama u akademskom području, povezanih s dijagnozom poremećaja pažnje i hiperaktivnosti (ADHD) (Faraone i sur., 2015; Kazda i sur., 2022; Nijmeijer i sur., 2008; Saura-Garre i sur., 2022). Dijagnoza ADHD-a pouzdana je i valjana kada se procjenjuje standardnim kriterijima za psihijatrijske poremećaje stoga je potrebno više kliničkih i neurobioloških istraživanja kako bi se omogućilo unaprjeđenje dijagnostičkih i terapijskih pristupa ADHD-u. U pregledu literature uočava se da nedostaju dokazi o točnijoj prevalenciji ADHD-a te jesu li dokumentirani čimbenici rizika uzročni. Problem hiperaktivnosti u ponašanju djece i mladih iz perspektive pedagoškog djelovanja podrazumijeva višedimenzionalni pristup koji uključuje razumijevanje uzroka i posljedica. U kontekstu pedagogije hiperaktivnost je dio šireg spektra problema u ponašanju koji su često povezani s poremećajem pažnje s hiperaktivnošću (ADHD). Hiperaktivnost kod djece i mladih može biti uzrokovana različitim faktorima, uključujući genetiku, neurobiološke razlike, čimbenike iz okoline, kao i psihosocijalne čimbenike. Iz perspektive pedagoške prakse naglašava se važnost individualnog pristupa pojedincu što podrazumijeva detaljnu procjenu djetetovih potreba, snaga, slabosti i interesa kako bi se razvio učinkovit plan podrške. Apelira se na stručne suradnike u odgojno-obrazovnim institucijama i pirom se ističe važnost edukacije roditelja, učitelja i vršnjaka o problemu hiperaktivnosti, s ciljem razvijanja razumijevanja i podrške za djecu i mlade, omogućujući pozitivno okruženje koje može pomoći u nošenju s izazovima hiperaktivnosti u ponašanju. U pedagoškom radu je pritom nužno prepoznavanje i poticanje talenata i interesa kod pojedinca, postavljanje jasnih pravila i očekivanja, strukturiranje okruženja te razvijanje socijalnih vještina i naglašava se interdisciplinarni pristup, odnosno, važnost suradnje s drugim stručnjacima kao što su psiholozi, psihijatri, logopedi i drugi, kako bi se pružila sveobuhvatna podrška djeci i mladima. Na taj pedagogija uključuje holistički pristup hiperaktivnosti, promovirajući razumijevanje, podršku i razvoj efikasnih strategija za pomoć djeci i mladima s izazovima hiperaktivnosti. Dijagnosticirana hiperaktivnost iziskuje psihološki tretman ali i socijalno-pedagošku intervenciju koja je usmjerena na podršku pojedincu i uvažavanje individualnih razlika te razumijevanje i vrednovanje uspjeha pojedinca. Takva intervencija obuhvaća proces destigmatizacije i razvoj samopoštovanja pojedinca, demokratičnost prilikom određivanja pravila ponašanja, usklađenost odgojnih stavova, jasnu komunikaciju, koncizne upute i razvoj osjećaja prihvaćenosti.

2.1.2. Etiologija problema u ponašanju u kontekstu pedagogije kao interdisciplinarne znanosti

U najranijoj povijesti postojala su 3 različita pristupa/modela ljudskog razvoja (Berk, 2008; Vasta i sur., 2004). Prvi pristup je empirizam, čiji je začetnik John Locke. Osnova empirizma je pristup da je um novorođenčeta prazna ploča, te da dijete stječe svu svoju spoznaju isključivo kroz iskustvo i učenje. Drugi pristup, nativizam, kojeg je postavio Jean-Jacques Rousseau, polazi od pretpostavke da se ponašanje djeteta oblikuje kroz urođene procese i ideje. Prema ovom pristupu, urođeno znanje obuhvaća koncepte kao što su pravda, poštenje, nevinost i savjest, pri čemu se ističe prirodna dobrodušnost djeteta. Treći pristup, evolucionizam, čiji je začetnik Charles Darwin, podrazumijeva teoriju evolucije s dvije osnovne pretpostavke: prva pretpostavka je da se pojedinci međusobno razlikuju s obzirom na svoje karakteristike, a druga pretpostavka je ta da svaka vrsta proizvodi više potomaka nego što je okolina u mogućnosti to podnijeti stoga to dovodi do natjecanja (Vasta i sur., 2004). Iz toga proizlazi prirodna selekcija koja opisuje tezu da najsposobniji pojedinci preživljavaju u borbi za opstanak pa tako svoje dobre karakteristike prenose na djecu.

Jedan od problema znanstvenih disciplina koje istražuju ljudsko ponašanje, djelovanje, razvoj odgoj i socijalizaciju jest problem prirode nasuprot odgoju, odnosno, nativizam u suprotnosti s empirizmom. Pritom se postavlja pitanje je li izvor promjena u razvoju kod čovjeka urođeno nasljeđe ili su one rezultat okolinskih i odgojnih uvjeta.

Etiologija, u najširem smislu, podrazumijeva ispitivanje uzroka određenih pojava. Odgoj i socijalizaciju mladih potrebno je razmatrati kroz etiologiju problema u ponašanju mladih jer ona uključuje različite kompleksne individualne i socijalne kontekste koje je nužno kontinuirano sagledavati iz različitih znanstvenih pristupa.

S obzirom na zaštitne i rizične čimbenike u odgoju i socijalizaciji djece i mladih etiološki kontekst problema u ponašanju, sa svoje individualne i društvene pojavnosti, veoma je složen. Prilikom pokušaja objašnjenja pojavnosti problema u ponašanju tijekom ljudskog razvoja znanost je razvila brojne teorije. Tijekom najranijih, prvih pokušaja objašnjenja pojavnosti problema u ponašanju tražile su se uzročno posljedično veze između nekog uzroka i ponašanja, uglavnom na temelju kaznenog ponašanja punoljetnih osoba (Bouillet i Uzelac, 2007). Prema tomu su se, povijesno gledano, prilikom objašnjavanja problema u ponašanju obrasci ponašanja shvaćali kao kršenje društvenih normi iz čega su se razvile 4 škole: demonološka škola, klasična škola, pozitivistička škola te škola kritičizma (Regoli i Hewit, 1991 prema Bouillet i Uzelac, 2007). Demonološka škola temeljila se na vjerovanju da su uzrok problemima u ponašanju

nadnaravni činitelji pa se prema toj školi osobe nisu smatrale odgovornima za svoje ponašanje. Ta je škola počela postepeno oslabljivati svoje teze u 17. stoljeću, kada se krajem 17. stoljeća i tijekom 18. stoljeća pojavila klasična škola. Prema klasičnoj školi za uzrok problema u ponašanju naglašava se korisnost nekog ponašanja, odnosno utilitarnost, iz čega proizlazi da pojedinci kao racionalna i inteligentna bića sami odabiru svoje ponašanje. Krajem 18. stoljeća, kada se javlja i intelektualna revolucija, javlja se i pozitivistička škola koja, u usporedbi sa klasičnom školom, težište svojeg proučavanja problema u ponašanju preusmjerava na nositelja ponašanja, odnosno zamjenjuje domenu slobodne volje domenom determinizma prema kojem svako djelovanje uzrokuju prirodni činitelji, odnosno biološki, psihološki ili socijalni činitelji. Nakon pozitivističke škole, tijekom 19. stoljeća, razvila se škola kritičizma čije je težište na pronalaženju čimbenika iz okoline, odnosno društvenih i socijalnih činitelja. Prema ovoj školi pojavnost problema u ponašanju odraz je nejednakosti među ljudima i društvenim grupama, a ponašanje i djelovanje ljudi odgovor je podređenih društvenih slojeva na pravila i norme koje su im nametnute od strane nadređenijih društvenih slojeva. Zatim se, u 19. stoljeću, pojavljuju konkretnije teorije o razvoju devijantnog ponašanja kao oblika poremećaja u ponašanju koje su devijantno ponašanje pokušavale objasniti monokauzalno, isključivo biološkim, psihološkim ili sociološkim čimbenicima (Bouillet i Uzelac, 2007). Biološke teorije smatraju da je uzrok problemima u ponašanju u nasljednim činiteljima, psihološke teorije smatraju da je uzrok problemima u ponašanju u psihološkoj strukturi pojedinca, a sociološke teorije smatraju da je uzrok problema u ponašanju pojedinca dio društvenih grupa i socijalnih kategorija. Biološke, psihološke i sociološke teorije, iako su monokauzalne, uvelike su pridonijele istraživanju etiologije problema u ponašanju, ali su svojim pretpostavkama na neki način umanjivale odgojnu intenciju koja je usmjerena na promjenu problema u ponašanju, pa su iz tog razloga u njihovim prvotnim pretpostavkama i napuštene, odnosno, nadvladane. "Biološke teorije karakterizirao je svojevrсни nativistički fatalizam, psihološke pak patologizam, a sociološke teorije uzrok su poremećaja u ponašanju nalazile u nepromjenjivim društvenim okolnostima" (Bouillet i Uzelac, 2007: 142). S odmakom vremena i napretkom znanosti te su prvotne teorije dorađene i promijenjene iz čega su i proizašle brojne druge teorije. Teorije koje proučavaju etiologiju problema u ponašanju iz perspektive psihologije osoba s poremećajima u ponašanju, penološke psihologije, kriminologije i teorija prevencije, općenite teorije socijalne pedagogije i druge, iako one imaju važan doprinos i važne su za proučavanje etiologije problema u ponašanju, u okviru ove doktorske disertacije one nisu predmet istraživanja.

Danas spoznaje koje su utemeljene na rezultatima kriminoloških, psiholoških, pedagoških, socioloških i drugih znanstvenih istraživanja sustavno doprinose proučavanju etiologije

problema u ponašanju. S obzirom na brojnost teorija koje proučavaju ljudsko ponašanje i djelovanje može se zaključiti da u literaturi ne postoji teorija koja bi se mogla nazvati jedinstvenom teorijom koja objašnjava ponašanje i djelovanje čovjeka. Analizom različitih teorija dolazi se do zaključka da složenu dinamiku razvoja određenog problema u ponašanju nije moguće proizvesti na temelju jedne teorije, modela ili škole, koliko god sveobuhvatni oni bili. Iz tog su razloga u suvremenoj znanosti za istraživanje i proučavanje problema djece i mladih najčešće prihvaćene teorije koje obuhvaćaju široki spektar teorijskog biopsihosocijalnog okvira. Iz toga proizlazi da bi za sveobuhvatno objašnjenje etiologije problema u ponašanju bilo najprikladnije od svake od teorija koje proučavaju ljudski razvoj, te ovisno o predmetu istraživanja, integrirati i primijeniti ono što odgovara predmetu istraživanja jer svaka od teorija, modela, škola, svojim spoznajama doprinosi u svojim detaljnim okvirima razumijevanju fenomenologije i etiologije problema u ponašanju. Zbog toga je nužno poznavati različite teorijske pristupe problema u ponašanju. Whitcomb i Merrell (2013) prema Koller-Trbović i sur. (2017: 23) ističu „da je stručnjak bez teorijske pozadine zapravo u ulozi paraprofesionalca, tehničara, administratora, osobe koja vrši puko testiranje. Svako upoznavanje, približavanje čovjeku, razumijevanje čovjeka i tumačenje njegova statusa uvijek mora biti odgovorno i profesionalno, moralno, ali i što je moguće objektivnije, a to znači da je i procjenu nužno temeljiti na teorijskim i znanstveno utemeljenim rezultatima i spoznajama koje opravdavaju i tumače te usmjeravaju taj proces“.

Biološke teorije važne su za raspoznavanje bioloških čimbenika koji djeluju na razvoj pojedinca jer je neizostavno iz ljudskog djelovanja i ponašanja promatrati čovjekove biokemijske i neurološke aktivnosti. Psihološke teorije važne su za raspoznavanje psiholoških karakteristika svakog pojedinca jer je svaki pojedinac zasebna individua. Sociološke teorije važne su za raspoznavanje društvenih čimbenika koji djeluju na razvoj pojedinca jer je čovjeka nemoguće promatrati bez sagledavanja društvenih čimbenika, čovjek je prije svega i društveno biće i u konstantnoj je interakciji s okolinom. Biopsihosocijalne teorije u određenim okvirima objedinjuju biološke, psihološke i socijalne teorije stavljajući u plan specifičnost svakog pojedinca u interakciji sa svime što ga okružuje i pritom naglašavajući znanstveno-humanistički pristup čovjeku.

Perrotta i Fabiano (2021) u svome radu polaze od općeg koncepta razvoja problema u ponašanju tijekom djetinjstva i odrastanja djece i mladih te uvažavajući njihov društveno-kulturni, odgojno-obrazovni i obiteljski kontekst analiziraju etiologiju razvoja problema u ponašanju djece i mladih. Analizom spomenutog rada dolazi se do zaključka da problemi u ponašanju koji imaju višedimenzionalnu etiologiju (individualni čimbenici, biološki čimbenici, psihološki

čimbenici, sociološki čimbenici) ujedno zbog svoje višedimenzionalnosti podrazumijevaju visoku razinu složenosti problema u ponašanju te takvi problemi u ponašanju zahtijevaju dublju razinu intervencije stručnjaka (multimodalnu intervenciju) zbog potencijalnog evoluiranja u još složenije oblike problema u ponašanju, čime se u konačnici smanjuje mogućnost pozitivnog rješavanja problema u radu s pojedincem. Iz toga proizlazi da je nužno već u ranoj fazi razvijenog problema u ponašanju djelovati i spriječiti njegov daljnji mogući razvoj u teške oblike problema u ponašanju.

2.1.2.1. Biološke teorije razvoja problema u ponašanju

Biološke teorije polaze od pretpostavke da biološki čimbenici na neki način ili u potpunosti uzrokuju probleme u ponašanju individue. Predstavnicima bioloških teorija rizične čimbenike u razvoju, odgoju i socijalizaciji pojedinca pronalaze u biološkim karakteristikama čovjeka. Dugi niz godina brojna istraživanja pokušavaju odgovoriti na pitanje u kojoj je mjeri čovjekova predispozicija odgovorna za pojavnost problema u ponašanju, pa prema tomu, biološke teorije uzrok problematičnim ponašanjima traže u biološkoj pojavi pojedinca.

Prema Martinjak i Odeljan (2016) biološke teorije s obzirom na usmjerenost na neke od bioloških karakteristika čovjeka dijele se na četiri teorije:

1) Antropološka teorija – podrazumijeva da postoji određeni antropološki tip kod kojeg se već prilikom rođenja uočavaju karakteristike tijela koje su na neki način predispozicije za buduće probleme u ponašanju. Začetnik ove teorije je kriminalistički antropolog Cesare Lombroso koji je razvio teoriju fizičkog tipa kriminalca, a temelji se na tezi da se kriminalci rađaju kao kriminalci te da se takvi pojedinci prepoznaju prema fizičkim karakteristikama, tipa visoke jagodične kosti, čeljusti koje su iznadprosječne veličine, slaba osjetljivost na bol. Prema ovoj tvrdnji, devijantno ponašanje se ne može razviti, osim ukoliko takav pojedinac ne bi živio u blagonaklonim okolinskim uvjetima (Lombroso, 1896). Kritika ove teorije je ta da pretpostavlja kako su fizičke stigme znak za biološku inferiornost bez utemeljenih kontinuiranih dokaza te da je takva korelacija niz slučajnosti.

2) Teorija nasljeđa – podrazumijeva da su nasljedne psihičke i fizičke osobine jedan od primarnih uzroka problema u ponašanju, stoga zastupnici ove teorije smatraju da je sklonost razvitku problema u ponašanju nasljedna osobina, a to opravdavaju podacima da se u određenim

obiteljima iz generacije u generaciju javlja sklonost problema u ponašanju, stoga zaključuju da je ta sklonost posljedica genetskog nasljeđivanja. Jedan zagovaratelja ove teorije je Richard Dugdale koji je pitanje nasljednosti i devijantnog ponašanja proučavao istraživanjem obiteljskog stabla i usporedbama iz statistike. Za dokazivanje tvrdnji ove teorije provodila su se istraživanja na djeci blizancima i posvojenoj djeci gdje se pokazalo da jednojajčani blizanci imaju veću mogućnost da će oboje razviti devijantno ponašanje nego dvojajčani blizanci, no problem kod ovakvih istraživanja je taj da se jednojajčane blizance češće stavlja u slične okolinske uvjete nego dvojajčane blizance, stoga se ne može raspoznati jesu li, i u kojoj mjeri, ti rezultati posljedica genetike ili uvjeta iz okoline. Kod istraživanja s posvojenom djecom dolazi se do podataka da se devijantno ponašanje razvija kod one djece čiji biološki otac ima usvojen devijantan oblik ponašanja, a također, ukoliko oba biološka roditelja imaju razvijen devijantan obrazac ponašanja, viši postotak djece razvija isto takav obrazac ponašanja u odnosu na djecu čiji samo jedan biološki roditelj ima razvijen devijantan obrazac ponašanja (Dugdale, 1891). Kritika ove teorije je ta da ne uzima u obzir utjecaj osobnog iskustva i okoline koja okružuje pojedinca i iako ima indicija o biološkoj osnovi za devijantno ponašanje, ne mogu se dokazano razgraničiti biološki od okolinskih uvjeta.

3) Kromosomska teorija - polazište također pronalazi u nasljeđu, samo što se prilikom istraživanja problema u ponašanju koriste druge metodologije. Ova teorija podrazumijeva da kad je poremećen normalni raspored kromosoma, tada u tom slučaju dolazi do problema koji imaju u budućnosti tendenciju k razvoju problema u ponašanju. Začetnica ove teorije je Patricia Jacobs sa suradnicima, a teorija se temelji na anomaliji u broju spolnih kromosoma koju su nazvali *sindrom dvostrukog Y kromosoma* (Jacobs i sur., 1965). Do navedene anomalije dolazi se zbog toga što se tijekom mejoze kromosomi ne razdvajaju, a to je uočeno kod muškaraca koji su viši od prosječne populacije i s inteligencijom nižom od prosječne populacije. Prema ovoj teoriji prisutnost te anomalije dovodi do devijantnog ponašanja, a pojedinci sa sindromom dvostrukog Y kromosoma uglavnom se slabo uklapaju u društvene norme i okvire, agresivni su i često su dio institucionalnog tretmana (Jacobs i sur., 1965). Konkretnija istraživanja u sklopu ove teorije pokazala su da problematična ponašanja ne mogu ovisiti samo o kromosomskoj aberaciji i ne mogu isključiti da bi se kod normalnog stanja kromosoma pod utjecajem socijalnih čimbenika dovelo do razvoja problema u ponašanju, ali i to da postoje slučajevi kada se višak Y kromosoma nalazi i kod pojedinaca s uobičajenim životnim navikama i ponašanjem. Ukoliko je tomu tako, može se zaključiti da se devijantno ponašanje, u tom slučaju, pojavljuje kao rezultat okolinskih i bioloških čimbenika, a ne zbog viška Y kromosoma.

4) Endokrinološka teorija – proučava osobine ličnosti i rada žlijezda unutarnjim lučenjem, a osnovna pretpostavka je da pojedinac s poremećajem endokrinološkog sustava ima predispozicije za razvoj problema u ponašanju. Predstavnicima ove teorije su Max G. Schlapp i Edward Smith koji zagovaraju tezu da većina problema u ponašanju i devijantno ponašanje nastaje kao rezultat endokrinih poremećaja, traume živčanog sustava, trovanja narkoticima ili hranom, psihoze, epilepsije i nasljeđa (Schlapp i Smith, 1928). S takvom tezom u potpunosti su isključili utjecaj i ulogu socijalne sredine prilikom pojavnosti problema u ponašanju. Jednim dijelom ova se teorija nadovezuje na antropološku teoriju i teoriju nasljeđa jer zagovornici ove teorije tvrde da se poremećaj u radu endokrinog sustava prenosi putem nasljeđa na djecu koja se rađaju s određenim fizičkim znacima koji ukazuju na buduće devijantne sklonosti. Nedostatak ovog teorijskog pristupa jest to da većina problema u ponašanju nije nasljedna i da samo određeni dio problema u radu endokrinih žlijezda može imati utjecaj na potencijalni razvoj problema u ponašanju te da se (iako postoji ali nedovoljno jasna veza) ne može dovesti u direktnu kauzalnu vezu lučenje endokrinog sistema sa devijantnim ponašanjem.

Dakle, biološke teorije uzroke problema u ponašanju objašnjavaju kroz biološke karakteristike pojedinca i pružaju uvid u različite pristupe razumijevanju ljudskog ponašanja, osobito u kontekstu devijantnog ponašanja i kriminaliteta. Svaka od navedenih teorija predstavlja jedinstveni pogled na utjecaj bioloških, genetskih i okolišnih čimbenika na ponašanje. Prema antropološkoj teoriji kriminalci su biološki inferiorni i mogu se prepoznati po fizičkim anomalijama ili atavističkim značajkama, koje su smatrane regresijom na primitivnije evolucijske stadije. Prema teoriji nasljeđa kriminalno se ponašanje i druge devijantne tendencije mogu prenositi generacijama unutar obitelji. Teorija nasljeđa naglašava genetsku komponentu u razvoju ponašanja ali također ističe i važnost utjecaja okoline u oblikovanju ponašanja. Prema teoriji kromosoma dodatni Y kromosom kod muškaraca, kao genetski čimbenik, može biti povezan s agresivnim ili kriminalnim ponašanjem kod pojedinaca, dok endokrinološka teorija podrazumijeva ulogu endokrinih žlijezda u regulaciji ponašanja te utjecaj hormonalne neravnoteže na emocionalno stanje i ponašanje, zagovarajući pritom tezu da abnormalnosti u endokrinom sustavu mogu imati ulogu u devijantnom ponašanju. Svaka od bioloških teorija na svoj način istražuje kako biološki i genetski čimbenici mogu utjecati na ljudsko ponašanje, s posebnim naglaskom na kriminalitet i devijantnost. Pritom je nužno istaknuti da je ponašanje rezultat kompleksne interakcije između genetike, biologije, okoliša i socijalnih čimbenika, te da nijedan pojedinačni čimbenik ne može u potpunosti objasniti devijantno ponašanje ili kriminalitet.

2.1.2.2. Psihološki pristupi razvojnim problemima djece i mladih

Psihološke teorije u svojim hipotezama primarno obuhvaćaju karakteristike ličnosti te kognitivne poremećaje individue i njihove veze s okolinom, biokemijske procese unutar tijela i druge čimbenike (Martinjak i Odeljan, 2016). Zbog takvog polazišta ne smatraju se determinističkim teorijama, a uglavnom sve teorije koje imaju uporište u psihološkim objašnjenjima razvoja problema u ponašanju imaju zajedničke elemente poput toga da osobe sklone problemima u ponašanju ne razlikuju dobro od lošeg, psihološki problemi kod njih uzrokovani su različitim čimbenicima, pojedinci koji razvijaju probleme u ponašanju na najvišem stupnju uglavnom imaju poremećaj osobnosti te da neki pojedinci ne mogu kontrolirati svoje ponašanje (Martinjak i Odeljan, 2016). Kritika ovih teorija uglavnom je ta da druga istraživanja nisu pokazala jednoznačnost rezultata i primjenu psiholoških teorija na različite grupe ljudi te da zanemaruju druge čimbenike koji djeluju na razvoj ljudskog ponašanja. Za potrebe ovoga rada objašnjeno je šest psiholoških teorija:

1) Teorija frustracije – podrazumijeva da se uzrok problema u ponašanju treba tražiti u frustracijama koje su nastale zbog nezadovoljenih životnih potreba u ranijoj dobi pojedinca. Jedan od glavnih teoretičara ove teorije je John Dollard, a prvotna teza ove teorije bila je da frustracija prethodi agresiji, a agresija je posljedica frustracije. Teorija pretpostavlja da agresivno ponašanje nije samo rezultat instinktivnih nagona, već se može naučiti i oblikovati kroz iskustva i socijalne situacije. S dodatnim istraživanjima po pitanju ove teorije kasnije je glavna teza preformulirana tako da zbog frustracije nije nužno da ponašanje bude agresivno, ali da je svako agresivno ponašanje posljedica frustracije (Dollard i sur., 1939). Do frustracije dolazi u trenutku kada se reagira na određene smetnje koje se nalaze pred nekim ciljem, a agresija je jedan od odgovora organizma na te smetnje koje potiču frustraciju. Kao odgovor organizma može biti i bilo koje drugo neprihvatljivo ponašanje koje je psihološkog karaktera. S vremenom se ova teorija promijenila i upotpunila te se njome generalno pokušavaju objasniti uzroci nasilnog ponašanja. Značajne modifikacije ove teorije učinio je Leonard Berkowitz koji je ukazao na to da veza između frustracije i agresije nije uvijek dosljedna. Prema Berkowitz (1962) frustracija dovodi do agresije samo kada stvori negativne osjećaje, kao što je ljutnja. Berkowitz (1962) je također proširio teoriju uključivanjem uloge vanjskih podražaja, kao što su agresivni simboli ili oružje, u poticanju agresivnog ponašanja (*weapon effect*). Prema Berkowitz (1962), prisutnost takvih podražaja u kontekstu frustracije može povećati vjerojatnost agresivnog ponašanja.

2) Teorija inteligencije – podrazumijeva da uzrok problema u ponašanju treba tražiti u intelektualnim sposobnostima koje onemogućuju shvaćanje i razumijevanje društvenih normi pa se zbog toga dolazi do njihovih kršenja. Osnovna teza ove teorije je da su smanjene intelektualne sposobnosti uzrok problemima u ponašanju. Utemeljitelji teorije inteligencije su Henry H. Goddard, Charles Goring, i Cyril Burt koji zagovaraju tezu da su pojedinci s nižom inteligencijom podobni za činjenje i sudjelovanje u kaznenim djelima. U prilog tezi ove teorije idu rezultati istraživanja koji ukazuju na to da djeca i mladi koji imaju razvijen obrazac devijantnog ponašanja postižu najslabije rezultate prilikom testiranja verbalnih sposobnosti, apstraktnog mišljenja te da imaju niži kvocijent inteligencije u usporedbi s djecom i mladima iz opće populacije (Goddard, 1920). Kritika teoriji inteligencije je ta da niža inteligencija nije uvjetovani značajni čimbenik koji može biti uzrok razvoja problema u ponašanju, ali može mu doprinijeti.

3) Psihoanalitičke teorije, koje se dijele na dvije skupine:

a) teorija psihoseksualnog razvoja – utemeljitelj teorije psihoseksualnog razvoja je Sigmund Freud, a ova teorija opisuje da je čovjek u potpunosti nesvjesno biće bez mogućnosti slobodnog odlučivanja. Psihoanalitička teorija Sigmunda Freuda podrazumijeva da se preko nesvjesnih psihičkih procesa i radnji dolazi do ponašanja kojeg pojedinac nije svjestan i koje ne može razumjeti. Jedna od temeljnih hipoteza ove teorije je ta da je čovjek po prirodi asocijalno biće i da je sve ono problematično smješteno pojedincu u podsvijesti (Lapsley i Stey, 2011; Rennison, 2015). Psihološki procesi unutar ličnosti podijeljeni su na tri snage koje djeluju kod svakog pojedinca: id, ego i superego. Id (ono) obuhvaća ugodu, ego (ja) obuhvaća realnost, superego (nad ja) obuhvaća ideale (Rennison, 2015). Sveukupno ponašanje čovjeka, prema teoriji psihoseksualnog razvoja, uzrokovano je instinktima i usmjereno je na zadovoljavanje instikata. Psihoseksualni razvoj je razvoj seksualnog instinkta te je on genetički determiniran (Andrilović i Čudina, 1999). Prema ovoj teoriji postoji 5 stadija u razvoju ličnosti, a redosljed stadija je neovisan o kulturi i vanjskim uvjetima i nepromjenjivog je tipa (Honig, 2000):

- oralni stadij koji traje od rođenja do 18. mjeseca,
- analni stadij koji traje od 18. mjeseca do 3. godine,
- falusni stadij koji traje od 3. godine do 5./6. godine,
- stadij latencije koji traje od 6. godine do 12. godine tj., do puberteta,
- genitalni stadij koji traje od 12. godine do smrti.

Preveliko ili premalo zadovoljavanje određenih potreba dovode do poremećaja u razvoju na način da se duže ostaje na određenom stadiju (fiksacija) ili da se pojedinac ponovno vraća na raniji stadij u razvoju koji je već prošao (regresija). Validacija teorije psihoseksualnog razvoja u pozitivnom kontekstu prema Vasta i sur. (2004) jest to da je u njoj sadržana prva sveobuhvatna teorija ličnosti koja sadrži i dijagnostiku i terapiju; da je koncept ove teorije oslobođen od idealističkih koncepcija poput duha i duše; da se teorija smatra revolucionarnom jer čovjeka tumači kao nesvjesno reaktivno biće koje je uvjetovano unutarnjim snagama; da su unutar ove teorije razrađeni obrambeni mehanizmi s kojima ego osigurava integritet; da teorija podrazumijeva kako je za razvoj bitna interakcija između okoline i urođenih dispozicija te da teorija podrazumijeva interakcionistički pristup u smislu da rana iskustva u djetinjstvu imaju utjecaj na ponašanje u kasnijem životu. Jedna od kritika teorije psihoseksualnog razvoja jest da se oslanja na pretpostavke bazirane na kliničkim, a ne eksperimentalnim podacima. Također, u teoriji se koriste pojmovi koji nisu jasno definirani ili mjerljivi. Teorija ne pruža predviđanja, već se fokusira na instinkte, pri čemu zanemaruje važnost razdoblja latencije kada je vanjski utjecaj na pojedinca značajan. Teorija nije primjenjiva na sve kulture, kako je Freud pretpostavljao, jer se obiteljske strukture razlikuju u različitim društvima. Također, libido sam po sebi ne može objasniti čitavu osobnost, a razvoj superega se ne temelji samo na seksualnosti, već i na ljubavi koju pojedinac prima od roditelja (Pelaez, Gewirtz i Wong, 2008; Robinson i Robinson, 1993).

b) psihosocijalna teorija razvoja – utemeljitelj psihosocijalne teorije razvoja je Erik Homburger Erikson, a ona počiva na Freudovoj psihoanalitičkoj koncepciji uz značajne dodatne promjene (Syed i McLean, 2017). Za razliku od Freuda, Erikson daje veći značaj ego, smatrajući da konflikti unutar ega ne proizlaze isključivo iz sukoba s idom ili superegom. Također, Erikson zagovara tezu da razvoj osobe traje cijeli život, a ne završava s pubertetom, te naglašava utjecaj okoline na razvoj ličnosti tijekom cijelog života. Prema Eriksonovoj teoriji, razvoj ličnosti sastoji se od niza faza koje su univerzalne i pojavljuju se u određenim razdobljima života svake osobe (Gross, 2020). Prema Eriksonu (1968) tijekom psihosocijalnog razvoja postoji osam kriza tj., faza razvoja:

- 1. kriza (0. - 1. godine) – temeljno povjerenje/nepovjerenje
 - razvoj opće sigurnosti i povjerenja u druge,
- 2. kriza (1. - 3. godine) – autonomija/sram i sumnja
 - razvoj osjećaja vlastite autonomnosti i samopouzdanja,
- 3. kriza (3. - 6. godine) – inicijativa/krivnja

- razvoj inicijative u istraživanju i manipuliranju okolinom,
- 4. kriza (6. - 12. godine) – produktivnost/inferiornost
 - svladavanje razvojnih zadataka, doživljaj uspjeha,
- 5. kriza (12. - 20. godine) – identitet/konfuzija uloga
 - postizanje stabilnog osjećaja identiteta,
- 6. kriza (20. - 40. godine) – intimnost/izolacija
 - razvoj sposobnosti održavanja bliskih odnosa,
- 7. kriza (40. - 65. godine) – plodnost/stagnacija
 - zadovoljenje osobnih i obiteljskih potreba uz interes za dobrobit drugih i zadovoljstvo osobnim životom,
- 8. kriza (65. godine pa nadalje) – integritet/očajanje
 - prihvaćanje starenja i smrti, osjećaj zadovoljstva ispunjenim životom i prethodnim fazama.

Kriza identiteta podrazumijeva posebno psihičko stanje koje nastaje u određenim prijelaznim razdobljima života, kada teškoće u osjećaju kontinuiteta dovode do problema s osjećajem identiteta. Ova teorija pridaje značaj ulozi okoline i društva u razvoju, kao i cjeloživotnom razvoju, priznajući koncepte identiteta, krize identiteta i životnog ciklusa. No, kritika ove teorije je u tome što njeni razvojni stupnjevi nisu u potpunosti empirijski potvrđeni, a neki od njenih koncepta, kao što je osnovno povjerenje, nisu lako provjerljivi (Gross, 2020; Maree, 2022; Syed i McLean, 2017; Vasta i sur., 2004). Teorija psihosocijalnog razvoja nije statična, već se neprekidno razvija kroz kontinuirana istraživanja i teorijske doprinose s obzirom na nove društvene, kulturalne i tehnološke promjene koje utječu na ljudski razvoj. Prema tomu se ovaj teorijski model postupno modificirao, a neki od ključnih aspekata u kojima je teorija doručena podrazumijevaju fleksibilnost u fazama razvoja, različitost kulturnih perspektiva i iskustva, razvoj identiteta, raznolikost u kontekstu roda i spolne identifikacije, tehnološki i društveni utjecaj na psihosocijalni razvoj te razvoj u kasnijoj životnoj dobi (Erikson i Erikson, 1998; Gross, 2020; Maree, 2022; Gilligan, 1993; Newton, 1994).

4) Psihopatološka teorija – podrazumijeva da duševni sklop određenih ljudi onemogućuje pojedincu da se prilagodi normama društva i okolini. Jedan od glavnih teoretičara ove teorije je Hans Eysenck koji je razvio teoriju tipologije ličnosti koje dijeli na introverziju-ekstraverziju i neuroticizam-stabilnost, a ljudi se prema ova dva tipa mogu podijeliti na četiri grupe: introvertni i stabilni, introvertni i neurotični, ekstravertni i stabilni, ekstravertni i neurotični. Oba tipa dopuštaju širok raspon razlika na individualnoj bazi, a opisi svojstvenih osobina koje Eysenck

(1964) pridodaje tipovima ličnosti u grupama ljudi su ekstremni slučajevi. Pritom naglašava da je većina ljudi uglavnom bliže sredini, a ne krajnosti, kod oba tipa. Osobine ličnosti sastavljene su od raznolikih i brojnih reakcija, a velika važnost pridaje se individualnim razlikama pojedinca i elementi ličnosti mogu se hijerarhijski poredati, a prema Eysencku (1964) nasljeđe određuje osobine i tipove ličnosti. Nakon podjele ličnosti na navedena dva tipa, Eysenck (1964) dodaje i treći tip, a to je psihoticizam-moć superega iz čega proizlazi psihopatološka teorija. Psihoticizam je dimenzija ličnosti koja se očituje kod pojedinca karakteristikama poput nedostataka empatije, impulzivnog ponašanja, hladnog i agresivnog ponašanja. Psihopatološka teorija naglašava da psihopatske osobine mogu biti nasljedne, urođene ili stečene, a najčešća obilježja takve strukture ličnosti su bezosjećajnost, manjak međuljudskih odnosa, nedostatak osjećaja krivnje, nepoštivanje normi okoline u kojoj se živi, seksualna nezrelost, nemogućnost promjene vlastitog ponašanja unatoč lošim iskustvima, nemirnost, namjerno izazivanje problema drugim ljudima. Ova teorija naglašava i da je raspon poremećaja ličnosti vrlo velik, no da je antisocijalni tip onaj koji je najskloniji razvoju problema u ponašanju (Sroufe i sur., 1999).

5) Biheviističke teorije – zasnivaju se na pretpostavci da je veliki dio tipičnog ponašanja pojedinca stečen upravo putem načela uvjetovanja i učenja, dakle, učenje je osnovni uzrok razvoja i isti zakoni učenja tijekom cijelog života pojedinca oblikuju ponašanje, a učenje je relativno trajna promjena u ponašanju pojedinca koja je rezultat vježbe i iskustva (Andrić i Čudina, 1999). Iz toga proizlazi da je prema biheviističkim teorijama razvoja čovjek reaktivni mehanizam koji automatski reagira na vanjske podražaje i njegovo je ponašanje izravna posljedica izloženosti određenim podražajima.

Biheviističke teorije razvoja dijele se na dvije skupine (Horowitz, 2014):

a) teorija klasičnog uvjetovanja – utemeljitelj teorije klasičnog uvjetovanja je Ivan Pavlov, a teorija opisuje načine na koje pojedinac uči povezivati događaje i potrebe. Svako učenje rezultat je interakcije s okolinom pojedinca. Prema teoriji klasičnog uvjetovanja proces učenja započinje s podražajem koji izaziva tjelesni odgovor. Proces klasičnog uvjetovanja određuje se kao učenje u kojem neutralni podražaji postaju ekscitatorni ili inhibitorni (Rehman i sur., 2017; Schultz i Helmstetter, 2010). Ekscitatorni podražaji su oni koji aktiviraju reakcije, dok inhibitorni podražaji umanjuju ili sprječavaju reakcije, djelujući protivno nagonu za odgovaranjem. S druge strane, neutralni podražaji ne utječu na reakciju. Klasično uvjetovanje uključuje stvaranje veze između dva podražaja koji rezultiraju jednim naučenim odgovorom

(Henton i Iversen, 2012). Na primjer, kod pasa, davanje hrane prirodno izaziva proizvodnju sline. Ako se neposredno prije hranjenja zazvoni zvono i ako se ovaj postupak ponovi više puta, pas će nakon nekog vremena početi proizvoditi slinu samo na zvuk zvona, čak i bez prisutnosti hrane. U ovom primjeru, lučenje sline postaje uvjetovana reakcija.

b) teorija operantnog uvjetovanja – utemeljitelj teorije operantnog uvjetovanja je Burrhus Frederic Skinner, a teorija podrazumijeva učenje na temelju posljedica, a odvija se tako da se određeno poželjno ponašanje potkrjepljuje tj., nagrađuje, a ponašanje koje nije poželjno se kažnjava. Kontinuirano nagrađivanje željenog ponašanja povećava šanse da se ono opet dogodi, dok kontinuirano kažnjavanje nepoželjnog ponašanja smanjuje njegovu učestalost. (Henton i Iversen, 2012).

Učenje uvjetovanjem je učenje koje se odvija putem vlastitog iskustva. Tijekom razvoja, odgoja i socijalizacije djece i mladih veliki broj naučenih reakcija usvojeno je upravo klasičnim i operantnim uvjetovanjem, a tehnike uvjetovanja koriste se i za liječenje problema u ponašanju.

6) Kognitivističke teorije, koje se dijele na dvije skupine (Clark, 2018; Muhajirah, 2020):

a) epigenetska teorija razvoja – utemeljitelj epigenetske teorije razvoja je Jean Piaget, a prema kojoj se razvoj i ponašanje opisuju pomoću urođenih funkcija i kognitivnih struktura. Ova je teorija ujedno i najveća teorija razvoja, a rezultirala je obrazovnim načelima koja se i danas koriste u obrazovanju. Prema ovoj teoriji razvoj je neprestana reorganizacija znanja u nove i složenije kognitivne strukture, a takva reorganizacija znanja omogućuje pojedincu snalaženje u problemskim situacijama, prema tomu ova se teorija usredotočuje i na shvaćanje kako pojedinci stječu znanje i na razumijevanje prirode inteligencije. Prema ovoj teoriji pojedinac ima aktivnu ulogu u procesu učenja, a tijekom učenja komunicira sa svijetom koji ga okružuje i kontinuirano dodaje nova znanja na već postojeće znanje. Prema teoriji kognitivnog razvoja postoje četiri razdoblja kognitivnog razvoja (Andrilović i Čudina, 1999):

- senzomotorno razdoblje, koji traje od rođenja do 2. godine (znanje se bazira na tjelesnoj interakciji sa ljudima i objektima, pojedinac spoznaje svijet kroz izravno djelovanje),
- predoperacijsko razdoblje, koji traje od 2. do 7. godine (simboli i mentalne akcije zamjenjuju objekte i vanjsko ponašanje),
- razdoblje konkretnih operacija, koji traje od 7. do 12. godine (mentalne operacije omogućuju logičko rješavanje problema s konkretnim objektima),

- razdoblje formalnih operacija, koji traje od 12. godine pa nadalje (mentalne operacije koje su višeg stupnja omogućuju logičko rezoniranje apstraktnih i hipotetičkih događaja).

Piaget kroz teoriju kognitivnog razvoja zaključuje da djeca iste dobi imaju karakterističan način razmišljanja te da rade slične greške u istim zadacima u testovima inteligencije te zaključuje da je kognitivni razvoj diskontinuiran i da sva djeca prolaze kroz sve stupnjeve kognitivnog razvoja istim redom (Andrilović i Čudina, 1999). Kao kritika teoriji kognitivnog razvoja javlja se to da je dano premalo značaja utjecajima okoline u razvoju djece te da se podcjenjuje mogućnost djece u nekim razdobljima života. Osim toga, faza formalnih operacija ne odvija se pod utjecajem maturacije nego je rezultat aktivnosti i interesa pojedinca, a Piaget je smatrao da je razvoj isključivo pod utjecajem maturacijskih faktora stoga je pridavao malo važnosti kulturi. S druge strane sociokulturalna teorija pridaje veću važnost kulturi i okolini u usporedbi s teorijom kognitivnog razvoja.

b) sociokulturalna teorija razvoja – utemeljitelj sociokulturalne teorije je Lev Semyonovich Vygotsky, a ova teorija proučava na koji se način kultura, vjerovanja, vrijednosti, vještine i običaji neke društvene skupine prenose na buduće generacije. Ljudski razvoj i ponašanje rezultat je njegove kulture. Ova teorija usmjerena je na proučavanje i istraživanje odnosa koji se tiču kulturalno specifičnih običaja i razvoja (Vygotsky, 1978). Prema ovoj se teoriji ističe internalizacija, koja podrazumijeva učenje od okoline, te utjecaj socijalnih iskustava na spoznajni razvoj pojedinca. Djeca se rađaju s elementarnim mentalnim funkcijama i vještinama za intelektualni razvoj, a kroz interakciju sa sociokulturnim okruženjem elementarne mentalne funkcije kao što su pažnja, senzacija, percepcija i pamćenje, evoluiraju u sofisticiranije mentalne strategije i procese tj. u više mentalne funkcije. Unutar socijalne interakcije komunikacija je sastavni dio mišljenja pojedinca, a prema ovoj teoriji kognitivni je razvoj društveno posredovani proces i ljudsko je učenje i ponašanje u velikoj mjeri društveni proces (Vygotsky, 1978). Kao kritika sociokulturalnoj teoriji razvoja jest to da se zanemaruje biološka strana razvoja pojedinca.

Različiti teorijski pristupi u psihologiji pružaju uvid u raznolikost i kompleksnost ljudskog razvoja. Svaka od prethodno spomenutih teorija obuhvaća različite aspekte ljudskog ponašanja i mentalnih procesa. Teorija frustracije zagovara tezu da do frustracije dolazi kada je pojedinac spriječen u postizanju cilja što može dovesti do manifestacije agresivnosti kod pojedinca. Putem teorija inteligencije istražuje se razumijevanje kognitivnih sposobnosti te njihova manifestacija

u različitim domenama. Psihoanalitičke teorije istražuju utjecaj nesvjesnih procesa u čovjekovom razvoju te istražuju dublje psihološke motive i konflikte u razvoj pojedinca. Teorija psihopatologije temelji se na bihevioralnim i genetskim čimbenicima, a prema kojoj se razlike u ličnosti i sklonost psihopatologiji mogu objasniti kroz dimenzije ekstravertnosti/introvertnosti i emocionalne stabilnosti/neuroticizma. Biheviorističke teorije podrazumijevaju promatranje i analizu promjenjivog ponašanja kao odgovora na vanjske podražaje, negirajući unutarnje mentalne procese kao fokus istraživanja. Pritom su klasično i operantno uvjetovanje ključni koncepti biheviorizma. Kognitivističke teorije naglašavaju važnost kognitivnih procesa u razumijevanju ponašanja, a podrazumijevaju unutarnje mentalne procese kao što su percepcija, mišljenje, rješavanje problema i odlučivanje. Svaka od psiholoških teorija pruža drugačiju perspektivu na razumijevanje ljudskog ponašanja i mentalnih procesa, naglašavajući različite aspekte ljudskog iskustva i razvoja.

2.1.2.3. Sociološke teorije o etiologiji problema u ponašanju

Sociološke teorije razvile su se kao reakcija na psihološke i biološke teorije ljudskog razvoja, a kao polazne hipoteze uzimaju ulogu društvenih faktora u objašnjenju ljudskog ponašanja. Generalni stav ovih teorija u proučavanju etiologije problema u ponašanju je taj da je čovjek društveno, psihološko, biološko i duhovno biće te da se niti jedna od navedenih komponenti ne može proučavati odvojeno (Haralambos i Heald, 1989). Iako postoje različite sociološke teorije koje različito pristupaju tumačenju pojavnosti problema u ponašanju generalno sve imaju zajedničke elemente, a to je da socioekonomske prilike oblikuju ponašanje pojedinca, da su problemi u ponašanju povezani sa socijalnom nejednakošću i siromaštvom, da su vrijednosti supkulture često u suprotnosti od općih vrijednosti društva i zajednice (Martinjak i Odeljan, 2016). Nedostatak ovih teorijskih pristupa jest taj da stavljaju previše naglasak na odgovornost društva, a minimalizira druge čimbenike poput osobnosti pojedinca. Za potrebe ovoga rada u nastavku je objašnjeno pet socioloških teorija:

1) Teorija anomije – u sociološkom kontekstu anomija je stanje u društvu kojeg karakterizira raspad ili nestajanje vrijednosti i normi koje su zajedničke društvu, a uglavnom se pojavljuje tijekom naglih ekonomskih, gospodarskih, političkih i društvenih promjena (Haralambos i Heald, 1989). Utemeljitelj teorije anomije je Emile Durkheim (1960), koji anomiju tumači preko poimanja moralnosti u modernim društvima. Teorija anomije podrazumijeva da u društvu

nema jasnih normi i kriterija koji jasno određuju opće prihvaćen način ponašanja u zajednici, što dovodi do toga da je pojedinac dezorijentiran i kreće stvarati svoja pravila koja su za njega prihvatljiva ne uvažavajući društveno okruženje. Nedostatak socijalne kontrole, prema ovoj teoriji, uzrok je pojave problema u ponašanju (Drukheim, 1960). Tijekom anomije ljudi uglavnom ne osjećaju da su povezani sa svojom sredinom i društvom jer im je ponestalo normi i vrijednosti koje se smatraju dragocjenima za određeno društvo i kulturu u kojoj žive iz čega proizlazi opći osjećaj da nitko nije ni sa kime povezan te da pojedinac ne pripada društvu koje ga okružuje. Prema tomu, stanje anomije dovodi u pitanje društveni identitet i identitet pojedinca što u konačnici potiče na primjenu neprihvatljivih obrazaca ponašanja.

2) Teorija diferencijalne asocijacije i identifikacije – podrazumijeva da je diferencijalna asocijacija proces učenja koji se preuzima iz ponašanja problematične skupine te da se ponašanje koje nije u skladu s normama uči kroz interakciju sa drugima, pripadnicima iste skupine, a to se sve odvija postepeno, kroz proces socijalizacije mlade osobe tijekom druženja s pojedincima koji manifestiraju oblike devijantnih ponašanja. Jedan od glavnih teoretičara ove teorije je Edwin Sutherland (1947), a prema ovoj teoriji pojedinac razvija problematično ponašanje zato što je u kontaktu sa takvim obrascima ponašanja pa su neprihvatljivi obrasci ponašanja uzrokovani uzajamnim utjecajem grupe i pojedinca. Prema Sutherland (1947) o trajanju izloženosti problematičnoj skupini i intenzitetu kontakta te o osobnim sklonostima pojedinca ovisi hoće li kod pojedinca s vremenom prevladati devijantne sklonosti nad nedevijantnima. Teorija diferencijalne asocijacije i identifikacije počiva na temeljima čikaške škole, tj., obuhvaća ekološku i kulturnu osnovu, kulturni konflikt i simbolički interakcionizam. Osnovna polazišta ove teorije su ta da se neprihvatljivi obrasci ponašanja uče u interakciji s drugima procesom komunikacije, najprije kroz manje grupe prijatelja, a zatim kroz identifikaciju s većim grupama kroz koje se razvijaju motivi i opravdanja za određeno ponašanje koje grupa definira. Ova je teorija naknadno dorađena zbog istraživanja koja pokazuju da veliki broj pojedinaca nikada nisu razvili probleme u ponašanju iako su bili okruženi s problematičnim obrascima ponašanja, iz čega se nameće zaključak da je potrebno uzeti u obzir i individualne karakteristike pojedinca.

3) Teorija delinkventnih supkultura – ova teorija stavlja supkulture u središte istraživanja uzroka razvoja problema u ponašanju. Supkulture su prisutne u procesu odgoja i socijalizacije mladih na način da se mladi identificiraju se nekom od supkultura. One nastaju iz potrebe pojedinca za pripadanjem, zbog pronalaska ili potvrđivanja vlastitog identiteta ili zbog druženja

s osobama istih stavova. Jedna od glavnih karakteristika supkultura je ta da pruža odvojenost od dominantne kulture, sa ili bez pružanja otpora dominantnoj kulturi (Cohen i sur., 1956). Određene društvene skupine imaju svoje posebnosti po pitanju organizacije, zajedničkih interesa i ciljeva te pravila ponašanja, te se u takvim grupama odbacuju vrijednosti društva i stvaraju se vrijednosti grupe kroz koju pojedinac ostvaruje svoje ciljeve i zadobiva poštovanje koje ne može imati u redovnom društvenom okruženju. Utemeljitelj teorije delinkventnih supkultura je Albert Cohen koji naglašava da unutar svake društvene kulture postoji kultura te je na taj način čitavo društvo rasloženo na supkulture, a pripadnost određenoj supkulturi ovisi isključivo o kulturnom obrascu ponašanja kojeg pojedinac prihvaća kao vlastito ponašanje. Supkulture karakterizira zajednička autonomija, a Cohen i sur. (1956) stavljaju naglasak na delinkventne supkulture koje su primarno okarakterizirane delinkvencijom i devijacijom pa se i proces socijalizacije odvija putem takvih obrazaca ponašanja koje određena podgrupa prihvaća kao uobičajene.

4) Socijalno-ekološka teorija – stavlja naglasak na određene lokacijske zone stanovanja i njihove karakteristike gdje pritom do pojavnosti problema u ponašanju dolazi s obzirom na strukturalne uvjete koji su prisutni u lokacijskim dijelovima gdje se živi. Predstavnici ove teorije su Clifford Shaw i Henry Mckay (1942). Iz ove teorije razvila se i teorija socijalne dezorganizacije kojoj je osnovno polazište to da na određenom području na razvoj pojavnosti problema u ponašanju utječe stupanj socijalne dezorganizacije. U okviru te teorije stupanj socijalne dezorganizacije podrazumijeva poštivanje normi koje se razlikuju od konvencionalnih normi u društvu. U prilog socijalno ekološkoj teoriji idu istraživanja koja potvrđuju da loši komunalni uvjeti, nizak ekonomski standard, pomiješanost različitih etničkih skupina, neprikladan gradski prijevoz, nezaposlenost, prenapučenost stanovništvom, znatno utječu na društvenu nesigurnost i prediktor su za razvoj problema u ponašanju (Donnermeyer, 2015; Kaylen i Pridemore, 2013).

5) Teorija socijalnog učenja – javlja se kao reakcija na biheviorističke teorije učenja, a zasniva se na tome da je ljudsko ponašanje naučeno i da načela učenja objašnjavaju nastanak ponašanja. Utemeljitelj teorije socijalnog učenja je Albert Bandura, a koja se još naziva i socijalna kognitivna teorija. Prema teoriji socijalnog učenja velik dio učenja odvija se u interakciji pojedinca i socijalne okoline. Razvoj se događa zahvaljujući kognitivnim procesima u interakciji s okolinom. Glavna pretpostavka ove teorije je da ljudi uče promatrajući ponašanje drugih pojedinaca, po modelu, pa se i sami prema naučenome i ponašaju. Bandura (1973)

razlikuje nekoliko različitih načina učenja po modelu: imitiranje, modeliranje, inhibicija odgovora, učenje opažanjem i simboličko učenje, a procesi koji upravljaju učenjem prema ovoj teoriji su pažnja, pamćenje, reprodukcija i motivacija. Učenje po modelu odvija se na temelju tuđih pokušaja i pogrešaka te se kroz takav proces učenja mogu stjecati novi i kompleksni oblici ponašanja.

Dakle, sociološke teorije u ljudskom razvoju i ponašanju pružaju uvid u različite perspektive na ponašanje i društvene fenomene. Teorija anomije podrazumijeva socijalnu dezintegraciju i gubitak normi ili standarda u društvu te da društvena struktura i nedostatak jasnih pravila mogu dovesti do osjećaja besmislenosti, izolacije i otuđenosti, što rezultira povećanjem devijantnosti. Prema teoriji diferencijalne asocijacije i identifikacije naglašava se uloga okruženja i društvenih interakcija u razvoju devijantnog ponašanja, dok se prema teoriji delinkventnih supkultura delinkventne supkulture razvijaju u određenim socijalnim grupama koje su marginalizirane ili isključene iz društva te pritom supkulture stvaraju vlastite vrijednosti i norme koje su često u suprotnosti s onima dominantne kulture, što dovodi do delinkventnog ponašanja. Socijalno-ekološka teorija ističe utjecaj okoline na ponašanje pojedinaca objašnjavajući da su socijalna dezorganizacija i ekonomska deprivacija ključni faktori u razvoju kriminaliteta, a prema kojima je kriminalitet koncentriran u određenim geografskim područjima zbog nedostatka društvene kontrole i stabilnih institucija. Teorija socijalnog učenja objašnjava važnost okruženja i socijalnih interakcija u oblikovanju ponašanja ističući to da se devijantno ponašanje može naučiti promatranjem i oponašanjem drugih. Svaka od socioloških teorija pruža jedinstven uvid u različite aspekte i uzroke devijantnog ponašanja, od socijalne dezorganizacije i ekonomske deprivacije do učenja kroz socijalne interakcije i modeliranje.

2.1.2.4. Biopsihosocijalne teorije razvoja i ponašanja pojedinca

U suvremenim pristupima etiologiji problema u ponašanju naglasak je na utvrđivanju čimbenika koji su važni za nastanak problema te na utvrđivanju čimbenika koji mogu utjecati na rješenje nastalih problema (Koller-Trbović i Žižak, 2005). U tom kontekstu dolazi se do utvrđivanja odgojnih potreba i pružanja odgojne pomoći, a prilikom tog procesa javljaju se i brojne teorije koje ujedinjuju biološke, psihološke i sociološke pretpostavke uzimajući u obzir pritom prirodu ponašanja iz biološko-psihosocijalnog konteksta, stoga su, zbog posjedovanja

etiološke multikauzalnosti, zasebno klasificirane kao biopsihosocijalne teorije. Za potrebe ovoga rada u nastavku je objašnjeno šest biopsihosocijalnih teorija:

1) Etološka teorija – istražuje ljudski i životinjski razvoj prema temeljima evolucijskih načela prema kojima ponašanja imaju neposredne i evolucijske odrednice, a sama teorija usmjerena je na urođena ponašanja i složene oblike reagiranja u kontekstu važnosti za opstanak vrste. Predstavnici ove teorije su Konard Lorenz i Nick Tinbergen, a glavna teza ove teorije jest to da je ponašanje determinirano te da ponašanje ima biološko, odnosno, evolucijsko porijeklo (Vasta i sur., 2004). U ovoj teoriji naglasak je na mehanizmima genetike koji uvjetuju prenošenje različitih obrazaca ponašanja sa generacije na buduću generaciju. Prema ovoj teoriji ponašanja koja su biološki uvjetovana ujedno su i univerzalna, ne uče se, okolinski faktori na njih mogu slabo utjecati i stereotipna su. Ideja da se socijalno ponašanje može objasniti evolucijom naziva se teorija sociobiologije, a koja ima za pretpostavku da su geni odgovorni i za tjelesne značajke i za socijalno ponašanje ukoliko je to važno za preživljavanje, a društveni zakoni koji vrijede u određenoj kulturi i civilizaciji u skladu su s ponašanjima koja omogućuju opstanak civilizacije, poput zabrane ubojstava i slično (Haralambos i Heald, 1989; Vasta i sur., 2004). Iz toga proizlazi da su društveno prihvatljiva ponašanja ujedno i biološki opravdana.

2) Teorija privrženosti – privrženost podrazumijeva trajnu psihološku povezanost i odnos između dviju ili više osoba koje imaju jaku emocionalnu vezu, a kada se govori o djeci i roditeljima privrženost podrazumijeva emocionalnu povezanost između djeteta i njegovog roditelja ili skrbnika (Buljan Flander, 2001; Kamenov i Jelić, 2003; Xu, 2022). Teorija privrženosti naglašava da iskustvo koje pojedinac stječe tijekom svojih prvih godina života kao i veze koje tada stvara predstavljaju temelj za kasnije funkcioniranje pojedinca, a pretpostavka ove teorije je ta da su ljudi rođeni s predispozicijom da ostvaruju privrženo ponašanje (Bowlby, 1973). Utemeljitelj teorije privrženosti je John Bowlby koji u primjeni ove teorije polazi od dva stajališta (Bowlby, 1973): prvo stajalište je to da je potreba djeteta za roditeljima jednaka kao potreba za hranom, a drugo stajalište je da odvajanje ili gubitak roditelja ima za posljedicu psihološke traume za pojedinca. Prema ovoj teoriji, s etiološke perspektive, djetetov razvoj privrženosti prema roditeljima je prilagodba utemeljena na evoluciji s ciljem preživljavanja. Privrženost je ključna za budućnost djetetova razvoja i nužno je za dijete da od najranije dobi razvije povjerenje i naklonost prema pouzdanoj osobi na koju se može osloniti tijekom svog razvoja. Prema Ajduković i sur. (2007) ta se osoba naziva figurom privrženosti. U proučavanju privrženosti kroz povijest dominiralo je tradicionalno stajalište prema kojem je figura

privrženosti isključivo biološka majka koja je presudna za pozitivan i zdrav razvoj djeteta (Bowlby, 1973), no s odmakom vremena i daljnjim proučavanjem utjecaja privrženosti na razvoj djeteta, pokazalo se da na razvoj privrženosti značajan utjecaj imaju i druge osobe koje sudjeluju u odgoju i socijalizaciji djeteta, a posebice očevi (Grossman i sur., 2005 prema Ajduković i sur., 2007). Razvoj privrženosti počinje tijekom prvih interakcija između majke i djeteta, a na njega utječu okolnosti socijalnog okruženja, emocionalna veza majke s djetetom, kao i temperament djeteta. (Belsky, 2005; Bowlby, 1973). Za djetetov zdravi razvoj potrebno je da dijete stekne iskustvo sigurne privrženosti jer na taj način razvija pozitivnu percepciju sebe i drugih ljudi u svojoj okolini. “Kada dijete doživljava da roditelj/skrbnik prepoznaje njegove potrebe, da je dostupan i spreman zadovoljiti ih u situacijama kad se dijete osjeća ugroženo, dijete će iskusiti sigurnost i ljubav te će se kod njega razviti sigurna privrženost. Ako dijete doživljava primarnog skrbnika kao nedostupnog, odbijajućeg ili nezainteresiranog za njegove potrebe i ukoliko se takvo iskustvo ponavlja, kod djeteta započinje proces prilagodbe na neodgovarajući odnos privrženosti” (Ajduković i sur., 2007: 64). Odgovarajuće i stabilne interakcije između roditelja i djeteta (proksimalni procesi) povezane su sa smanjenim razvojem rizičnog ponašanja kod djece i mladih (Belsky, 2005; Sleijpen i sur., 2016). Ajduković i sur. (2007) prilikom razumijevanja i objašnjavanja teorije privrženosti ističu dva glavna pojma: unutarnji radni model i stil privrženosti. Unutarnji radni model djeteta razvija se tako da se kod djeteta formiraju uvjerenja i sustavi djelovanja koji se temelje na nekom općem očekivanju kako će roditelj ili skrbnik reagirati na potrebe djeteta i zadovoljenja tih potreba. Prema tomu unutarnji radni modeli djeteta stvaranju se na temelju iskustva privrženosti djeteta prema roditelju/skrbniku i pristavljaju “kognitivnu reprezentaciju doživljenih iskustava i očekivanja koja su izgrađena temeljem njih i integriraju dvije osnovne procjene” (Ajduković i sur., 2007: 65): u prvoj procjeni dijete procjenjuje samoga sebe i doživljava percepciju vlastite kompetentnosti za ljubav, a u drugoj procjeni dijete procjenjuje figure privrženosti za ljubav, povjerenje i zaštitu.

Djetetova privrženost prema roditeljima se u literaturi dijeli uglavnom na pet stila (Belsky, 2005; Buljan Flander, 2001; Bowlby, 1973; Collin, 1996; Howe, 1995; Sleijpen i sur., 2016; Vranjican i sur., 2019; Xu, 2022):

- a) Sigurna privrženost (ili B tip privrženosti), podrazumijeva da je majka osjetljiva na zadovoljenje potreba djeteta i svojim ponašanjem stvara kod djeteta sigurnu bazu na temelju koje dijete uči o svijetu oko sebe. Sigurnu privrženost karakterizira da dijete ima odraslu osobu koja mu služi kao baza iz koje uči o svijetu, da je dijete sigurno u ljubav majke, da prilikom odvajanja od majke dijete reagira s manje straha, da dijete

pokazuje bolje snalaženje u rješavanju problema ima bolje odnose s vršnjacima te da kad odrastu imaju veze kojim duže traju i imaju prijateljstva puno povjerenja (Bowbly, 1973; Buljan Flander, 2001; Klarin, 2006). U Eriksonovoj teoriji psihosocijalnog razvoja sigurna privrženost može se poistovjetiti s temeljnim povjerenjem gdje pojedinac pritom u toj fazi očekuje da je siguran u svijetu u kojem je i s ljudima koji ga okružuju (Erikson, 1968). Istraživanje (Klarin, 2006) potvrđuje da adolescenti koji su razvili sigurnu privrženost imaju bolje socijalno i emocionalno zdravlje, bolje shvaćaju socijalne norme, uspostavljaju kvalitetnije intimne veze i imaju veću samokontrolu. Prema Ajduković i sur., (2007) istraživanja pokazuju da 60-65% djece očituje znakove da su razvila sigurnu privrženost. Istraživanja (Buist i sur., 2004; Prest i Protinsky, 1993) pokazuju da djeca koja ne ostvare sigurnu privrženost s roditeljima ili skrbnicima, svoja obiteljska iskustva prenose u druge socijalne odnose koje ostvaruju van obitelji pa tako njihovo primarno iskustvo iz obitelji postaje način za interakciju s drugima iz svoje okoline što naginje ka teoriji obiteljskih sustava.

- b) Anksiozno-izbjegavajuća privrženost (ili A tipa privrženosti), do koje dolazi kada roditelji odbacuju dijete i ne zadovoljavaju njegove potrebe što ima za posljedicu da dijete razvija distancu na emocionalnoj razini i izbjegava kontakt s roditeljima pa time štiti sebe od boli zbog odbacivanja od strane roditelja (Bowbly, 1973). Ovaj se oblik privrženosti manifestira tako što djeca izbjegavaju fizički kontakt kao znak bliskosti. Takva djeca često pokazuju nedostatak suradnje i istraživačkog interesa. Obično nisu oprezna u prisutnosti nepoznatih ljudi, osjećaju se uznemireno kad su sama, izbjegavaju emocionalne veze i ne traže intimnost. Također, karakterizira ih niz destruktivnih oblika ponašanja (Xu, 2022). Istraživanje (Ajduković i sur., 2007) pokazuje da 20-25% djece očituje znakove da su razvili ovaj tip privrženosti.
- c) Anksiozno-opiruća privrženost (ili C tipa privrženosti), kod koje se događa da roditelji istodobno i prihvaćaju i odbijaju dijete što rezultira tako da djeca osjećaju čežnju za roditeljskom pažnjom stoga često pružaju otpor prilikom odgoja i socijalizacije kako bi pridobili privrženost roditelja. Ovaj tip privrženosti ima za posljedicu da dijete razvija radni model sebe kao nesigurnog i model drugih kao nepouzdatih. Ovu vrstu privrženosti karakterizira nedosljedno zadovoljavanje potreba djeteta i to da dijete konstantno ovisi o podršci i odobravanju od strane svoje figure privrženosti što u konačnici dovodi do emocionalne nestabilnosti i povećane osjetljivosti na stres (Bowbly, 1973; Klarin, 2006; Xu, 2022). Istraživanje (Ajduković i sur., 2007) pokazuje da 8-15% djece očituje znakove da su razvili ovaj tip privrženosti.

- d) Dezorganizirano-dezorijentirana privrženost (D tip privrženosti), koju obilježavaju dvije vrste ponašanja djeteta – pristupiti i pobjeći od svojih roditelja ili skrbnika. Ovaj tip privrženosti karakterizira to da je dijete doživjelo iskustvo različitih trauma prilikom stvaranja odnosa s figurom privrženosti, da dijete ne traži roditelja ili skrbnika kada je pod stresom, da dijete radije odlazi biti u društvu strane osobe nego sa svojim roditeljima ili skrbnicima, da dijete pokazuje zastrašenost prilikom boravka s roditeljem ili skrbnikom, da dijete izbjegava emocionalne odnose, pokazuje teškoće u razumijevanju osnovnih socijalnih odnosa, osjećaju se nevoljeno, vjeruje da ne postoji osoba kojoj se može vjerovati (Ajduković i sur., 2007; Colin, 1996; Xu, 2022).
- e) Neprivrženost, a podrazumijeva djecu koja nisu razvila emocionalnu vezu s drugim ljudima zbog različitih okolnosti jer nisu imala priliku, kao što je npr. boravak u odgojnim institucijama od najranije dobi ili roditelji/skrbnici su ovisnici ili pak kronični mentalni bolesnici. Uglavnom, roditelji koji su ekstremno nedostupni na emocionalnoj razini svojem djetetu i tijekom njegova odrastanja ne reagiraju na bilo kakve potrebe djeteta. Istraživanje (Howe, 1995) pokazuje da djeca koja ne razviju privrženost imaju probleme u socijalnim odnosima, imaju probleme kognitivnih naravi te najčešće imaju problema s agresijom.

Stilovi privrženosti koji se razvijaju kroz primarna iskustva djeteta s okolinom važan su čimbenik za razvoj samopoštovanja i uvelike pridonose razumijevanju etiologije problema u ponašanju, ali pritom je važno napomenuti da su tijekom odrastanja moguće promjene stila privrženosti (Bermudez i sur., 2018; Bowlby, 1973; Waters i sur., 2000; Xu, 2022). Problemi u ponašanju uglavnom nastaju kao posljedica nekih značajki socijalnog konteksta i kao posljedica međuljudskih odnosa sa roditeljima/skrbnicima ili vršnjacima ili drugim osobama koje sudjeluju u odgoju i socijalizaciji mlade osobe, stoga je teorija privrženosti važna za razumijevanje etiologije problema u ponašanju (Bouillet i Uzelac, 2007). Prema tomu, teorija privrženosti ističe da su kvalitetni najraniji odnosi i razvijena sigurna privrženost kod djeteta zaštitni čimbenici od razvoja problema u ponašanju mladih jer problemi u odnosu dijete-roditelj već od najranijih dana mogu pridonijeti razvitku određenih patoloških procesa koji kasnije kod djece imaju za posljedicu razvijene probleme u ponašanju. No, pritom je važno napomenuti da individualne razlike u najranijim međuljudskim odnosima djeteta nisu jedini čimbenik za razvoj problema u ponašanju, nego se utjecaj tih odnosa relativizira s drugim čimbenicima kao što su biološki, psihološki i socijalni čimbenici pa se u toj kombinaciji, ovisno o individui, i manifestiraju različiti problemi u ponašanju.

3) Teorija akcije – pretpostavke temelji na radovima o socijalnom djelovanju Maxa Webera, a utemeljitelj teorije akcije je Talcott Parsons (Haralambos i Heald, 1989). Parsons je utemeljio teoriju akcije s ciljem proučavanja društvenog poretka s kojom pokušava objasniti funkcionalnu međuovisnost elemenata društvenog sustava. Elementi društvenog sustava temelje se na pluralizmu društvenih uloga koje su uključene u društvenu akciju, a izravnavaju se na način da se pojedinac svojim težnjama prilagodi zajedničkim ciljevima društva (Parsons, 1978).

Prema Parsons (1978) u ovoj teoriji osnovni element akcije tj. djelovanja sastoji se od četiriju komponenti: postojanje aktera, postojanje cilja koji usmjerava djelovanje, odvijanje djelovanja kroz uvjete i sredstva (uvjeti su ono što akter ne može kontrolirati, a sredstva može), postojanje normi i vrijednosti koje služe kao izbor za postizanje ciljeva. Iz toga proizlaze glavne teze ove teorije (Bouillet i Uzelac, 2007):

- iz svijesti pojedinca o sebi samome proizlaze i socijalne aktivnosti,
- ljudi djeluju kako bi postigli svoje ciljeve i težnje pa se pritom služe odgovarajućim tehnikama, metodama i instrumentima kako bi to postigli,
- djelovanja su ograničena neprilagodljivim uvjetima,
- ljudi na temelju prosudbe procjenjuju svoje djelovanje,
- prilikom donošenja odluke primjenjuju moralna načela i standarde,
- proučavanje društvenih odnosa temelji se na iskustvenim tehnikama istraživanja te rekonstrukciji situacija.

Ova je teorija strukturalno-funkcionalističke prirode u kojoj su elementi društvenog sustava objašnjivi u odnosu na sami sebe unutar samog sustava i položaja kojeg unutar njega zauzimaju, a pojedinačna djelovanja posljedica su realizacije ciljeva i normi (Haralambos i Heald, 1989). Prema Parsonsu (1978) motivi su dio ljudskih postupaka prilikom djelovanja, stoga zagovara tezu da društvena znanost mora razmotriti ciljeve, svrhe i ideale promatrajući ljudsko djelovanje. U okvirima ove teorije, problemi u ponašanju posljedica su šireg socijalnog sustava koji nije uspio na odgovarajući način socijalizirati pojedinca.

4) Funkcionalistička teorija – jedna je od glavnih teorijskih perspektiva u sociologiji. Funkcionalizam je smjer u teoriji društva koji ima za pretpostavku da dijelovi društva čine nerazdvojnu cjelinu pa tako funkcionalistička teorija polazi od pretpostavke u kojoj je društvo funkcionalno jedinstvo, tj. organska cjelina koja ima skladno povezane svoje dijelove. Ova teorija svoje temelje pronalazi u radovima Emila Durkheima (1960) koji se bave društvenim poretkom i stabilnosti društva. Institucije koje su važne za razumijevanje funkcionalističke teorije podrazumijevaju obitelj, gospodarstvo, medije, vlast, obrazovanje i vjeru. Prema

funkcionalizmu, neka institucija postoji samo zato jer ima važnu ulogu za funkcioniranje društva. Iz funkcionalističke perspektive, ako se sve unutar institucija odvija dobro, ti dijelovi društva onda proizvode red, stabilnost i produktivnost, tj. konsenzus. Kada je jedan dio sustava nefunkcionalan, to onda utječe na sve ostale dijelove i stvaraju se društveni problemi, a to u konačnici rezultira društvenim promjenama. U skladu s funkcionalističkom teorijom, različiti segmenti društvenog sistema djeluju u međusobnoj harmoniji i koordinaciji, pri čemu svaki segment doprinosi pozitivno očuvanju trenutnog društvenog poretka. Svaki dio sistema je međusobno povezan i ovisan o ostalima. (Haralambos i Heald, 1989; Jones, 2007). Svaki dio sustava ima svoju određenu ulogu u zadovoljenju potreba cjeline, a u svemu tome središnju ulogu ima društveni i zajednički sustav vrijednosti (Merton, 1968). Najznačajniji teoretičar ove teorije je američki sociolog Robert King Merton koji je kroz funkcionalističku perspektivu usmjeren na otkrivanje funkcija djelovanja i ponašanja ljudi. Merton (1968) je ljudske funkcije podijelio u dvije vrste: manifestne funkcije, to su one koje su namjerne i očite, te latentne funkcije, a to su one koje su nenamjerne i nisu očite. Prema ovoj teoriji problemi u ponašanju nisu rezultat društvene strukture, nego se radi o patološkim ličnostima, o pojedincu koji boluje od neuspjeha procesa socijalizacije, od nekih psihičkih povreda ili trauma (Merton, 1968). Stoga, prema funkcionalističkoj teoriji, iako je usredotočena na makro-razinu društvene strukture, za pojavnost problema u ponašanju odgovoran je sam pojedinac, tj. mikro-razina svakodnevnog života.

5) Teorija značenja i teorija simboličkog interakcionizma – utemeljitelj teorije značenja je Charles Morris koji smatra da je cjelokupno društvo i civilizacija zasnovana na sistemima znakova, te da nije moguće govoriti o ljudskom ponašanju bez pozivanja na funkcije znakova (Morris, 1971). Prema tomu, znakovi su ključni čimbenici za izgradnju čovjeka, razvoj i funkcioniranje civilizacije. Morris (1971) naglašava biheviorizam i pragmatizam u filozofiji društva i ponašanja, oslanjajući se pritom na neopozitivizam filozofa iz bečkoga kruga, prema kojima centralnu ulogu ima ljudsko djelovanje i ponašanje pomoću znakova. Prema ovoj teoriji ponašanje je određeno s ciljem prema kojemu se teži, neovisno o tome radi li se o individualnom ili grupnom ponašanju te zbiva li se ono u kontekstu suradnje, izostanka suradnje ili njihovih kombinacija. Ponašanje se odvija pomoću stimulatora koji dolaze iz vanjskog svijeta, a znak usmjerava ponašanje prema željenom cilju. Iako u tom trenutku sam znak nije stimulator, stvara se unutarnja dispozicija organizma da odgovori na stimulans nizom reakcija prema određenom obrascu ponašanja. Iz toga proizlazi da je organizam tumač koji ima sposobnost odgovoriti na određeni znak određenim obrascem ponašanja. Prema ovoj teoriji ponašanje odgovara prirodi

sredine u kojoj organizam zadovoljava svoje potrebe i ta sredina djeluje na organizam svojom prirodom. Socijalna struktura sastoji se od pojmova, predodžbi i zamisli koje egzistiraju kroz ideje pojedinca. Do problema u ponašanju dolazi na temelju iskustva stečenog u poimanju i percepciji znakova iz socijalnog prostora, a probleme u ponašanju karakterizira poimanje i izgradnja konkretnih ponašanja te generalizacija kumuliranog društvenog iskustva (Carter i Fuller, 2015; Haralambos i Heald, 1989). Ova je teorija utemeljena na socijalnom bihevizmu Georga Herberta Meada prema kojoj društvena interakcija i simbolička komunikacija imaju veliku važnost u razvoju pojedinca i njegove ličnosti. Na temelju tih teza razvila se i teorija simboličkog interakcionizma čiji je začetnik Herbert Blumer prema kojoj se ljudi ponašaju i djeluju prema stvarima na temelju značenja koje te stvari posjeduju, a ona su izvedena iz društvenih interakcija (Carter i Fuller, 2015).

6) Teorija ljudske ekologije – još se naziva i teorija ekološkog modela; teorija ekoloških sustava; ekološko-sustavna teorija; bioekološka teorija; bioekološki model; teorija razvoja u kontekstu. U ovome radu za ovu teoriju koristi se naziv „Teorija ekološkog modela“. Teorija se temelji na pretpostavci da se razvoj događa u okolinskom kontekstu i promatra se kroz interaktivan utjecaj različitih razina sustava koji čine tu okolinu. Prema ovoj teoriji za razumijevanje razvoja važno je razumijevanje i međudjelovanje obilježja kod pojedinca i obilježja kod okoline. Razvoj se odvija tako da pojedinac i okolina neprekidno utječu jedno na drugo (Bronfenbrenner i Morris, 2006; Lundqvist i Sandström, 2019).

Biopsihosocijalne teorije u objašnjenju razvoja i ponašanja pojedinca podrazumijevaju različite teorijske okvire koji obuhvaćaju različite aspekte iskustava u životu pojedinca. Etološki pristupi obuhvaćaju proučavanje životinjskog ponašanja u njihovim prirodnim okruženjima, s naglaskom na instinktivno ponašanje i evolucijske adaptacije, što može biti prisutno i kod ljudi. Teorija privrženosti naglašava važnost ranih emocionalnih veza između djece i njihovih skrbnika, a osobito majki te se bazira na tezi da kvaliteta ranih veza utječe na emocionalni i socijalni razvoj kroz cijeli život. Teorija akcije objašnjava kako društvene strukture utječu na ponašanje pojedinaca naglašavajući uloge, norme i institucije koje oblikuju društveno ponašanje. Funkcionalistička teorija podrazumijeva da svaki aspekt društva ima svoju funkciju koja doprinosi cjelokupnoj stabilnosti i funkcionalnosti društva te objašnjava važnost društvenih normi, vrijednosti i institucija u održavanju društvenog poretka. Teorija značenja i simboličkog interakcionizma usmjerena je na značenje i interpretacije koje pojedinci pridaju svojim socijalnim interakcijama te kako se društvene stvarnosti konstruiraju kroz jezik, simbole i

komunikaciju. Teorija ljudske ekologije pruža okvir za razumijevanje kako različiti sustavi iz okoline utječu na razvoj pojedinca. Svaka od biopsihosocijalnih teorija doprinosi razumijevanju ljudskog ponašanja i društvenih fenomena, ističući različite aspekte ljudskog iskustva, od bioloških temelja do složenih društvenih struktura.

Dakle, biološke teorije čovjekovog razvoja pružaju uvid u to kako genetika, struktura mozga, hormonalni sustavi i drugi fiziološki aspekti utječu na razvoj i ponašanje pojedinca. Važne su za razumijevanje temeljnih aspekata ljudskog ponašanja. Prednosti bioloških teorija su te da omogućuju razumijevanje fizioloških procesa razvoja pojedinca, poput nasljednosti, neurološkog razvoja i hormonalnih promjena. Također, omogućuju relativnu predvidljivost razvojnih iskustava pojedinca, poput faza razvoja u djetinjstvu i adolescenciji. Jedna od prednosti bioloških teorija također je u tome što objašnjavaju kako genetske karakteristike utječu na fizički, kognitivni i emocionalni razvoj i djelovanje pojedinca te pružaju osnovu za medicinske i terapijske intervencije. Nedostatak bioloških teorija jest taj da zanemaruju utjecaj okoline, kulture, socijalnih interakcija i iskustava u razvoju pojedinca. Analizirajući biološke pristupe u razvoju pojedinca mogu se uočiti determinističke karakteristike jer podrazumijevaju teze da su pojedinci uvjetovani genetikom i biološkim čimbenicima u procesu svoj razvoja. Također, biološki procesi mogu varirati među pojedincima što ih čini više kompleksnima, a što onemogućuje generalizaciju pravila i modela unutar samih razvojnih pristupa. Istraživanja bioloških pristupa koji se temelje na genetici mogu biti etički upitna, uključujući istraživanja o genetskom inženjeringu i eugenici. Generalno, biološke teorije su ključne za cjelovito razumijevanje ljudskog razvoja, ali ih treba koristiti u kombinaciji s drugim teorijama i pristupima koji uključuju čimbenike iz okoline te socijalne i psihološke čimbenike kako bi se bolje razumio razvoj, ponašanje i djelovanje pojedinca.

Psihološke teorije čovjekovog razvoja pružaju dublje razumijevanje kako ljudi rastu, uče i prilagođavaju se tijekom života. Psihološke teorije razvile su se kroz različite pristupe, uključujući kognitivne, biheviorističke, psihodinamičke i humanističke teorije. Analizirajući psihološke pristupe u ljudskom razvoju ističu se određene prednosti psiholoških teorija u razumijevanju ponašanja pojedinca. Psihološke teorije pomažu u razumijevanju mentalnih procesa kao što su mišljenje, učenje, emocionalni razvoj i formiranje identiteta te pružaju osnovu za kreiranje odgojno-obrazovnih metoda koje su prilagođene različitim fazama razvoja. Također, psihološki pristupi omogućuju razvoj specifičnih terapijskih tehnika za rješavanje razvojnih problema ili psiholoških problema te nude sveobuhvatnu perspektivu na razvoj pojedinca, uzimajući u obzir različite aspekte emocionalnih, socijalnih i kognitivnih

komponenti. Nedostaci psiholoških teorija su ti da postoji mnogo različitih psiholoških teorija koje sadržavaju različite psihološke pristupe što potencijalno može dovesti do konflikata oko utilitarnosti određenih pristupa. Također, određeni psihološki pristupi mogu imati ograničenja u kontekstu empirijskih istraživanja, stoga se temelje uglavnom na teorijskim konstrukcijama. Ranije faze psiholoških modela razvoja mogu imati kulturna i kontekstualna ograničenja, poput usmjerenosti na zapadnjačke kulture. Psihološke teorije ne uzimaju u obzir individualne razlike u razvoju i iskustvu pojedinca što dovodi do potencijalno prekomjerne generalizacije te nedostatka sveobuhvatnosti u razumijevanju ponašanja pojedinca jer nisu uvijek interdisciplinarno usklađene, posebice s neuroznanostima i genetikom. Generalno, psihološke teorije razvoja ključne su za razumijevanje kako se ljudi mijenjaju i razvijaju tijekom života, ali ih treba promatrati u kontekstu njihovih ograničenja i primijeniti u kombinaciji s drugim disciplinama za sveobuhvatno razumijevanje ljudskog razvoja.

Sociološke teorije čovjekovog razvoja pružaju uvid u to kako društveni kontekst, kulturalni utjecaji, socijalni odnosi i institucije oblikuju razvoj i ponašanje pojedinca. Doprinosu razumijevanju složenih interakcija između pojedinca i društva. Prednosti socioloških teorija su te da naglašavaju važnost društvenog konteksta, kulture i socijalnih struktura u oblikovanju individualnog razvoja te istražuju kako određene razine društvenog ekosustava utječu na razvoj, djelovanje i ponašanje pojedinca. Sociološke teorije doprinose razumijevanju različitih aspekata socijalne nejednakosti, poput klase, rase, spola i etničke pripadnosti u kontekstu razvoja pojedinca te pružaju uvid u procese socijalizacije. Nedostaci socioloških teorija razvoja su ti da ponekad zanemaruju individualne čimbenike poput biologije, psihologije i autonomije u oblikovanju ponašanja i razvoja. Analizirajući sociološke teorije uviđa se potencijalan rizik od prekomjerne generalizacije društvenih iskustava i normi te da se potencijalno ne uzimaju u obzir raznolikosti unutar društvenih grupa. Također, uočavaju se teškoće u kontekstu jasnog utvrđivanja uzročno-posljedičnih veza zbog složenosti društvenih fenomena i međuovisnosti različitih čimbenika te zanemarivanje mikro perspektive i osobnih iskustava pojedinaca. Generalno, sociološke teorije ključne su za razumijevanje utjecaja društva na razvoj pojedinaca, ali ih je važno integrirati s drugim pristupima i teorijama kako bi se dobila sveobuhvatna perspektiva ljudskog razvoja i ponašanja.

Biopsihosocijalne teorije čovjekovog razvoja integriraju biološke, psihološke i sociološke aspekte kako bi pružile sveobuhvatan pogled na ljudski razvoj te na taj način omogućuju holistički pristup. Jedna od glavnih prednosti biopsihosocijalnih teorija razvoja pojedinca je ta da integracijom bioloških, psiholoških i socioloških čimbenika pružaju kompleksniju perspektivu na razvojne procese. Biopsihosocijalni pristupi omogućavaju fleksibilnost u

razumijevanju različitih aspekata razvoja, uključujući fizičko zdravlje, mentalno zdravlje, emocionalno stanje i socijalne interakcije, a doprinose i kliničkoj praksi jer omogućavaju individualizirane pristupe liječenju i intervencijama. Također, doprinose razumijevanju višedimenzionalnih čimbenika koji utječu na razvoj i ponašanje pojedinca što je ujedno i jedan od nedostataka biopsihosocijalnih pristupa jer integracija mnogobrojnih različitih faktora može učiniti teoriju izuzetno složenom i teškom za empirijsko istraživanje i testiranje. Sukladno tomu, pokušaji obuhvaćanja svih aspekata razvoja mogu rezultirati nedostatkom dubljeg fokusa na specifične aspekte. Primjena biopsihosocijalnih pristupa u praksi može biti izazovna zbog potrebe za integracijom različitih područja stručnosti i resursa te s obzirom na širok spektar čimbenika koji se uzimaju u obzir, može biti teško odrediti koji su čimbenici najznačajniji u određenim situacijama. Generalno, biopsihosocijalne teorije pružaju izuzetno koristan okvir za razumijevanje složenosti ljudskog razvoja. Međutim, njihova složenost i interdisciplinarnost zahtijevaju pažljivu primjenu i dodatna, uglavnom longitudinalna, istraživanja kako bi se dobilo sveobuhvatno razumijevanje ponašanja pojedinca.

Na temelju analiziranih podataka u ovome poglavlju, u nastavku je zaključno dan tabelarni pregled etioloških teorija s proizašlim različitim teorijskim modelima i njihovim predstavnicima te osnovnim polazištima za objašnjenje etiologije problema u ponašanju djece i mladih tijekom njihovog razvoja, odgoja i socijalizacije (Tablica 1).

Tablica 1 Prikaz teorijskih polazišta prema etiologiji problema u ponašanju

Etiološke teorije:	Teorijski model etiologije pojavnosti problema u ponašanju:	Predstavnici:	Osnovna polazišta pri objašnjenju etiologije problema u ponašanju:
Biološke teorije	Antropološka teorija	Cesare Lombroso, Enrico Feeri	Problemi u ponašanju determinirani su tjelesnim i psihičkim karakteristikama.
	Teorija nasljeđa	Richard Dugdale	Problemi u ponašanju su urođeni i nasljedni.
	Kromosomska teorija	Patricia Jacobs	Problemi u ponašanju uzrokovani su poremećajem u staničnoj jezgri.
	Endokrinološka teorija	Max G. Schlapp, Edward Smith	Problemi u ponašanju uzrokovani su poremećajem rada endokrinološkog sustava.
Psihološke teorije	Teorija frustracije	John Dollard	Problemi u ponašanju proizlaze iz frustracija zbog nezadovoljenih potreba.
	Teorija inteligencije	Henry H. Goddard, Charles Goring, Cyril Burt	Problemi u ponašanju odraz su intelektualnih sposobnosti.
	Psihoanalitičke teorije: - teorija psihoseksualnog razvoja - psihosocijalna teorija razvoja	Sigmund Freud Erik Homburger Erikson	Problemi u ponašanju su nesvjesni i proizlaze iz potisnute seksualne energije. Problemi u ponašanju proizlaze iz nekontinuiteta razvoja kao dio cjeloživotnog procesa.
	Psihopatološka teorija	Hans J. Eysenck	Problemi u ponašanju odraz su devijacija psihičkih funkcija u domeni svijesti i emocija.
	Biheviorističke teorije - teorija klasičnog uvjetovanja - teorija operantnog uvjetovanja	Ivan Pavlov Burrhus Frederic Skinner	Problemi u ponašanju posljedica su interakcije s okolinom na temelju vlastitog iskustva.
	Kognitivističke teorije - teorija kognitivnog razvoja - sociokulturalna teorija razvoja	Jean Piaget Lev Semyonovich Vygotsky	Problemi u ponašanju određeni su urođenim funkcijama i širenjem kognitivnih struktura. Problemi u ponašanju rezultat su socijalnih iskustava.

Sociološke teorije	Teorija anomije	Emile Durkheim	Problemi u ponašanju proizlaze iz samovolje pojedinca zbog nejasnih društvenih normi.
	Teorija diferencijalne asocijacije i identifikacije	Edwin Sutherland	Problemi u ponašanju posljedica su interakcije s određenim grupama.
	Teorija delinkventnih supkultura	Albert K. Cohen	Problemi u ponašanju proizlaze iz vrijednosti supkulture zbog nemogućnosti realizacije ciljeva u dominantnoj kulturi.
	Socijalno ekološka teorija	Clifford Shaw, Henry Mckay	Problemi u ponašanju posljedica su negativnih uvjeta društva i društvene nesigurnosti.
	Teorija socijalnog učenja	Albert Bandura	Problemi u ponašanju rezultat su učenja po modelu.
Biopsiho-socijalne teorije	Etološka teorija	Konard Lorenz, Nick Tinbergen	Problemi u ponašanju su determinirani, a rezultat ponašanja ima evolucijsko porijeklo.
	Teorija privrženosti	John Bowlby	Problemi u ponašanju rezultat su nerazvijene privrženosti roditeljima/skrbnicima.
	Teorija akcije	Talcott Parsons	Problemi u ponašanju posljedica su neuspjeha socijalizacije pojedinca od strane šireg socijalnog sustava.
	Funkcionalistička teorija	Robert King Merton	Problemi u ponašanju nisu posljedica društvene strukture već patologije pojedinca i njegove odgovornosti.
	Teorija značenja i teorija simboličkog interakcionizma	Charles Morris, Herbert Blumer	Problemi u ponašanju rezultat su poimanja i percepcije znakova iz socijalnog prostora.
	Teorija ekološkog modela	Urie Bronfenbrenner	Problemi u ponašanju rezultat su okolinskih konteksta i njihove usklađenost u interakciji s individualnim karakteristikama pojedinca.

2.2. Bronfenbrennerova teorija ekološkog modela u odgoju i socijalizaciji djece i mladih

Istraživanja pokazuju da do eskalacije problema u ponašanju mladih dolazi prilikom neusklađenosti individualnih i okolinskih utjecaja tijekom razvoja, odgoja i socijalizacije djece i mladih (Bronfenbrenner, 1979; Bronfenbrenner i Evans, 2000; Bronfenbrenner i Morris, 2006; Dishion i sur., 1991; Erikson, 1968; Eriksson i sur., 2018; Essu, 2004; Jessor, 1996; Scholte, 1998; Smith i Hart, 2011; Stormshak i Dishion, 2002). Iz toga proizlazi da je za razumijevanje razvoja pojedinca potrebno razmatrati međusobno višestruko djelovanje jedinstvenih karakteristika pojedinca i okoline.

Prema teoriji ekološkog modela za razvoj, odgoj i socijalizaciju djeteta najvažnije je sagledati i uzeti u obzir kombinaciju individualnih karakteristika pojedinca, onih bioloških i psiholoških, te intenzitet utjecaja društva i okoline. Utemeljitelj ove teorije je Urie Bronfenbrenner (1979) koji zagovara tezu da su za razvoj djeteta nužna dva socijalna činitelja od kojih je jedan odrasla osoba koja bezuvjetno voli dijete, a drugi da je nužno da odrasla osoba provodi vrijeme sa djetetom u obiteljskom domu i u različitim socijalnim okruženjima te na taj način podržava dijete tijekom njegovog razvoja, odgoja i socijalizacije. Osnovna teza je ta da se ljudski razvoj odvija u interakciji između genetskih čimbenika i utjecaja okoline, određujući niz sustava koji sačinjavaju osobne odnose pojedinca. Glavna Bronfenbrennerova ideja je da je okolina glavni izvor utjecaja na ponašanje pojedinca. Bronfenbrenner je primijetio da narav pojedinca ovisi o kontekstu u kojem dijete odrasta stoga je odlučio istražiti koji čimbenici najviše utječu na razvoj tijekom djetinjstva (Bronfenbrenner, 1977). Bronfenbrenner ističe da su važan utjecaj na ovu njegovu teoriju imali razvojni psiholog Lev Vygotsky, te psiholog Kurt Lewin, poznat po teoriji polja prema kojoj ponašanje pojedinca ovisi o psihološkoj okolini pojedinca (Bronfenbrenner, 1986). Bronfenbrenner je razvojni psiholog koji je poznat u znanosti upravo po teoriji ekološkog modela koju je razvio. Među istaknutim je znanstvenicima koji su osvijestili i dokazali da su međuljudski odnosi dio društvene strukture i zajednice te da pojedinca u razvoju ne treba promatrati monokauzalno. Međuljudski odnosi se kroz ekologiju čovjekovog razvoja trebaju promatrati kao jedinstvena životna cjelina (Bronfenbrenner, 1989; 1994; 2005) .

Teorija ekološkog modela osmišljena je 1970.-ih godina, a sve do 2005. godine (godina smrti njezinog utemeljitelja) prošla je kroz značajne promjene koje se mogu razvrstati u tri faze.

Bronfenbrenner je svoju teoriju u početku nazvao "ekologija ljudskog razvoja", zatim ju je revidirao na "teorija ekoloških sustava" te na kraju na "bioekološka teorija".

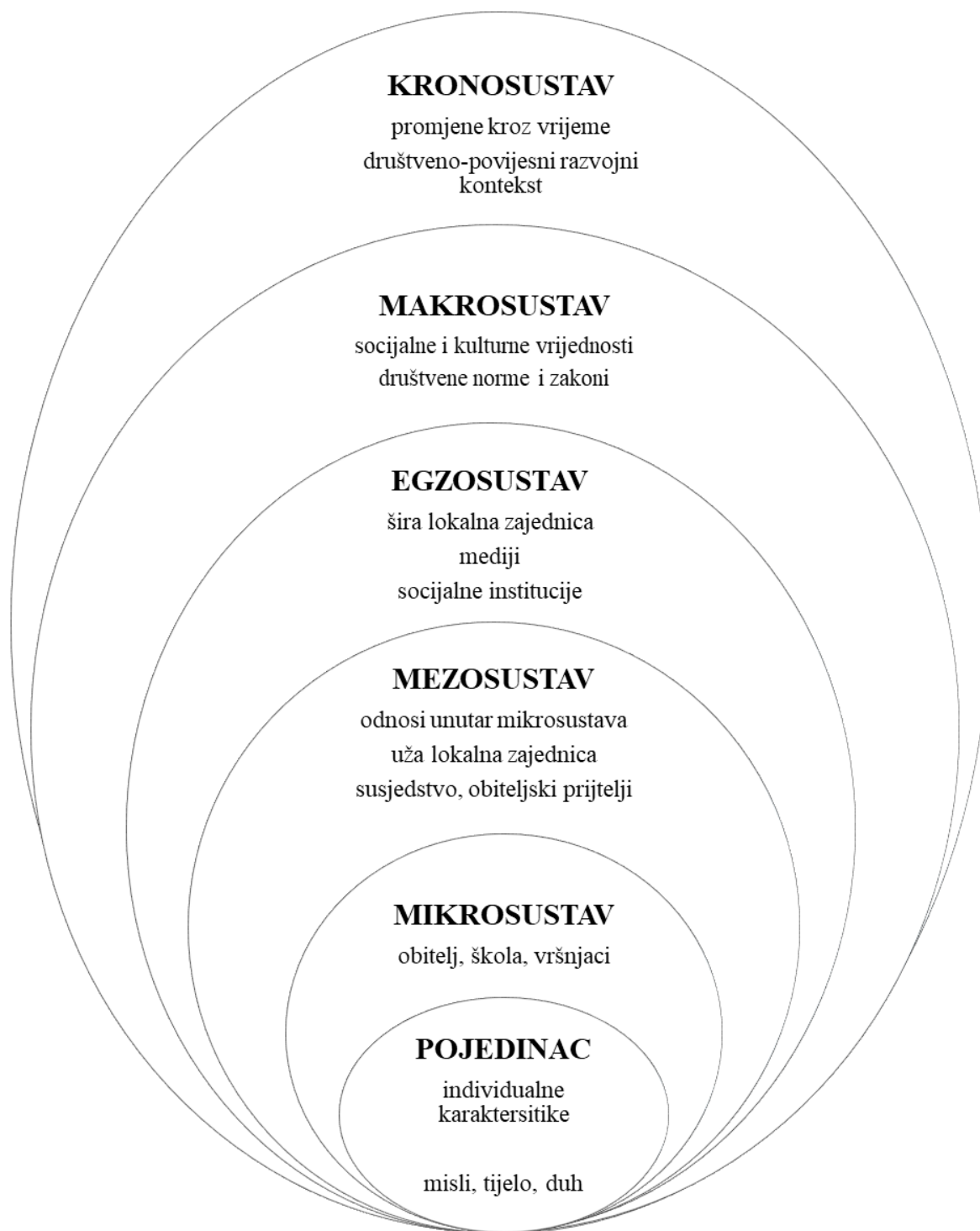
U prvoj fazi Bronfenbrenner je okolinske čimbenike koji okružuju pojedinca razvrstao u četiri sustava: mikrosustav, mezosustav, egzosustav i makrosustav (Bronfenbrenner, 1977; 1979).

U drugoj fazi Bronfenbrenner se bavio odnosom odgoja i prirode stavljajući naglasak na genetski potencijal koji dolazi do izražaja u interakciji s okolinom. U toj fazi veću pažnju posvećuje najneposrednijim interakcijama pojedinca s okolinom pa tako dodaje na prvotna četiri sustava i peti sustav kojeg naziva kronosustav (Bronfenbrenner, 1986; 1988; 1989).

U trećoj fazi razvoja teorije ekološkog modela Bronfenbrenner (Bronfenbrenner, 1989; 1994; 1995; 2005) stavlja naglasak na neposredne interakcije i interakcije koje pojedinac ima u svojoj najbližoj okolini uključujući i simbole te objekte, pritom pridodajući važnost slobodnom vremenu. Zatim, u razlučivanju čimbenika koji utječu na raznolikost od pojedinca do pojedinca Bronfenbrenner je razvio model kojeg naziva „proces – osoba – kontekst – vrijeme“, dodaje temeljni koncept, proksimalne procese koje naziva *motori razvoja* (Bronfenbrenner i Evans, 2000: 118). Proksimalni procesi podrazumijevaju trajne, uzajamne i evoluirajuće interakcije između djeteta u razvoju i drugih ljudi (značajnih drugih ljudi), te simbola i predmeta u njihovom neposrednom okruženju. Dakle, procesi podrazumijevaju sve interakcije koje pojedinac ima tijekom svog života sa svime što ga okružuje, i s živom prirodom i s ljudima te s neživom prirodom. Osoba podrazumijeva sve one uglavnom stabilne karakteristike pojedinca koje su genetski određene, kao što su dob, spol, inteligencija, temperament, fizičke karakteristike, a utječu na razvoj pojedinca. Kontekst podrazumijeva svih pet sustava kroz koje se naglašava potreba za longitudinalnim istraživanjima jer ona jedina mogu pružiti konkretne dokaze o utjecajima svih sustava kroz vremenska razdoblja (Bronfenbrenner, 1995; 2005).

U kontekstu ove teorije socijalnu ekologiju djeteta čine sustavi koji imaju utjecaj na razvoj pojedinca, a ti su sustavi rangirani i svaki je sustav nadređen drugom sustavu. U tom kontekstu dijete čini ontogenetsku razinu sustava i u središtu je svih sustava koje Bronfenbrenner (1979; 1988; 1994; 2005) dijeli na mikrosustav, mezosustav, egzosustav, makrosustav i kronosustav. Sustavi su poredani redosljedom kako utječu na pojedinca (Slika 1).

Slika 1. Prikaz razvoja pojedinca prema Bronfenbrennerovoj teoriji ekološkog modela

Ontogenetsku razinu sustava čine osobine djeteta koje podrazumijevaju neke od najvažnijih aspekata postojanja čovjeka kao bića, a to su tijelo, misli i duh. Različite komponente kao što su (Bronfenbrenner, 1995; 2005):

- kognitivne komponente (opažanja i upotreba informacija),
- afektivne komponente (promjena percepcije),
- konativne komponente (upravljanje i socijalno funkcioniranje),
- duhovne komponente (doživljaj smisla života),
- komponente sustavnog ponašanja (način manifestacije vlastite individualnosti) sastoj se u mislima pojedinca.

Razvoj navedenih komponenti posljedica su interakcije između različitih komponenti, utjecaja bioloških čimbenika, utjecaja socijalnog okruženja i povratnih informacija iz socijalnog okruženja o doživljaju nekog određenog ponašanja (Bronfenbrenner, 1995; 2005). Bronfenbrenner (1979) je razradio ekološki model razvoja pojedinca unutar kojeg je formirao konceptualni okvir za istraživanje razvoja pojedinca u različitim okolinskim kontekstima, usklađenosti u interakciji s jedinstvenim karakteristikama pojedinca. Bronfenbrenner (1979; 1994) kroz teoriju ekološkog modela naglašava važnost interakcija unutar sustava i na recipročno međusobno djelovanje pojedinih (pod)sustava.

Bronfenbrennerov je model danas jedan od najčešće korištenih modela u evolucijskoj psihologiji. Ono što je ključno u empirijskim istraživanjima problema u ponašanju jest to da se ova teorija može primijeniti na svim područjima i može se povezati s drugim znanostima.

Arakelyan i Ager (2020) u svom su radu analizirali čimbenike iz teorije ekološkog modela koji utječu na mentalno zdravlje i psihosocijalnu dobrobit djece izbjeglica. Identificirali su niz rizičnih i zaštitnih čimbenika koji djeluju na individualnoj, obiteljskoj, društvenoj i institucionalnoj razini te na razini politike, a koji utječu na ishode za djecu izbjeglice. Arakelyan i Ager (2020) dolaze do podataka da interakcije i djelovanja na razini pojedinca, obitelji, zajednice, škole, ustanove i politike imaju potencijalni utjecaj na mentalno zdravlje i psihosocijalnu dobrobit djece izbjeglica. Pritom se, analizom rezultata, ističe da se najveći učinak za psihosocijalnu dobrobit djece izbjeglica ostvaruje kroz dinamiku koja oblikuje interakciju tih utjecaja, a povezana je s načelima životnog tijeka društveno-povijesnog vremena i razvojne dobi, proksimalnih procesa te djelovanja pojedinca. Arakelyan i Ager (2020) smatraju da su rizični i zaštitni čimbenici u okviru teorije ekološkog modela prikladan okvir za istraživanje problema u ponašanju djece i mladih te zaključuju da bi intervencije za promicanje mentalnog zdravlja trebale staviti veći naglasak na promicanje pozitivnih proksimalnih procesa koji djeluju između djece i drugih (roditelja, vršnjaka, odraslih, učitelja...), simbola (sustav

vjerovanja, jezik, kultura) i institucija u njihovom svakodnevnom okruženju. Autori ističu da su za prevenciju pojavljivanja različitih oblika problema u ponašanju djece i mladih neophodne intervencije koje su usmjerene na proksimalne procese.

Sanober Chachar, Younus i Ali (2021) u svom su radu primijenili Bronfenbrennerovu teoriju ekološkog modela istražujući razumijevanje procesa smrti i tugovanja u djetetovom razvoju u kontekstima povezanim s pandemijom COVID-19 i njihovog okruženja. Primjenom svake razine sustava teorije ekološkog modela i pozivajući se na teoriju upravljanja terorizmom (*Terror management theory*) koja u osnovi opisuje da strah od smrti pokreće ljudsko ponašanje i djelovanje, a samim time ono povećava i mogućnost doživljavanja egzistencijalne tjeskobe i utječe na mentalno zdravlje te razvoj problema u ponašanju djece i mladih, Sanober Chachar, Younus i Ali (2021) dolaze do podataka da se različita djeca različito nose sa smrću i različito reagiraju na proces tugovanja jer su izložena različitim utjecajima iz okoline. Čimbenici poput ograničenja kretanja povezanih s pandemijom, zatvaranja škola, ostanka kod kuće i smrti voljenih osoba, izložili su djecu fenomenu tuge i smrti te nošenju s tim fenomenom. Sanober Chachar, Younus i Ali (2021) navode da djeca, koja su izložena slabim razinama interakcija unutar različitih sustava ekološkog modela, više predviđaju nepovoljne ishode i generaliziraju svoje strahove jer ne posjeduju vještine suočavanja potrebne za upravljanje svojom tugom na konstruktivan način. Autori ističu da je kod djece nužno identificirati posebne aspekte procesa tugovanja i pružiti im siguran prostor (na svim razinama sustava) za izražavanje osjećaja kroz komunikacijsku povezanost i visoku interakciju među sustavima iz djetetovog okruženja. Sanober Chachar, Younus i Ali (2021) u svom slučaju potvrđuju praktičnost i primjenjivost teorije ekološkog modela jer je putem njenih polazišta moguće dublje razumijevanje interakcije djeteta i različitih ekoloških sustava, a što u konačnici, u tom kontekstu, ima za posljedicu lakšu komunikaciju i konstruktivniju percepciju smrti te razumljiviji proces djetetovog tugovanja.

S obzirom da se mladi koji su uključeni u sustav maloljetničkog pravosuđa suočavaju s različitim izazovima te imaju različite psihosocijalne potrebe, nužna im je pomoć stručnjaka koji rade u populaciji maloljetničkog pravosuđa. Budući da ti stručnjaci mogu nailaziti na probleme u odlukama vezanim uz potrebe mladih u institucionalnom tretmanu i pružanja im učinkovite skrbi, Snyder i Duchschere (2022) u svom su radu opisali kako primjena Bronfenbrennerove teorije ekološkog modela može biti korisna u primjeni terapijskih postupaka u radu s mladima uključenim u maloljetničko pravosuđe. Snyder i Duchschere (2022) kroz primjer slučaja opisuju svaki podsustav unutar Bronfenbrennerove teorije ekološkog modela te odnose između razina sustava uzimajući u obzir jedinstvene potrebe mladih uključenih u institucionalni tretman, pa tako i potvrđuju primjenjivost

Bronfenbrennerove teorije ekološkog modela u radu s populacijom iz institucionalnog tretmana.

Također, rezultati drugih znanstvenih istraživanja ukazuju na postojanje niza problema u ponašanju mladih koji, generalno, na izravan i neizravan način, pripadaju okviru teorije ekološkog modela (Ajduković, 2008; Bojčić, 2023; Jeronimus, 2014; Kail i sur., 2010; Koller-Trbović i sur., 2009; Koller-Trbović i Žižak, 2012; Livazović, 2011; Livazović i Bojčić, 2020; Zloković i Vrčelj, 2010). Pritom je utvrđena povezanost roditeljskog odgoja, obitelji, vršnjaka, škole, okoline, lokalne zajednice, medija, demografije i kulture s etiologijom razvoja problema u ponašanju djece i mladih. Ova teorija podrazumijeva da su sve razine ili modeli ili sustavi u kontinuiranoj međusobnoj interakciji koja se odvija procesom komunikacije, pa prema tomu, da bi se moglo u potpunosti razumjeti etiologiju problema u ponašanju, prema ovoj teoriji, potrebno je razumjeti i proučavati dinamičke interakcije koje se odvijaju unutar pojedinih sustava jer oni na neki način determiniraju razvoj djeteta, ali je i potrebno razumjeti i proučavati sustav u cjelini te samu interakciju među svim sustavima. Teorija ekološkog modela za razumijevanje socijalnog ponašanja i djelovanja djece i mladih uzima u obzir biološko-psihosocijalne komponente te na taj način na visokoj i empirijskoj razini objašnjava etiologiju problema u ponašanju (Gregson, 2001; Kail i sur., 2010; Livazović i Bojčić, 2020; Paquette i Ryan, 2001; Zanden i sur., 2007).

Bronfenbrennerova teorija ekološkog modela danas je jedna od najpriznatijih teorija u okviru evolucijske psihologije koja omogućuje sveobuhvatniju analizu utjecaja konteksta i okruženja na osobni razvoj pojedinca, u usporedbi s drugim teorijama, no kritika ovoj teoriji je ta da pridaje smanjenu pozornost biološkim i kognitivnim čimbenicima. Ekološki model opisuje i objašnjava osobni razvoj samo kroz kontekstualni aspekt. Iako je ekološki model vrlo dobra teorija koja objašnjava individualni razvoj, prema nekim znanstvenicima, nedostaju joj elementi koji objašnjavaju biološke razlike ljudi jer svaki se pojedinac rađa s biološkim dijelom koji ga određuje, kao i njegov daljnji razvoj. Iako su genetski elementi uglavnom osjetljivi na okolinu, oni imaju važnu ulogu u razvoju osobnosti i individualnih karakteristika pojedinca.

Iako je Bronfenbrennerova ekološka teorija ljudskog razvoja interdisciplinarno primjenjiva na sve aspekte i razine razvoja pojedinca, Navarro i Tudge (2022) skreću pozornost na to da ona zahtjeva značajne promjene iz razloga jer je razvijena u 20. stoljeću, te unatoč svojem razvitku koji je uslijedio u tri faze na prijelazu stoljeća, Navarro i Tudge (2022) navode da postojeća Bronfenbrennerova teorija ne odražava neke od najprisutnijih konteksta s kojima su danas djeca i mladi okruženi, s kojima žive i odrastaju, a to je tehnološki i virtualni kontekst. Stoga, Navarro i Tudge (2022) smatraju da je nužna sveobuhvatna teorija koja se bavi sjecištem razvoja

pojedince i tehnologije pa tako u svome radu predlažu adaptaciju Bronfenbrennerove teorije ekološkog modela nazivajući je neoekološkom teorijom. Neoekološka teorija sadrži načela posljednje faze teorije ekološkog modela, no uključuje odraz tehnologiziranog društva današnjice. Navarro i Tudge (2022) navode ključnu promjenu koja podrazumijeva promjenu mikrosustava, odnosno, ističu da postoje dvije vrste mikrosustava: fizički mikrosustav i virtualni mikrosustav. Stoga teže dubokim promjenama vezanima uz mikrosustav, za koje smatraju da imaju presudan utjecaj na sve ostale elemente modela. Uz spomenutu ključnu promjenu autori naglašavaju i važnost utjecaja iz makrosustava u digitalnom dobu te smatraju da je važno razmotriti na koje načine digitalni konteksti utječu na procese s kojima su djeca i mladi okruženi te da je važno razumjeti njihov razvoj u digitalnom dobu. U tom kontekstu, Navarro i Tudge (2022) svoju adaptaciju neoekološke teorije temelje na Bronfenbrennerovoj teoriji ekološkog modela iz njezine druge faze vezano uz makrosustav – uloge kultura i podkultura (što nije u tom obliku prisutno u trećoj fazi Bronfenbrennerove teorije ekološkog modela). Autori smatraju da je navedeno ključno za promjenu postojeće teorije zbog brzorazvijajućeg kulturno-povijesnog doba u kojem se djeca i mladi danas razvijaju, a njihove tvrdnje proizlaze iz kombinacije teorije ekološkog modela i znanstvenih radova o tehnologiji i mladima, pritom zagovarajući to da digitalne podkulture imaju važnu ulogu u životima djece i mladih. No, metaanalizom Bronfenbrennerove teorije ekološkog modela, u ovom kontekstu posebice razinu kronosustava, Bronfenbrenner u posljednjoj razini sustava obuhvaća promjene kroz vrijeme i društveno-povijesni kontekst u/s kojim djeca i mladi žive/odrastaju iz čega se nameće zaključak da je na razini kronosustava ostavljen prostor upravo i za promjene po pitanju tehnologizacije društva i pratećih promjena. Činjenica je da suvremena tehnologija brzo napreduje te da se brzo razvija i da poprima nove oblike s kojima djeca i mladi prate u korak njen razvoj. Dio je svakodnevnog života pojedinca u tolikoj mjeri da je teško moguće razlikovati virtualno od stvarnosti, što dovodi do toga da je interakcija s tehnologijom dvosmjerna i teško se može razgraničiti što je u svakodnevnom životu pojedinca tehnologija, a što nije. Upravo zbog svojeg brzorastućeg napretka, utjecaj tehnologije danas nedvojbeno podrazumijeva i obuhvaća ne samo razvoj djece i mladih, već čitav životni vijek pojedinca te njegov društveno-povijesno-kontekstualni razvoj. Iako čovjek danas ne može poznavati tehnologiju budućnosti, prateći njezin razvoj i sudjelujući u istom, za očekivati je da će se ona samo još više razvijati i na višoj razini integrirati u društvo. Prema tomu, bilo bi potrebno daljnjim znanstvenim istraživanjima kontinuirano dograđivati razinu kronosustava, te nove znanstvene spoznaje, u kontekstu neoekološke teorije, temeljiti na interakcijama mikrosustava i kronosustava.

Velez-Agosto i sur. (2017) također smatraju da je Bronfenbrennerova teorija ekološkog modela jedan od najprihvatljivijih i najpoznatijih teorijskih okvira ljudskog razvoja, no autori smatraju da je problematičan pojam kulture unutar makrosustava, kao zasebne cjeline svakodnevice, pa time i mikrosustava, stoga su u svom radu rekonceptualizirali Bronfenbrennerov model na način da kulturu shvaćaju kao kompleksan dio proksimalnih razvojnih procesa. Autori navode da je kultura sustav koji se kontinuirano mijenja i sastoji se od svakodnevnih djelovanja društvenih zajednica (obitelji, škola, lokalnih zajednica) i same interpretacije tih djelovanja kroz jezik i komunikaciju, a ona uključuje povijesno nasljeđe tih zajednica, pa stoga autori smatraju da je navedena raznolikost sastavni dio djetetovih mikrosustava, što dovodi do toga da kultura ima ulogu definiranja i organiziranja mikrosustava pa tako ona postaje dio središnjih procesa ljudskog razvoja. Navedeno je, ukoliko se izvuče iz konteksta, samo za sebe i logično. No, ono što Bronfenbrenner ističe jest to da teorija ekološkog modela podrazumijeva da su sve razine sustava u neprekidnoj kontinuiranoj međusobnoj interakciji tijekom razvoja pojedinca, a koja se odvija procesom komunikacije. Iz toga proizlazi da je potrebno proučavati i shvatiti dinamičke interakcije i njihova djelovanja unutar pojedinih sustava kako bi se mogla u potpunosti razumjeti i istraživati etiologija i fenomenologija problema u ponašanju. Osim toga, dinamičke interakcije i djelovanja unutar pojedinih sustava na neki način determiniraju razvoj djeteta, stoga je nužno proučavati sustav u cjelini te interakciju između svih sustava i njihovih dijelova.

2.2.1. Razina mikrosustava

Mikrosustav je prva razina u socijalnoj ekologiji djeteta i čimbenici iz mikrosustava imaju najraniji i najneposredniji utjecaj na razvoj, odgoj i socijalizaciju djeteta. U mikrosustav spadaju obitelj i druge osobe koje imaju važnu ulogu u razvoju pojedinca (roditelji, skrbnici, braća i sestre, odgojitelji, učitelji, prijatelji i drugi). Na ovoj su razini međuljudski odnosi dvosmjerni i ponašanja svih osoba koje su uključene u razvoj, odgoj i socijalizaciju pojedinca međusobno su uzajamno povezana iz čega proizlazi da odrasle osobe uvjetuju na koji način će se pojedinac ponašati, a psihološke karakteristike pojedinca uvjetuju na koji način će se ponašati odrasli. Odnosi uspostavljeni u mikrosustavu pojedinca smatraju se najutjecajnijima za razvoj i socijalizaciju pojedinca. Čimbenici koji utječu na razvoj unutar mikrosustava su relativno stabilni, a ono što može varirati su, na primjer, promjena prebivališta ili osoba s kojima pojedinac živi, formiranje nove obitelji, promjena škole, promjena prijateljstva, oboljenja koja

zahtijevaju hospitalizaciju (Bronfenbrenner, 1994). U pedagoškom kontekstu proučavanje rizičnih i zaštitnih čimbenika na razini mikrosustava predstavlja kompleksan istraživački pristup jer je razina mikrosustava prva i najuža razina cijelog ekosustava, a podrazumijeva različite obrasce interpersonalnih odnosa i uloga s kojim se pojedinac susreće u fizičkim i socijalnim okruženjima u skladu s individualnim karakteristikama pojedinca. Razina mikrosustava obuhvaća obitelj, školu i vršnjake.

Obitelj je jedan od primarnih socijalizacijskih čimbenika u procesu odgoja mlade osobe. Iz tog razloga, u kontekstu prevencije problema u ponašanju djece i mladih, jedan je od glavnih polazišta za istraživanje problema u ponašanju mladih (Livazović, 2017). Obitelj je temeljna društvena zajednica, zajednica najbližih srodnika i skrbnika koji žive zajedno, primarna zajednica partnerstva (Gudjons, 1994 ; Ilišin i sur., 2001). Dijete je osoba koju se odgaja, čovjek od rođenja do početka sazrijevanja, odgajanik, a roditelj/skrbnik je osoba koja ima dijete, odgajatelj (Birtić, 2012). Odgajanik i odgajatelj te ostali članovi zajednice koji žive zajedno čine obiteljsko okruženje. Obitelj je važan rizični i zaštitni odgojno-socijalizacijski čimbenik jer „Obitelj kao „spontana škola“ primjerom ponašanja i odnosa među roditeljima pruža matricu budućeg socijalnog ponašanja djeteta“ (Itković i Bilan, 1995:40).

Neke od najčešćih teorija koje proučavaju i objašnjavaju na koji način obiteljsko okruženje utječe na razvoj problema u ponašanju kod mladih jesu teorija privrženosti, teorija obiteljskih sustava i teorija socijalnog učenja (Bandura, 1973; Bowlby, 1973; Prest i Protinsky, 1993):

- Prema Bowlby (1973) teorija privrženosti podrazumijeva kvalitetu rane interakcije između roditelja i djeteta, a privrženost karakterizira roditeljske odgovore na potrebe djeteta. Polazi od teze da se djeca rađaju s predispozicijom za ostvarivanje privrženosti, a razvijeni tip privrženosti ukazuje na potencijalno buduće ponašanje pojedinca.
- Teorija obiteljskih sustava prema Prest i Protinsky (1993) podrazumijeva da se obrasci ponašanja koji su naučeni od obitelji prenose kroz generacije, da je ponašanje rezultat naučenih obrazaca ponašanja u obitelji te da promjene u obiteljskom djelovanju utječu na promjene na svim životnim područjima djeteta. Prema ovoj teoriji obitelj se sastoji od odnosa unutar obitelji i interakcije među članovima obitelji, stoga problemi koji se javljaju nisu problemi individue nego oni podrazumijevaju disfunkciju obitelji generalno.
- Teorija socijalnog učenja (Bandura, 1973) pretpostavlja da djeca uče iz ponašanja drugih unutar obitelji i od druge djece. Prema ovoj teoriji, na primjer, ukoliko djeca

promatraju učestale sukobe, tada uče da je to prikladan način djelovanja i ponašanja te ga prenose u preostale životne situacije.

Svi čimbenici rizika i zaštite u obiteljskom okruženju variraju u svojem utjecaju i snazi interakcije tijekom razvoja (Ferić-Šlehan, 2008). Znanstvena istraživanja ukazuju na to da su obitelj, obiteljske okolnosti i obiteljsko funkcioniranje među najdominantnijim rizičnim ili zaštitnim čimbenicima kada se radi o problemima u ponašanju (Ajduković i Deale, 2000; Essau, 2004; Houge i sur., 2002; Itković i Bilan, 1995; Livazović, 2017; Livazović i Vuletić, 2018; Petani, 2016; Prest i Protinsky, 1993; Velki, 2012; Zabriskie i McCormick, 2003).

Roditeljski stav je zaštitni čimbenik u obitelji ukoliko roditelji dobro vode obitelj i vjeruju u svoju učinkovitost i sposobnosti, ukoliko imaju jasna očekivanja od djece, ukoliko su dosljedni i nadgledaju djetetovo ponašanje, te ukoliko podupiru pozitivna ponašanja kod djeteta i imaju jasno određene posljedice za neprihvatljiva ponašanja te ih u takvim situacijama i primjenjuju. Različita istraživanja ukazuju na to da je način obiteljskog odgoja povezan s problemima u ponašanju mladih (Ajduković i Deale, 2000; Bermudez i sur., 2018; Bettmann i Olson-Morrison, 2018; Chen i Kaplan, 2001; Coleman i Karraker, 1998; Eruyar, Maltby i Vostanis, 2020; Houge i sur., 2002). Prema Brajša-Žganec (2002) mladi koji doživljavaju obiteljski odgoj kao konstruktivan pokazuju manje problema u ponašanju i imaju bolje socijalne vještine, a podrška od strane roditelja povezana je s manjom pojavnošću internaliziranih problema u ponašanju kod adolescenata. Pozitivna interakcija u obitelji povezana je s većom bliskošću i manjim stresom tijekom odrastanja. „Ponašanje djeteta i njegova socijalizacija su pod utjecajem roditeljskih odgojnih postupaka, koji se razlikuju s obzirom na to kakva pravila roditelji postavljaju, kako ih provode, pružaju li djeci potporu, potiču li djecu u razvoju i slično“ (Petani, 2006: 6). Iz toga proizlazi da način na koji roditelji sudjeluju u djetetovim potrebama i način na koji reagiraju na te potrebe uspostavlja osnove za razvoj djeteta i njegovo kasnije funkcioniranje, te putem tih načina razvijaju se tipovi privrženosti koji imaju značajan doprinos u proučavanju etiologije problema u ponašanju djece i mladih.

Istraživanja (Behrendt i sur., 2019; Boričević Maršanić i sur., 2017; Buljan Flander, 2019; Sleijpen i sur., 2016) pokazuju da privrženost djeca pokazuju manje internaliziranih i eksternaliziranih problema od djece koja su razvila nesigurnu privrženost. Sigurna se privrženost razvija dosljednošću roditelja prilikom reagiranja na pozitivne i negativne emocije i potrebe djeteta u razvoju, a nesigurna se privrženost razvija kada dolazi do stvaranja stresne i frustrirajuće reakcije kao interakcija roditelja na odgovor za neku od potreba djeteta pa tako nesigurna privrženost može omesti pozitivan razvoj djeteta (Buljan Flander, 2019). Tip

privrženosti roditeljima koje dijete razvije utječe na sve ostale odnose koji se pojavljuju kasnije u životu djeteta.

Prema Gudjons (1994) roditeljski stilovi odgoja uglavnom se mogu svesti na četiri tipa: autoritativni, koji je visoko na dimenziji topline i nadzora; autoritarni, koji je nisko na dimenziji topline i visoko na dimenziji nadzora; popustljivi, koji je visoko na dimenziji topline i nisko na dimenziji nadzora; zanemarujući roditeljski stil, koji je nisko na obje dimenzije. Roditeljski stil koji je autoritativni ima pozitivan utjecaj na razvoj djeteta te istraživanja pokazuju da su djeca autoritativnih roditelja manje povučena te pokazuju manje eksternaliziranih i internaliziranih problema u ponašanju (Buljan Flander, 2019; Jelić Tuščić i sur., 2013). Topli roditeljski stil, bliski odnos s roditeljima, autonomija članova obitelji, netolerantni stavovi roditelja prema rizičnim ponašanjima, predstavljaju zaštitne čimbenike od razvoja problema u ponašanju tijekom odrastanja (Brajša-Žganec, 2002; Eruyar, Maltby i Vostanis, 2020; Zwi i sur., 2018).

Prema Zloković i Bilić (2004) najčešći oblici problema s kojima se djeca i mladi susreću u obitelji, školi, užoj i široj okolini te od strane odraslih ili vršnjaka su ignoriranje i zanemarivanje djeteta, rigorozna disciplina, previsoka ili neprimjerena očekivanja od roditelja ili okoline, tjelesno zapuštanje, zapuštanje odgojno obrazovnih potreba, izlaganje različitim opasnostima, izostanak nadzora, socio-emocionalno zapuštanje te različite vrste zlostavljanja kao što su seksualno zlostavljanje, emocionalno zlostavljanje i tjelesno zlostavljanje.

Iwaniec (1995) prema Zloković i Bilić (2004) navodi da se nezainteresiranost za dijete očituje kada izostaje roditeljski nadzor, kada se javlja nedovoljna briga roditelja o tome s kime se dijete druži dok je u školi, izvan škole, izvan obitelji, te što radi dok nije s roditeljima. Djeca i mladi kojima nedostaje roditeljski nadzor nemaju razvijen osjećaj za odgovornost i često provode dane odvojeno od roditelja, nekontrolirano borave izvan kuće, nekontrolirano se družu s nepoznatim osobama te svoje probleme rješavaju sami i prepušteni su sami sebi i često su usamljena. Osjećaj usamljenosti od ranog djetinjstva prediktor je za osjećaj usamljenosti u odrasloj dobi jer takva djeca i mladi posjeduju manju mogućnost za interakciju s vršnjacima i manju mogućnost za stjecanje iskustva sa socijalnim vještinama (Milotti i Kovačić, 2006).

Odgojno zapuštena djeca uglavnom pokazuju nezainteresiranost za edukacijske i kulturne događaje, uglavnom se ne uključuju u slobodne ili izvanškolske aktivnosti te imaju negativan stav prema školi i obrazovanju (Itković, 1995). Prema rezultatima istraživanja Boxberg i Reimes (2019) dolazi se do podataka da su nizak socioekonomski status i nisko obrazovanje roditelja povezani s višom razinom roditeljskog stresa te višom razinom anksioznosti i depresije kod djece. Arbunić (2004) u istraživanju dolazi do podataka da roditelji prepoznaju aktivnosti svoje djece tijekom slobodnog vremena samo one aktivnosti koje su im vezane uz roditeljsku

ulogu, a da su aktivnosti koje podrazumijevaju onaj dio vremena koji nije pod roditeljskim nadzorom, uvjetovane suvremenim načinom obiteljskog života te stilom roditeljskog odgoja. Na temelju rezultata tog istraživanja može se zaključiti da je obiteljsko slobodno vrijeme važan aspekt za kvalitetu obiteljskog života te da se roditeljska uloga treba mijenjati u skladu s promjenama koje se dešavaju u obiteljskom okruženju i da je potrebno da roditeljsko odgojno djelovanje bude usmjereno na razvoj stavova i ličnosti pojedinca, a ne na kontrolu, kako bi se pojedinac s vremenom samostalno osposobio za kreativno korištenje svog slobodnog vremena. Na taj se način može spriječiti razvoj društveno neprihvatljivog ponašanja pojedinca. Prema istraživanju Raboteg-Šarić i sur. (2012) dolazi se do podataka da su slabi roditeljski nadzor i neorganizirano provođenje slobodnog vremena najdominantniji prediktor slabijeg akademskog uspjeha djece i prediktor su češće uporabe opojnih sredstava kod djece i mladih. U kriminološkoj literaturi postoji više istraživanja koja stavljaju naglasak na obiteljske faktore kao jedan od odlučujućih preduvjeta za devijantno ponašanje povezano sa zlouporabom droga (Koller-Trbović i Žižak, 2012; Livazović i Vuletić, 2018; Singer, 1994). Livazović (2017) je ukazao na sociodemografska obilježja i obiteljske okolnosti kao etiološke čimbenike kod zlouporabe opojnih droga kod adolescenata. Pritom je zaključeno da je za teoriju društvenog ponašanja potrebno specificirati mehanizme po kojima faktori rizika za zloupotrebu droga i kriminal interagiraju u etiologiji tih ponašanja te da su nužne intervencije u smislu promocije socijalnih kompetencija radi poticanja socijalno poželjnog ponašanja.

Istraživanja pokazuju da su obiteljska povijest, problemi u obitelji i konflikti, niska povezanost obitelji, pozitivni stavovi roditelja prema rizičnim ponašanjima, neuspjeh u dosljednosti prema ponašanju mladih, roditeljska neodgovornost, neučinkovita komunikacija, neprijateljski roditeljski odgojni stil, rigorozni oblici discipline, omalovažavanje, fizičko nasilje djece i nedostatak uključenosti u aktivnosti djeteta neki od rizičnih čimbenika u obitelji koji utječu na razvoj problema u ponašanju (Ajduković i Deale 2000; Bašić i Žižak, 1994; Bermudez i sur., 2018; Brajša-Žganec i sur., 2002; Catalano i sur., 2002; Eruyar, Maltby i Vostanis, 2020; Ferić-Šlehan, 2008; Houge i sur., 2002; Livazović i Vuletić 2018; Velki, 2012; Zwi i sur., 2018).

Na temelju analiziranih podataka navedenih relevantnih inozemnih i tuzemnih znanstvenih istraživanja generalno se kao najdominantniji rizični čimbenici vezani uz obiteljsko okruženje mogu izdvojiti roditeljski stavovi koji podržavaju rizična ponašanja, slaba privrženost roditeljima/djeci, nizak socioekonomski status, verbalni i fizički sukobi u obitelji, neskladna i popustljiva disciplina i nadzor, strog i grub odgoj, struktura obitelji, te roditeljsko zanemarivanje i zlostavljanje djeteta. Kao najdominantniji zaštitni čimbenici vezani uz obiteljsko okruženje mogu se izdvojiti topli odnos s roditeljima, struktura obitelji, potpora

drugih članova obitelji, roditeljska uključenost u odgoj i roditeljsko nadgledanje. Prema tomu, može se zaključiti da iz obiteljskog okruženja proizlaze različiti zaštitni i rizični čimbenici koji su u korelaciji i s drugim čimbenicima, a svi zajedno snažno utječu na sam proces odgoja i socijalizacije stoga je obitelj iznimno važna odgojno-socijalizacijska komponenta u razvoju djece i mladih.

Mladi su tijekom odrastanja izloženi višestrukim okruženjima pa tako proučavanje rizičnih i zaštitnih čimbenika u odgoju i socijalizaciji djece i mladih postaje sve kompleksnije. Uz obitelj, kao najznačajniji agens primarne socijalizacije i odgoja, dolazi i škola koja je najznačajniji institucijski nositelj sekundarne socijalizacije (Ilišin i sur., 2001). Iako obitelj ima primarnu ulogu u odgoju, socijalizaciji i razvoju djece i mladih, uz obitelj, škola ima glavnu socijalizacijsku ulogu gdje se pritom javlja i utjecaj vršnjačkih grupa (Ajduković, 2008; Buljan Flander, 2019; Vasta i sur., 2004).

Primarna poveznica za dijete između obitelji i društva je škola. Pristupom predškolskom i školskom okruženju s vremenom se postepeno kod djece smanjuje važnost roditelja, stoga škola i vršnjaci u tom trenutku poprimaju najvažniju ulogu za pozitivan razvoj i daljnje funkcioniranje djeteta pa su iz tog razloga i jedan od najvažniji zaštitnih i rizičnih čimbenika u odgoju i socijalizaciji djece i mladih u mikrosustavu. Škola je prva institucionalna poveznica prema široj socijalizaciji djeteta koja ima i obrazovnu ulogu i odgojno-socijalizacijsku ulogu. Škola je okruženje u kojem se provode i oblikuju programi koji bi trebali biti višekomponentni i poticajni za razvoj ponašanja koji je u skladu s društvenim normama. Kvalitetna škola i kvalitetno školsko okruženje podrazumijevaju stjecanje znanja i vještina u pozitivnom ozračju i omogućuju razvitak socijalizacijskih vještina. Druženjem s vršnjacima djeca i mladi internaliziraju važnost društvenih normi, važnost asimilacije i polako stvaraju ideju kako pojedinac funkcionira u društvu. Stvaranje vršnjačkih odnosa i druženje s prijateljima predstavlja važan skok u razvoju djeteta, a kroz vršnjačke odnose djeca i mladi uče o društvenim pravilima te o međuljudskim odnosima (Buljubašić Kuzmanović, 2010; Buunk i Prins, 1998; Chen, 2012; Goodwin i Kyratzis, 2007; Tomić-Koludrović i Leburić, 2002).

Tijekom školovanja mladi uče o integraciji u društvo pa se tako usvajaju znanja i vještine koje se prenose na sve životne sustave u razvoju pojedinca. Polaskom u školu mladi dolaze na mjesto gdje se razvijaju međuljudski odnosi i gdje se razvijaju akademska znanja. Škola je tako institucija u kojoj se ponašanja donesena iz obitelji mijenjaju, razvijaju i usvajaju se novi oblici ponašanja (Gudjons, 1994; Hawkins, 1997; Previšić, 2010; Vasta i sur., 2004).

S obzirom da je škola i školovanje osnovno pravo svakog djeteta (UNICEF, 2000), a da su djeca različita po individualnim karakteristikama te dolaze iz različitih iskustava iz obiteljskog okruženja, djeca su primorana prilagoditi se i uklopiti se u zadane okvire koje određena škola ima zajedno sa svojim pravilima. To ponekad ne uspijeva svoj djeci što je posljedica negativnih razvojnih rezultata, koji se očituju u pojedinim čimbenicima koji utječu na razvoj. Problemi vezani uz adaptaciju djece i mladih u školi dolaze u različitim oblicima i mogu imati različite izvore, a djeluju tako da sprečavaju osobni razvoj djeteta te oslabljuju obrazovne prilike (Buljan Flander, 2019; Brim, 1996; Cowen i sur., 1996). Prema rezultatima istraživanja (Zloković i Vrcelj, 2010) o zapažanjima nastavnika osnovnih i srednjih škola, odgajatelja predškolskih ustanova i učeničkih domova o aktualnim pedagoškim problemima – rizičnim ponašanjima – djece i mladih, zaključuje se da obitelj i škola imaju glavnu odgojnu zadaću – osposobiti mlade da zajednički, ali i samostalno, nauče prevladati rizične izazove uz kontinuiranu potporu obitelji, odgajatelja, nastavnika i šire socijalne okoline.

Prema istraživanjima, rizični čimbenici u djetetovom školskom okruženju su školski neuspjeh, slabo akademsko postignuće, slaba privrženost školi, disciplinski problemi, slabo očekivanje uspjeha, slaba posvećenost obrazovanju, antisocijalno ponašanje, često izostajanje iz škole, nisko samopoštovanje i niski socioekonomski status. Navedeni čimbenici smatraju se prediktorima kasnijih problema u ponašanju djece i mladih (Durlak, 1995; Cowen i sur., 1996; Zrilić, 2011). Prema Durlak (1995), u školskom okruženju po pitanju rizičnih čimbenika djeca i mladi prolaze kroz četiri faze: rana pojava akademskih problema i disciplinskih mjera, ponavljanje razreda, prelazak u instituciju sa posebnom edukacijom, završavanje škole sa niskom razinom obrazovnog postignuća ili napuštanje škole. Akademski problemi prediktor su problema u ponašanju i socijalnog funkcioniranja, no, iako je akademsko postignuće važan rizični čimbenik, i ponašanje u školi paralelno je prediktor za buduće probleme u ponašanju te akademski uspjeh. Također, istraživanja (Buljan Flander, 2012; Dryfoos, 1997; Hawkins, 1997) pokazuju da školski neuspjeh vodi do udaljavanja od škole i od drugih, do frustracije mladih i odbijanja autoriteta.

Zaštitni čimbenici u školskom okruženju koji omogućuju pozitivan razvoj djece i mladih su održavanje dobrih odnosa, vještine rješavanja problema, dobre socijalne vještine, samostalnost, odgovornost, socijalna veza među vršnjacima, povjerenje u odraslu osobu, predanost učenju, emocionalna kompetentnost, druženje s vršnjacima prosocijalnog ponašanja te motivirajuće školsko okruženje, visoka očekivanja od učenika, pozitivna školska klima, velike i različite mogućnosti škole za razvoj pojedinca i suradnja s roditeljima (Dryfoos, 1997; Hawkins, 1997).

Istraživanja pokazuju da pozitivno školsko okruženje pozitivno utječe na razvoj djetetovih kognitivnih i socijalnih kompetencija te ono služi kao zaštitni čimbenik u prevenciji razvoja problema u ponašanju mladih (Buljubašić Kuzmanović, 2010; Kranželić-Tavra, 2002; Starkey i sur., 2019). Na temelju analiziranih podataka vezanih za školsko okruženje vidljivo je da akademsko postignuće nije jedini prediktor problema u ponašanju nego je potrebno školu shvatiti kao zajednicu u kojoj se dijete ostvaruje u cijelosti, a ne samo u obrazovnom kontekstu. To, prema Kranželić-Tavra (2002) uključuje stvaranje vršnjačkih odnosa, stvaranje odnosa sa odraslim osobama i operacionalizaciju pozitivnih ciljeva za razvoj djece i mladih.

Stvaranje vršnjačkih odnosa vrlo je važan čimbenik u razvoju i socijalizaciji djece i mladih jer “Kroz interakcije s vršnjacima djeca se potvrđuju, ostvaruju uspjeh i postignuća, raste njihov osjećaj vlastite kompetentnosti, samopouzdanja i autonomije. Na taj način potvrđuju vlastite potencijale te ostvaruju svoje ciljeve i potrebe” (Buljubašić-Kuzmanović, 2010: 191). Tijekom adolescencije pripadnost određenoj društvenoj grupi omogućuje adolescentu da se lakše pronade, da se lakše definira, tj. da lakše pronade vlastiti identitet, da stekne samopouzdanje i osjećaj neovisnosti, da eksperimentira s novim i drugačijim životnim ulogama te razvije životne intrinzične i ekstrinzične vrijednosti (Andrić i Čudina, 1999; Tomić-Koludrović i Leburčić, 2002; Vasta i sur., 2004). Kvaliteta vršnjačkih odnosa u školi i izvan nje rezultira osjećajem zadovoljstva svakog pojedinca. Ukoliko vršnjački odnosi uspijevaju zadovoljiti potrebe pojedinca tada to utječe na njegovo ponašanje, motivaciju za uspjehom i na djelotvornost asimilacije. Vršnjački odnosi važna su domena u razvoju djece i mladih što opisuju brojne teorije (Bandura, 1996; Maslow, 1954; Vygotsky, 1978). Tako prema Vygotskom (1978) pojedinac bez pomoći i suradnje drugih ne može u potpunosti ostvariti svoje potencijale, prema Maslowu (1954) svako ponašanje rezultat je zadovoljavanja fizioloških potreba, potreba za sigurnošću, potreba za pripadanjem, potreba za poštovanjem i potreba za samoostvarenjem, dok Bandura (1996) na temeljima biheviorizma i kognitivizma ističe važnost interakcije pojedinca i socijalnog okruženja metodom promatranja, modeliranja i imitacije ponašanja drugih.

Utjecaj vršnjačkih odnosa uglavnom se povećava s razvojnom dobi pojedinca. U početku mlađa djeca ostvaruju vršnjačke odnose kroz obiteljske prijatelje, zatim u vrtiću, pa u razredu i čitavom školskom okruženju. S vremenom, kako postaju stariji i ulaskom u razdoblje adolescencije, tada sve više vremena nakon škole provode izvan kuće te vršnjačke odnose ostvaruju s onima s kojima dijele slične ili iste stavove, interese i vrijednosti (Vasta i sur., 2004). Prema istraživanju (Babić, 2003) dolazi se do podataka da se mladi uglavnom izjašnjavaju kako imaju sve manje slobodnog vremena za samoaktualizaciju i kreativnost te za ostvarivanje kvalitetnih vršnjačkih odnosa, a kao glavni razlog nedostatku slobodnog vremena navode

školske obaveze i preopterećenje školskim obavezama. Ćurković i sur., (2021) u istraživanju na uzorku od 25274 roditelja i 5169 maturanata dolaze do podataka da se kod djece i mladih smanjila motivacija za socijalnim i tjelesnim aktivnostima nakon školskih obaveza tijekom socijalne izolacije koja je uzrokovana pandemijom bolesti COVID-19 te se prema rezultatima istraživanja uočava povećani broj konzumacije hrane i obroka kod svih ispitanih adolescenata. Prema istraživanju (Jurić, 2021) dolazi se do podataka da je pandemija uzrokovana virusom COVID-19 značajno utjecala na mentalno zdravlje djece i mladih, odraslih i čitave zajednice. Na temelju prikupljenih podataka putem alata digitalne demografije Jurić (2021) ističe kako sve više pojedinaca traži stručnu pomoć od psihologa i psihijatra te uočava značajnu pozitivnu korelaciju između anksioznosti, tjeskobe i depresije s promjenama u virtualnom ponašanju pojedinaca.

U kontekstu rizičnih i zaštitnih čimbenika u okviru vršnjačkih odnosa, istraživanja (Buljubašić-Kuzmanović, 2010; Buunk i Prins, 1998; Klarin, 2006; Vulić i Prtorić, 2001; Zarevski, 1995) pokazuju da djeca i mladi koji ostvaruju pozitivne vršnjačke odnose imaju na višoj razini razvijene socijalne kompetencije, prilagodljiviji su, sretniji, zadovoljniji i motiviraniji za učenje, u usporedbi s onim učenicima kojima vršnjački odnosi ne zadovoljavaju njihove socijalne potrebe, što rezultira usamljenošću, osjećajem nepripadnosti, neprilagodljivošću, depresijom, anksioznim stanjima, lošijim uspjehom u školi. Na temelju analiziranih rezultata istraživanja može se zaključiti da vršnjačke grupe pridonose ostvarenju individualnih ciljeva pojedinca te ostvarenju zajedničkih ciljeva užeg kruga prijatelja. Istraživanja pokazuju da kontinuirana interakcija s vršnjacima prosocijalnog ponašanja pozitivno utječe na razvoj djece i mladih i obratno (Livazović, 2017; Scholte, 1998; Vranjican i sur., 2019; Vygotsky, 1978; Zloković i Vrcelj, 2010). Vršnjački odnosi koji se razvijaju tijekom odrastanja izvor su društvene i psihičke podrške pojedincu te usmjeravaju njegov daljnji tijek razvoja. Socijalne vještine pridonose integraciji u vršnjačku skupinu i pomažu pojedincu u realizaciji društvenih interakcija te stvaranju kvalitetnih odnosa. Socijalne vještine podrazumijevaju rješavanje problema, vještine komuniciranja i odlučivanja, kritičkog promišljanja te kontrolirano upravljanje emocijama i svojim ponašanjem. Razlike u socijalnim interakcijama i ponašanju kod mladih uvjetovane su biološkim i društvenim razlikama te sustavom vrijednosti (Bronfenbrenner, 1979; Erikson, 1968; Franc i sur., 2008; Goodwin i Kyratzis, 2007; Klarin, 2006; Zarevski, 1995).

Teorija ekološkog modela objašnjava kako se razvoj pojedinca odvija kroz različite razine njegova okruženja, od najbližeg do najudaljenijeg. Razina mikrosustava podrazumijeva razinu

koja je najbliža pojedincu i uključuje njegovu neposrednu okolinu, kao što su obitelj, škola, vršnjaci, susjedstvo i aktivnosti u kojima sudjeluje. Odnosi koji se stvaraju u mikrosustavu, imaju ključnu ulogu u razvoju i socijalizaciji djece i mladih. Elementi koji utječu na razvoj unutar mikrosustava su uglavnom konstantni, no postoje mogućnosti varijacije ovisno o izloženosti pojedinca različitim situacijama tijekom života. U pedagoškom smislu, analiza rizika i zaštitnih faktora na razini mikrosustava je složena jer je to prva razina cijelog društvenog ekosustava koja uključuje različite uzorke međuljudskih odnosa i uloga s kojima se pojedinac suočava u svojim fizičkim i socijalnim okruženjima, a koje su oblikovane individualnim karakteristikama pojedinca. Obitelj je važan rizični i zaštitni odgojno-socijalizacijski čimbenik, a neke od glavnih teorija koje pružaju uvid u različite pristupe razumijevanju ljudskog ponašanja i razvoja u obiteljskom kontekstu su teorija privrženosti, teorija obiteljskih struktura te teorija socijalnog učenja. Teorija privrženosti bazirana je na važnosti ranih emocionalnih veza između pojedinca i njegovih roditelja ili skrbnika objašnjavajući povezanost između kvalitete ranih odnosa i njihov utjecaj na daljnji razvoj pojedinca. Privrženost je pritom temeljni mehanizam koji oblikuje odnose i ponašanje pojedinca, uključujući njegovu sposobnost formiranja zdravih emocionalnih veza u odrasloj dobi. Teorija obiteljskih struktura naglašava interakcije među članovima obitelji i kako obiteljski obrasci i interakcije utječu na individualno ponašanje i emocionalno zdravlje. Teorija socijalnog učenja podrazumijeva tezu da ljudi uče promatranjem i imitiranjem ponašanja drugih, a ne samo kroz direktno iskustvo. Ističući pritom važnost okoline, uključujući obiteljske, vršnjačke i medijske utjecaje, u oblikovanju ponašanja pojedinca. Dakle, teorija privrženosti usredotočena je na individualnu privrženost, teorija obiteljskih sustava na interakcije unutar obitelji, dok teorija socijalnog učenja podrazumijeva širi socijalni kontekst učenja. Premda je obitelj ključni faktor u socijalizaciji i razvoju djece i adolescenata, škola također igra značajnu ulogu u socijalizacijskom procesu, gdje se istovremeno ističe i utjecaj vršnjačkih odnosa. Interakcijom s vršnjacima djeca i mladi usvajaju razumijevanje društvenih normi i važnost prilagođavanja, postupno razvijajući svijest o tome kako pojedinac djeluje unutar društvene zajednice. Formiranje veza s vršnjacima i druženje s prijateljima su neke od ključnih faza u razvoju djeteta jer kroz vršnjačke odnose, djeca i adolescenti uče o socijalnim konvencijama i međuljudskim interakcijama. S razvojem dobi, utjecaj odnosa s vršnjacima postaje sve izraženiji. Mlađa djeca prvo uspostavljaju vršnjačke odnose preko obiteljskih prijatelja, zatim u vrtiću, u razredu i širem školskom okruženju. Ulaskom u razdoblje adolescencije, mladi sve više uspostavljaju odnose s vršnjacima koji dijele slične stavove, interese i vrijednosti. Na temelju analiziranih podataka relevantnih inozemnih i tuzemnih znanstvenih istraživanja generalno se kao najdominantniji rizični čimbenici vezani uz

vršnjačko okruženje mogu izdvojiti slabe socijalne veze i antisocijalni vršnjaci te pripadnost grupama s delinkventnim obrascima ponašanja i djelovanja. Kao zaštitni čimbenik u kontekstu vršnjačkog okruženja generalno se pokazuje druženje s vršnjacima i prijateljima koji su uključeni u konvencionalne aktivnosti.

2.2.2. Razina mezosustava

Mezosustav je druga razina socijalne ekologije djeteta i važna je zbog odnosa djetetovog mikrosustava i šire socijalne okoline. U mezosustav spadaju susjedstvo, školske ustanove, dječji centri, obiteljski prijatelji, službe za brigu o djeci i drugi čimbenici koji su važni za socijalizaciju i razvoj pojedinca. Mezosustav se sastoji od međusobnih veza unutar mikrosustava (odnos između roditelja i učitelja ili djetetovih prijatelja i obitelji ili obitelji i posla), dakle, obuhvaća odnose dvaju ili više pojedinčeva aktivnog okruženja. Pojedinaac ima ulogu komunikatora između ljudi koji su međusobno povezani u njegovom okruženju, tj. mezosustav podrazumijeva širok protok informacija unutar mikrosustava. Komunikacija razvijena u svakom od mikrosustava određuje odnos između čimbenika mikrosustava i usmjerava razvoj pojedinca u svakom od mikrosustava.

Kroz mezosustav osnažuje se ponašanje pojedinca, a ta razina dolazi do izražaja kada osobe iz mikrosustava ostvare međusobnu interakciju. Na primjer, odlazak roditelja na roditeljski sastanak, proslava dječjeg rođendana uz prisutnost roditelja ili, na primjer, ako dijete uči da se kod kuće ne sjedi na stolu i ako se to isto uči i u školi, tada to učenje predstavlja dvostruko veći potencijal za razvoj željenog ponašanja s obzirom da se input dobiva od dva ili više različitih mikrosustava.

Rezultati istraživanja (Bascoe i sur., 2009) koje je trajalo tri godine, na uzorku od 234 obitelji sa šestogodišnjom djecom, pokazuju da disfunkcionalnosti unutar obiteljskih odnosa mogu rezultirati različitim specifičnim problemima tijekom ranog odgoja i obrazovanja kao što su stres i neprimjereno ponašanje u školi. Osim toga, rezultati istog istraživanja pokazuju da djeca, koja odrastaju u obiteljskim odnosima koji ne pružaju na zadovoljavajućoj razini emocionalnu toplinu djetetu i koji se baziraju na prekomjernoj kontroli, u prve tri godine školovanja pokazuju različite međusobno povezane probleme u ponašanju kao što je agresija, nediscipliniranost, otuđenje i depresija, socijalna izoliranost. Rezultatima istog istraživanja utvrđena je povezanost obiteljskih odnosa i ponašanja u školi, ali autori ističu da disfunkcionalni obiteljski odnosi nisu

odgovorni za sve probleme u školi. Pritom navode i ostale čimbenike rizika kao što su život u susjedstvu s visokom stopom kriminala, siromašne i neopremljene škole, problematične vršnjačke skupine te genetske karakteristike pojedinca. Navedeno se istraživanje temelji na teoriji obiteljskih sustava uz praćenje složenih odnosa unutar obitelji, koji ukazuju na to da su u početnim godinama školovanja djeca u potencijalnom riziku zbog destruktivnih obrazaca koji proizlaze iz disfunkcionalnih odnosa u obitelji. Đuranović (2013) ističe da odnos s roditeljima i odnos s vršnjacima ima značajan utjecaj na socijalni i emocionalni razvoj djece i mladih. Istraživanje (Kolak, 2006) ukazuje na dobrobiti suradnje roditelja i škole te postojanje različitih oblika suradnje roditelja i škole. Rezultati istog istraživanja pokazuju da su roditeljski stavovi o suradnji sa školom uglavnom pozitivni, ali da je kod roditelja prisutna niska uključenost u aktivnosti suradnje sa školom. Brajša-Žganec i Slaviček (2014) ističu da je za uspješan odgojno-obrazovni proces pojedinca važna suradnja između roditelja i škole jer kvalitetan suradnički odnos između roditelja i škole omogućuje razvoj pojedinca, praćenje njegovog rada i napretka, ali također i pomaže u procesu identifikacije potencijalnih odgojno-obrazovnih problema djece i mladih. Na gotovo slične podatke ukazuju i rezultati drugi istraživanja (Arnold i sur., 2008; Becker i Epstein, 1982; Bastiani, 1993; Bronfenbrenner, 1979; Epstein i Dauber, 1991; Orell i Pihlaja, 2020; Vlasov i Hujala, 2017). Rezultati istraživanja (Jokić i Ristić Dedić, 2023), provedeni na uzorku od 12.744 učenika u Hrvatskoj, pokazuju da 90% mladih uglavnom vjeruje svojim roditeljima, a da pritom mladići iskazuju više razine povjerenja u odnosu na djevojke. Nakon povjerenja prema roditeljima slijedi na visokoj razini povjerenje prema širim članovima obitelji za većinu mladih. Osim toga, mladi iskazuju nisku razinu povjerenja u svoje vršnjake s kojima su najviše u interakciji. Iz analize rezultata proizlazi da dio mladih ima više povjerenja u svoje susjede nego vršnjake iz razreda.

U pedagoškom kontekstu kroz mezosustav se omogućuje da pojedinac analizira osobne odnose koje ostvaruje i koji su ostvareni u njegovom okruženju (u relaciji obitelj – škola – vršnjaci). Mezosustav i egzosustav međusobno su usko povezani jer egzosustav uključuje socijalne institucije koje mogu otežati ili olakšati djelovanje mikrosustava, na primjer, rad socijalnih službi, rad zdravstvenih ustanova, kvaliteta i program škole, radna mjesta roditelja, mediji (Bronfenbrenner, 1994).

2.2.3. Razina egzostava

Egzostav obuhvaća poveznice između okoline koja ne uključuje pojedinca izravno i podrazumijeva faktore koji utječu na funkcioniranje okoline pojedinca. Promjene nastale u sredinama koje ne uključuju pojedinca izravno, ipak na neki način imaju utjecaj na njega. Prema tomu, utjecaj je dvosmjernan pa pojedinac može djelovati na mikrosustav, ali posredno i na egzostav, odnosno, događaji u egzostavu imaju utjecaj na mikrosustav pa samim time i na pojedinca. Na primjer, na djetetovo iskustvo kod kuće u određenoj situaciji može imati veliki utjecaj iskustvo roditelja na poslu. Promjene koje se događaju roditelju na poslu mogu povećati sukob s drugim roditeljem što u konačnici ima za posljedicu drugačiji obrazac interakcije s djetetom. Iz toga proizlazi da mezostav i egzostav zajedno pridonose funkcioniranju mikrosustava (Bronfenbrenner, 1994).

Predmet interesa većine znanstvenih disciplina koje se bave čovjekom kao društvenim bićem u barem nekom obliku jest upravo razina egzostava – odnosi pojedinca sa širom lokalnom zajednicom, socijalnim institucijama, medijima. S obzirom na rasprostranjenost domena na razini egzostava, sve domene egzostava izravno ili neizravno podrazumijevaju aktivnosti slobodnog vremena pojedinca. Međunarodna Konvencija o pravima djeteta priznaje pravo djece na pristup rekreacijskim aktivnostima i pravo na slobodno vrijeme koje je slobodno od obveza ili ograničenja (Maleš, 2001). Termin “slobodno vrijeme” postoji u svim društvenim zajednicama, a kroz povijest i vrijeme prolazilo je kroz nekoliko faza te je uglavnom mijenjalo svoje oblike i ciljeve. Tako Previšić (2000) navodi da je u prvim kulturama i civilizacijama uglavnom bilo dominantno slobodno vrijeme bez prakse u radu, a nakon toga je uslijedila faza neograničenog te nedefiniranog slobodnog i radnog vremena. Zatim je u idućoj fazi radno vrijeme nadvladalo slobodno vrijeme, dok se u posljednjoj fazi, u vrijeme industrijalizacije i ubrzanog tehnološkog napretka, masovnog zapošljavanja i generalnog skraćivanja radnog vremena ujedno i pojavilo povećanje slobodnog vremena. U toj fazi slobodno vrijeme postaje društveni fenomen. S obzirom da je slobodno vrijeme društveni fenomen, nužno ga je proučavati u svim domenama života pojedinca jer ono može biti značajan rizični i zaštitni čimbenik u odgoju i socijalizaciji djece i mladih. Vukasović (2000) slobodno vrijeme određuje kao vrijeme u kojem je pojedinac oslobođen obaveza i dužnosti prema obitelji, školi ili široj zajednici te da je to ono vrijeme koje pojedinac sam može oblikovati i ispuniti aktivnostima prema vlastitim željama u interakciji s institucijama prema vlastitom izboru. Dumazedier (1967) kao osnovne funkcije slobodnog vremena navodi zabavu, odmor i razvoj ličnosti. Neka

od obilježja slobodnog vremena prema Previšiću (2000) su dobrovoljnost, sloboda, kreativnost, individualnost, smislenost, samoaktualizacija. Kultura slobodnog vremena obuhvaća vrijednosti sadržaja i razvitak različitih obrazaca života. „Slobodno se vrijeme u svakodnevnom životu i u sociološkoj znanosti prije svega promatra u relaciji spram društveno obveznog rada“ (Ilišin i Radin, 2002: 270). Giesecke (1993) navodi da kod djece i mladih škola i obaveze koje dolaze u kontekstu škole predstavljaju rad, a vrijeme nakon toga je slobodno vrijeme.

Slobodno vrijeme je važan čimbenik u odgoju i socijalizaciji mladih jer ono omogućuje razvoj te zadovoljavanje potreba interesa mladih. Pored obitelji, škole i vršnjaka mladi tijekom slobodnog vremena izgrađuju sebe i svoje kulturno socijalno okruženje. Kroz slobodno vrijeme formiraju se i životni stilovi mladih. Životni stilovi uglavnom su stabilni obrasci ponašanja, a oni se očituju u svim životnim područjima mlade osobe (Tomić-Koludrović i Leburić, 2002). Proučavanjem slobodnog vremena bave se stručnjaci različitih znanstvenih disciplina pa tako ne postoji jednoznačna terminologija vezana uz pojam slobodnog vremena, no ono u čemu se interdisciplinarno svi slažu jest to da bi slobodno vrijeme trebalo biti aktivno, kreativno i strukturirano provođeno u životu mlade osobe u razvoju (Johnson i sur., 2006; Ilišin i Radin, 2002; Miliša, 2006; Previšić, 2000; Tomić-Koludrović i Leburić, 2002; Livazović i Kakuk, 2020; Soubhi, 2006; Tourain, 1969).

Prema istraživanju Miliša i Milačić (2010) mladi tijekom slobodnog vremena uglavnom sudjeluju u kulturno-edukacijskim događajima, u sportskim aktivnostima, obiteljskim druženjima, druženjima s vršnjacima te digitalnim aktivnostima. Rezultati istraživanja (Miliša i Milačić 2010) ukazuju na to da sve viši postotak mladih provodi slobodno vrijeme pred televizorom, mobitelom i računalom te upozoravaju na zabavni ali i manipulativni sadržaj elektroničkih medija koji može imati za posljedicu razvoj problema u ponašanju pojedinaca.

Slobodno vrijeme uvelike ovisi o kulturi i civilizaciji kojoj pojedinac pripada ali i socijalnoj grupi kojoj pripada. Ono gdje se javlja problem u poimanju slobodnog vremena jest to da li ono obuhvaća sve aktivnosti izvan obaveznih aktivnosti ili samo one aktivnosti koje pojedinac odabire samo svojom voljom (Ilišin i Radin, 2002; Mlinarević i Gajger, 2010). Tako se uz pojam slobodnog vremena vežu pojmovi besposlice i dokolice, a oba spadaju pod slobodno vrijeme, no nemaju isto značenje. Besposlica podrazumijeva sudjelovanje u aktivnostima tijekom kojih se pojedinac odmara od obiteljskih, školskih obaveza ili od posla kojeg radi, a dokolica je vrijeme potpune slobode i uglavnom se svodi na to da pojedinac individualno spoznaje što je za njega dokolica. Ona mu služi za zadovoljenje vlastitih potreba kroz različite oblike i načine korištenja dokolice. „Dokolica je ono područje svakodnevnog života u kojem pojedinac može realizirati neke od svojih sposobnosti i interesa koji u drugim područjima bivaju

zanemareni“ (Ilišin i Radin, 2002: 270). Takva definicija dokolice ukazuje na tri funkcije slobodnog vremena: odmor, zabava i razonoda te razvoj ličnosti (Ilišin i sur., 2002).

Martinić (1977) dijeli ponašanje pojedinca za vrijeme dokolice na dva tipa: na produktivnu dokolicu i neproduktivnu dokolicu. Razlika između ova dva tipa dokolice uvjetovana je odnosom prema svijetu pojedinca. U produktivnoj dokolici pojedinac razvija i utemeljuje kritički odnos prema stvarnosti, a u neproduktivnoj dokolici pojedinac je površan prema društvenom kontekstu te ona ima karakter zabave, a usmjerena je prema hedonističkim vrijednostima pojedinca. Tourrain (1969) smatra da poimanje produktivne i neproduktivne dokolice ovisi o socijalnoj stratifikaciji dokolice gdje je pritom determinirajuća varijabla razina obrazovanja i životni prihod, dok se neproduktivna dokolica određuje prema participaciji društvenih skupina u kulturi te smatra da je provođenje dokolice određeno objektivnim makročimbenicima. Tijekom slobodnog vremena mogu se otkriti različiti kreativni potencijali individue stoga je slobodno vrijeme pojedinca u razvoju potrebno najkvalitetnije ispuniti. Ono je temelj za pozitivne socijalizacijske učinke jer se odvija na neformalan način i prema željama i potrebama pojedinca. Prema Ilišin (2013) slobodno je vrijeme sastavni dio svakodnevnog života i ono oblikuje stil života pojedinca i proces socijalizacije mlade osobe u razvoju, stoga predstavlja važan rizični i zaštitni čimbenik u odgoju.

Tijekom odrastanja, a ponajviše u vrijeme adolescencije, odgojnu ulogu preuzimaju drugi čimbenici dok se pritom obitelji i škola kao moralni autoriteti uglavnom odbacuju (Vasta i sur., 2004). Danas je karakteristika ponašanja mladih u slobodnom vremenu na neki način povlačenje u vlastite prostore te iz svijeta odraslih, a mladi o sebi najviše govore kroz one stvari s kojima imaju neposredan kontakt kao što su glazba, film, moda, sport, umjetnost, pripadnost grupi (Miliša, 2006). Povlačenjem iz obitelji mladi grade određeni prostor slobode koji individualno uređuju prema vlastitim interesima i potrebama i vrlo često ostali članovi obitelji nemaju pristup tom prostoru. Na taj se način gubi utjecaj obitelji i škole na socijalizaciju mladih (Tomić-Koludrović i Leburić, 2001). Rezultati istraživanja (Ilišin, 2013; Ilišin i Radin., 2002; Livazović i Kakuk, 2020) pokazuju da je slobodno vrijeme djece i mladih vrijeme koje je u velikoj mjeri ispunjeno aktivnostima koje kao svoju primarnu funkciju imaju zabavu i razonodu, a unutar njih se uočavaju elementi koji doprinose razvoju ličnosti. Također, rezultati istraživanja (Ilišin i sur., 2001.) pokazuju da je slobodno vrijeme dio svakodnevnog života djece i mladih u kojem su oni najautonomniji. To podrazumijeva da su tijekom slobodnog vremena unutar svakodnevnice djeca i mladi manje izloženi socijalnoj kontroli odraslih u usporedbi s bilo kojom drugom domenom svakodnevnice.

S obzirom da slobodno vrijeme obuhvaća najveći prostor za individualno ponašanje i ono poprima veliku važnost u strukturi življenja, način korištenja slobodnog vremena direktan je pokazatelj životnih stilova (Tomić-Koludrović i Leburić, 2001).

Berc i Blažeka Kokorić (2012) u istraživanju slobodnog vremena i načina njegovog provođenja djece predškolske dobi s obitelji dolaze do podataka da su najzastupljenije aktivnosti obitelji u slobodnom vremenu gledanje televizije, šetnje, odlazak u goste, izlasci na javna događanja, putovanja i igranje društvenih igara. Autori zaključuju da očevi u prosjeku provode značajno manje vremena dnevno u aktivnostima s djecom u usporedbi s majkama te da su majke manje zadovoljne od očeva s kvalitetom obiteljskog života. Rezultati istog istraživanja pokazuju da postoji pozitivna korelacija između zadovoljstva slobodnim vremenom obitelji te obiteljskim životom općenito, a da bi za kvalitetnije provođenje slobodnog vremena s obitelji roditeljima bilo potrebno više novaca, više neradnog vremena, više osobnog angažmana te pomoći u kući. Gotovo iste rezultate pokazuju i druga istraživanja vezana uz načine provođenja slobodnih aktivnosti obitelji te zadovoljstva obiteljskim životom (Argyle, 1996; Johnson i sur., 2006; Soubhi i sur., 2004; Zabriskie i McCormik, 2003).

Bistrić (2020) u istraživanju o načinu provođenja slobodnog vremena predškolaca za vrijeme bolesti COVID-19 dolazi do podataka da se u prvom valu pandemije promijenio način provođenja slobodnog vremena djece. Prema rezultatima, djeca su vremenski najdulje i najčešće slobodno vrijeme provodila koristeći medije, gledajući televiziju, a zatim u igranju društvenih igara s obitelji, dok su najmanje vremena provodila u sportskim aktivnostima te igrama koje uključuju kretnju. Također, u tom se istraživanju dolazi do podataka da većina roditelja smatraju kako novonastala pandemijska situacija nije utjecala na razvoj njihovog djeteta, ali gotovo polovica ispitanih roditelja smatra da je novonastala pandemijska situacija negativno utjecala na socio-emocionalan razvoj njihovog djeteta.

Brkljačić i sur. (2012) u svom istraživanju ispitivali su slobodno vrijeme studenata, kako ga provode i koliko su njime zadovoljni. Rezultati pokazuju da studenti u prosjeku imaju slobodno 33 sata tjedno te da najviše svog slobodnog vremena provode s prijateljima, a svoje slobodno vrijeme uglavnom posvećuju zabavi i opuštanju, gdje pritom najčešće gledaju televiziju, proučavaju informacije na internetu i borave na društvenim mrežama te igraju računalne igre. Autori dolaze do zaključka da je količina slobodnog vremena pozitivno i značajno povezana sa srećom i zadovoljstvom slobodnim vremenom.

Kovačević (2007) u istraživanju dolazi do podataka da je računalo dominantna preokupacija djece i mladih u slobodnom vremenu te da prilikom organiziranja svog slobodnog vremena mladi biraju igranje računalnih igara. Također dolazi do podataka da roditelji odobravaju

igranje računalnih igara svojoj djeci te da mladi uglavnom provode do tri sata dnevno igrajući računalne igre. Rodríguez-Ruiz i sur. (2023) navode da je problematično ponašanje povezano s digitalnim igrama prepoznato u međunarodnoj klasifikaciji bolesti, označavajući smanjenje kontrole nad igranjem igara u usporedbi s ostalim dnevnim aktivnostima. Rezultati tog istraživanja pokazuju da mladi koji pokazuju poremećaj u igranju video igara imaju slabije rezultate u pogledu privrženosti komunikaciji, očevog afektivnog odnosa i njegovog uključivanja u odgoj, za razliku od vršnjaka bez takvih ponašajnih problema. Rezultati istraživanja ukazuju na veću vjerojatnost uskraćivanja privilegija od strane majke i očeve ravnodušnosti kod istih ispitanika. Analizom rezultata, autori su utvrdili muški spol i nisku emocionalnu stabilnost kao faktore rizika za razvoj problema s igranjem video igara, dok su privrženost komunikaciji i ljubaznost prepoznati kao zaštitni faktori. Autori zaključuju da je roditeljski stil s niskom razinom privrženosti i komunikacije direktno povezan s problemima u igranju igara, kao i s muškim spolom i neuroticizmom.

Rezultati istraživanja (Ilišin i Radin., 2002) pokazuju da dvije trećine mladih ima na raspolaganju više od tri sata slobodnog vremena dnevno. Ilišin (2001) u istraživanju dolazi do podataka da djeca i mladi u prosjeku imaju slobodno tri do pet sati dnevno gdje pritom rezultati istraživanja pokazuju da dječaci imaju više slobodnog vremena nego djevojčice te da djeca koja žive u ruralnim sredinama raspoložu s više slobodnog vremena nego djeca koja žive u urbanim sredinama.

Da bi slobodno vrijeme bilo zaštitni, a ne rizični čimbenik u razvoju djece i mladih potrebno je da ono bude organizirano i strukturirano slobodno vrijeme. Rezultati istraživanja Marcino i sur. (2022) ukazuju na to da je strukturirano provođenje slobodnog vremena povezano s nižom razinom depresije kod mladih i višom razinom kvalitete života i osobnog zadovoljstva. Miliša (2006) navodi da ukoliko djeca i mladi nemaju organizirano slobodno vrijeme tada često podliježu konzumiranju medijskih sadržaja, a slično navodi i Rađa (2010: 114) „U raskoraku između škole i slobodnog vremena ulijeće snažna uređivačka medijska propaganda“. Rađa (2010) u istraživanju dolazi do podataka da je dokoličarenje djece i mladih uglavnom popunjeno sadržajima masovnih medija. Prema istraživanju Boxberg i Reimes (2019) dolazi se do podataka da djeca koja provode manje vremena ispred računala, televizije i mobitela provode više vremena u obiteljskim aktivnostima te imaju poticajnije obiteljsko okruženje i veći roditeljski angažman, stoga autori dolaze do zaključka da provođenje manje vremena ispred tri ekrana (mobitel, računalo, televizija) djeluje kao zaštitni čimbenik u odgoju i socijalizaciji djece i mladih.

Prema istraživanju Bagarić i sur. (2021), koji su istraživali potencijalne rizične i zaštitne čimbenike povezane s vremenom provedenim ispred tri ekrana i mentalnim zdravljem djece i mladih te internaliziranim problemima kod djece i mladih, dolazi se do podataka da su djeca koja provode više vremena ispred ekrana povučenija od onih koji provode malo vremena ispred ekrana te da djeca i mladi koji provode više svog slobodnog vremena pred ekranima imaju nisku razinu tjelesne aktivnosti. Zaključuje se da je tjelesna aktivnost zaštitni čimbenik za djecu koja provode više vremena ispred tri ekrana i da djeca koja provode više vremena ispred ekrana nisu povučenija od djece koja provode manje vremena pred ekranom ukoliko su uključeni u visoku razinu tjelesne aktivnosti.

Mediji danas imaju vrlo snažan utjecaj na život i aktivnosti mladih generacija stoga sve više istiskuju primarne čimbenike socijalizacije poput obitelji i škole te su jedan od dominantnijih oblika provođenja slobodnog vremena. Prema Christakis i Flower (2010: 259), „internet je omogućio nove društvene forme koje predstavljaju radikalne promjene postojećih vrsta međudjelovanja unutar društvenih mreža“. Medijska, informacijska i komunikacijska tehnologija osobito je dobila na značaju tijekom pandemije uzrokovane virusom COVID-19. Prema rezultatima istraživanja (Stanić i Hinek, 2020) dolazi se do podataka da se u čitavom društvu na globalnoj razini, pa tako i na odgojno-obrazovnoj, osjećaju posljedice koje su uzrokovane pandemijom COVID-19. Na temelju prikupljenih podataka autori navedenog istraživanja zaključuju i potvrđuju da je informacijsko-komunikacijska tehnologija postala primarni i ključni oblik komunikacije u vrijeme socijalne izolacije. Empirijski je i potvrđeno da su mediji presudni čimbenik socijalizacije djece i mladih te da utječu na mišljenje i ponašanje pojedinaca (Ilišin i sur., 2001). Jesu li mediji zaštitni ili rizični čimbenik u procesu razvoja pojedinca, ovisi upravo o tome na koji način, u koje svrhe te u kojoj mjeri se koriste (Ilišin i sur., 2001). Primarna funkcija medija je informirati, oblikovati javno mišljenje, obrazovati i zabavljati, no u kontekstu slobodnog vremena i korištenja medija javlja se ambivalentna uloga medija (Miliša, Čelik i Spasenovski, 2022). Činjenica je da su mediji omogućili pristupačniji obrazovni rad te da kontinuirano pružaju nove strategije u učenju i obrazovanju, no nekontrolirano i nekritično korištenje medija može dovesti do manipulacije s mladima u razdoblju adolescencije koji istražuju svoj identitet i potrebe za ostvarenjem tijekom odrastanja (Miliša, 2006).

Iako mediji imaju nezaobilaznu obrazovnu ulogu tijekom razvoja pojedinca, analizom odgojnih vrijednosti koje mediji pružaju dolazi se do podataka da se djeca i mladi sve više okreću virtualnom svijetu koji zabavlja i eksploatira vrijednosti i potrebe mladih (Miliša, 2006; Ilišin i sur., 2001). Tako se dolazi do ambivalentne uloge medija. S jedne strane medijski sadržaj sa

svojom brzom informiranošću, dostupnošću informacija, raznim edukativnim programima štite interese djece i mladih no, s druge strane, zbog izostanka odgojnih komponenata i zbog nedostatka kritičnosti te zbog iskrivljivanja vrijednosti dolazi do toga da su oni ujedno i rizični čimbenik za razvoj pojedinca (Čelik, 2019). Upotreba medija danas implicira da internet, društvene mreže, televizija, radio, mobiteli, virtualne igre mijenjaju društveni ustroj i dovode do društvenih promjena. „Društvene mreže mogu uključivati beskrajn tijek želja, propagirati osebnjane poremećaje, te dovesti do formiranja ukusa“ (Christakis i Fowler, 2010: 212). Prema istraživanju (Bistrić, 2021) o navikama gledanja televizije djece predškolske dobi tijekom pandemije COVID-19, na uzorku od 1121 ispitanih roditelja, dolazi se do podataka da su djeca prosječno u dobi od jedne godine počela gledati televiziju, najčešće crtane filmove, te da se produljilo vremensko trajanje gledanja televizije. Analizom rezultata navedenog istraživanja zaključuje se da dob djece koja su izložena televiziji tijekom pandemije znatno odskaače od razvojne dobi koju za to preporučuju stručnjaci. Također, zabrinjavajući je podatak da unatoč samoiskazu većine roditelja kako znaju da televizija može negativno utjecati na djecu u toj razvojnoj dobi, ipak je više od polovice ispitanika bilo sklono dopuštati djeci gledanje televizije jer isto tako smatraju da televizijski sadržaji mogu pozitivno utjecati na djetetov razvoj.

Brojni znanstvenici interdisciplinarnih područja znanosti proučavaju sadržaje masovnih elektroničkih medija te dolaze do zaključka da su mediji prisutni u svakom aspektu ljudskog života (Ajduković, 2008; Livazović, 2011; Martinić, 1977; Miliša, 2006; Miliša i Milačić, 2010; Mlinarević i Gajer, 2010; Nola, 1990; Rađa, 2010; Selak Bagarić i sur., 2021; Vranjican i sur., 2019). Medijska komercijalizacija dokolice pogoduje stvaranju rizičnih ponašanja te zanemaruje potrebu za razvijanjem i kreiranjem aktivnosti u slobodno vrijeme. Kroz medije mladi nesvjesno dobivaju drugačiju dimenziju stvarnosti i životnih vrijednosti. Stvarnost koja se prikazuje virtualno omogućuje bijeg iz realnog vremena (Košir i sur., 1999).

Istraživanja pokazuju da prekomjerni boravak ispred tri ekrana (računalo, televizija, mobitel) pogoduje stvaranju izmišljenog svijeta, uzrokuje teškoće sa pažnjom te potiče nasilje i omogućuje razvoj ovisnosti (Miliša i sur., 2009; Košir i sur., 1999; Selak Bagarić i sur., 2021; Zuckerman, 2007). Narušen sustav vrijednosti i negativne društvene pojave pogoduju devijantnom ponašanju mladih i širenju ovisnosti (Miliša i sur., 2009). U neke od negativnih utjecaja koje formiraju virtualni sadržaji Zuckerman (2007) ubraja poticanje nasilja i verbalnog agresivnog ponašanja, negativan utjecaj na stil života i vrijednosne stavove, prikazivanje proizvoda na pozitivan način dok oni istovremeno ugrožavaju zdravlje i dovode do razvoja ovisnosti, razvijanje pozitivnog odnosa prema svim vrstama igara na sreću te stvaranje nezdravih prehrambenih navika.

Analizom relevantnih istraživanja zaključuje se da se mladi socijaliziraju kroz aktivnosti koje imaju tijekom slobodnog vremena te da se brojni znanstvenici generalno slažu u istom, neovisno o njihovoj perspektivi prema kojoj istražuju slobodno vrijeme mladih u korelaciji s razvojem problema u ponašanju, a to je da nestrukturirano slobodno vrijeme može pogodovati razvitku problema u ponašanju mladih, formiranju modernih ovisnosti i krizi identiteta, a da mediji kao važan socijalizacijski čimbenik suvremenog doba utječu na stil ponašanja djece i mladih te na formiranje vrijednosti (Boxberg i Reimes, 2019; Freire i Teixeira, 2018; Livazović, 2011; Marcino i sur., 2022; Selak Bagarić i sur., 2021; Zeijl, Bois-Reymond i Poel, 2001). Prema tomu, mezosustav i egzosustav zajedno pridonose funkcioniranju mikrosustava, a svi su oni okruženi makrosustavom koji čini najglobalniju razinu socijalne ekologije djeteta (Bronfenbrenner, 1994).

2.2.4. Razina makrosustava

Makrosustav nema neposredan utjecaj na razvoj, odgoj i socijalizaciju djeteta, ali ga na neki način posredno uvjetuje tako da djeluje na različite elemente u prethodnim sustavima pojedinca. Makrosustav podrazumijeva sveobuhvatno društvo i kulturu koja utječe na pojedinca u razvoju, ali i na mikrosustave i mezosustave koji su dio tog društva i te kulture u kojem se pojedinac razvija. Društveni sloj, etničke i vjerske skupine, ideologije, društveni običaji i kulturne norme, zakoni, vrijednosti određuju individualni razvoj pojedinca i utječu na kvalitetu odnosa unutar makrosustava. Veliki dio razvoja pojedinca ograničen je pravilima, normama i zakonima koji su postavljeni od državnih tijela regije u kojoj pojedinac živi. Također, djelovanje ljudi u određenom društvu implicitno je određeno nizom različitih sociokulturnih normi i vrijednosti od regije do regije. Makrosustavi se tijekom vremena razvijaju od generacije do generacije, a u makrosustav spadaju socijalne i kulturne vrijednosti društva, društvene norme i zakoni, globalne društvene promjene, politika, religija (Bronfenbrenner, 1994).

Pitanja koja se tiču problema identiteta mladih u razvoju u postmodernom društvu u korelaciji je s pitanjima obitelji, odgoja i vrijednosti. „Većina definicija vrijednosti (a ima ih mnogo) sadrži slijedeće elemente: poželjnost (vrijednost se određuje kao vrsta ili oblik motivacije), selekcija (vrijednost djeluje na ponašanje pojedinca), stabilnost (vrijednosti predstavljaju relativno trajnu karakteristiku ljudske svijesti), težnja ka sustavnosti (one tvore šire sustave koje imaju hijerarhijski karakter) i pozitivnost (jer, za razliku od stavova, one mogu biti prihvaćene

u različitoj mjeri, ali nikada odbačene)“ (Radin, 2001: 87). Razumijevanje i poznavanje vrijednosti pojedinaca i društvenih skupina vrlo je važno kako bi se moglo objasniti ponašanje pojedinca ili skupine, ali i predvidjeti buduće ponašanje (Haralambos i Heald, 1989).

Vrijednosni stavovi obuhvaćaju apstraktne ideje o onome što je dobro i ispravno te o onome što je poželjno, te imaju vrlo veliku usmjeravajuću funkciju u kontekstu ponašanja.

Prilikom određivanja pojma vrijednosti u literaturi se nailazi na različite definicije različitih znanstvenika, no gotovo većina se slaže u tome da su vrijednosti temeljna i uglavnom stabilna vjerovanja koja su nastala kao posljedica socijalizacije pojedinca i pod utjecajem su individualnih, društvenih te kulturnih čimbenika koji utječu na ponašanje pojedinca i njegove stavove u konačnici (Bouillet, 2004; Franc i sur., 2008; Havelka, 1975; Hoblaj, 2007; Miliša i sur., 2015; Radin, 2001; Roakeach 1973; Seligman i Katz, 1996; Shalom i sur., 1994; Shwartz, 1996).

Ono gdje se autori razdvajaju po pitanju određivanja pojma vrijednosti jest u tome da neki autori smatraju kako jednom formiran vrijednosni sustav ostaje nepromijenjen tijekom cijelog života (Brim, 1996; Franc i sur., 2008), a neki autori smatraju suprotno, tj. da se vrijednosni sustav pojedinca tijekom života mijenja pod utjecajem različitih čimbenika (Hoblaj, 2007; Pennington, 1997). Prilikom određivanja pojma vrijednosti potrebno je istaknuti da se vrijednosti određuju kao relativan pojam koji je specifičan za svaku osobu pojedinačno. Također, neki autori smatraju da su vrijednosne orijentacije trajne i opće (Havelka, 1975), dok neki smatraju da su one podložne promjenama koje su pod utjecajem društvene situacije ili individualnog psihičkog i fizičkog stanja pojedinca (Seligman i Katz, 1996).

Prema Ilišin i Radin (2002) kod definiranja vrijednosti ne postoji jednoznačnost što dovodi do poteškoća prilikom njihove interpretacije, ali autori se slažu da vrijednosti obuhvaćaju kategorije koje uključuju stabilnost i pozitivnost te da se te kategorije sporo mijenjaju. Glavna razlika između stavova, mišljenja i vrijednosti je u njihovoj manjoj ovisnosti o društvenim promjenama, stoga je vrijednost cilj prema kojemu se teži.

Roakeach (1973) vrijednosti promatra kao motive i razloge koji određuju ljudsko ponašanje te na taj način oni i upravljaju ponašanjem pojedinca iz čega zaključuje da vrijednosti imaju motivacijsku i regulacijsku funkciju kod svakog pojedinca. Roakeach (1973) razlikuje terminalne i instrumentalne vrijednosti:

- terminalne vrijednosti podrazumijevaju ciljeve koji se tiču ljudske egzistencije, a odnose se na osobne vrijednosti kao što su mudrost, samopoštovanje te unutarnji sklad i ličnost, te društvene vrijednosti kao što su sigurnost civilizacije i mir u svijetu;

- instrumentalne vrijednosti podrazumijevaju način života i one oblike ponašanja koji služe kao sredstvo za postići određeni cilj, a unutar njih razlikuje moralne vrijednosti i vrijednosne kompetencije.

Prema Hoblaj i Črpić (2000) vrijednosti se generalno mogu klasificirati u 4 različite dimenzije: vrednota u sebi ili za sebe, vrednota kao zbilja koja vrijedi, vrednota kao subjektivna prednost, vrednota promatrana s povijesno-kulturnog stajališta. Vrednota u sebi ili za sebe podrazumijeva ljubav, ljepotu, istinu, pravdu i prijateljstvo. Prema Maltar Okun (2019) danas ova dimenzija objedinjuje i opće ljudske vrijednosti kao što su dobrobit, sloboda, sveopće razumijevanje, tolerancija, odgoj za sve, dostojanstvo, poštenje i iskrenost.

Nadalje, prema Hoblaj i Črpić (2000) vrednota kao zbilja koja vrijedi podrazumijeva umjetničko djelo, istinitu tvrdnju te djelo pravde. Vrednota kao subjektivna prednost podrazumijeva želju za nečim dobrim, želju za nečim lijepim i istinitim, dok vrednota promatrana s povijesno-kulturnog stajališta podrazumijeva vrijednosne sustave koji pripadaju nekoj skupini, civilizaciji ili povijesnoj etapi.

Psihoanalitički usmjerene razvojne teorije Eriksona i Freuda naglašavaju značaj odgoja za vrijednosti te socijalno-psiholoških pristupa koji ističu utjecaj okoline i okolinskih čimbenika na razvoj pojedinca kao što su obitelj, škola i vršnjaci (Vasta i sur., 2004).

Istraživanja potvrđuju da su razlike u društvenim položajima pojedinaca u korelaciji s formiranjem vrijednosti koje tako postaju zaštitni i rizični čimbenik socijalizacije (Franc i sur., 2008; Shalom i Bilsky, 1994). Mladi se tijekom svog odrastanja nalaze u procesu formiranja svoje ličnosti, u procesu formiranja odnosa prema društvu te u procesu formiranja identiteta. „Današnje adolescente, kao nikada prije, obilježava konfuzija identiteta i uloga“ (Miliša i sur., 2015: 16). Identitet pojedinca i društveni identiteti važna su sastavnica društvenog života, a podrazumijevaju razumijevanje onoga tko je čovjek kao pojedinac i tko su drugi ljudi kao društvo (Tomić Koludrović i Leburić, 2002). Suvremeno društvo, ubrzani način života i pandemijske krize doprinose trendu razvijanja socijalno izoliranih pojedinaca što dovodi do toga da se smanjuju socijalne vrednote i zajedništvo. Prema istraživanju Tomić Koludrović i Leburić (2002) uočene su različitosti globalizacije koje su prisutne u suvremenom društvu, a manifestiraju se kao društvene nejednakosti te dolaze do podataka da mladi svoje socijalne i ovisničke identitete izgrađuju na temelju socijalne pripadnosti i na temelju grupne pripadnosti, te da pritom kontinuirano uspoređuju svoju društvenu skupinu s društvenom skupinom drugih ljudi. Miliša (2006) rascjep vrijednosti između konformizma i individualnosti naziva dualizmom eksplicitnih i implicitnih vrijednosti. Pritom naglašava da je bijeg u virtualnu stvarnost posljedica traženja zadovoljstva izvan konformizma. Prema tomu može se zaključiti

da frustriranost i opća društvena nesigurnost potenciraju krizu identiteta što pogoduje razvitku problema u ponašanju mladih.

Ilišin (2011) analizira vrijednosti mladih u Hrvatskoj u socijalističkom i postsocijalističkom razdoblju te ih uspoređuje s vrijednostima starijih i političke elite. Provedenim istraživanjem dolazi do podataka da su dominantne vrijednosti mladih ostale uglavnom stabilne gdje se pritom mladi od starijih razlikuju po raznovrsnijim interesima, većem prihvaćanju postmaterijalističkih vrijednosti i manjem prihvaćanju tradicionalnih te političkih vrijednosti. Optimizam mladih i zadovoljstvo životom kontinuirano je na visokoj razini te je ono izraženije nego među starijima. Na temelju podataka zaključuje da su vrijednosti relativno stabilne te da njihova međugeneracijska transmisija ne ugrožava društveni kontinuitet.

Radin (2001) prema rezultatima istraživanja vrijednosnih sustava mladih u Hrvatskoj navodi da ljubav i prijateljstvo zauzimaju jedna od najvažnijih mjesta među vrijednostima kod mladih. Prema istraživanju Buljubašić i Simel (2010) vezano uz univerzalne i ponašajne vrijednosti studenata dolazi se do podataka da studenti kao najvažnije vrijednosti ističu obiteljsku sigurnost, unutarnji sklad i mir, zrelu ljubav te smisao u životu, dok im društvena moć, tradicija, autoritet i nacionalna sigurnost nisu prioriteti među vrijednostima. Ženske ispitanice u višoj mjeri od muških ispitanika ističu ozbiljnu ljubav, ravnopravnost i samopoštovanje, a manje su im važne gotovo iste vrijednosti koje su manje važne i muškim ispitanicima. Po pitanju ponašajnih vrijednosti kod svih se najviše ističu očuvanje zdravlja, uživanje u životu te samostalnost i iskrenost.

Bouillet (2004) u svom radu identificira uporišne točke društvenih aktivnosti koje mogu pridonijeti očuvanju kvalitetnih obiteljskih oblika za razvoj pojedinca i pritom dolazi do podataka da su spol, dob, mjesto stanovanja, stupanj obrazovanja i bračni status mladih u korelaciji s procjenom vrijednosti i čimbenika kvalitetnog obiteljskog života.

Prema Franc i sur. (2008), podatci o vrijednostima mladih u ispitivanjima Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar, provedenima 1998. i 2006. godine u kojima su ispitanici bili hrvatski srednjoškolci pokazuju da je u obje godine utvrđeno da hrvatski srednjoškolci u prosjeku najvažnijim vrijednostima smatraju zdravlje, prijateljstvo te ženidbu (udaju) i imanje djece. Na središnjoj razini nalaze se uspjeh u karijeri i stalan posao, a najmanje važnim u obje godine smatrali su novac i rasonodu. Osim toga, u drugom načinu utvrđivanja vrijednosti kod mladih ispitivale su se pojedinačne vrijednosti gdje pritom podatci pokazuju da mladi u obje godine uglavnom najveću važnost pridaju vrijednostima tipa voljeti nekoga i biti voljen, živjeti skladno u krugu svoje obitelji i prijatelja, a najmanju važnost mladi pridodaju vrijednostima tipa imati moć i mogućnost utjecaja na druge ljude te živjeti u skladu svoje vjere. U oba istraživanja

utvrđeno je da se o vrijednostima mladih može govoriti na temelju vrijednosnih orijentacija koje su svrstane u tri kategorije:

- samoaktualizacijska vrijednosna orijentacija koju čine vrijednosti „voljeti nekoga i biti voljen; ostvariti bliske, prijateljske odnose s drugim ljudima; biti samostalan i neovisan u svojim odlukama u životu; raditi ono što voliš i što ti omogućuje da stvaraš nešto novo; raditi nešto gdje ćeš ostvariti svoje sposobnosti i interese“ (Franc i sur., 2008: 139);
- konvencionalna vrijednosna orijentacija koju čine vrijednosti „živjeti skladno u krugu svoje obitelji i prijatelja; živjeti u skladu s učenjem svoje vjere; biti pošten i živjeti u skladu s svojim moralnim načelima; imati dobru naobrazbu i stjecati nova znanja; učiniti nešto za druge ljude, pomoći onima koji imaju problema; postići nešto po čemu ćeš dati vrijedan doprinos društvu“ (Franc i sur., 2008: 139);
- utilitarno-hedonistička orijentacija koja podrazumijeva „dobro zarađivati i imati visoki životni standard; živjeti stabilno, udobno, bez većih trzavica; doživjeti mnoga uzbuđenja; razonoditi se i zabavljati po volji; imati lagodan život i nenaporan posao; biti ugledan i uvažen u društvu; imati moć i mogućnost utjecaja na druge ljude“ (Franc i sur., 2008: 139).

Premda su sve tri vrijednosne orijentacije uglavnom procijenjene važnima, podatci iz oba istraživanja pokazuju da je među hrvatskim srednjoškolcima uglavnom najzastupljenija samoaktualizacijska vrijednosna orijentacija, zatim konvencionalna, a najmanje je zastupljena utilitarno-hedonistička orijentacija.

Vrijednosne su orijentacije „opći modeli“ ponašanja u funkciji ostvarivanja konkretnih vrijednosti (Miliša i sur., 2015: 13). Rot i Havelka (1973) prema istraživanju navode sedam tipova vrijednosnih orijentacija: estetsku, hedonističku, utilitarističku, djelatnu, spoznajnu, altruističku, orijentaciju usmjerenu na moć i ugled.

Uz obitelj, škola je primarni agens socijalizacije, odgoja i obrazovanja djece i mladih u kojoj se internalizira sustav vrijednosti, namjernim i nenamjernim putem (Nola, 1990). Hobljaj (2007) ističe da u školskom okruženju vrlo veliku ulogu ima pedagoško savjetovanje koje pronalazi svoje mjesto u procesu razvoja osobnog identiteta pojedinca jer ono pomaže pojedincu da u procesu izgradnje svoje osobnosti uspostavi sustav vrijednosti integrirajući u taj proces norme i vrijednosti koje u najvećoj mjeri usmjeravaju njegov razvoj u pozitivnom smjeru.

Djeca od najranije dobi usvajaju osjećaj za ono što je dobro i za ono što je loše unutar određene civilizacije i kulture u kojoj žive što znači da uglavnom kroz proces socijalizacije djeca i mladi usvajaju postupno sa svojim razvojem i različite vrijednosti koje im se prenose u najranijoj dobi

iz obitelji, a u kasnijim životnim razdobljima preko škole i vršnjaka te preko društvenih okolnosti što se u konačnici očituje u čitavoj zajednici i društvu. Društvo i zajednicu kao rizični i zaštitni čimbenik u odgoju i socijalizaciji djece i mladih, u kontekstu pojavnosti problema u ponašanju, uglavnom objašnjavaju sociološke teorije. Različita interdisciplinarna istraživanja pokazuju da socioekonomske prilike oblikuju ponašanje, da su problemi u ponašanju povezani sa socijalnom nejednakošću i siromaštvom, da loši komunalni uvjeti, nezaposlenost i prenapučenost stanovništvom utječu na društvenu nesigurnost te da su vrijednosti supkulture često u suprotnosti od općih vrijednosti društva, a to su sve u globalu prediktori za razvoj problema u ponašanju (Ajduković, 2008; Behrendt. i sur., 2019; Brim, 1996; Chen, 2012; Fraser, 1997; Jessor. 1996; Klarin, 2006; Livazović i Bojčić, 2020; Livazović, 2017; Martinjak i Odeljan, 2016).

Analizom podataka može se zaključiti da su vrijednosti važan zaštitni i rizični čimbenik u odgoju i socijalizaciji djece i mladih te da se razvijene vrijednosti pojedinca manifestiraju u konačnici na čitavo društvo i zajednicu. Tijekom odrastanja djeca i mladi neke vrednote integriraju u svoj vrijednosni sustav, dok neke odbijaju, no u fazi adolescencije vrednote poprimaju hijerarhijsko obilježje kod mladih te tako strukturirane sačinjavaju vrijednosni sustav i ostaju uglavnom stabilne i prisutne tijekom cijelog života pojedinca (Brim, 1996). Ukoliko je tomu tako, iz tog je razloga izuzetno važno već od najranije dobi kroz vrijednosno usmjeren odgoj utjecati na razvoj humanog i zdravog vrijednosnog sustava mlade osobe te promicati vrednote koje će omogućiti njezin pozitivan razvoj bez ograničenja.

2.2.5. Razina kronosustava

Kao posljednja razina podjeli ljudske ekologije dodan je kronosustav koji podrazumijeva promjene tijekom života i u životu pojedinca kroz vrijeme te društveno-povijesni razvojni kontekst. Kronosustav obuhvaća uzroke događaja u okolini u kontekstu njihovih prijelaza tijekom života i društveno-povijesne okolnosti koje se s vremenom mijenjaju. Na primjer, društvena promjena suvremenog doba koja se odnosi na povećanje mogućnosti kod žena da se posvećuju vlastitoj karijeri. Ili na primjer, negativni učinci razvoda na djecu dosežu vrhunac u prvoj godini nakon razvoda roditelja, a dvije godine nakon razvoda obiteljska je interakcija manje stresna i stabilnija (Bronfenbrenner, 1994). Dakle, kronosustav podrazumijeva interakcije koje se događaju u okolini pojedinca s protekom vremena kao što je roditeljska rastava, rođenje braće ili sestara, elementarne nepogode, katastrofe i ratovi, društvene promjene

koje mijenjaju okolinu koja okružuje pojedinca i perspektivu te doživljaj svijeta, sociokulturne vrijednosti, migracije, tehnološke promjene i inovacije.

Istraživanja pokazuju da je rastava roditelja u korelaciji s rizičnim ponašanjima te internaliziranim i eksternaliziranim oblicima problema u ponašanju kod pojedinca u njegovoj odrasloj dobi (Bohman i sur., 2017; Clarke-Stewart i sur., 2000; Roy, 1985), da ulazak prinove u obitelj utječe na psihoemocionalni razvoj pojedinca (Baydar, Greek i Brooks-Gunn, 1997; Kramer i Kowal, 2005; Volling, 2012), da djeca i mladi koji su odrastali u sredinama pogođenim ratom ili prirodnim katastrofama pokazuju višu razinu empatičnosti, brige, štedljivosti, straha, ali i da općenito u višoj mjeri u odrasloj dobi razvijaju klinička stanja, mentalne probleme i probleme u ponašanju od djece i mladih koji nisu odrastali u takvim sredinama (Attanayake i sur., 2009; White, 2021). Istraživanja pokazuju da društveni pokreti poput feminizma i građanskih prava te aktualne društvene promjene poput rodniha prava mijenjaju uobičajenu percepciju vrijednosti i stavova djece i mladih, koji se uvelike razlikuju od prethodnih generacija djece i mladih (Angelides, 2004; Diamond, 2020). Također, istraživanja pokazuju da seobe i migracije predstavljaju životne događaje kod djece i mladih koji utječu na psihosocijalni razvoj pojedinca (Myers, 1999; Shuang, 2020).

Brojna su istraživanja koja ukazuju na to da je kroz povijest tehnologija izrazito napredovala te da tehnološka ekspanzija doprinosi revolucionarnim promjenama u svim sustavima društva, kao što su politički sustavi, ekonomski, gospodarski, zdravstveni, obrazovni i generalno društveni sustavi (Ajduković, 2008; Ling i sur., 2022; Livazović, 2011; Martinić, 1977; Miliša, 2006; Miliša i Milačić, 2010; Mlinarević i Gajer, 2010; Nola, 1990; Rađa, 2010; Selak Bagarić i sur., 2021; Vranjican i sur., 2019; Zevenbergen, 2007). Iz toga proizlazi da svaka tehnološka revolucija utječe na psihosocijalni razvoj pojedinca. To se posebice odnosi na suvremeno doba interneta jer su danas u međusobnoj interakciji generacije koje su odrastale bez interneta i generacije koje su u nekoj razvojnoj fazi bile pogođene ekspanzijom i pojavom globalnih mreža koje utječu na promjenu doživljaja svijeta i percepciju ljudi iz okoline. A osim navedenog, u tim interakcijama uključeni su i djeca te mladi koji su na neki način rođeni s internetom, odnosno, tehnologija i sve što dolazi s njom prisutno je djetetovoj okolini već od njegove najranije dobi od nekoliko mjeseci života.

Istraživanja (Arslan i Yildirim, 2021; Wang, Liu i Wang, 2014) potvrđuju da elementarne nepogode i pandemije utječu na mentalno zdravlje djece i mladih te da pogoduju pojavnosti problema u ponašanju, a s globalnim klimatskim promjenama dolaze i različiti oblici

elementarnih nepogoda i pandemija što iziskuje longitudinalne komparativne studije kako bi se istražio i taj dio kronosustava.

Također, postoje teorije koje objašnjavaju djelovanje i ponašanje mladih preko generacijskih ciklusa. Jedna od takvih teorija je i teorija generacije (Strauss i Howe, 1991, 1997) koja opisuje povijest generacija te definira tezu da svaku generaciju karakteriziraju, u ciklusima, ponavljajući obrasci ponašanja. Pritom, svaku generaciju obilježava određeni skup vrijednosti i društvenih stavova koji su pod utjecajem mnogobrojnih čimbenika. Prema generacijskoj teoriji, svakih dvadesetak godina pojavljuje se nova generacija koja posjeduje sustav vrijednosti koji se znatno razlikuje od sustava vrijednosti prethodnih generacija. Promjene u sustavu vrijednosti niza generacija najviše se očituju u odnosu prema drugim ljudima, u odnosu prema materijalnim stvarima, životnim stilovima, potrošnji i ponašanju pripadnika jedne generacije. Strauss i Howe (1997) ističu da aktivnosti jedne generacije stvaraju nove uvjete u životima pojedinaca pripadnika iste generacije, a da to ima utjecaj na formiranje i razvitak sustava vrijednosti svake iduće generacije. Isti autori, predstavnici generacijske teorije, navode nekoliko generacija i njihovih obilježja koja su rezultat formiranja sustava vrijednosti:

- Generacija *izgubljeni*, kojoj pripadaju pojedinci rođeni između 1890. i 1900. godine. Pripadnike ove generacije obilježava odrastanje u raslojavanju društva i društvenim nejednakostima, u monarhizmu, u globalnom vojnom sukobu (Prvi svjetski rat), a kao posljedica svega navedenog, pripadnici ove generacije sudionici su revolucionarnih zbivanja, stvaranja modernih država te razvoj znanosti i kulture.
- Generacija *pobjednici*, kojoj pripadaju pojedinci rođeni između 1900. i 1923. godine. Pripadnike ove generacije obilježava odrastanje u vrijeme globalnih društvenih i političkih promjena poput doživljavanje i proživljavanje Drugog svjetskog rata, stvaranja UN-a, jačanje autoritarnih i totalitarnih društava
- Generacija *tih*, kojoj pripadaju pojedinci rođeni između 1923. i 1943. godine. Pripadnike ove generacije obilježava odrastanje u poslijeratnom razdoblju kroz razorenu industriju i gospodarstvo i postupno poboljšanje životnih okolnosti.
- Generacija *baby boom*, kojoj pripadaju pojedinci rođeni između 1943. i 1963. godine. Pripadnike ove generacije obilježava odrastanje kroz porast poslijeratnog nataliteta, kroz procvat rock glazbe, hipi kulture, seksualne revolucije, sukobe autoritarnim vladarima i prosvjede.
- Generacija *X*, kojoj pripadaju pojedinci rođeni između 1963. i 1983. godine. Pripadnike ove generacije obilježava odrastanje kroz stagnaciju socijalističkih režima, slobodu kretanja, otvaranje granica, globalizaciju, migracije te nagle promjene u gospodarstvu,

kao i u nepotpunim obiteljskim strukturama. Pripadnici ove generacije odrastali su u vrijeme izuzetnih nestabilnosti, stoga ih karakterizira to da su spremni na sve teške situacije, da veliku važnost pridaju obrazovanju i razvitku karijere te da su iznjedrili radoholičarstvo.

- Generacija Y, kojoj pripadaju pojedinci rođeni između 1983. i 2003. godine. Pripadnike ove generacije obilježava odrastanje u vrijeme globalnih preokreta poput epidemija, terorističkih napada, raspada SSSR-a, tehnološki napredak (Internet, mobitel, e-pošta, medijski resursi, prve društvene mreže) te je za njih karakteristično produženo razdoblje adolescencije.
- Generacija Z, kojoj pripadaju pojedinci rođeni između 2003. i 2023. godine. Pripadnike ove generacije obilježava odrastanje u digitalnom dobu, kroz tehnologiju, računala, mobitele, tablete, virtualnu stvarnost, 3D stvarnost, multitasking, obnovljene i opremljene škole, sportske dvorane i igrališta. Pripadnici ove generacije odrastaju kroz ekspanziju znanosti i inženjerstva te umjetnosti, a to su djeca i mladi koji su danas u nekoj fazi adolescencije i koji danas čine mlade u svjetskoj populaciji. Strauss i Howe (1997) pretpostavljaju da će ove generacije biti štedljive i da će voditi zdrav način života. Iako su različiti prehrambeni stilovi postojali kroz povijesti, danas je prisutna ekspanzija zdravog načina života i prehrambenih navika, no unatoč tome različita istraživanja ukazuju na to da današnju djecu i mlade u Hrvatskoj pogađa epidemija pretilosti više nego ikad (Karšić, 2008; Knežević, 2018; Križanić, 2022; Lukaš i sur., 2023; Previšić, 2000; Valjan i sur., 2020; Zovko, 2018) te da djeca i mladi sve manje vremena provode u tjelesnim aktivnostima (Badrić i Prskalo, 2011; Burić i Zovko, 2022; Cvitanić, 2022; Jurakić, 2015;), iz čega potencijalno proizlazi da bi pretpostavke autora Strauss i Howe (1997) eventualno mogle postati ostvarene u odrasloj dobi ove generacije kao rezultat trenutno prisutne epidemije pretilosti.
- Generacija *sljedeći*, kojoj pripadaju i kojoj će pripadati pojedinci rođeni od 2023. pa narednih dvadesetak godina. Strauss i Howe (1997) pretpostavljaju da će pripadnici ove generacije biti nova *generacija tihi*. Kakva će ta generacija biti, autori na temelju prethodne generacije samo pretpostavljaju da će ju obilježiti šutnja, da će to biti generacija koja ne drži govore. Generacija koja slobodno vrijeme provodi u virtualnim svjetovima, a da će temeljne vrijednosti ove generacije biti one vrijednosti koje su kolektivne, poput iznimno važne i dominantne uloge društvenih mreža u njihovim životima. Slično proizlazi i iz analize drugih istraživanja (Christakis i Foeler, 2010; Čelik, 2019; Ilišin, 2013; Livazović, 2016; Miliša i Milačić, 2010; Miliša i sur., 2022;

Pavić i Livazović, 2023; Stanić i Hinek, 2020; Tomić-Koludrović i Leburić, 2001; Zevenbergen, 2007; Žderić, 2009).

Prema Bronfenbrenneru (1994) kronosustav je zapravo na neki način prisutan u svim sustavima koji mu prethode, ali obuhvaća i sve one događaje i interakcije koje se još nisu ni dogodile. Sadržan je od vremenske dimenzije u kontekstu razvoja pojedinca, a za razumijevanje interakcija na razini kronosustava potrebna su longitudinalna istraživanja koja bi obuhvatila čitav društveni ekosustav čovjekovog razvoja.

2.3. Pedagogija adolescencije u društvenom ekosustavu

Termin *adolescencija* dolazi od latinskog glagola *adolesco* što u prijevodu znači dozrijevati, rasti (Divković, 1987). Adolescencija je razdoblje tijekom razvoja i odrastanja mlade osobe, a označava prijelaz iz djetinjstva u odraslu dob (Anić, 2003; Birtić i sur., 2012; Livazović, 2022). U različitim izvorima literature nailazi se na različite definicije adolescencije, no uglavnom se gotovo svi autori slažu u jednom, da je adolescencija razdoblje između početka puberteta i odrasle dobi koje u prosjeku traje od 10. do 20. - 25. godine (iako su moguće i iznimke) i za to razdoblje života karakteristične su brojne fiziološke, psihičke, intelektualne, emocionalne i socijalne promjene, a osim toga, u tom životnom razdoblju mladi izgrađuju svoj identitet, odabiru životne stilove te obrasce ponašanja, istražuju svoju seksualnost, počinju se odvajati od roditelja te traže svoju ulogu u društvu (Andrilović i Čudina, 1999; Berk, 2008; Bouillet i Uzelac, 2007; Buljan-Flander, 2012; Lacković-Grgin, 2006; Livazović, 2022; Tomić-Koludrović, 2001).

Proces sazrijevanja svakog pojedinca odvija se kroz mladost, odnosno, djetinjstvo i adolescenciju, a to se naziva odrastanje. Iz perspektive pedagogije kao znanosti mladost se definira kao razdoblje života koje iziskuje potrebu za pedagoškim vođenjem. Uzelac (1995) prema Bouillet i Uzelac (2007) ističe da je pojedinac mlad sve dokle ga se kroz život treba voditi i dokle god je predmet interesa pedagoške grane, odnosno, sve dok je ovisan o nadzoru i skrbi starije osobe. Iz toga proizlazi da je cjelokupnoj populaciji djece i mladih nužno pedagoško vođenje jer oni uglavnom pripadaju toj skupini populacije. Pod utjecajem raznih društvenih promjena u suvremenom društvu Raboteg-Šarić (2014) ističe dva osnovna trenda u procesu razvoju mladih: produženo razdoblje odrastanja i raznolikost među mladima u načinima odrastanja te u odabiru vlastite potencijalne budućnosti. Pritom istraživanje (Raboteg-Šarić, 2014) pokazuje da zbog demografskih, ekonomskih, gospodarskih i tehnoloških promjena, mladi uglavnom neovisnost dostižu kada su u prosjeku već starije dobi koja je odmakla od razdoblja adolescencije pa se tako mijenja društvena perspektiva odrastanja mladih. Za mlade pojedince razdoblje adolescencije je vrlo emocionalno intenzivno i stresno. Fazu adolescencije karakterizira niz fizičkih, psihičkih i društvenih promjena kod mlade osobe koje uvjetuju nastajanje različitih oblika ponašanja.

Često se uz pojam adolescencije veže i pojam *pubertet*, no ta dva pojma nemaju isto značenje već se samo u određenoj dobi pojedinca preklapaju. Termin *pubertet* dolazi od latinske riječi *pubertas*, što znači zrelost (Divković, 1987) i podrazumijeva životno razdoblje spolnog, tjelesnog sazrijevanja, dok razdoblje adolescencije podrazumijeva psihičko sazrijevanje

pojedince koje je prateće njegovom tjelesnom sazrijevanju. Prema tomu, adolescenciju karakteriziraju psihičke promjene koje prate tjelesni razvoj pojedinca u razdoblju puberteta pa tako adolescencija započinje s početkom puberteta, a njezin kraj označava formiranje identiteta (Lacković-Grgin, 2006). Prema Steinberg (2013) trajanje razdoblja adolescencije teško je odrediti jer njezin početak i kraj ovisi o biološkim i kulturološkim faktorima, pa prema tomu Steinberg (2013) ističe na produživanje razdoblja adolescencije kod djece i mladih od 20. stoljeća pa nadalje. No, većina se znanstvenika slaže u tome da razdoblje adolescencije uglavnom traje otprilike od desete do ranih dvadesetih godina (Curtis, 2015; Elliott i Feldman, 1990; Lacković-Grgin, 2006; Livazović i Matić, 2018), a na produživanje razdoblja adolescencije utječe odmak razdoblja obrazovanja, financijska ovisnost adolescenata kao i tržište rada (Arnett, 2000).

Kronološka dob u kontekstu početka i trajanja puberteta mijenja se od pojedinca do pojedinca, no slijed fenomena kod svih pojedinaca je isti i generalno se može podijeliti u tri faze (Buljan Flander, 2012):

- prepubertet, kojeg karakterizira ubrzan rast i pojavnost sekundarnih spolnih karakteristika;
- pubertet u užem smislu, kojeg karakterizira pojava menarhe kod djevojčica i prve ejakulacije kod dječaka;
- postpubertet, čiji se završetak teško određuje i uglavnom ga karakterizira zastoj u rastu, a pritom se fiziološko sazrijevanje spolnih organa dalje nastavlja, završno stanje ove faze karakterizira puna seksualna zrelost i sposobnost za oplodnju.

Adolescencija započinje s početkom puberteta i završava formiranjem identiteta te se prema Buljan Flander (2012) može se podijeliti u tri faze:

- preadolescencija, koju karakterizira učestalo drsko ponašanje i prkos pa se zato naziva i fazom opozicije;
- adolescencija u užem smislu, koju karakterizira traženje neovisnosti u svim domenama života pojedinca;
- postadolescencija, koja podrazumijeva razdoblje u kojem adolescent ulazi u svijet odraslih te formira svoj spolni i profesionalni identitet.

Prema tomu, generalno se razdoblje adolescencije može podijeliti na tri faze koje prate biološke, psihološke, kognitivne i socijalne promjene kod djece i mladih:

- 1) Rana adolescencija – obuhvaća razdoblje između 10. i 13. godine, a najčešće je karakteriziraju snažne hormonske promjene koje se očituju u spolnom sazrijevanju i tjelesnom rastu. U ovom su razdoblju adolescenti okupirani tjelesnim izgledom,

odnosno, željenim tjelesnim izgledom koji proizlazi iz društveno-kulturnih modela (Erceg Jugović, 2011). Uz fizičke promjene, ovo razdoblje adolescencije karakterizira i razvoj prefrontalnog korteksa i promjene neurotransmitera (Luna i sur., 2004). U ovoj se fazi adolescent oslanja na sebe i svoje osjećaje i misli te sklapa prijateljstva s vršnjacima istog spola s kojima dijeli svoje osjećaje i misli (Bouchev i Furman, 2003).

- 2) Srednja adolescencija – obuhvaća razdoblje između 14. i 17. godine, a najčešće je karakterizira prihvaćanje vlastitog fizičkog izgleda te uravnoteženost neurotransmitera (Steinberg, 2013). Osim prihvaćanja vlastitog izgleda, u ovom je razdoblju karakteristično i prihvaćanje različitih gledišta, smanjenje konflikta s roditeljima, širenje vršnjačkih skupina, ljubavni odnosi, uspostavljanje predodžbe o sebi, sklonost mašti, razvoj adolescentskog egocentrizma, osjećaj promatranosti od strane drugih iz okoline, nepotpuna razvijenost misaonih procesa (Ajduković, 2000; Collins i Steinberg, 2008; Curtis, 2015; Lacković-Grgin, 2006; Neinstein, 2002; Piaget, 1971; Sebastian, Burnett i Blakemore, 2008).
- 3) Kasna adolescencija – obuhvaća razdoblje između 18. i 21. - 25. godine, a najčešće je karakterizira povezivanje i uspoređivanje s odraslim osobama, doživljaj realnosti, apstraktni kognitivni procesi, smanjena impulzivnost i promjene raspoloženja, postavljanje profesionalnih ciljeva, važnost intimnih odnosa i provođenje vremena s partnerom, razumijevanje sebe (Curtis, 2015; Neinstein, 2002; Steinberg, 2013).

Kroz sve tri faze neprekidno su isprepletene brojne psihološke, kognitivne i socijalne promjene. Pojedinaac se tijekom svog života kontinuirano mijenja kako fizički tako i psihički, no u razdoblju adolescencije promjene u životu pojedinca mnogo su izraženije nego u ostalim fazama života (Lacković-Grgin, 2006; Tomić-Koludrović, 2001). Adolescenti su neprestano promjenjiva populacija stanovništva te s odmakom generacija ne mora značiti da ono što se ustalilo za jednu generaciju adolescenata, da će isto važiti i za neku sljedeću generaciju adolescenata u budućnosti. Način i obrazac razvoja mladih u razdoblju adolescencije ovisi o brojnim faktorima kao što su sama prilagodba u razvoju tijekom djetinjstva, odnos u obitelji i s roditeljima, odnos s vršnjacima te promjene vezane uz osobni i socijalni razvoj pojedinca (Vasta i sur. 2004; Wenar, 2003).

U današnjem društvu na svjetskoj razini 33,1% populacije mlađe je od 20 godina, a 29,9% populacije je u dobi od 20 do 39 godina što dovodi do zaključka da je gotovo polovica svjetskog stanovništva u općoj populaciji mlađe od 25 godina (United Nations - Pre Research Centre, 2020) te pripada skupini društva koje je u nekoj od faza adolescencije. Adolescenti su mladi ljudi koji se nalaze na putu sazrijevanja između djetinjstva i odrasle dobi, a u tom prijelaznom

razdoblju života oni ne pripadaju niti u populaciju djece niti u populaciju odraslih. Da bi se adolescent ostvario kao jedinstvena ličnost tijekom prijelaznog razdoblja života, u adolescenciji, dolazi u doticaj sa nizom poteškoća koje mora svladati na različitim životnim područjima. S obzirom da adolescent tijekom svog razvoja pokušava uspostaviti ravnotežu između faze djetinjstva i faze zrelosti, on kao mlada osoba odbacuje autoritete i zbližava se s vršnjacima stoga se može reći da je on neki način tijekom adolescencije zapravo u fazi samoodgoja (Buljan Flander, 2012).

Ilišin (2005) navodi dva društvena stajališta prema mladima: u prvom se na mlade gleda kao na predstavnike buduće poželjne budućnosti i kao važan resurs sadašnjosti za potencijalno bolju budućnost, a u drugom se na mlade gleda kao na izvor problema i devijantnosti te na dio populacije koja na sebe veže negativnu društvenu sliku, pa se tako mlade svrstava u marginalizirani društveni status. Ekonomske, socijalne i pandemijske prilike u kojima mladi odrastaju uvelike mogu ostaviti trajne posljedice na njihov razvoj. Iskustva koja proživljavaju djeca i mladi tijekom djetinjstva i adolescencije u konačnici definiraju pripadnike mladih generacija i stvaraju paradigme kroz koje niz generacija adolescenata generira vlastiti svijet i oblikuje svoj životni stil te ponašanje, što paralelno predstavlja veliki izazov svim stručnjacima koji se bave odgojem i socijalizacijom djece i mladih, ali i svim drugim stručnjacima koji u predmetu svog istraživanja obuhvaćaju čovjeka i njegov razvoj (Bouillet i Uzelac, 2007). Zbog tog izrazito specifičnog razdoblja u životu svakog čovjeka i pratećih promjena na koje utječu razni čimbenici čovjekovog razvoja, adolescenti su među reprezentativnijom populacijom za istraživanje i proučavanje fenomenologije i etiologije razvoja problema u ponašanju iz čega je u konačnici moguće izvući smjernice za daljnji pedagoški rad i preventivsko djelovanje raznih interdisciplinarnih odgojno-obrazovnih sustava ali i svih razina sustava koje prate pojedinca u razvoju.

Znanost koja ima za predmet istraživanja ljudsko ponašanje je psihologija, koja kao znanost podrazumijeva da su ljudska ponašanja određena tjelesnim, biološkim i fiziološkim obilježjima pojedinca, kognitivnim sposobnostima i procesima te različitim socijalno-emocionalnim osobinama pojedinca te okolinskim čimbenicima (Andrilović i Čudina, 1999; Berk, 2008). Unutar psihologije postoje različite discipline na koje se ona kao znanost dijeli, a s obzirom na tematiku ove disertacije i specifičnu istraživanu populaciju, u pedagogiji adolescencije nezaobilazno je dotaknuti se grane psihologije koja je na određeni način isprepletana, u svojim socijalno-pedagoškim okvirima, u predmet ovoga istraživanja – razvojna psihologija. Razvojna psihologija je psihološka disciplina koja istražuje promjene u ponašanju i sposobnostima pojedinca koje se događaju s razvitkom njegovog razvoja pa sve do kraja života (Andrilović i

Čudina, 1999; Berk, 2008; Vasta i sur., 2004). Ona opisuje razvoj i razvojne norme u svakom razdoblju razvoja pojedinca te objašnjava zašto se ljudska ponašanja mijenjaju, predviđa i kontrolira buduća razvojna ponašanja. Ljudski razvoj je slijed progresivnih, pravilnih i uglavnom trajnih promjena u fizičkim i neurološkim strukturama pojedinca, slijed promjena u ponašanju i misaonim procesima. Razvojne promjene javljaju se unutar života pojedinca, stabilne su i univerzalne te su povezane s iskustvom i dobi pojedinca (Andrilović i Čudina, 1999; Buljan-Flander, 2012; Vasta i sur., 2004).

Za razvoj djece i mladih važni su procesi rasta, maturacije i učenja (Andrilović i Čudina, 1999). Rast se odvija kroz metaboličke procese u organizmu i većim je dijelom biološki uvjetovan. Maturacija se odnosi na genski uvjetovane procese stjecanja zrelosti, a rezultira uglavnom kontinuiranim redosljedom promjena u ponašanju. Ponašanja koja su stečena maturacijom nezavisna su od utjecaja okoline i učenja. Učenje je rezultat iskustva kojeg pojedinac stječe u interakciji s okolinom i relativno je trajna promjena u ponašanju, a odvija se tijekom cijelog života i ovisi o stupnju zrelosti organizma za prihvaćanje određenog ponašanja (Andrilović i Čudina, 1999; Vasta i sur., 2004).

Promjene u razvoju djece i mladih koje se događaju tijekom života rezultat su djelovanja i međudjelovanja triju razvojnih procesa: bioloških procesa, kognitivnih procesa i socioemocionalnih procesa (Vasta i sur., 2004). Biološki procesi su urođeni i imaju gensku osnovu te upravljaju npr. razvojem mozga, hormonskim promjenama, tjelesnom visinom i težinom. Kognitivni procesi obuhvaćaju promjene koje se događaju na području kognicije kao što su npr. promjene u mišljenjima, pamćenju, pažnji, promjene u razvoju govora, kreativnosti. Socioemocionalni procesi obuhvaćaju promjene koje se odnose na npr. odnose s drugim ljudima, na osobine ličnosti i emocije. Prema razvojnim procesima razlikuju se četiri područja razvoja koja su u međusobnoj interakciji i utječu jedan na drugog: tjelesni razvoj, kognitivni razvoj, emocionalni razvoj i socijalni razvoj (Berk, 2008; Vizek Vidović i sur., 2003).

U literaturi se razvoj uglavnom dijeli na osam razvojnih razdoblja u životu pojedinca (Andrilović i Čudina, 1999; Berk, 2008; Vasta i sur., 2004; Vizek Vidović i sur., 2003):

- prenatalno razdoblje, od 0. do 9. mjeseca, tj. vrijeme od začeća do rođenja;
- dojenačko doba, od rođenja do 3. godine;
- rano djetinjstvo, od 3. do 6. godine;
- srednje i kasno djetinjstvo, od 6. do 12. godine;
- adolescencija, od 12. do 20. godine;
- rana odrasla dob, od 20. do 40. godine;
- srednja odrasla dob, od 40. do 65. godine;

- kasna odrasla dob, od 65. godina do smrti.

Tijekom odrastanja mladi uglavnom manifestiraju ponašanje koje je u skladu sa njihovom kronološkom dobi i razvojnom dobi, no tijekom odrastanja također se i događa da određeni pojedinci svojim ponašanjem i djelovanjem ukazuju na razvojne probleme koji odstupaju od društveno poželjnih, prihvatljivih, uobičajenih i očekivanih ponašanja (Bouillet i Uzelac, 2007; Jessor, 1996; Vasta i sur., 2004). Takvo odstupanje u ponašanju može se smatrati problemom u ponašanju pojedinca. Svaki adolescent pojedinac je za sebe koji djeluje i funkcionira na individualan način stoga se određena ponašanja i djelovanja adolescenata javljaju ovisno o različitim društvenim i biološkim okolnostima. Razni stručnjaci iz interdisciplinarnih znanstvenih područja nastoje pronaći odgovor zašto određeni pojedinci tijekom svog odrastanja podliježu rizičnim ponašanjima dok neki drugi pojedinci ne usvajaju ponašanje koje predstavlja određeni rizik za razvoj individue. Stoga se poimanje adolescencije može promatrati s nekoliko različitih gledišta kao što je:

- biološko gledište – koje proizlazi iz teorije evolucije, a prema kojem je razvoj i ponašanje uvjetovano genima (Hall, 1904),
- psihoanalitičko gledište – koje proizlazi iz psihoanalitičke teorije, a prema kojem je razvoj i ponašanje uvjetovano genitalnim stadijima (Freud, 1962),
- psihosocijalno gledište – koje proizlazi iz bioloških i psihoanalitičkih teorija, a prema kojem je razvoj i ponašanje uvjetovano interakcijama individualnih i okolinskih čimbenika (Erikson, 1968),
- razvojno-kognitivno gledište – koje proizlazi iz teorije kognitivnog razvoja, a prema kojem je razvoj i ponašanje uvjetovano kognitivnim razvojem i prelaskom iz konkretnog u apstraktno mišljenje (Piaget, 1971),
- sociološko gledište – koje proizlazi iz socioloških teorija, a prema kojem je razvoj i ponašanje uvjetovano procesima modeliranja i promatranja (Bandura, 1973),
- ekološko gledište – koje proizlazi iz teorije ekološkog modela, a prema kojem je razvoj i ponašanje uvjetovano interakcijama iz okoline pojedinca i njegovim adaptacijama u društvu (Bronfenbrenner, 1979)
- društveno-kulturno gledište (koje proizlazi iz strukturalno-funkcionalističkih teorija, a prema kojem je razvoj i ponašanje uvjetovano vrijednostima određenog društva (Durkheim, 1960; Haralambos i Heald, 1989; Parsons, 1978).

Istraživanja (Berk, 2008; Bouillet i Uzelac, 2007; Buljan Flander, 2012; Pennington, 1997; Tomić-Koludrović, 2001; Vasta i sur., 2004; Zloković i Vrcelj, 2010) pokazuju da su problemi u ponašanju mladih najizraženiji upravo u razdoblju adolescencije stoga je u proučavanju

etiologije ljudskog ponašanja nezaobilazno sagledati rizične i zaštitne čimbenike koji utječu na odgoj i socijalizaciju djece i mladih tijekom njihovog razvoja. Problemi u ponašanju tijekom djetinjstva i adolescencije vrlo često su prediktori ponašanja mladih u kasnijim i zrelim fazama života te usmjeravaju razvoj mlade osobe. Iz tog razloga svaku vrstu i oblik rizičnog ponašanja, koji potencijalno dovodi do pojavnosti problema u ponašanju, potrebno je identificirati i prepoznati što prije, a optimalno je djelovati na način da do rizičnog ponašanja uopće ne dođe, što se postiže preventivnim djelovanjem kroz odgoj upravo na razini mikrosustava, ali i na ostalim razinama ljudskog ekosustava.

Od kada postoji čovječanstvo, postoji i odgoj. Odgoj ima univerzalno, opće društveno, individualno i povijesno značenje, a podrazumijeva proces izgrađivanja, oblikovanja i razvijanja čovjeka. Odgojem se prenose kulturološka iskustva na nove generacije i povezan je s razvitkom ljudske zajednice i održanjem ljudske vrste. Odgoj je ljudska, društvena, moralna, biološka, fizička i psihička potreba svakog djeteta, a njime se teži najvišim ljudskim idealima (Giesecke, 1991; Previšić, 2007; Stržić, 1939). Odgoj na individualnoj razini obuhvaća razvoj osobe na tjelesnom, moralnom, intelektualnom, emocionalnom, estetskom, obrazovnom i radnom području. Procesom odgoja omogućuje se razvoj pojedinca i njegovo oblikovanje (Previšić, 2010).

U kontekstu pedagogije kao znanosti odgoj je intencionalna, svjesna, društveno organizirana i pedagoški osmišljena djelatnost kojom se nastoji njegovati i izgraditi pozitivne odlike kod individue (Previšić, 2007). Glavno obilježje odgoja jest svjesnost, svrha i intencija, a takva ciljano usmjerena djelatnost naziva se intencionalni odgoj. Dok, za razliku od intencionalnog odgoja, postoji i funkcionalni odgoj koji obuhvaća sve one činitelje koji neizravno utječu na djecu i mlade u procesu razvoja (Gudjons, 1994).

Prema brojnim definicijama odgoja može se zaključiti da je odgoj generalno vrijednosna kategorija, a ovisi o društvenim uvjetima i o odnosu odgajnika prema vrijednostima. Na odgoj mlade osobe imaju utjecaj brojni čimbenici poput obitelji, škole, vršnjaka, društvene zajednice, medija, itd. Svi ti čimbenici isprepletano sudjeluju u procesu odgoja i socijalizacije mlade osobe. Pedagogija kao znanost od davnih dana kontinuirano proučava sve vrste odgojnih područja kao i činitelje koji djeluju u procesu odgoja, pa tako pojam odgoja u širem značenju podrazumijeva sveukupnost pedagoškog djelovanja u svim domenama čovjekovog života, dok u užem značenju podrazumijeva usmjerenje na oblikovanje i ostvarivanje pozitivnih ljudskih osobina (Previšić, 2007).

Područja koja odgoj obuhvaća su tjelesni, moralni, intelektualni, estetski i radni odgoj, a s obzirom na dob odgajnika odgoj se dijeli na predškolski odgoj, školski odgoj, visokoškolski

odgoj i odgoj odraslih. Prema mjestu odgoja i odgojnog rada, odgoj se dijeli na obiteljski, školski, domski odgoj te odgoj u slobodnom vremenu, dok prema specifičnim uvjetima rada odgoj se dijeli na specijalni odgoj, vojni odgoj te odgoj u proizvodnim uvjetima (Gudjons, 1994). Iz toga proizlazi da je odgoj cjeloživotni proces koji obuhvaća sve sfere čovjekovog života, čitav socijalni ekosustav.

Odgojem se utječe na ponašanje pojedinca, a na odgoj utječu razni zaštitni i rizični čimbenici u životu pojedinca. Različita interdisciplinarna znanstvena istraživanja potvrđuju da svaki pojedinac bira ponašanje s kojim će ostvariti i zadovoljiti svoje potrebe te da nitko ne reagira na identičan način u identičnim situacijama i uvjetima (Bouillet i Uzelac, 2007; Buljan Flander, 2019; Chen, 2012; Dishion i sur., 1991; Fraser, 1997; Haralambos i Heald, 1989). Odabir ponašanja pojedinca ovisi o mnogo različitih čimbenika koji se generalno mogu podijeliti na unutarnje tj. biološke čimbenike i vanjske tj. društvene čimbenike (Bouillet i Uzelac, 2007; Bronfenbrenner, 1979). Uzevši u obzir društvene i biološke čimbenike koji utječu već prilikom samog rođenja na daljnji tijek odgoja i socijalizacije, od velike je važnosti proučavati odgojne djelatnosti i pružiti mladoj osobi mogućnost za što bolji razvoj.

Svako dijete bez obzira na individualne i društvene karakteristike i odgojne čimbenike ima pravo na odgoj, da bude odgajano i pravo na razvitak, stoga je odgoj i socijalizacija djece i mladih dužnost i obaveza odraslog čovjeka (UNICEF, 2000).

Polazeći od socijalno-pedagoške perspektive, odgojna pomoć daleko više je potrebna djeci koja su rođena s nekim somatskim ili psihičkim nedostacima, duševno bolesnoj ili zaostaloj djeci te djeci koja su na bilo koji drugi način pogođena i zahtijevaju posebne potrebe ili tretman. Mnoga djeca tijekom svog razvoja dožive različite oblike nepogoda poput gubitka roditelja, suživota u lošoj okolini, izloženosti rizičnim situacijama, narušenog zdravlja, nesretnih slučajeva. Nedostatak odgoja i socijalizacije kod djeteta i u njegovom već najranijem djetinjstvu može spriječiti njegov daljnji razvoj i narušiti njegovo ispunjenje kao čovjeka. Stoga je od presudne važnosti kontinuirano razmatrati, istraživati i interdisciplinarno proučavati sve rizične i zaštitne čimbenike u odgoju mlade osobe. Oni čimbenici koji povećavaju vjerojatnost za razvitak pozitivnih razvojnih ishoda nazivaju se „zaštitni čimbenici“ dok oni koji povećavaju vjerojatnost za razvoj problema u ponašanju djece i mladih nazivaju se „rizični čimbenici“ (Ajduković, 2008; Bašić i Žižak, 1994; Bouillet i Uzelac, 2007;).

Razvojni ishodi djece i mladih ovise o kvaliteti i vrsti zaštitnih ili rizičnih čimbenika koji djeluju u procesu odrastanja, a prema Fraser (1997) uglavnom se svode na tri razine:

- individualna razina – podrazumijeva biološki i psihološki kontekst;

- razina užeg djetetovog okruženja – obuhvaća obitelj, vršnjake, školu i lokalnu zajednicu;
- razina šireg djetetovog okruženja – obuhvaća zajednicu u cjelini.

U društvenim znanostima postoji više teorija razvoja (biološke, psihološke, sociološke) koje objašnjavaju razvoj pojedinca, a pritom sve pokušavaju odgovoriti na brojna pitanja vezana za sam proces odgoja i socijalizacije pojedinca, kao i brojne znanstvene discipline koje sagledavaju isto iz svojih, često parcijalnih, perspektiva.

U kontekstu rizičnih i zaštitnih čimbenika u procesu odgoja i socijalizacije nužno je krenuti od individualnih čimbenika, odnosno biološkog i psihološkog konteksta kod pojedinca koji utječu na odgoj i socijalizaciju. Prema Kranželić-Tavra (2002) individualni čimbenici obuhvaćaju osobne karakteristike pojedinca koji su u njemu sadržane, a njihovo djelovanje može podupirati ili otežavati razvoj individue.

Bronfenbrenner (1979), Durlak (1995), Bouillet i Uzelac (2007), Livazović i Bojčić (2020) navode da se kod razvoja problema u ponašanju mladih uglavnom javljaju višestruki čimbenici koji utječu na odgoj i socijalizaciju, a ne samo pojedinačni, te da isti čimbenik može biti u korelaciji s više razvijenih problema. Prema Durlak (1995) razvojni ishodi tijekom odrastanja rezultat su individualnih i okolinskih čimbenika, a iz literature se mnogo više zna o rizičnim čimbenicima nego onima koji predstavljaju oblik zaštite. Različiti čimbenici različito djeluju u djetetovoj razvojnoj dobi te nisu poznati svi relevantni čimbenici koji utječu na ishod razvoja (Vasta i sur., 2004).

Proučavanje rizičnih i zaštitnih čimbenika omogućuje kreiranje preventivnih strategija koje su usmjerene prema pozitivnim ishodima tijekom razvoja djece i mladih. S obzirom da svaki rizični i zaštitni čimbenik doprinosi u svojim okvirima razvoju djece i mladih potrebno je proučavati svaki zasebno ali i njihovu korelaciju te kompleksnost djelovanja, a pritom je važno uzeti u obzir kontekstualne i individualne čimbenike koji imaju utjecaj na razvoj, odgoj i socijalizaciju djece i mladih. Na temelju relevantnih istraživanja u nastavku se metodom analize sadržaja daje prikaz istraživanih rizično-zaštitnih čimbenika iz perspektive pedagogije adolescencije. U tom kontekstu, rizično-zaštitni čimbenici, podijeljeni su u četiri domene koje su i prema teoriji ekološkog modela dio sustava koji okružuje pojedinca: dijete i obitelj, škola i vršnjaci; slobodno vrijeme, kultura i mediji; vrijednosti i društvo (Tablica 2).

Tablica 2 Rizični i zaštitni čimbenici u odgoju i socijalizaciji djece i mladih prema domenama

Domena:	Rizični čimbenici:	Zaštitni čimbenici:
Individualni čimbenici	Nizak kvocijent inteligencije, antisocijalni stavovi, muški spol, fizičke predispozicije, opći prijestupi, povučenost, perinatalna trauma, hiperaktivnost.	Visok kvocijent inteligencije, pozitivna socijalna orijentacija, ženski spol, netolerantni stavovi prema rizičnim ponašanjima.
Čimbenici iz obiteljskog okruženja	Problemi u obitelji, strog i grub odgoj, nedostatak discipline i nadzora, nizak socio-ekonomski status, antisocijalni roditelji, odvajanje od roditelja, roditeljsko zanemarivanje, nedostatak discipline, popustljiva disciplina, disfunkcionalna obitelj.	Razvijena privrženost roditeljima, topli obiteljski odnosi, funkcionalna obitelj, roditeljska uključenost u aktivnosti djeteta i roditeljski nadzor, dobar odnos s roditeljima.
Čimbenici iz školskog i vršnjačkog okruženja	Slabe socijalne veze, akademski neuspjeh, siromašna kvaliteta škole, nedostatak podrške stručnih suradnika u školi, pripadnost vršnjačkoj grupi rizičnih stavova, antisocijalni vršnjaci, disciplinski problemi, slaba privrženost školi.	Vršnjaci skloni uključivanju u konvencionalne aktivnosti, pozitivno školsko okruženje, kvalitetan školski program, vršnjaci prosocijalnih obrazaca ponašanja, izvanškolske aktivnosti, jasna školska pravila.
Slobodnovremenski čimbenici	Mediji, neorganizirano slobodno vrijeme, nedostatak slobodnovremenskih aktivnosti, hedonizam.	Uključenost u sportske aktivnosti, neformalno obrazovanje, mediji, kreativnost, samoaktualizacija, organizirano slobodno vrijeme.
Vrijednosni i društveni čimbenici	Prisutnost kriminala u susjedstvu, nedostatak kulturnih sadržaja, stanje anomije, nasilje u zajednici.	Pozitivna vjerovanja i društveni stavovi, odgovornost, dosljednost u primijeni zakona.

III. METODOLOGIJA EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA

3.1. Cilj i problemi istraživanja

Cilj je istraživanja ispitati fenomenologiju i istražiti etiologiju problema u ponašanju mladih uključenih u institucionalni tretman i u općoj populaciji mladih na području Republike Hrvatske, a u okviru rizično-zaštitnih podsustava ekološkog modela.

Problem istraživanja predstavljaju različiti aspekti ponašanja mladih koji se sagledavaju u kontekstu odgoja i socijalizacije mlade generacije te u kontekstu društvenih aktualnosti koje iniciraju rizične situacije i ponašanja. Stoga se ponašanja ispitanika u radu ispituju u kontekstu interakcije različitih činitelja. Pritom se polazi od teorije ekološkog modela koja sagledava čimbenike neprihvatljiva ponašanja i omogućava empirijski pristup i istraživanja, a temelji se na nekoliko slojeva koji uključuju velik broj relevantnih zaštitnih i rizičnih čimbenika problema u ponašanju kao što su pojedinac, obitelj, škola, vršnjaci, zajednica, slobodno vrijeme, mediji, kultura, običaji, vrijednosti.

3.2. Hipoteze

Iz cilja istraživanja oblikovane su sljedeće hipoteze:

- H1, očekuju se značajne razlike u razinama ekosustava s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika.
- H2, očekuju se značajne razlike u problemima u ponašanju s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika.
- H3, očekuje se da postoji značajna povezanost između problema u ponašanju i kvalitete obiteljskih odnosa.
- H4, očekuje se da postoji značajna povezanost između problema u ponašanju i kvalitete provođenja slobodnog vremena.
- H5, očekuje se da postoji značajna povezanost između problema anksioznosti i ovisnosti.
- H6, očekuje se da su kvaliteta obiteljskih odnosa, slobodnog vremena i sklonosti delinkvenciji prediktori problema u ponašanju ispitanika.

3.3. Ispitanici

U provedenom istraživanju korišten je stratificirani uzorak od 455 ispitanika. Ispitanici u istraživanju bili su adolescenti razvrstani u dvije skupine ispitanika, sukladno instituciji/ustanovi koju ispitanici pohađaju ili u kojoj borave. Jedna skupina ispitanika pripada specifičnoj populaciji koju čine mladi s problemima u ponašanju, a koji su štíćenici u institucionalnom tretmanu na području Hrvatske. U toj je skupini sudjelovalo u istraživanju 129 ispitanika (28,4%) iz domova za odgoj djece i mladeži, centara za pružanje usluga u zajednici, odgojnih domova i odgojnih zavoda na području Republike Hrvatske: Dom za odgoj djece i mladeži Karlovac, Dom za odgoj djece i mladeži Osijek, Dom za odgoj djece i mladeži Pula, Dom za odgoj djece i mladeži Rijeka, Centar za pružanje usluga u zajednici Split, Centar za pružanje usluga u zajednici Zadar, Odgojni dom Ivanec, Odgojni dom Mali Lošinj, Odgojni zavod u Požegi i Odgojni zavod u Turopolju. Druga skupina ispitanika pripada općoj populaciji koju čine srednjoškolci na području Republike Hrvatske. U toj je skupini sudjelovalo u istraživanju 326 ispitanika (71,6%) iz srednjih škola na području Međimurske, Varaždinske, Zagrebačke, Virovitičko-podravske, Osječko-baranjske i Šibensko-kninske županije.

Od ukupnog broja ispitanika (N=455) u istraživanju je sudjelovalo 213 muških ispitanika (46,8%) i 237 ženskih ispitanika (52,1%), te se 5 ispitanika izjasnilo kao ne-binarni (1,1%).

Dob ispitanika bila je u rasponu od 14 do 21 godine, s prosjekom od 16,39 godina (SD=1,27). Opći školski uspjeh kod 139 ispitanika je izvrstan (30,5%), kod 151 ispitanika vrlo dobar (33,2%), kod 117 ispitanika dobar (25,7%), kod 34 ispitanika dovoljan (7,5%), a kod 14 ispitanika nedovoljan (3,1%).

Prema mjestu odrastanja ispitanika njih 255 (56%) živi u gradu/predgrađu, a 200 ispitanika (44%) živi u selu/naselju.

280 ispitanika (61,5%) odrastalo je u potpunoj obiteljskoj strukturi, a 175 ispitanika (38,5%) odrastalo je u nepotpunoj obiteljskoj strukturi. U sklopu ovoga istraživanja potpuna obiteljska struktura podrazumijeva odrastanje uz najmanje oba biološka roditelja, a nepotpuna obiteljska struktura podrazumijeva odrastanje uz najmanje jednog biološkog roditelja ili odrastanje bez prisustva bioloških roditelja.

Kod 272 ispitanika (59,8%) majka ima nižu naobrazbu, a kod 145 ispitanika (31,9%) majka ima višu naobrazbu, dok 38 ispitanika (8,4%) ne zna razinu naobrazbe za majku. Kod 279 ispitanika (61,3%) otac ima nižu naobrazbu, a kod 124 ispitanika (27,3%) otac ima višu naobrazbu, dok 52 ispitanika (11,4%) ne zna razinu naobrazbe za oca.

3.4. Instrument

Iz teorijskih polazišta ovoga rada konstruiran je instrument za potrebe provođenja istraživanja. Instrument sadržajno proizlazi iz dvije dimenzije rada: Bronfenbrennerov ekosustav – rizični i zaštitni čimbenici u odgoju i socijalizaciji djece i mladih, te fenomenologija problema u ponašanju djece i mladih – internalizirani i eksternalizirani oblici problema u ponašanju. Prema tomu, uz sociodemografske varijable, instrument se sastoji od tri dijela i ukupno sadrži 119 čestica.

Prvi dio upitnika obuhvaća individualne karakteristike pojedinca, a sadrži sociodemografska pitanja: 1) *Ustanova/institucija koju pohađaš ili u kojoj boraviš: a) osnovna škola, b) srednja škola, c) dom za odgoj djece i mladeži, d) odgojni dom, e) odgojni zavod;* 2) *Dob: a) 14, b) 15, c) 16, d) 17, e) 18, f) drugo;* 3) *Spol/rod: a) muško, b) žensko, c) ne-binarno (niti muško niti žensko), d) transrodno, e) nešto drugo;* 4) *Mjesto odrastanja: a) selo/naselje, b) predgrađe, c) grad ;* 5) *Najviše završeno školovanje majke: a) nezavršena osnovna škola, b) osnovna škola, c) srednja škola, d) viša škola, e) visoka škola, f) magisterij/doktorat (mr.sc./dr.sc.), g) ne znam;* 6) *Najviše završeno školovanje oca: a) nezavršena osnovna škola, b) osnovna škola, c) srednja škola, d) viša škola, e) visoka škola, f) magisterij/doktorat (mr.sc./dr.sc.), g) ne znam;;* 7) *Živim s: a) oba roditelja, b) jednim roditeljem, c) udomiteljima/skrbnicima, d) nešto drugo).*

Drugi dio upitnika uključuje rizične i zaštitne čimbenike u odgoju i socijalizaciji ispitanika na pet razina ekosustava. Sadrži niz tvrdnji za koje je potrebno označiti broj na Likertovoj skali od 1 do 5, a koji predstavlja kako se ispitanici osjećaju za pojedinu pojavu, ponašanje, odnos ili situaciju (*1 – u potpunosti se ne slažem, 2 – ne slažem se, 3 – niti se slažem niti se ne slažem, 4 – slažem se, 5 – u potpunosti se slažem*). Tvrdnje su raspoređene u pet razina prema Bronfenbrennerovoj teoriji ekološkog modela: mikrosustav, mezosustav, egzosustav, makrosustav, kronosustav. Svaka razina uključuje neke od važnijih područja rizika/zaštite kao što su obitelj, škola, vršnjaci, odnosi obitelj-škola-vršnjaci, lokalna zajednica, slobodno vrijeme i mediji, vrijednosti i društvo, promjene kroz vrijeme. Razina mikrosustava obuhvaća 19 tvrdnji iz područja rizika/zaštite kao što su obitelj, škola i vršnjaci:

8) Obitelj mi je uvijek podrška.; 9) Svađam se s roditeljima.; 10) Volim svoju obitelj.; 11) Moji roditelji mi ne vjeruju.; 12) Blizak/bliska sam sa svojim roditeljima.; 13) U obitelji puno razgovaraju sa mnom.; 14) Moji roditelji ne pokazuju osjećaje za mene.; 15) Roditelji brinu o mom zdravlju.; 16) Roditelji mi ne postavljaju jasna pravila i granice.; 17) Volim školu.; 18)

Zadovoljan/na sam svojom školom.; 19) Odlazim rado u školu.; 20) Nemam dobre odnose s nastavnicima.; 21) Škola je važna u mom životu.; 22) Moji vršnjaci me prihvaćaju.; 23) Moji vršnjaci me ne vole.; 24) Često se svađam sa svojim vršnjacima/prijateljima.; 25) Osjećam da imam podršku svojih vršnjaka/prijatelja.; 26) Moji vršnjaci me zovu na druženje.

Razina mezosustava obuhvaća 5 tvrdnji iz područja odnosa između mikrosustava, tj. obitelji, škole i vršnjaka: *27) Moji roditelji poznaju moje prijatelje.; 28) Moji roditelji vole kad provodim vrijeme sa svojim vršnjacima.; 29) Moji roditelji smatraju da je škola važna u mom životu.; 30) Moji roditelji odlaze redovito na roditeljske sastanke.; 31) U obitelji se često svađamo.*

Razina egzosustava obuhvaća 9 tvrdnji iz područja odnosa pojedinca sa širom lokalnom zajednicom i medijima, tj. odnos prema slobodnom vremenu: *32) Posjećujem kina, kazališta, muzeje i galerije.; 33) Idem u crkvu i na mise.; 34) Gledam televiziju.; 35) Sudjelujem na događajima u svojoj sredini (utakmice, festivali, koncerti...); 36) Odlazim u knjižnicu i posuđujem knjige.; 37) Igram računalne igre.; 38) Bavim se sportom.; 39) Aktivan/na sam na društvenim mrežama (Instagram, TikTok, Facebook, Snapchat...); 40) Provodim slobodno vrijeme u organiziranim aktivnostima.*

Razina makrosustava obuhvaća 9 tvrdnji iz područja socijalnih i kulturnih vrijednosti te društvenih normi i zakona: *41) Poštujem pravila i zakone te prihvaćam norme iz svoje zajednice.; 42) Slušam savjete starijih i iskusnijih.; 43) Volim obilježavati značajne dane, blagdane i praznike.; 44) Pratim stanje u državi.; 45) Imam osjećaje za druge ljude.; 46) Svojim ponašanjem doprinosim ljudskoj zajednici.; 47) Vjerujem u ljubav.; 48) Potrebe drugih ljudi me se ne tiču.; 49) Bavim se humanitarnim radom.*

Razina kronosustava obuhvaća 16 tvrdnji iz područja razvojnog konteksta, promjena kroz vrijeme: *50) Tehnologija je važna u mom životu (mobitel, internet, tablet...); 51) Kad odrastem želim biti u vezi s osobom istog spola.; 52) Obrazovanje mi nije važno.; 53) Želio/la bih promijeniti spol.; 54) Jednog dana želim stvoriti obitelj i imati djecu.; 55) Ne želim postati utjecajan/a.; 56) Planiram se dalje obrazovati.; 57) Želim biti bogat/a.; 58) Zabrinut/a sam oko globalnih klimatskih promjena.; 59) Želim biti slavan/a na društvenim mrežama.; 60) Vjerujem da se pošten rad isplati.; 61) Istražujem i učim kako postati influencer/influencerica.; 62) Izrađujem video-klipove za TikTok.; 63) Imam svoj kanal na YouTube-u.; 64) Imam svojeg avatara na nekoj društvenoj platformi.; 65) Zajednički s obitelji gledam televiziju.*

Treći dio upitnika uključuje fenomenologiju problema u ponašanju ispitanika. Sadrži niz tvrdnji za koje je potrebno označiti broj na Likertovoj skali od 1 do 5, a koji predstavlja učestalost

pojave određenog ponašanja, osjećaja ili situacije (1 – nikad, 2 – rijetko, 3 – povremeno, 4 – često, 5 – uvijek). Tvrđnje su raspoređene u dvije kategorije: internalizirani problemi u ponašanju i eksternalizirani problemi u ponašanju.

Prva kategorija obuhvaća pet područja internaliziranih problema u ponašanju: lijenost, socijalna izoliranost, anksioznost, depresivnost i neurotski uvjetovani internalizirani oblici problema u ponašanju. Ukupno je ponuđeno 25 tvrdnji, za svako područje po pet tvrdnji, a sukladno navedenim područjima formulirane su tvrdnje: 66) *Ako se dogodi neki problem, tražim uzrok problema.*; 67) *Svoje obaveze odgađam i ostavljam ih za kasnije.*; 68) *Izbjegavam rješavati svoje probleme.*; 69) *Tražim pomoć drugih za rješavanje svojih problema.*; 70) *Organiziran/a sam.*; 71) *Volim upoznavati nove ljude.*; 72) *U društvu se suzdržavam od razgovora.*; 73) *Zanimaju me drugi ljudi.*; 74) *Izbjegavam gledati ljude u oči.*; 75) *Povučen/a sam i sramežljiv/a.*; 76) *Svega se bojim.*; 77) *Uznemiren/a sam, nervozan/a sam.*; 78) *Neodlučan/na sam.*; 79) *Lako se zabrinem oko svega.*; 80) *Mislim da sve radim krivo i bojim se pogriješiti.*; 81) *Mislim da me nitko ne voli.*; 82) *Osjećam se sretno.*; 83) *Osjećam se manje vrijedno od ostalih.*; 84) *Osjećam se usamljeno i napušteno.*; 85) *Osjećam se zanemareno.*; 86) *Grickam nokte.*; 87) *Imam govornu manu (mucam) ili imam tikove (nenamjerne i nagle pokrete mišića).*; 88) *Imam problema sa spavanjem.*; 89) *Panično se bojim bakterija, svih bolesti.*; 90) *Imam problema s prehranom (previše/premalo jedem).*

Druga kategorija obuhvaća pet područja eksternaliziranih problema u ponašanju: nediscipliniranost, delinkventnost, agresivnost, ovisnost, hiperaktivnost. Ukupno je ponuđeno 28 tvrdnji. Za područja „nediscipliniranost“, „delinkventnost“ i „agresivnost“ ponuđeno je po pet tvrdnji. Za područje „ovisnost“ ponuđeno je 7 tvrdnji, a za područje „hiperaktivnost“ ponuđeno je 6 tvrdnji. Sukladno navedenim područjima formulirane su tvrdnje: 91) *Uvažavam mišljenje od ljudi koji su mi bliski.*; 92) *Kad mi odrasli dijele savjete reagiram naglo i eksplozivno.*; 93) *Zadaće/posao završavam do kraja.*; 94) *Razumijem posljedice svojeg ponašanja.*; 95) *Puštam da se stvari događaju same po sebi.*; 96) *Neopravdano izostajem s nastave.*; 97) *Volim uništavati stvari u svom okruženju.*; 98) *Volim lutati izvan doma i kasno dolaziti kući.*; 99) *S vršnjacima „upadam“ u probleme izvan kuće.*; 100) *U tajnosti radim nedozvoljene stvari bez znanja odraslih.*; 101) *Svađam se i vičem.*; 102) *Tučem se s drugima.*; 103) *Lako se uznemirim i imam napadaj ljutnje.*; 104) *Vrijedam i ponižavam druge oko sebe.*; 105) *Svađam se u komentarima na društvenim mrežama.*; 106) *Konzumiram alkohol.*; 107) *Ne posjećujem kladionice.*; 108) *Zanemarujem svoje obaveze zbog provođenja vremena na društvenim mrežama/online igrama.*; 109) *Konzumirao/la sam drogu (ecstasy-MDMA, hašiš,*

heroin, kokain, speed).; 110) *Pretjerano kupujem i nekontrolirano trošim novac.*; 111) *Udišem ljepilo ili osvježivače zraka.*; 112) *Pijem energetska pića.*; 113) *Teško se koncentriram.*; 114) *Nemiran/na sam i nestrpljiv/a.*; 115) *Nijedna aktivnost me ne zanima dugo.*; 116) *Imam potrebu za stalnim kretanjem dok sam kod kuće.*; 117) *Teško mi je biti tih/tiha.*; 118) *Moram stalno biti u nekom društvu.* Kao posljednja čestica u upitniku stavljeno je pitanje sociodemografske tipologije: 119) *Koji je tvoj zadnji školski uspjeh?* .

Prema tomu, prvi i drugi dio upitnika ispituje ispitanike prateći odrednice sustava Bronfenbrennerove teorije ekološkog modela: pojedinac, mikrosustav, mezosustav, egzozustav, makrosustav i kronosustav, i kategorije rizičnih/zaštitnih čimbenika u odgoju i socijalizaciji djece i mladih, a treći dio upitnika obuhvaća internalizirane i eksternalizirane probleme u ponašanju ispitanika. U trećem dijelu upitnika ispituju se ispitanici prateći fenomenologiju problema u ponašanju gdje su pritom problemi u ponašanju podijeljeni na internalizirane oblike problema u ponašanju kao što su lijenost, socijalna izoliranost, anksioznost, depresivnost, neurotski uvjetovani internalizirani oblici problema u ponašanju, te eksternalizirane oblike problema u ponašanju kao što su nediscipliniranost, delinkventnost, agresivnost, ovisnost i hiperaktivnost.

3.5. Postupak

Nakon konstruiranja instrumenta prvotno je u prosincu 2022. godine provedeno sondažno istraživanje, pilot analiza upitnika na uzorku od 60 ispitanika iz opće populacije adolescenata u dobi od 16 godina na području Varaždinske županije. Sondažno istraživanje provedeno je s ciljem provjere razumljivosti upitnika ispitanicima i provjere vremenskog okvira potrebnog za rješavanje upitnika. Nakon analize sondažnog istraživanja utvrđeno je da prosječno vrijeme za rješavanje upitnika iznosi 13 minuta i 30 sekundi, što odgovara planiranim propozicijama provedbe istraživanja, ali utvrđeno je da određene tvrdnje zahtijevaju stilsko-semantičko preoblikovanje. Sukladno tomu, osam je tvrdnji promijenjeno s ciljem boljeg razumijevanja tvrdnji: tvrdnja „4) Mjesto stanovanja.“ promijenjena je u 4) *Mjesto odrastanja.*; tvrdnja „34) Ne gledam televiziju.“ promijenjena je u 34) *Gledam televiziju.*; tvrdnja „45) Ne brinem se za druge ljude.“ promijenjena je u 45) *Imam osjećaje za druge ljude.*; tvrdnja „57) Ne želim biti bogat/a.“ promijenjena je u 57) *Želim biti bogat/a.*; tvrdnja „66) Tražim uzrok nekog problema.“ promijenjena je u 66) *Ako se dogodi neki problem, tražim uzrok problema.*; tvrdnja „72) U

društvu radije ne pričam.“ promijenjena je u 72) *U društvu se suzdržavam od razgovora.*; tvrdnja „109) Konzumiram drogu.“ promijenjena je u 109) *Konzumirao/la sam drogu (ecstasy-MDMA, hašiš, heroin, kokain, speed.*; tvrdnja „111) Snifam lijepilo ili osvježivače zraka.“ promijenjena je u 111) *Udišem lijepilo ili osvježivače zraka.*

Istraživanje se temelji na kvantitativnoj paradigmi, a obuhvaća razvojno istraživanje. Podatci su prikupljeni metodom anonimnog anketiranja primjenom strukturiranog, unaprijed testiranog, pismenog anketnog upitnika tijekom veljače, ožujka, travnja i svibnja 2023. godine. Istraživanje je provedeno uz prethodnu suglasnost Etičkog povjerenstva Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Osijeku, uz suglasnost Ministarstva znanosti i obrazovanja te Agencije za odgoj i obrazovanje, uz suglasnost Ministarstva pravosuđa i uprave, uz suglasnost Hrvatskog zavoda za socijalni rad, uz suglasnost ravnatelja srednjoškolskih ustanova, domova za odgoj djece i mladeži, odgojnih domova i centara za pružanje usluga u zajednici. Istraživanje je provedeno primjenom anketnog upitnika konstruiranog za potrebe istraživanja, a provedeno je u kontroliranim i prethodno dogovorenim uvjetima uz prisustvo ispitivača. Ispitanicima je dan upitnik kojeg su popunjavali anonimno, a vrijeme trajanja ispitivanja u prosjeku je bilo 14 minuta. Svi sudionici u istraživanju dobrovoljno su pristupili ispitivanju i mogli su u bilo kojem trenutku odustati od ispitivanja. Istraživanje je provedeno u domu za odgoj djece i mladeži u Karlovcu, u domu za odgoj djece i mladeži u Osijeku, u domu za odgoj djece i mladeži u Puli, u domu za odgoj djece i mladeži u Rijeci, u centru za pružanje usluga u zajednici u Splitu, u centru za pružanje usluga u zajednici u Zadru, u odgojnom domu u Ivancu, u odgojnom domu u Malom Lošinj, u odgojnom zavodu u Požegi, u odgojnom zavodu u Turopolju te u 9 srednjih škola na području Međimurske, Varaždinske, Zagrebačke, Virovitičko-podravske, Osječko-baranjske i Šibensko-kninske županije.

Prilikom izrade disertacije pojavili su se određeni izazovi koji su otežali uvjete provedbe istraživanja, poput izvanrednog globalnog stanja uzrokovanog pandemijom COVID-19 koje se pojavilo 2020. godine, a što je rezultiralo nemogućnošću provedbe istraživanja na terenu te zbog preporuka Svjetske zdravstvene organizacije bio je onemogućen ulazak u, za istraživanje, potrebne institucije kao što su odgojno-obrazovne institucije, domovi za odgoj djece i mladeži, centri za pružanje usluga u zajednici, odgojni domovi i odgojni zavodi. Po završetku globalnog izvanrednog stanja pojavili su se i izazovi birokratske tipologije od strane određenih tijela državne uprave u razdoblju ishoda suglasnosti za ulazak u potrebite institucije, dok su, u

suprotnosti, određena tijela i organizacije državne uprave iskazale izrazitu spremnost na suradnju i ažurnost.

Nakon provedenog istraživanja, prikupljeni podatci uneseni su i obrađeni su primjenom statističkog programa za računalnu obradu podataka (SPSS, verzija 26.0), postupcima deskriptivne i inferencijalne statistike (t-test za nezavisne uzorke, ANOVA, hijerarhijska regresijska analiza).

IV. REZULTATI

4.1. Deskriptivna analiza instrumenta

U deskriptivnoj analizi instrumenata prikazani su podaci o odgovorima ispitanika za svaku česticu upitnika prema kategoriziranim skalama, minimalni (Min) i maksimalni (Max) raspon odgovora, vrijednost aritmetičkih sredina (M), standardne devijacije (SD) te postotak (%) odgovora s višim slaganjem s tvrdnjama (vrijednosti 4 – *slažem se*, 5 – *u potpunosti se slažem*; 4 – *često*, 5 – *uvijek*) prema strukturi ispitane populacije (OP – opća populacija, SP – specifična populacija).

Rezultati kvalitete obiteljskih odnosa na *Skali mikrosustav – obitelj* pokazuju da je najviša vrijednost ostvarena na česticama *Roditelji brinu o mom zdravlju* (M=4,36) i *Volim svoju obitelj* (M=4,35), a najmanja na čestici *Svađam se s roditeljima* (M=2,91). Na svim česticama po pitanju kvalitete obiteljskih odnosa ispitanici iz opće populacije pokazuju kvalitetnije obiteljske odnose u odnosu na specifičnu populaciju ispitanika. Ostali podatci prikazani su u Tablici 3.

Tablica 3 Deskriptivna analiza *Skale mikrosustav – obitelj*

Čestica	N	Min	Max	M	SD	OP	SP
						%	%
Obitelj mi je uvijek podrška.	455	1	5	3,79	1,21	81,5	13,9
Svađam se s roditeljima.	455	1	5	3,09	1,20	26,0	62,7
Volim svoju obitelj.	455	1	5	4,35	1,06	92,3	53,4
Moji roditelji mi ne vjeruju.	455	1	5	2,23	1,40	15,3	50,0
Blizak/bliska sam sa svojim roditeljima.	455	1	5	3,64	1,30	76,3	5,4
Roditelji puno razgovaraju sa mnom.	455	1	5	3,48	1,26	70,8	19,3
Moji roditelji ne pokazuju osjećaje za mene.	455	1	5	1,95	1,27	5,2	34,1
Roditelji brinu o mom zdravlju.	455	1	5	4,36	1,11	94,1	51,9
Roditelji mi postavljaju jasna pravila i granice.	455	1	5	3,39	1,31	62,8	12,4

Rezultati kvalitete školskih odnosa na *Skali mikrosustav – škola* pokazuju da je najviša vrijednost ostvarena na čestici *Škola je važna u mom životu* (M=3,69), a najmanja na česticama *Nemam dobre odnose s nastavnicima* (M=2,18) i *Volim školu* (M=2,42). Na svim česticama po pitanju odnosa prema školi ispitanici iz opće populacije pokazuju bolji odnos prema školi u odnosu na specifičnu populaciju ispitanika, osim na čestici *Odlazim rado u školu* (SP=33,3%). Ostali podatci prikazani su u Tablici 4.

Tablica 4 Deskriptivna analiza Skale mikrosustav – škola

Čestica	N	Min	Max	M	SD	OP	SP
						%	%
Volim školu.	455	1	5	2,42	1,16	25,1	1,5
Zadovoljan/a sam svojom školom.	455	1	5	3,11	1,25	54,6	13,1
Odlazim rado u školu.	455	1	5	2,60	1,22	26,6	33,3
Nemam dobre odnose s nastavnicima.	455	1	5	2,18	1,25	8,2	34,8
Škola je važna u mom životu.	455	1	5	3,69	1,25	73,3	33,3

Rezultati kvalitete vršnjačkih odnosa na *Skali mikrosustav – vršnjaci* pokazuju da je najviša vrijednost ostvarena na čestici *Moji vršnjaci me prihvaćaju* (M=4,05), a najmanja na čestici *Moji vršnjaci me ne vole* (M=2,02). Na svim česticama po pitanju kvalitete vršnjačkih odnosa ispitanici iz opće populacije pokazuju bolje vršnjačke odnose u odnosu na specifičnu populaciju ispitanika. Ostali podatci prikazani su u Tablici 5.

Tablica 5 Deskriptivna analiza Skale mikrosustav – vršnjaci

Čestica	N	Min	Max	M	SD	OP	SP
						%	%
Moji vršnjaci me prihvaćaju.	455	1	5	4,05	1,18	80,3	63,5
Moji vršnjaci me ne vole.	455	1	5	2,02	1,17	6,4	25,5
Često se svađam sa svojim vršnjacima.	455	1	5	2,11	1,14	6,4	24,0
Osjećam da imam podršku svojih vršnjaka/prijatelja.	455	1	5	3,66	1,15	68,0	51,1
Moji vršnjaci me zovu na druženje.	455	1	5	3,94	1,19	75,4	62,7

Rezultati kvalitete odnosa unutar mikrosustava, tj. između šire obitelji, škole i vršnjaka na *Skali mezosustav – obitelj/škola/vršnjaci* pokazuju da je najviša vrijednost ostvarena na čestici *Moji roditelji smatraju da je škola važna u mom životu* (M=4,41), a najmanja na čestici *U obitelji se često svađamo* (M=2,73). Na svim česticama po pitanju odnosa unutar mikrosustava ispitanici iz opće populacije pokazuju bolje odnose unutar mikrosustava u odnosu na specifičnu populaciju ispitanika. Ostali podatci prikazani su u Tablici 6.

Tablica 6 Deskriptivna analiza *Skale mezosustav – obitelj/škola/vršnjaci*

Čestica	N	Min	Max	M	SD	OP	SP
						%	%
Moji roditelji poznaju moje prijatelje.	455	1	5	3,55	1,38	67,7	36,4
Moji roditelji vole kad provodim vrijeme sa svojim vršnjacima.	455	1	5	3,77	1,34	81,5	30,2
Moji roditelji smatraju da je škola važna u mom životu.	455	1	5	4,41	0,98	94,7	67,4
Moji roditelji odlaze redovito na roditeljske sastanke.	455	1	5	3,50	1,62	80,3	2,3
U obitelji se često svađamo.	455	1	5	2,73	1,30	13,8	62,0

Rezultati kvalitete odnosa sa širom lokalnom zajednicom, medijima i prema slobodnom vremenu, na *Skali egzosustav* pokazuju da je najviša vrijednost ostvarena na čestici *Aktivan/a sam na društvenim mrežama (Instagram, TikTok, Facebook, Snapchat...)* (M=4,28), a najmanja na čestici *Odlazim u knjižnicu i posuđujem knjige* (M=2,33). Na svim česticama po pitanju provođenja slobodnog vremena ispitanici iz opće populacije pokazuju kvalitetnije odnose sa širom lokalnom zajednicom, medijima i prema slobodnom vremenu u odnosu na specifičnu populaciju ispitanika. Ostali podatci prikazani su u Tablici 7.

Tablica 7 Deskriptivna analiza *Skale egzosustav*

Čestica	N	Min	Max	M	SD	OP	SP
						%	%
Posjećujem kina, kazališta, muzeje i galerije.	455	1	5	2,74	1,42	40,4	10,8
Idem u crkvu i na mise.	455	1	5	2,50	1,50	30,6	19,3
Gledam televiziju.	455	1	5	3,51	1,35	46,9	68,2
Sudjelujem na događajima u svojoj sredini (utakmice, festivali, koncerti...).	455	1	5	3,13	1,43	45,7	36,4
Odlazim u knjižnicu i posuđujem knjige.	455	1	5	2,33	1,40	30,9	3,8
Igram računalne igre.	455	1	5	3,12	1,63	36,8	62,7
Bavim se sportom.	455	1	5	2,64	1,54	39,8	13,7
Aktivan/a sam na društvenim mrežama (Instagram, TikTok, Facebook, Snapchat...)	455	1	5	4,28	1,09	79,4	86,8
Provodim slobodno vrijeme u organiziranim aktivnostima.	455	1	5	2,77	1,28	32,2	14,7

Rezultati kvalitete odnosa ispitanika prema društvenim normama i zakonima te socijalnim i kulturnim vrijednostima na *Skali makrosustav* pokazuju da je najviša vrijednost ostvarena na čestici *Imam osjećaje za druge ljude* (M=4,03), a najmanja na čestici *Bavim se humanitarnim radom* (M=2,24). Na svim česticama po pitanju odnosa ispitanika prema društvenim normama i zakonima te socijalnim i kulturnim vrijednostima ispitanici iz opće populacije pokazuju kvalitetnije odnose prema društvenim normama i zakonima te socijalnim i kulturnim vrijednostima u odnosu na specifičnu populaciju ispitanika, osim na česticama *Pratim stanje u državi* (SP=60,4%) i *Bavim se humanitarnim radom* (SP=17%). Prilikom interpretacije rezultata kod čestice *Bavim se humanitarnim radom* potrebno je uzeti u obzir da ispitanici iz institucionalnog tretmana često u svojim programima imaju predviđen društveno-koristan rad za zajednicu. Ostali podatci prikazani su u Tablici 8.

Tablica 8 Deskriptivna analiza *Skale makrosustav*

Čestica	N	Min	Max	M	SD	OP	SP
						%	%
Poštujem pravila i zakone te prihvaćam norme iz svoje zajednice.	455	1	5	3,34	1,47	75,4	6,2
Slušam savjete starijih i iskusnijih.	455	1	5	3,38	1,19	64,7	11,6
Volim obilježavati značajne dane, blagdane i praznike.	455	1	5	3,91	1,25	76,9	48,0
Pratim stanje u državi.	455	1	5	3,05	1,45	32,2	60,4
Imam osjećaje za druge ljude.	455	1	5	4,03	1,13	78,2	64,3
Svojim ponašanjem doprinosim ljudskoj zajednici.	455	1	5	3,05	1,32	54,6	0,0
Vjerujem u ljubav.	455	1	5	3,85	1,38	71,7	58,1
Potrebe drugih ljudi me se ne tiču.	455	1	5	3,39	2,61	17,1	28,6
Bavim se humanitarnim radom.	455	1	5	2,24	1,23	14,1	17,0

Rezultati kvalitete odnosa koji se tiču promjena kroz vrijeme u društveno-povijesno-razvojnom kontekstu kod ispitanika na *Skali kronosustav* pokazuju da je najviša vrijednost ostvarena na čestici *Želim biti bogat/a* (M=4,11) i *Tehnologija je važna u mom životu (mobitel, internet, tablet...)* (M=4,07), a najmanja na čestici *Želio/željela bih promijeniti spol* (M=1,14). Ostali podatci prikazani su u Tablici 9.

Tablica 9 Deskriptivna analiza *Skale kronosustav*

Čestica	N	Min	Max	M	SD	OP	SP
						%	%
Tehnologija je važna u mom životu (mobitel, internet, tablet...).	455	1	5	4,07	1,11	82,8	63,5
Kad odrastem želim biti u vezi s osobom istog spola.	455	1	5	1,46	1,07	6,1	10,8
Obrazovanje mi nije važno.	455	1	5	2,02	1,24	8,2	24,8
Želio/željela bih promijeniti spol.	455	1	5	1,14	0,57	2,1	0,0
Jednog dana želim stvoriti obitelj i imati djecu.	455	1	5	3,90	1,46	71,4	58,1
Ne želim postati utjecajan/na.	455	1	5	2,31	1,20	10,7	16,2
Planiram se dalje obrazovati.	455	1	5	3,96	1,40	83,7	31,7
Želim biti bogat/a.	455	1	5	4,11	1,19	78,2	59,6
Zabrinut/a sam oko globalnih klimatskih promjena.	455	1	5	2,91	1,31	40,1	19,3
Želim biti slavan na društvenim mrežama.	455	1	5	2,35	1,39	15,3	32,5
Vjerujem da se pošten rad isplati.	455	1	5	3,80	1,25	73,0	42,6
Istražujem i učim kako postati influencer.	455	1	5	1,85	1,26	5,8	27,1
Izrađujem videoklipove za tiktok.	455	1	5	1,86	1,40	8,5	38,7
Imam svoj kanal na YouTube mreži.	455	1	5	1,65	1,31	11,3	24,8
Imam svojeg avatara na nekoj društvenoj platformi.	455	1	5	2,83	1,65	42,0	36,4
Zajednički s obitelji gledam televiziju.	455	1	5	2,94	1,48	30,0	8,5

Rezultati pojavnosti internaliziranih oblika problema u ponašanju na *Skali internalizirani problemi u ponašanju – lijenost* pokazuju da je najviša vrijednost ostvarena na čestici *Svoje obaveze odgađam i ostavljam ih za kasnije* (M=3,51), a najmanja na čestici *Izbjegavam rješavati svoje probleme* (M=2,83). Na svim česticama po pitanju pojavnosti internaliziranih oblika ponašanja *lijenost* ispitanici iz opće populacije pokazuju manju pojavnost internaliziranih oblika ponašanja lijenosti u odnosu na specifičnu populaciju ispitanika. Ostali podatci prikazani su u Tablici 10.

Tablica 10 Deskriptivna analiza *Skale internalizirani problemi u ponašanju – lijenost*

Čestica	N	Min	Max	M	SD	OP	SP
						%	%
Ako se dogodi neki problem, tražim uzrok problema.	455	1	5	3,41	1,30	67,1	10,8
Svoje obaveze odgađam i ostavljam ih za kasnije.	455	1	5	3,51	1,12	44,4	65,1
Izbjegavam rješavati svoje probleme.	455	1	5	2,83	1,28	22,0	48,0
Tražim pomoć drugih za rješavanje svojih problema.	455	1	5	2,41	1,22	26,6	0,7
Organiziran/a sam.	455	1	5	3,10	1,25	46,9	20,1

Rezultati pojavnosti internaliziranih oblika problema u ponašanju na *Skali internalizirani problemi u ponašanju – socijalna izoliranost* pokazuju da je najviša vrijednost ostvarena na čestici *Volim upoznavati nove ljude* (M=3,68), a najmanja na čestici *Zanimaju me drugi ljudi* (M=3,33). Na svim česticama po pitanju pojavnosti internaliziranih oblika ponašanja *socijalna izoliranost* ispitanici iz opće populacije pokazuju manju pojavnost internaliziranih oblika ponašanja socijalne izoliranosti u odnosu na specifičnu populaciju ispitanika. Cjeloviti podatci prikazani su u Tablici 11.

Tablica 11 Deskriptivna analiza *Skale internalizirani problemi u ponašanju – socijalna izoliranost*

Čestica	N	Min	Max	M	SD	OP	SP
						%	%
Volim upoznavati nove ljude.	455	1	5	3,68	1,28	54,6	67,4
U društvu se suzdržavam od razgovora.	455	1	5	3,62	1,21	15,9	19,3
Zanimaju me drugi ljudi.	455	1	5	3,33	1,30	49,6	37,9
Izbjegavam gledati ljude u oči.	455	1	5	3,51	1,35	16,8	37,2
Povučen/a sam i sramežljiv/a.	455	1	5	3,48	1,33	21,1	37,2

Rezultati pojavnosti internaliziranih oblika problema u ponašanju na *Skali internalizirani problemi u ponašanju – anksioznost* pokazuju da je najviša vrijednost ostvarena na čestici *Lako se zabrinem oko svega* (M=3,27), a najmanja na čestici *Svega se bojim* (M=1,93).

Na svim česticama po pitanju pojavnosti internaliziranih oblika ponašanja za *anksioznost* ispitanici iz opće populacije pokazuju manju pojavnost internaliziranih oblika ponašanja plašljivosti i anksioznosti u odnosu na specifičnu populaciju ispitanika. Cjeloviti podatci prikazani su u Tablici 12.

Tablica 12 Deskriptivna analiza *Skale internalizirani problemi u ponašanju – anksioznost*

Čestica	N	Min	Max	M	SD	OP	SP
						%	%
Svega se bojim.	455	1	5	1,93	1,20	12,2	18,6
Uznemiren/a sam i nervozan/a.	455	1	5	3,05	1,41	27,6	72,8
Neodlučan/a sam.	455	1	5	3,27	1,36	33,1	79,8
Lako se zabrinem oko svega.	455	1	5	3,28	1,40	47,5	57,3
Mislim da sve radim krivo i bojim se pogriješiti.	455	1	5	2,97	1,36	31,9	47,2

Rezultati pojavnosti internaliziranih oblika problema u ponašanju na *Skali internalizirani problemi u ponašanju – depresivnost* pokazuju da je najviša vrijednost ostvarena na čestici *Osjećam se sretno* (M=3,27), a najmanja na čestici *Osjećam se zanemareno* (M=2,27). Na svim česticama po pitanju pojavnosti internaliziranih oblika ponašanja za *depresivnost* ispitanici iz opće populacije pokazuju manju pojavnost internaliziranih oblika ponašanja potištenosti i depresivnosti u odnosu na specifičnu populaciju ispitanika. Cjeloviti podatci prikazani su u Tablici 13.

Tablica 13 Deskriptivna analiza *Skale internalizirani problemi u ponašanju – depresivnost*

Čestica	N	Min	Max	M	SD	OP	SP
						%	%
Mislim da me nitko ne voli.	455	1	5	2,47	1,47	17,7	48,8
Osjećam se sretno.	455	1	5	3,27	1,25	60,1	13,1
Osjećam se manje vrijedno od ostalih.	455	1	5	2,38	1,42	18,0	37,2
Osjećam se usamljeno i napušteno.	455	1	5	2,50	1,45	16,8	57,3
Osjećam se zanemareno.	455	1	5	2,27	1,36	10,7	41,8

Rezultati pojavnosti internaliziranih oblika problema u ponašanju na *Skali internalizirani problemi u ponašanju – neurotski uvjetovani oblici problema* pokazuju da je najviša vrijednost ostvarena na česticama *Imam problema s prehranom (previše/premalo jedem)* (M=2,67) i *Imam problema sa spavanjem* (M=2,62), a najmanja na čestici *Panično se bojim bakterija, svih bolesti* (M=1,13). Na svim česticama po pitanju pojavnosti internaliziranih oblika ponašanja za *neurotski uvjetovani oblici problema u ponašanju* ispitanici iz opće populacije pokazuju manju pojavnost neurotski uvjetovanih oblika problema u ponašanju u odnosu na specifičnu populaciju ispitanika. Cjeloviti podatci prikazani su u Tablici 14.

Tablica 14 Deskriptivna analiza *Skale internalizirani problemi u ponašanju – neurotski uvjetovani oblici problema*

Čestica	N	Min	Max	M	SD	OP	SP
						%	%
Grickam nokte.	455	1	5	2,23	1,56	17,1	46,5
Imam govornu manu ili imam tikove.	455	1	5	1,71	1,21	8,2	23,2
Imam problema sa spavanjem.	455	1	5	2,62	1,44	22,6	47,2
Panično se bojim bakterija, svih bolesti.	455	1	5	1,70	1,13	6,1	18,6
Imam problema s prehranom (previše/premalo jedem).	455	1	5	2,67	1,55	25,7	49,6

Rezultati pojavnosti eksternaliziranih oblika problema u ponašanju na *Skali eksternalizirani problemi u ponašanju – nediscipliniranost* pokazuju da je najviša vrijednost ostvarena na čestici *Razumijem posljedice svojeg ponašanja* (M=3,84), a najmanja na čestici *Kad mi odrasli dijele savjete reagiram naglo i eksplozivno* (M=2,67). Na svim česticama po pitanju pojavnosti eksternaliziranih oblika ponašanja za *nediscipliniranost* ispitanici iz opće populacije pokazuju manju pojavnost nediscipliniranosti u ponašanju u odnosu na specifičnu populaciju ispitanika. Cjeloviti podatci prikazani su u Tablici 15.

Tablica 15 Deskriptivna analiza *Skale eksternalizirani problemi u ponašanju – nediscipliniranost*

Čestica	N	Min	Max	M	SD	OP	SP
						%	%
Uvažavam mišljenje od ljudi koji su mi bliski.	455	1	5	3,45	1,26	70,8	13,1
Kad mi odrasli dijele savjete reagiram naglo i eksplozivno.	455	1	5	2,67	1,25	14,7	49,6
Zadaće/posao završavam do kraja.	455	1	5	3,43	1,28	57,6	27,9
Razumijem posljedice svojeg ponašanja.	455	1	5	3,84	1,18	77,3	42,6
Puštam da sve stvari događaju same po sebi.	455	1	5	3,33	1,22	36,5	59,6

Rezultati pojavnosti eksternaliziranih oblika problema u ponašanju na *Skali eksternalizirani problemi u ponašanju – delinkventnost* pokazuju da je najviša vrijednost ostvarena na čestici *U tajnosti radim nedozvoljene stvari bez znanja odraslih* (M=2,58), a najmanja na čestici *Volim uništavati stvari u svom okruženju* (M=1,80). Na svim česticama po pitanju pojavnosti eksternaliziranih oblika ponašanja za *delinkventnost* ispitanici iz opće populacije pokazuju manju pojavnost delinkventnosti u ponašanju u odnosu na specifičnu populaciju ispitanika. Cjeloviti podatci prikazani su u Tablici 16.

Tablica 16 Deskriptivna analiza *Skale eksternalizirani problemi u ponašanju – delinkventnost*

Čestica	N	Min	Max	M	SD	OP	SP
						%	%
Neopravdano izostajem s nastave.	455	1	5	2,19	1,45	7,3	63,5
Volim uništavati stvari u svom okruženju.	455	1	5	1,80	1,23	7,9	26,3
Volim lutati izvan doma i kasno dolaziti kući.	455	1	5	2,52	1,49	20,5	53,4
S vršnjacima upadam u probleme izvan doma.	455	1	5	2,33	1,63	6,7	86,8
U tajnosti radim nedozvoljene stvari bez znanja odraslih.	455	1	5	2,58	1,59	14,7	74,4

Rezultati pojavnosti eksternaliziranih oblika problema u ponašanju na *Skali eksternalizirani problemi u ponašanju – agresivnost* pokazuju da je najviša vrijednost ostvarena na čestici *Lako se uznemirim i imam napadaj ljutnje* ($M=2,93$), a najmanja na čestici *Svađam se u komentarima na društvenim mrežama* ($M=1,68$). Na svim česticama po pitanju pojavnosti eksternaliziranih oblika ponašanja za *agresivnost* ispitanici iz opće populacije pokazuju manju pojavnost agresivnosti u ponašanju u odnosu na specifičnu populaciju ispitanika. Cjeloviti podatci prikazani su u Tablici 17.

Tablica 17 Deskriptivna analiza *Skale eksternalizirani problemi u ponašanju – agresivnost*

Čestica	N	Min	Max	M	SD	OP	SP
						%	%
Svađam se i vičem.	455	1	5	2,67	1,39	17,7	58,9
Tučem se s drugima.	455	1	5	1,89	1,37	7,0	43,4
Lako se uznemirim i imam napadaj ljutnje.	455	1	5	2,93	1,54	24,2	79,8
Vrijeđam i ponižavam druge oko sebe.	455	1	5	2,23	1,29	9,2	39,5
Svađam se u komentarima na društvenim mrežama.	455	1	5	1,68	1,21	7,6	22,4

Rezultati pojavnosti eksternaliziranih oblika problema u ponašanju na *Skali eksternalizirani problemi u ponašanju – ovisnost* pokazuju da je najviša vrijednost ostvarena na čestici *Ne posjećujem kladionice* (M=3,33), a najmanja na čestici *Udišem ljepilo ili osvježivače zraka* (M=1,61). Na svim česticama po pitanju pojavnosti eksternaliziranih oblika ponašanja za *ovisnost* ispitanici iz opće populacije pokazuju manju pojavnost ovisnosti u ponašanju u odnosu na specifičnu populaciju ispitanika. Cjeloviti podatci prikazani su u Tablici 18.

Tablica 18 Deskriptivna analiza *Skale eksternalizirani problemi u ponašanju – ovisnost*

Čestica	N	Min	Max	M	SD	OP	SP
						%	%
Konзумiram alkohol.	455	1	5	2,98	1,47	28,8	62,0
Ne posjećujem kladionice.	455	1	5	3,33	1,79	56,7	41,8
Zanemarujem svoje obaveze zbog provođenja vremena na društvenim mrežama/online igrama.	455	1	5	2,70	1,34	24,8	35,6
Konзумirao sam drogu (ectasy-MDMA, hašiš, heroin, kokain, speed).	455	1	5	1,96	1,46	4,6	58,1
Pretjerano kupujem i nekontrolirano trošim novac.	455	1	5	2,67	1,42	22,0	45,7
Udišem ljepilo ili osvježivače zraka.	455	1	5	1,61	1,23	6,4	27,9
Pijem energetska pića.	455	1	5	2,65	1,55	17,7	72,8

Rezultati pojavnosti eksternaliziranih oblika problema u ponašanju na *Skali eksternalizirani problemi u ponašanju – hiperaktivnost* pokazuju da je najviša vrijednost ostvarena na čestici *Nemiran/a sam i nestrpljiv/a* (M=3,28), a najmanja na čestici *Teško mi je biti tih/tiha* (M=2,54). Na svim česticama po pitanju pojavnosti eksternaliziranih oblika ponašanja za *hiperaktivnost* ispitanici iz opće populacije pokazuju manju pojavnost hiperaktivnosti u ponašanju u odnosu na specifičnu populaciju ispitanika. Cjeloviti podatci prikazani su u Tablici 19.

Tablica 19 Deskriptivna analiza *Skale eksternalizirani problemi u ponašanju – hiperaktivnost*

Čestica	N	Min	Max	M	SD	OP %	SP %
Teško se koncentriram.	455	1	5	3,12	1,36	33,1	55,0
Nemiran/a sam i nestrpljiv/a.	455	1	5	3,28	1,35	29,7	85,2
Nijedna aktivnost me ne zanima dugo.	455	1	5	2,71	1,36	17,7	55,0
Imam potrebu za stalnim kretanjem dok sam kod kuće.	455	1	5	2,94	1,42	27,9	58,1
Teško mi je biti tih/tiha.	455	1	5	2,54	1,41	19,9	44,9
Moram stalno biti u nekom društvu.	455	1	5	2,73	1,36	25,7	46,5

4.2. Kvaliteta ekosustava s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika

Kako bi se ispitale razlike u razinama ekosustava kod ispitanika s obzirom na njihova sociodemografska obilježja primijenjen je t-test za nezavisne uzorke te jednosmjerna analiza varijance (ANOVA).

Razlike su ispitivane na skali *Mikrosustav*, *Mezosustav*, *Egzosustav*, *Makrosustav* i *Kronosustav*. Tvrdnje *Obitelj mi je uvijek podrška*, *Svađam se s roditeljima (rekodirano)*, *Volim svoju obitelj*, *Moji roditelji mi ne vjeruju (rekodirano)*, *Blizak/bliska sam sa svojim roditeljima*, *U obitelji puno razgovaraju sa mnom*, *Moji roditelji ne pokazuju osjećaje za mene (rekodirano)*, *Roditelji brinu o mom zdravlju*, *Roditelji mi postavljaju jasna pravila i granice* zbrojene su i pridružene u skalu *Mikrosustav – obitelj*.

Tvrdnje *Volim školu*, *Zadovoljan/na sam svojom školom*, *Odlazim rado u školu*, *Nemam dobre odnose s nastavnicima (rekodirano)*, *Škola je važna u mom životu* zbrojene su i pridružene u skalu *Mikrosustav – škola*.

Tvrdnje *Moji vršnjaci me prihvaćaju*, *Moji vršnjaci me ne vole (rekodirano)*, *Često se svađam sa svojim vršnjacima/prijateljima (rekodirano)*, *Osjećam da imam podršku svojih vršnjaka/prijatelja*, *Moji vršnjaci me zovu na druženje* zbrojene su i pridružene u skalu *Mikrosustav – vršnjaci*.

Tvrdnje *Moji roditelji poznaju moje prijatelje*, *Moji roditelji vole kad provodim vrijeme sa svojim vršnjacima*, *Moji roditelji smatraju da je škola važna u mom životu*, *Moji roditelji odlaze redovito na roditeljske sastanke*, *U obitelji se često svađamo (rekodirano)* zbrojene su i pridružene u skalu *Mezosustav*.

Tvrdnje *Posjećujem kina, kazališta, muzeje i galerije*, *Idem u crkvu i na mise*, *Gledam televiziju*, *Sudjelujem na događajima u svojoj sredini (utakmice, festivali, koncerti...)*, *Odlazim u knjižnicu i posuđujem knjige*, *Igram računalne igre*, *Bavim se sportom*, *Aktivan/na sam na društvenim mrežama (Instagram, TikTok, Facebook, Snapchat...)*, *Provodim slobodno vrijeme u organiziranim aktivnostima* zbrojene su i svrstane u skalu *Egzosustav*.

Tvrdnje *Poštujem pravila i zakone te prihvaćam norme iz svoje zajednice*, *Slušam savjete starijih i iskusnijih*, *Volim obilježavati značajne dane, blagdane i praznike*, *Pratim stanje u državi*, *Imam osjećaje za druge ljude*, *Svojim ponašanjem doprinosim ljudskoj zajednici*, *Vjerujem u ljubav*, *Potrebe drugih ljudi me se ne tiču (rekodirano)*, *Bavim se humanitarnim radom* zbrojene su i svrstane u skalu *Makrosustav*.

Tvrđnje *Tehnologija je važna u mom životu, Kad odrastem želim biti u vezi s osobom istog spola, Obrazovanje mi nije važno (rekodirano), Želio/la bih promijeniti spol (rekodirano), Jednog dana želim stvoriti obitelj i imati djecu, Ne želim postati utjecajan/a (rekodirano), Planiram se dalje obrazovati, Želim biti bogat/a, Zabrinut/a sam oko globalnih klimatskih promjena, Želim biti slavan/a na društvenim mrežama, Vjerujem da se pošten rad isplati, Istražujem i učim kako postati influencer/influencerica, Izrađujem video-klipove za TikTok, Imam svoj kanal na YouTube-u, Imam svojeg avatara na nekoj društvenoj platformi, Zajednički s obitelji gledam televiziju* zbrojene su i svrstane u skalu *Kronosustav*.

Radi provedbe t-testa za nezavisne uzorke, varijabla *struktura populacije* je rekodirana i podijeljena u dvije kategorije. Prva kategorija ostala je nepromijenjena (srednja škola) – opća populacija, dok su preostale kategorije (dom za odgoj djece i mladeži, odgojni dom, odgojni zavod) oblikovane u kompozitnu kategoriju – specifična populacija. Provedenim t-testom za nezavisne uzorke utvrđene su značajne razlike na svim promatranim skalama s obzirom na strukturu populacije ($p < ,001$). Na svih pet razina ekosustava ispitanici iz opće populacije ostvarili su značajno bolje rezultate od ispitanika iz specifične populacije u kontekstu kvalitete ekosustava ispitanika (Tablica 20).

Tablica 20 Razlike u razinama ekosustava s obzirom na strukturu populacije

Razina ekosustava	Populacija	N	M	SD	t
Mikrosustav - obitelj	opća	326	37,19	5,55	20,76***
	specifična	129	24,02	7,28	
Mikrosustav - škola	opća	326	16,83	4,21	9,39***
	specifična	129	12,64	4,50	
Mikrosustav - vršnjaci	opća	326	20,29	3,47	6,49***
	specifična	129	17,53	5,35	
Mezosustav	opća	326	20,78	2,94	25,18***
	specifična	129	12,74	3,34	
Egzosustav	opća	326	28,02	5,60	6,13***
	specifična	129	24,45	5,56	
Makrosustav	opća	326	32,28	5,61	12,40***
	specifična	129	25,11	5,42	
Kronosustav	opća	326	51,48	5,70	6,53***
	specifična	129	47,02	8,34	

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

U Tablici 21 prikazani su rezultati t-testa za nezavisne uzorke s obzirom na spol ispitanika, kojim na većini skala nisu utvrđene značajne spolne razlike prema komponentama svih razina ekosustava. Samo je na skali *Makrosustav* utvrđena značajna razlika s obzirom na spol ($p < ,05$) gdje su ženske ispitanice ($M=30,96$) ostvarile više rezultate u odnosu na muškarce ($M=29,56$), odnosno, ženske ispitanice više od muških ispitanika poštuju društvene norme i zakone te veću vrijednost pridaju socijalnim i kulturnim vrijednostima od muških ispitanika.

Tablica 21 Razlike u razinama ekosustava s obzirom na spol ispitanika

Razina ekosustava	Spol ispitanika	N	M	SD	t
Mikrosustav - obitelj	muški	213	33,49	7,80	,13
	ženski	237	33,39	9,17	
Mikrosustav - škola	muški	213	15,33	4,48	1,39
	ženski	237	15,95	4,88	
Mikrosustav - vršnjaci	muški	213	19,47	4,01	,18
	ženski	237	19,54	4,52	
Mezosustav	muški	213	18,35	4,29	,64
	ženski	237	18,64	5,14	
Egzosustav	muški	213	27,56	5,53	1,87
	ženski	237	26,53	6,07	
Makrosustav	muški	213	29,56	6,10	2,32*
	ženski	237	30,96	6,64	
Kronosustav	muški	213	50,21	6,72	,02
	ženski	237	50,19	7,04	

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

Radi provedbe t-testa za nezavisne uzorke, varijabla *dob* je rekodirana i podijeljena u dvije kategorije. Prvu kategoriju čine mlađi ispitanici (u dobi od 14 do 16 godina), a drugu kategoriju čine stariji ispitanici (u dobi od 17 do 21 godine). U Tablici 22 prikazani su rezultati t-testa za nezavisne uzorke s obzirom na dob ispitanika, kojim su na tri skale utvrđene značajne dobne razlike u kontekstu kvalitete ekosustava. Razlike s obzirom na dob utvrđene su na skali *Mikrosustav – škola* ($p < ,001$), na skali *Egzosustav* ($p < ,05$) i na skali *Kronosustav* ($p < ,01$). Na razini *mikrosustav – škola* mlađi ispitanici ($M=16,35$) ostvarili su značajno bolje rezultate od starijih ispitanika ($M=14,71$), što upućuje na to da su mlađi ispitanici zadovoljniji školom nego stariji ispitanici. Na razini *egzosustav* mlađi ispitanici ($M=27,54$) ostvarili su značajno bolje rezultate od starijih ispitanika ($M=26,29$), što upućuje na to da mlađi ispitanici ostvaruju kvalitetniji odnos sa širom lokalnom zajednicom, medijima i socijalnim institucijama od starijih ispitanika. Na razini *kronosustav* mlađi ispitanici ($M=50,99$) ostvarili su značajno bolje rezultate od starijih ispitanika ($M=49,19$), što upućuje na to da društvene promjene koje se događaju kroz vrijeme više dolaze do izražaja kod starijih ispitanika nego kod mlađih ispitanika. Na ostalim razinama ekosustava nisu utvrđene značajne razlike s obzirom na dob ispitanika (Tablica 22).

Tablica 22 Razlike u razinama ekosustava s obzirom na dob ispitanika

Razina ekosustava	Dob ispitanika	N	M	SD	t
Mikrosustav - obitelj	mlađi	259	33,41	8,34	,12
	stariji	196	33,51	8,74	
Mikrosustav - škola	mlađi	259	16,35	4,48	3,72***
	stariji	196	14,71	4,80	
Mikrosustav - vršnjaci	mlađi	259	19,57	4,03	,36
	stariji	196	19,42	4,58	
Mezosustav	mlađi	259	18,49	4,72	,06
	stariji	196	18,52	4,78	
Egzosustav	mlađi	259	27,54	5,41	2,28*
	stariji	196	26,29	6,23	
Makrosustav	mlađi	259	30,37	6,07	,45
	stariji	196	30,09	6,87	
Kronosustav	mlađi	259	50,99	6,71	2,20**
	stariji	196	49,19	6,91	

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

Radi provedbe t-testa za nezavisne uzorke, varijabla *struktura obitelji* je rekodirana i podijeljena u dvije kategorije. Prva kategorija ostala je nepromijenjena (živim s oba roditelja) i podrazumijeva zajednički život s oba biološka roditelja – potpunu obiteljsku strukturu, dok su preostale kategorije (živim s jednim roditeljem, živim s udomiteljima/skrbnicima, nešto drugo) oblikovane u kompozitnu kategoriju koja podrazumijeva život s jednim biološkim roditeljem ili život bez bioloških roditelja – nepotpunu obiteljsku strukturu. U Tablici 23 prikazani su rezultati t-testa za nezavisne uzorke s obzirom na obiteljsku strukturu ispitanika, kojim su utvrđene značajne razlike prema komponentama svih razina ekosustava s obzirom na strukturu obitelji ($p < ,01$ i $p < ,001$). Na svih pet razina ekosustava ispitanici s potpunom obiteljskom strukturom ostvarili su značajno bolje rezultate od ispitanika s nepotpunom obiteljskom strukturom u kontekstu kvalitete ekosustava.

Tablica 23 Razlike u razinama ekosustava s obzirom na strukturu obitelji

Razina ekosustava	Struktura obitelji	N	M	SD	t
Mikrosustav - obitelj	potpuna	280	36,53	6,64	10,95***
	nepotpuna	175	28,53	8,86	
Mikrosustav - škola	potpuna	280	16,52	4,39	5,20***
	nepotpuna	175	14,23	4,82	
Mikrosustav - vršnjaci	potpuna	280	19,93	3,92	2,65**
	nepotpuna	175	18,84	4,72	
Mezosustav	potpuna	280	20,38	3,49	12,37***
	nepotpuna	175	15,49	4,93	
Egzosustav	potpuna	280	28,15	5,71	5,46***
	nepotpuna	175	25,18	5,51	
Makrosustav	potpuna	280	31,79	5,96	6,78***
	nepotpuna	175	27,78	6,38	
Kronosustav	potpuna	280	51,17	6,22	3,80***
	nepotpuna	175	48,69	7,51	

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

U Tablici 24 prikazani su rezultati t-testa za nezavisne uzorke s obzirom na mjesto odrastanja ispitanika, kojim nisu utvrđene značajne razlike u kvaliteti ekosustava s obzirom na mjesto odrastanja ispitanika ($p > .05$).

Tablica 24 Razlike u razinama ekosustava s obzirom na mjesto odrastanja

Razina ekosustava	Mjesto odrastanja	N	M	SD	t
Mikrosustav - obitelj	selo/naselje	200	33,26	8,31	,43
	predgrađe/grad	255	33,61	8,66	
Mikrosustav - škola	selo/naselje	200	15,31	4,78	1,34
	predgrađe/grad	255	15,91	4,60	
Mikrosustav - vršnjaci	selo/naselje	200	19,16	4,54	1,56
	predgrađe/grad	255	19,78	4,03	
Mezosustav	selo/naselje	200	18,34	4,63	,65
	predgrađe/grad	255	18,63	4,83	
Egzosustav	selo/naselje	200	27,09	5,82	,26
	predgrađe/grad	255	26,94	5,80	
Makrosustav	selo/naselje	200	30,08	6,19	,49
	predgrađe/grad	255	30,38	6,61	
Kronosustav	selo/naselje	200	50,38	6,77	,44
	predgrađe/grad	255	50,09	6,92	

Radi provedbe jednosmjerne analize varijance, varijabla *razina naobrazbe majke* je rekodirana te su dobivene tri kategorije: nezavršena i završena osnovna škola; završena srednja škola; završena viša, visoka škola ili magisterij te doktorat. U dobivenim kategorijama zadovoljen je kriterij o minimalnom, barem 30, broju ispitanika u svakoj kategoriji. Provedenom jednosmjernom analizom varijance utvrđene su značajne razlike na svim razinama ekosustava s obzirom na razinu naobrazbe majke ($p < ,001$), pri čemu rezultati analize upućuju na to da što je razina naobrazbe majke viša, to se kod ispitanika očituje bolja kvaliteta ekosustava (Tablica 25).

Radi provedbe jednosmjerne analize varijance, varijabla *razina naobrazbe oca* je rekodirana te su dobivene tri kategorije: nezavršena i završena osnovna škola; završena srednja škola; završena viša, visoka škola ili magisterij te doktorat. U dobivenim kategorijama zadovoljen je kriterij o minimalnom, barem 30, broju ispitanika u svakoj kategoriji. Provedenom jednosmjernom analizom varijance utvrđene su značajne razlike na svim razinama ekosustava s obzirom na razinu naobrazbe oca ($p < ,001$ i $p < ,05$), pri čemu rezultati analize upućuju na to da što je razina naobrazbe oca viša, to se kod ispitanika očituje bolja kvaliteta ekosustava (Tablica 26).

Radi provedbe jednosmjerne analize varijance, varijabla *školski uspjeh* je rekodirana te su dobivene tri kategorije: nedovoljan, dovoljan i dobar; vrlo dobar; izvrstan. U dobivenim kategorijama zadovoljen je kriterij o minimalnom, barem 30, broju ispitanika u svakoj kategoriji. Provedenom jednosmjernom analizom varijance utvrđene su značajne razlike na svim razinama ekosustava s obzirom na školski uspjeh ispitanika ($p < ,001$), pri čemu rezultati analize upućuju na to da što je viši školski uspjeh, to se kod ispitanika očituje bolja kvaliteta ekosustava (Tablica 27).

Tablica 25 Razlike u razinama ekosustava s obzirom na razinu naobrazbe majke

Razina ekosustava	Razina naobrazbe majke	N	M	SD	Min	Max	F
Mikrosustav - obitelj	nezavršena i završena OŠ	56	25,41	8,74	9	44	59,08***
	SSS	216	34,01	7,70	9	45	
	VSS i VŠS	145	37,58	5,28	20	45	
	Σ	417	34,10	8,04	9	45	
Mikrosustav - škola	nezavršena i završena OŠ	56	13,34	4,71	5	25	16,87***
	SSS	216	15,79	4,52	5	25	
	VSS i VŠS	145	17,28	3,97	5	25	
	Σ	417	15,98	4,53	5	25	
Mikrosustav - vršnjaci	nezavršena i završena OŠ	56	18,68	4,85	5	25	4,90***
	SSS	216	19,56	4,12	5	25	
	VSS i VŠS	145	20,51	3,38	8	25	
	Σ	417	19,77	4,02	5	25	
Mezosustav	nezavršena i završena OŠ	56	14,27	4,41	7	25	60,34***
	SSS	216	18,68	4,46	5	25	
	VSS i VŠS	145	21,03	2,71	9	25	
	Σ	417	18,90	4,46	5	25	
Egzosustav	nezavršena i završena OŠ	56	25,20	5,54	15	37	8,65***
	SSS	216	26,85	6,01	13	40	
	VSS i VŠS	145	28,67	5,26	16	42	
	Σ	417	27,26	5,80	13	42	
Makrosustav	nezavršena i završena OŠ	56	26,43	6,32	13	40	24,00***
	SSS	216	30,63	5,85	16	45	
	VSS i VŠS	145	32,72	5,49	18	44	
	Σ	417	30,79	6,10	13	45	
Kronosustav	nezavršena i završena OŠ	56	47,54	8,43	32	70	8,42***
	SSS	216	50,45	6,50	32	68	
	VSS i VŠS	145	51,74	5,65	41	72	
	Σ	417	50,51	6,63	32	72	

Bilješka: p<,05*; p<,01**; p<,001***

Tablica 26 Razlike u razinama ekosustava s obzirom na razinu naobrazbe oca

Razina ekosustava	Razina naobrazbe oca	N	M	SD	Min	Max	F
Mikrosustav - obitelj	nezavršena i završena OŠ	43	24,28	8,11	9	41	58,22***
	SSS	236	34,37	7,79	9	45	
	VSS i VŠS	124	37,73	4,79	21	45	
	Σ	403	34,33	7,98	9	45	
Mikrosustav - škola	nezavršena i završena OŠ	43	12,42	4,49	5	25	21,03***
	SSS	236	16,06	4,28	5	25	
	VSS i VŠS	124	17,30	4,10	8	25	
	Σ	403	16,05	4,45	5	25	
Mikrosustav - vršnjaci	nezavršena i završena OŠ	43	17,93	4,90	5	25	8,52***
	SSS	236	19,61	4,25	5	25	
	VSS i VŠS	124	20,77	3,09	13	25	
	Σ	403	19,78	4,08	5	25	
Mezosustav	nezavršena i završena OŠ	43	14,21	3,78	7	23	50,05***
	SSS	236	18,97	4,45	5	25	
	VSS i VŠS	124	21,11	2,64	9	25	
	Σ	403	19,12	4,36	5	25	
Egzosustav	nezavršena i završena OŠ	43	23,91	5,71	13	36	11,22***
	SSS	236	27,37	5,63	14	40	
	VSS i VŠS	124	28,57	5,36	13	42	
	Σ	403	27,37	5,70	13	42	
Makrosustav	nezavršena i završena OŠ	43	25,51	6,11	13	39	23,97***
	SSS	236	31,09	5,90	12	45	
	VSS i VŠS	124	32,60	5,46	16	44	
	Σ	403	30,96	6,12	12	45	
Kronosustav	nezavršena i završena OŠ	43	48,02	7,82	33	70	4,46*
	SSS	236	50,97	6,54	32	72	
	VSS i VŠS	124	51,35	5,80	37	68	
	Σ	403	50,77	6,53	32	72	

Bilješka: p<,05*; p<,01**; p<,001***

Tablica 27 Razlike u razinama ekosustava s obzirom na školski uspjeh ispitanika

Razina ekosustava	Opći uspjeh	N	M	SD	Min	Max	F
Mikrosustav - obitelj	nedovoljan, dovoljan, dobar	165	26,73	8,59	9	44	128,16***
	vrlo dobar	151	36,46	6,17	13	45	
	izvrstan	139	38,16	4,77	20	45	
	Σ	455	33,45	8,50	9	45	
Mikrosustav - škola	nedovoljan, dovoljan, dobar	165	13,08	4,48	5	24	57,04***
	vrlo dobar	151	16,09	4,07	5	25	
	izvrstan	139	18,19	3,98	5	25	
	Σ	455	15,64	4,69	5	25	
Mikrosustav - vršnjaci	nedovoljan, dovoljan, dobar	165	17,79	4,88	5	25	23,04***
	vrlo dobar	151	20,33	3,79	5	25	
	izvrstan	139	20,65	3,25	10	25	
	Σ	455	19,51	4,27	5	25	
Mezosustav	nedovoljan, dovoljan, dobar	165	14,20	4,21	5	24	206,43***
	vrlo dobar	151	20,40	3,24	5	25	
	izvrstan	139	21,54	2,48	15	25	
	Σ	455	18,50	4,74	5	25	
Egzosustav	nedovoljan, dovoljan, dobar	165	24,50	5,51	13	38	27,95***
	vrlo dobar	151	27,99	6,01	13	42	
	izvrstan	139	28,91	4,84	15	41	
	Σ	455	27,00	5,81	13	42	
Makrosustav	nedovoljan, dovoljan, dobar	165	26,01	5,77	11	41	76,88***
	vrlo dobar	151	32,05	5,77	16	45	
	izvrstan	139	33,32	5,04	18	43	
	Σ	455	30,25	6,42	11	45	
Kronosustav	nedovoljan, dovoljan, dobar	165	47,57	7,87	32	70	21,60***
	vrlo dobar	151	51,33	6,00	35	68	
	izvrstan	139	52,14	5,30	39	72	
	Σ	455	50,22	6,85	32	72	

Bilješka: p<,05*; p<,01**; p<,001***

Dakle, rezultati istraživanja kvalitete ekosustava s obzirom na sociodemografske karakteristike ukazuju na prisutnost značajnih razlika na svim razinama ekosustava s obzirom na promatranu strukturu populacije, pri čemu se očituje veća disfunkcionalnost svih razina sustava kod ispitanika iz specifične populacije. Također, rezultati istraživanja pokazuju značajne razlike u cjelokupnom uzorku ispitanika s obzirom na spol, strukturu obitelji, razinu naobrazbe majke i oca, te školski uspjeh u odnosu na sve razine ekosustava. Iz rezultata proizlazi da je kod adolescentica prisutna bolja kvaliteta ekosustava nego kod adolescenata; da je kvaliteta čitavog ekosustava bolja ukoliko pojedinac odrasta u potpunoj obiteljskoj strukturi; da je kvaliteta čitavog ekosustava bolja što majka i otac imaju viši stupanj naobrazbe; te da što je bolji školski uspjeh pojedinca, to je bolja kvaliteta čitavog ekosustava. Rezultati pokazuju značajne razlike u cjelokupnom uzorku ispitanika s obzirom na dob samo na razini mikrosustava (odnos sa i prema školi), premda postoje razlike i na ostalim razinama ekosustava ali one nisu značajne, dok s obzirom na mjesto stanovanja u odnosu na sve razine ekosustava isto postoje razlike, no one također nisu utvrđene kao značajne.

4.3. Internalizirani problemi u ponašanju s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika

Kako bi se ispitala razlike u internaliziranim oblicima problema u ponašanju kod ispitanika s obzirom na njihova sociodemografska obilježja primijenjen je t-test za nezavisne uzorke te jednosmjerna analiza varijance (ANOVA). Razlike su ispitivane na skali *Lijenost*, *Socijalna izoliranost*, *Anksioznost*, *Depresivnost* te *Neurotski uvjetovani problemi*.

Tvrđnje *Ako se dogodi neki problem, tražim uzrok problema (rekodirano)*, *Svoje obaveze odgađam i ostavljam ih za kasnije*, *Izbjegavam rješavati svoje problem*, *Tražim pomoć drugih za rješavanje svojih problema (rekodirano)*, *Organiziran/a sam (rekodirano)* zbrojene su i pridružene u skalu *Lijenost*.

Tvrđnje *Volim upoznavati nove ljude (rekodirano)*, *U društvu se suzdržavam od razgovora*, *Zanimaju me drugi ljudi (rekodirano)*, *Izbjegavam gledati ljude u oči*, *Povučen/a sam i sramežljiv/a* zbrojene su i pridružene u skalu *Socijalna izoliranost*.

Tvrđnje *Svega se bojim*, *Uznemiren/a sam*, *nervozan/a sam*, *Neodlučan/na sam*, *Lako se zabrinem oko svega*, *Mislim da sve radim krivo i bojim se pogriješiti* zbrojene su i pridružene u skalu *Anksioznost*.

Tvrđnje *Mislim da me nitko ne voli*, *Osjećam se sretno (rekodirano)*, *Osjećam se manje vrijedno od ostalih*, *Osjećam se usamljeno i napušteno*, *Osjećam se zanemareno* zbrojene su i pridružene u skalu *Depresivnost*.

Tvrđnje *Grickam nokte, imam govornu manu (mucam) ili imam tikove (nenamjerne i nagle pokrete mišića)*, *Imam problema sa spavanjem*, *Panično se bojim bakterija, svih bolesti*, *Imam problema s prehranom (previše/premalo jedem)* zbrojene su i svrstane u skalu *Neurotski uvjetovani problemi*.

Radi provedbe t-testa za nezavisne uzorke, varijabla *struktura populacije* je rekodirana i podijeljena u dvije kategorije. Prva kategorija ostala je nepromijenjena (srednja škola – opća populacija), dok su preostale kategorije (dom za odgoj djece i mladeži, odgojni dom, odgojni zavod) oblikovane u kompozitnu kategoriju – specifična populacija. Provedenim t-testom za nezavisne uzorke utvrđene su značajne razlike na svim promatranim skalama s obzirom na strukturu populacije ($p < ,01$ i $p < ,001$). Na svih pet komponenti internaliziranih problema u ponašanju ispitanici iz specifične populacije ostvarili su značajno više rezultate od ispitanika iz opće populacije u kontekstu prisutnosti internaliziranih oblika problema u ponašanju (Tablica

28). Rezultati upućuju na to da su ispitanici iz specifične populacije ljeniji od ispitanika iz opće populacije, da su socijalno izoliraniji, anksiozniji, depresivniji te da su kod njih u višoj mjeri prisutniji neurotski uvjetovani oblici problema u ponašanju.

Tablica 28 Razlike u internaliziranim problemima u ponašanju s obzirom na strukturu populacije

Internalizirani problemi	Spol	N	M	SD	t
Lijenost	opća	326	13,86	3,63	14,86***
	specifična	129	19,31	3,24	
Socijalna izoliranost	opća	326	12,03	4,12	2,79**
	specifična	129	13,27	4,66	
Anksioznost	opća	326	13,59	5,06	6,43***
	specifična	129	16,84	4,34	
Depresivnost	opća	326	10,66	5,15	11,35***
	specifična	129	16,60	4,71	
Neurotski uvjetovani problemi	opća	326	9,89	3,74	8,71***
	specifična	129	13,54	4,65	

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

U Tablici 29 prikazani su rezultati t-testa za nezavisne uzorke s obzirom na spol ispitanika, kojim na većini skala nisu utvrđene značajne razlike s obzirom na spol na promatranim skalama. Samo je na skali *Anksioznost* utvrđena značajna razlika s obzirom na spol ($p < ,001$) gdje su ženske ispitanice ($M=15,82$) ostvarile više rezultate u odnosu na muške ispitanike ($M=13,13$). Rezultati ukazuju na to da ženske ispitanice imaju učestalije oblike internaliziranih problema anksioznosti od muških ispitanika.

Tablica 29 Razlike u internaliziranim problemima u ponašanju s obzirom spol ispitanika

Internalizirani problemi	Spol	N	M	SD	t
Lijenost	muški	213	15,45	4,03	,22
	ženski	237	15,35	4,49	
Socijalna izoliranost	muški	213	12,35	4,43	,06
	ženski	237	12,32	4,13	
Anksioznost	muški	213	13,13	5,01	5,81***
	ženski	237	15,82	4,78	
Depresivnost	muški	213	12,09	5,60	,86
	ženski	237	12,56	5,79	
Neurotski uvjetovani problemi	muški	213	10,53	4,44	1,85
	ženski	237	11,29	4,22	

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

Radi provedbe t-testa za nezavisne uzorke, varijabla *dob* je rekodirana i podijeljena u dvije kategorije. Prvu kategoriju čine mlađi ispitanici (u dobi od 14 do 16 godina), a drugu kategoriju čine stariji ispitanici (u dobi od 17 do 21 godine). U Tablici 30 prikazani su rezultati t-testa za nezavisne uzorke s obzirom na dob ispitanika, kojim nisu utvrđene razlike s obzirom na dob na nijednoj od promatranih skala.

Tablica 30 Razlike u internaliziranim problemima u ponašanju s obzirom dob ispitanika

Internalizirani problemi	Dob	N	M	SD	t
Lijenost	mlađi	259	15,48	4,17	,40
	stariji	196	15,31	4,46	
Socijalna izoliranost	mlađi	259	12,49	4,38	,62
	stariji	196	12,23	4,23	
Anksioznost	mlađi	259	14,60	4,83	,42
	stariji	196	14,39	5,40	
Depresivnost	mlađi	259	12,38	5,55	,16
	stariji	196	12,29	5,90	
Neurotski uvjetovani problemi	mlađi	259	11,23	4,25	1,69
	stariji	196	10,53	4,44	

Radi provedbe t-testa za nezavisne uzorke, varijabla *struktura obitelji* je rekodirana i podijeljena u dvije kategorije. Prva kategorija ostala je nepromijenjena (živim s oba roditelja) i podrazumijeva zajednički život s oba biološka roditelja – potpunu obiteljsku strukturu, dok su preostale kategorije (živim s jednim roditeljem, živim s udomiteljima/skrbnicima, nešto drugo) oblikovane u kompozitnu kategoriju koja podrazumijeva život s jednim biološkim roditeljem ili život bez bioloških roditelja – nepotpunu obiteljsku strukturu. U Tablici 31 prikazani su rezultati t-testa za nezavisne uzorke s obzirom na obiteljsku strukturu ispitanika, kojim su utvrđene značajne razlike na većini promatranih skala ($p < ,001$) prema komponentama internaliziranih oblika problema u ponašanju. Na skali *Socijalna izoliranost* nisu utvrđene značajne razlike s obzirom na strukturu obitelji ($p > ,05$), dok su na preostalim promatranim skalama utvrđene značajne razlike s obzirom na strukturu obitelji ($p < ,001$). Rezultati upućuju na to da su ispitanici iz potpune obiteljske strukture manje nemarni i lijeni od ispitanika s nepotpunom obiteljskom strukturom, da su manje plašljivi i anksiozni, manje potišteni i depresivni te da manifestiraju manje oblika neurotski uvjetovanih problema u ponašanju od ispitanika iz nepotpune obiteljske strukture.

Tablica 31 Razlike u internaliziranim problemima u ponašanju s obzirom na strukturu obitelji ispitanika

Internalizirani problemi	Struktura obitelji	N	M	SD	t
Lijenost	potpuna	280	14,24	3,92	7,80***
	nepotpuna	175	17,28	4,21	
Socijalna izoliranost	potpuna	280	12,18	4,17	1,26
	nepotpuna	175	12,70	4,51	
Anksioznost	potpuna	280	13,61	5,12	4,91***
	nepotpuna	175	15,95	4,68	
Depresivnost	potpuna	280	10,77	5,16	7,94***
	nepotpuna	175	14,86	5,62	
Neurotski uvjetovani problemi	potpuna	280	9,88	3,78	6,80***
	nepotpuna	175	12,60	4,66	

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

U Tablici 32 prikazani su rezultati t-testa za nezavisne uzorke s obzirom na mjesto stanovanja ispitanika, kojim na većini skala nisu utvrđene značajne razlike s obzirom na mjesto stanovanja na promatranim skalama. Samo je na skali *Neurotski uvjetovani problemi* utvrđena značajna razlika s obzirom na mjesto stanovanja ($p < ,05$), gdje su ispitanici iz ruralne sredine ($M=11,42$) ostvarili više rezultate u odnosu na ispitanike iz urbane sredine ($M=10,54$). Rezultati ukazuju na to da ispitanici iz ruralnih sredina imaju učestalije oblike neurotski uvjetovanih oblika internaliziranih problema u ponašanju od ispitanika iz urbanih sredina.

Tablica 32 Razlike u internaliziranim problemima u ponašanju s obzirom na mjesto stanovanja ispitanika

Internalizirani problemi	Mjesto odrastanja	N	M	SD	t
Lijenost	selo/naselje	200	15,40	4,30	,04
	predgrađe/grad	255	15,41	4,29	
Socijalna izoliranost	selo/naselje	200	12,57	4,47	,83
	predgrađe/grad	255	12,23	4,19	
Anksioznost	selo/naselje	200	14,75	5,10	,89
	predgrađe/grad	255	14,32	5,07	
Depresivnost	selo/naselje	200	12,83	5,92	,11
	predgrađe/grad	255	11,96	5,50	
Neurotski uvjetovani problemi	selo/naselje	200	11,42	4,21	,41*
	predgrađe/grad	255	10,54	4,41	

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

Radi provedbe jednosmjerne analize varijance, varijabla *razina naobrazbe majke* je rekodirana te su dobivene tri kategorije: nezavršena i završena osnovna škola; završena srednja škola; završena viša, visoka škola ili magisterij te doktorat. U dobivenim kategorijama zadovoljen je kriterij o minimalnom, barem 30, broju ispitanika u svakoj kategoriji. Provedenom jednosmjernom analizom varijance utvrđene su značajne razlike na svim promatranim skalama internaliziranih problema s obzirom na razinu naobrazbe majke ($p<,05$, $p<,01$ i $p<,001$), pri čemu rezultati analize upućuju na to da što je razina naobrazbe majke viša, to je kod ispitanika manja učestalost internaliziranih oblika problema u ponašanju (Tablica 33).

Tablica 33 Razlike u internaliziranim problemima u ponašanju s obzirom na razinu naobrazbe majke ispitanika

Internalizirani problemi	Razina naobrazbe majke	N	M	SD	Min	Max	F
Lijenost	nezavršena i završena OŠ	56	18,12	4,18	9	25	21,07***
	SSS	216	15,08	4,24	5	25	
	VSS i VŠS	145	14,03	3,55	6	25	
	Σ	417	15,12	4,19	5	25	
Socijalna izoliranost	nezavršena i završena OŠ	56	13,50	4,46	5	21	3,05*
	SSS	216	12,14	4,43	5	25	
	VSS i VŠS	145	11,86	3,94	5	22	
	Σ	417	12,23	4,29	5	25	
Anksioznost	nezavršena i završena OŠ	56	15,95	4,80	5	25	7,06**
	SSS	216	14,60	4,93	5	25	
	VSS i VŠS	145	13,22	4,90	5	25	
	Σ	417	14,30	4,98	5	25	
Depresivnost	nezavršena i završena OŠ	56	14,93	4,76	5	25	22,66***
	SSS	216	12,67	5,79	5	25	
	VSS i VŠS	145	9,86	4,48	5	25	
	Σ	417	12,00	5,50	5	25	
Neurotski uvjetovani problemi	nezavršena i završena OŠ	56	12,36	4,34	5	20	16,94***
	SSS	216	11,17	4,21	5	22	
	VSS i VŠS	145	9,21	3,26	5	18	
	Σ	417	10,65	4,08	5	22	

Bilješka: $p<,05$ *; $p<,01$ **; $p<,001$ ***

Radi provedbe jednosmjerne analize varijance, varijabla *razina naobrazbe oca* je rekodirana te su dobivene tri kategorije: nezavršena i završena osnovna škola; završena srednja škola; završena viša, visoka škola ili magisterij te doktorat. U dobivenim kategorijama zadovoljen je kriterij o minimalnom, barem 30, broju ispitanika u svakoj kategoriji. Provedenom jednosmjernom analizom varijance utvrđene su značajne razlike na većini promatranih skala internaliziranih problema s obzirom na razinu naobrazbe oca ($p < ,01$ i $p < ,001$), pri čemu rezultati analize upućuju na to da što je razina naobrazbe oca viša, to je kod ispitanika manja učestalost internaliziranih oblika problema u ponašanju. Samo na skali *Socijalna izoliranost* nije utvrđena značajna razlika s obzirom na razinu naobrazbe oca ($p > ,05$) (Tablica 34).

Tablica 34 Razlike u internaliziranim problemima u ponašanju s obzirom na razinu naobrazbe oca ispitanika

Internalizirani problemi	Razina naobrazbe oca	N	M	SD	Min	Max	F
Lijenost	nezavršena i završena OŠ	43	18,25	3,71	9	25	19,36***
	SSS	236	15,02	4,18	5	25	
	VSS i VŠS	124	13,86	3,69	6	25	
	Σ	403	15,01	4,16	5	25	
Socijalna izoliranost	nezavršena i završena OŠ	43	13,51	4,64	5	23	2,86
	SSS	236	12,08	4,39	5	25	
	VSS i VŠS	124	11,73	3,73	5	20	
	Σ	403	12,13	4,25	5	25	
Anksioznost	nezavršena i završena OŠ	43	16,58	4,95	5	25	5,55**
	SSS	236	14,09	4,96	5	25	
	VSS i VŠS	124	13,73	4,97	5	25	
	Σ	403	14,24	5,02	5	25	
Depresivnost	nezavršena i završena OŠ	43	16,00	4,85	5	25	20,32***
	SSS	236	11,86	5,42	5	25	
	VSS i VŠS	124	10,15	4,85	5	23	
	Σ	403	11,77	5,44	5	25	
Neurotski uvjetovani problemi	nezavršena i završena OŠ	43	14,07	4,60	5	22	20,33***
	SSS	236	10,61	3,89	5	20	
	VSS i VŠS	124	9,63	3,77	5	22	
	Σ	403	10,68	4,12	5	22	

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

Radi provedbe jednosmjerne analize varijance, varijabla *školski uspjeh* je rekodirana te su dobivene tri kategorije: nedovoljan, dovoljan i dobar; vrlo dobar; izvrstan. U dobivenim kategorijama zadovoljen je kriterij o minimalnom, barem 30, broju ispitanika u svakoj kategoriji. Provedenom jednosmjernom analizom varijance utvrđene su značajne razlike na svim komponentama internaliziranih problema s obzirom na školski uspjeh ispitanika ($p < ,05$ i $p < ,001$), pri čemu rezultati analize upućuju na to da što je viši školski uspjeh, to je kod ispitanika manja učestalost internaliziranih oblika problema u ponašanju (Tablica 35).

Tablica 35 Razlike u internaliziranim problemima u ponašanju s obzirom na školski uspjeh ispitanika

Internalizirani problem	Opći uspjeh	N	M	SD	Min	Max	F
Lijenost	nedovoljan, dovoljan, dobar	165	18,30	3,69	7	25	83,73****
	vrlo dobar	151	14,33	3,77	5	23	
	izvrstan	139	13,15	3,55	7	25	
	Σ	455	14,59	4,29	5	25	
Socijalna izoliranost	nedovoljan, dovoljan, dobar	165	13,15	4,55	5	25	4,19*
	vrlo dobar	151	11,94	4,07	5	25	
	izvrstan	139	11,94	4,17	5	25	
	Σ	455	12,38	4,31	5	25	
Anksioznost	nedovoljan, dovoljan, dobar	165	16,13	4,87	5	25	13,96****
	vrlo dobar	151	13,54	5,28	5	25	
	izvrstan	139	13,64	4,63	5	25	
	Σ	455	14,51	5,08	5	25	
Depresivnost	nedovoljan, dovoljan, dobar	165	15,70	5,48	5	25	55,56****
	vrlo dobar	151	10,40	4,95	5	25	
	izvrstan	139	10,47	4,84	5	24	
	Σ	455	12,34	5,70	5	25	
Neurotski uvjetovani problemi	nedovoljan, dovoljan, dobar	165	12,78	4,79	5	25	28,84****
	vrlo dobar	151	10,40	3,93	5	22	
	izvrstan	139	9,31	3,32	5	18	
	Σ	455	10,93	4,34	5	25	

Bilješka: $p < ,05$ *; $p < ,01$ **; $p < ,001$ ***

Dakle, rezultati istraživanja razlika u internaliziranim oblicima problema u ponašanju ukazuju na prisutnost značajnih razlika u internaliziranim problemima u ponašanju s obzirom na promatranu strukturu populacije. Iz rezultata proizlazi da se kod ispitanika koji pripadaju specifičnoj populaciji u višoj mjeri očituje prisutnost svih promatranih internaliziranih oblika problema u ponašanju u odnosu na ispitanike iz opće populacije. Također, rezultati pokazuju značajne razlike u internaliziranim problemima u ponašanju u cjelokupnom uzorku ispitanika s obzirom na spol po pitanju anksioznosti, pri čemu su adolescentice plašljivije i anksioznije od adolescenata. S obzirom na strukturu obitelji utvrđene su značajne razlike u svim promatranim internaliziranim problemima, osim kod socijalne izoliranosti. S obzirom na razinu naobrazbe majke i oca utvrđene su značajne razlike u svim promatranim internaliziranim problemima u ponašanju, osim s obzirom na razinu naobrazbe oca gdje nije utvrđena značajna razlika samo po pitanju socijalne izoliranosti. S obzirom na školski uspjeh ispitanika utvrđene su značajne razlike u svim promatranim internaliziranim problemima u ponašanju. S obzirom na mjesto stanovanja utvrđene su značajne razlike samo po pitanju neurotski uvjetovanih problema u ponašanju, dok s obzirom na dob ima razlika u problemima u ponašanju, no one nisu utvrđene kao značajne.

4.4. Eksternalizirani problemi u ponašanju s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika

Kako bi se ispitale razlike u eksternaliziranim oblicima problema u ponašanju kod ispitanika s obzirom na njihova sociodemografska obilježja primijenjen je t-test za nezavisne uzorke te jednosmjerna analiza varijance (ANOVA). Razlike su ispitivane na skalama *Nediscipliniranost*, *Delinkventnost*, *Agresivnost*, *Ovisnost* i *Hiperaktivnost*.

Tvrđnje *Uvažavam mišljenje od ljudi koji su mi bliski (rekodirano)*, *Kad mi odrasli dijele savjete reagiram naglo i eksplozivno*, *Zadaje/posao završavam do kraja (rekodirano)*, *Razumijem posljedice svojeg ponašanja (rekodirano)*, *Puštam da se stvari događaju same po sebi* zbrojene su pridružene u skalu *Nediscipliniranost*.

Tvrđnje *Neopravdano izostajem s nastave*, *Volim uništavati stvari u svom okruženju*, *Volim lutati izvan doma i kasno dolaziti kući*, *S vršnjacima „upadam“ u probleme izvan kuće*, *U tajnosti radim nedozvoljene stvari bez znanja odraslih* zbrojene su i pridružene u skalu *Delinkventnost*.

Tvrđnje *Svađam se i vičem*, *Tučem se s drugima*, *Lako se uznemirim i imam napadaj ljutnje*, *Vrijeđam i ponižavam druge oko sebe*, *Svađam se u komentarima na društvenim mrežama* zbrojene su i pridružene u skalu *Agresivnost*.

Tvrđnje *Ne posjećujem kladionice (rekodirano)*, *Zanemarujem svoje obaveze zbog provođenja vremena na društvenim mrežama/online igrama*, *Konзумirao/la sam drogu (ecstasy-MDMA, hašiš, heroin, kokain, speed)*, *Pretjerano kupujem i nekontrolirano trošim novac*, *Udišem ljepilo ili osvježivače zraka*, *Pijem energetska pića* zbrojene su i pridružene u skalu *Ovisnost*.

Tvrđnje *Teško se koncentriram*, *Nemiran/na sam i nestrpljiv/a*, *Nijedna aktivnost me ne zanima dugo*, *Imam potrebu za stalnim kretanjem dok sam kod kuće*, *Teško mi je biti tih/tiha*, *Moram stalno biti u nekom društvu* zbrojene su i pridružene u skalu *Hiperaktivnost*.

Radi provedbe t-testa za nezavisne uzorke, varijabla *struktura populacije* je rekodirana i podijeljena u dvije kategorije. Prva kategorija ostala je nepromijenjena (srednja škola – opća populacija), dok su preostale kategorije (dom za odgoj djece i mladeži, odgojni dom, odgojni zavod) oblikovane u kompozitnu kategoriju – specifična populacija. Provedenim t-testom za nezavisne uzorke utvrđene su značajne razlike na svim promatranim skalama s obzirom na strukturu populacije ($p < ,001$). Na svih pet komponenti eksternaliziranih problema u ponašanju ispitanici iz specifične populacije ostvarili su značajno više rezultate od ispitanika iz opće

populacije u kontekstu prisutnosti eksternaliziranih oblika problema u ponašanju (Tablica 36). Rezultati upućuju na to da su ispitanici iz specifične populacije nediscipliniraniji, delinkventniji, agresivniji, više skloni ovisnostima i hiperaktivniji od ispitanika iz opće populacije.

Tablica 36 Razlike u eksternaliziranim problemima u ponašanju s obzirom na strukturu populacije ispitanika

Eksternalizirani problemi	Struktura populacije	N	M	SD	t
Nediscipliniranost	opća	326	11,87	3,17	14,02***
	specifična	129	16,79	3,80	
Delinkventnost	opća	326	8,71	4,36	22,05***
	specifična	129	18,28	3,63	
Agresivnost	opća	326	9,56	4,11	14,74***
	specifična	129	16,04	4,48	
Ovisnost	opća	326	15,18	5,04	13,71***
	specifična	129	22,53	5,39	
Hiperaktivnost	opća	326	15,72	4,99	11,36***
	specifična	129	21,56	4,76	

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

U Tablici 37 prikazani su rezultati t-testa za nezavisne uzorke s obzirom na spol ispitanika, kojim su na tri promatrane skale utvrđene značajne razlike s obzirom na spol ispitanika ($p < ,05$ i $p < ,01$). Rezultati ukazuju na to da muški ispitanici imaju učestalije oblike eksternaliziranih problema delinkventnosti, agresivnosti i ovisnosti od ženskih ispitanika. Na skalama *Nediscipliniranost* ($p > ,05$) i *Hiperaktivnost* ($p > ,05$) nisu utvrđene značajne razlike.

Tablica 37 Razlike u eksternaliziranim problemima u ponašanju s obzirom na spol ispitanika

Eksternalizirani problemi	Spol ispitanika	N	M	SD	t
Nediscipliniranost	muški	213	13,50	4,02	1,17
	ženski	237	13,05	4,03	
Delinkventnost	muški	213	12,45	6,17	3,50**
	ženski	237	10,49	5,68	
Agresivnost	muški	213	12,03	5,40	2,36*
	ženski	237	10,89	4,85	
Ovisnost	muški	213	18,11	6,36	2,89**
	ženski	237	16,46	5,78	
Hiperaktivnost	muški	213	17,38	5,68	,10
	ženski	237	17,43	5,49	

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

Radi provedbe t-testa za nezavisne uzorke, varijabla *dob* je rekodirana i podijeljena u dvije kategorije. Prvu kategoriju čine mlađi ispitanici (u dobi od 14 do 16 godina), a drugu kategoriju čine stariji ispitanici (u dobi od 17 do 21 godine). U Tablici 38 prikazani su rezultati t-testa za nezavisne uzorke s obzirom na dob ispitanika, kojim nisu utvrđene značajne razlike s obzirom na dob na nijednoj od promatranih skala.

Tablica 38 Razlike u eksternaliziranim problemima u ponašanju s obzirom na dob ispitanika

Eksternalizirani problemi	Dob ispitanika	N	M	SD	t
Nediscipliniranost	mlađi	259	13,29	4,01	,16
	stariji	196	13,23	4,05	
Delinkventnost	mlađi	259	11,27	6,07	,61
	stariji	196	11,62	5,91	
Agresivnost	mlađi	259	11,60	5,37	,96
	stariji	196	11,13	4,78	
Ovisnost	mlađi	259	17,36	6,38	,38
	stariji	196	17,14	5,75	
Hiperaktivnost	mlađi	259	17,80	5,75	1,83
	stariji	196	16,83	5,32	

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

Radi provedbe t-testa za nezavisne uzorke, varijabla *struktura obitelji* je rekodirana i podijeljena u dvije kategorije. Prva kategorija ostala je nepromijenjena (živim s oba roditelja) i podrazumijeva zajednički život s oba biološka roditelja – potpunu obiteljsku strukturu, dok su preostale kategorije (živim s jednim roditeljem, živim s udomiteljima/skrbnicima, nešto drugo) oblikovane u kompozitnu kategoriju koja podrazumijeva život s jednim biološkim roditeljem ili život bez bioloških roditelja – nepotpunu obiteljsku strukturu. U Tablici 39 prikazani su rezultati t-testa za nezavisne uzorke s obzirom na obiteljsku strukturu ispitanika, kojim su utvrđene značajne razlike na svim promatranim skalama ($p < ,001$) prema komponentama eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. Rezultati upućuju na to da su ispitanici iz potpune obiteljske strukture manje nedisciplinirani, delinkventni, agresivni, ovisni i hiperaktivni od ispitanika iz nepotpune obiteljske strukture.

Tablica 39 Razlike u eksternaliziranim problemima u ponašanju s obzirom na strukturu obitelji ispitanika

Eksternalizirani problemi	Struktura obitelji	N	M	SD	t
Nediscipliniranost	potpuna	280	12,23	3,46	7,32****
	nepotpuna	175	14,92	4,31	
Delinkventnost	potpuna	280	9,43	4,93	9,87****
	nepotpuna	175	14,61	6,19	
Agresivnost	potpuna	280	10,02	4,52	7,70****
	nepotpuna	175	13,61	5,28	
Ovisnost	potpuna	280	15,58	5,46	7,90****
	nepotpuna	175	19,95	6,16	
Hiperaktivnost	potpuna	280	15,97	5,05	7,17****
	nepotpuna	175	19,63	5,66	

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

U Tablici 40 prikazani su rezultati t-testa za nezavisne uzorke s obzirom na mjesto stanovanja ispitanika, kojim na nijednoj skali od promatranih skala nisu utvrđene značajne razlike ($p > ,05$).

Tablica 40 Razlike u eksternaliziranim problemima u ponašanju s obzirom na mjesto stanovanja ispitanika

Eksternalizirani problemi	Mjesto odrastanja	N	M	SD	t
Nediscipliniranost	selo/naselje	200	13,30	4,08	,16
	predgrađe/grad	255	13,24	3,98	
Delinkventnost	selo/naselje	200	11,65	6,03	,72
	predgrađe/grad	255	11,24	5,98	
Agresivnost	selo/naselje	200	11,93	5,40	1,94
	predgrađe/grad	255	10,99	4,87	
Ovisnost	selo/naselje	200	17,86	6,02	1,83
	predgrađe/grad	255	16,80	6,16	
Hiperaktivnost	selo/naselje	200	17,47	5,56	,29
	predgrađe/grad	255	17,31	5,61	

Radi provedbe jednosmjerne analize varijance, varijabla *razina naobrazbe majke* je rekodirana te su dobivene tri kategorije: nezavršena i završena osnovna škola; završena srednja škola; završena viša, visoka škola ili magisterij te doktorat. U dobivenim kategorijama zadovoljen je kriterij o minimalnom, barem 30, broju ispitanika u svakoj kategoriji. Provedenom jednosmjernom analizom varijance utvrđene su značajne razlike na svim promatranim skalama eksternaliziranih problema s obzirom na razinu naobrazbe majke ($p < ,001$), pri čemu rezultati analize upućuju na to da što je razina naobrazbe majke viša, to je kod ispitanika manja učestalost eksternaliziranih oblika problema u ponašanju (Tablica 41).

Tablica 41 Eksternalizirani problemi u ponašanju s obzirom na razinu naobrazbe majke

Eksternalizirani							
problemi	Razina naobrazbe majke	N	M	SD	Min	Max	F
Nediscipliniranost	nezavršena i završena OŠ	56	16,14	3,50	8	24	36,09***
	SSS	216	12,99	3,70	5	23	
	VSS i VŠS	145	11,49	3,11	5	23	
	Σ	417	12,89	3,76	5	24	
Delinkventnost	nezavršena i završena OŠ	56	16,80	5,07	5	25	56,25***
	SSS	216	11,12	5,70	5	24	
	VSS i VŠS	145	8,31	4,05	5	23	
	Σ	417	10,90	5,74	5	25	
Agresivnost	nezavršena i završena OŠ	56	15,04	5,04	5	25	35,79***
	SSS	216	11,34	4,85	5	24	
	VSS i VŠS	145	9,10	3,70	5	21	
	Σ	417	11,06	4,88	5	25	
Ovisnost	nezavršena i završena OŠ	56	22,05	5,41	9	35	41,05***
	SSS	216	17,39	5,69	7	30	
	VSS i VŠS	145	14,35	5,03	7	35	
	Σ	417	16,96	5,94	7	35	
Hiperaktivnost	nezavršena i završena OŠ	56	20,29	5,37	6	27	21,05***
	SSS	216	17,38	5,09	6	30	
	VSS i VŠS	145	15,15	5,22	6	30	
	Σ	417	16,99	5,42	6	30	

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

Radi provedbe jednosmjerne analize varijance, varijabla *razina naobrazbe oca* je rekodirana te su dobivene tri kategorije: nezavršena i završena osnovna škola; završena srednja škola; završena viša, visoka škola ili magisterij te doktorat. U dobivenim kategorijama zadovoljen je kriterij o minimalnom, barem 30, broju ispitanika u svakoj kategoriji. Provedenom jednosmjernom analizom varijance utvrđene su značajne razlike na svim promatranim skalama eksternaliziranih problema s obzirom na razinu naobrazbe oca ($p < ,001$), pri čemu rezultati analize upućuju na to da što je razina naobrazbe oca viša, to je kod ispitanika manja učestalost eksternaliziranih oblika problema u ponašanju (Tablica 42).

Tablica 42 Eksternalizirani problemi u ponašanju s obzirom na razinu naobrazbe oca

Eksternalizirani							
problemi	Razina naobrazbe oca	N	M	SD	Min	Max	F
Nediscipliniranost	nezavršena i završena OŠ	43	15,93	3,62	10	24	23,66***
	SSS	236	12,88	3,87	5	23	
	VSS i VŠS	124	11,60	2,85	5	22	
	Σ	403	12,81	3,75	5	24	
Delinkventnost	nezavršena i završena OŠ	43	18,07	4,38	5	25	59,71***
	SSS	236	10,73	5,64	5	25	
	VSS i VŠS	124	8,33	3,89	5	23	
	Σ	403	10,78	5,72	5	25	
Agresivnost	nezavršena i završena OŠ	43	15,16	5,01	5	25	29,88***
	SSS	236	11,26	4,81	5	25	
	VSS i VŠS	124	9,06	3,74	5	22	
	Σ	403	11,00	4,85	5	25	
Ovisnost	nezavršena i završena OŠ	43	21,67	4,48	11	32	28,28***
	SSS	236	17,10	5,94	7	35	
	VSS i VŠS	124	14,44	5,01	7	35	
	Σ	403	16,77	5,89	7	35	
Hiperaktivnost	nezavršena i završena OŠ	43	20,67	5,09	9	27	19,62***
	SSS	236	17,35	5,28	6	30	
	VSS i VŠS	124	15,08	5,11	6	30	
	Σ	403	17,00	5,44	6	30	

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

Radi provedbe jednosmjerne analize varijance, varijabla *školski uspjeh* je rekodirana te su dobivene tri kategorije: nedovoljan, dovoljan i dobar; vrlo dobar; izvrstan. U dobivenim kategorijama zadovoljen je kriterij o minimalnom, barem 30, broju ispitanika u svakoj kategoriji. Provedenom jednosmjernom analizom varijance utvrđene su značajne razlike na svim komponentama eksternaliziranih problema s obzirom na školski uspjeh ispitanika ($p < ,001$), pri čemu rezultati analize upućuju na to da što je viši školski uspjeh, to je kod ispitanika manja učestalost eksternaliziranih oblika problema u ponašanju (Tablica 43).

Tablica 43 Eksternalizirani problemi u ponašanju s obzirom na školski uspjeh

Eksternalizirani							
problemi	Opći uspjeh	N	M	SD	Min	Max	F
Nediscipliniranost	nedovoljan, dovoljan, dobar	165	16,06	4,05	5	25	90,39***
	vrlo dobar	151	12,18	3,06	5	23	
	izvrstan	139	11,12	2,89	5	22	
	Σ	455	13,27	4,02	5	25	
Delinkventnost	nedovoljan, dovoljan, dobar	165	16,53	5,36	5	25	169,44***
	vrlo dobar	151	9,42	4,51	5	25	
	izvrstan	139	7,53	3,38	5	23	
	Σ	455	11,42	6,00	5	25	
Agresivnost	nedovoljan, dovoljan, dobar	165	14,86	5,15	5	25	81,93***
	vrlo dobar	151	9,93	4,22	5	24	
	izvrstan	139	8,89	3,54	5	22	
	Σ	455	11,40	5,12	5	25	
Ovisnost	nedovoljan, dovoljan, dobar	165	21,21	5,80	7	35	78,39***
	vrlo dobar	151	16,08	5,18	7	30	
	izvrstan	139	13,87	4,70	7	35	
	Σ	455	17,26	6,11	7	35	
Hiperaktivnost	nedovoljan, dovoljan, dobar	165	20,39	5,37	8	30	47,73***
	vrlo dobar	151	16,27	5,06	6	30	
	izvrstan	139	15,00	4,75	6	30	
	Σ	455	17,38	5,58	6	30	

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

Dakle, rezultati istraživanja razlika u eksternaliziranim oblicima problema u ponašanju ukazuju na prisutnost značajnih razlika u eksternaliziranim problemima u ponašanju s obzirom na promatranu strukturu populacije. Iz rezultata proizlazi da se kod ispitanika koji pripadaju specifičnoj populaciji u višoj mjeri očituje prisutnost svih promatranih eksternaliziranih oblika problema u ponašanju u odnosu na ispitanike iz opće populacije. Također, rezultati istraživanja pokazuju značajne razlike u eksternaliziranim problemima u ponašanju u cjelokupnom uzorku ispitanika s obzirom na spol po pitanju delinkventnosti, agresivnosti i ovisnosti, pri čemu su adolescenti delinkventniji, agresivniji i više skloni ovisnostima od adolescentica. S obzirom na strukturu obitelji utvrđene su značajne razlike u svim promatranim eksternaliziranim problemima u ponašanju. S obzirom na razinu naobrazbe majke i oca utvrđene su značajne razlike u svim promatranim eksternaliziranim problemima u ponašanju. S obzirom na školski uspjeh ispitanika utvrđene su značajne razlike u svim promatranim eksternaliziranim problemima u ponašanju. S obzirom na mjesto stanovanja ima razlika po pitanju eksternaliziranih problema u ponašanju, no one nisu utvrđene kao značajne, dok s obzirom na dob ima razlika u eksternaliziranim problemima u ponašanju, no one također nisu utvrđene kao značajne.

4.5. Povezanost problema u ponašanju i kvalitete obiteljskih odnosa

Kako bi se ispitala povezanost između kvalitete obiteljskih odnosa i problema u ponašanju provedena je korelacijska analiza (Pearsonov koeficijent korelacije). U korelacijsku analizu uvrštene su *Skala mikrosustav – obitelj* te komponente internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju. Analiza je provedena odvojeno za internalizirane i eksternalizirane probleme.

Korelacijskom analizom utvrđena je značajna negativna povezanost između obiteljskih odnosa te svih promatranih skala internaliziranih oblika problema u ponašanju ($p < ,001$).

Također, korelacijskom analizom utvrđena je značajna negativna povezanost između obiteljskih odnosa te svih promatranih skala eksternaliziranih oblika problema u ponašanju ($p < ,001$). Cjeloviti rezultati korelacijske analize prikazani su u tablici 44 i tablici 45.

Tablica 44 Korelacijska analiza obiteljskih odnosa i internaliziranih oblika problema u ponašanju

Varijabla		1	2	3	4	5	6
1 Razina mikrosustav - obitelj	r	/	-,59***	-,22***	-,37***	-,60***	-,47***
	N	455	455	455	455	455	455
2 Lijenost	r	-,59***	/	,31***	,35***	,54***	,42***
	N	455	455	455	455	455	455
3 Socijalna izoliranost	r	-,22***	,31***	/	,33***	,37***	,28***
	N	455	455	455	455	455	455
4 Anksioznost	r	-,37***	,35***	,33***	/	,618***	,53***
	N	455	455	455	455	455	455
5 Depreivsnost	r	-,60***	,54***	,37***	,61***	/	,64***
	N	455	455	455	455	455	455
6 Neurotski uvjetovani	r	-,47***	,42***	,28***	,53***	,64***	/
	N	455	455	455	455	455	455

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

Tablica 45 Korelacijska analiza obiteljskih odnosa i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju

Varijabla		1	2	3	4	5	6
1 Razina mikrosustav - obitelj	r	/	-,56***	-,64***	-,56***	-,48***	-,50***
	N	455	455	455	455	455	455
2 Nediscipliniranost	r	-,56***	/	,67***	,62***	,62***	,54***
	N	455	455	455	455	455	455
3 Delinkventnost	r	-,64***	,67***	/	,73***	,74***	,58***
	N	455	455	455	455	455	455
4 Agresivnost	r	-,56***	,62***	,73***	/	,65***	,59***
	N	455	455	455	455	455	455
5 Ovisnost	r	-,48***	,62***	,74***	,65***	/	,55***
	N	455	455	455	455	455	455
6 Hiperaktivnost	r	-,50***	,54***	,58***	,59***	,55***	/
	N	455	455	455	455	455	455

Bilješka: p<,05*; p<,01**; p<,001***

4.6. Povezanost problema u ponašanju i kvalitete provođenja slobodnog vremena

Kako bi se ispitala povezanost između kvalitete provođenja slobodnog vremena i problema u ponašanju provedena je korelacijska analiza (Pearsonov koeficijent korelacije). U korelacijsku analizu uvrštene su *Skala egzosustav* te komponente internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju. Analiza je provedena odvojeno za internalizirane i eksternalizirane probleme.

Korelacijskom analizom utvrđena je značajna negativna povezanost između slobodnog vremena te svih promatranih skala internaliziranih oblika problema u ponašanju ($p < ,001$).

Također, korelacijskom analizom utvrđena je značajna negativna povezanost između slobodnog vremena te svih promatranih skala eksternaliziranih oblika problema u ponašanju ($p < ,001$). Cjeloviti rezultati korelacijske analize prikazani su u tablici 46 i tablici 47.

Tablica 46 Korelacijska analiza slobodnog vremena i internaliziranih oblika problema u ponašanju

Varijabla		1	2	3	4	5	6
1 Razina egzosustav	r	/	-,37***	-,32***	-,28***	-,33***	-,30***
	N	455	455	455	455	455	455
2 Lijenost	r	-,37***	/	,31***	,35***	,54***	,42***
	N	455	455	455	455	455	455
3 Socijalna izoliranost	r	-,32***	,31***	/	,33***	,37***	,28***
	N	455	455	455	455	455	455
4 Anksioznost	r	-,28***	,35***	,33***	/	,61***	,53***
	N	455	455	455	455	455	455
5 Depresivnost	r	-,33***	,54***	,37***	,61***	/	,64***
	N	455	455	455	455	455	455
6 Neurotski uvjetovani problemi	r	-,30***	,42***	,28***	,53***	,64***	/
	N	455	455	455	455	455	455

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

Tablica 47 Korelacijska analiza slobodnog vremena i eksternaliziranih oblika problema u
ponašanju

Varijabla		1	2	3	4	5	6
1 Razina egzosustav	r	/	-,30***	-,30***	-,24***	-,20***	-,20***
	N	455	455	455	455	455	455
2 Nediszipliniranost	r	-,30***	/	,67***	,62***	,62***	,54***
	N	455	455	455	455	455	455
3 Delinkventnost	r	-,30***	,67***	/	,73***	,74***	,58***
	N	455	455	455	455	455	455
4 Agresivnost	r	-,24***	,62***	,73***	/	,65***	,59***
	N	455	455	455	455	455	455
5 Ovisnost	r	-,20***	,62***	,74***	,65***	/	,55***
	N	455	455	455	455	455	455
6 Hiperaktivnost	r	-,20***	,54***	,58***	,59***	,55***	/
	N	455	455	455	455	455	455

Bilješka: p<,05*; p<,01**; p<,001***

4.7. Povezanost internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju

Iz tablica 44, 45, 46 i 47, osim korelacije problema u ponašanju s razinom mikrosustava – obitelj i razinom egzosustava, vidljivo je da je i utvrđena značajna povezanost između svih promatranih skala internaliziranih problema: *lijenost – socijalna izoliranost – anksioznost – depresivnost – neurotski uvjetovani problemi* ($p < ,001$), a također, utvrđena je i značajna povezanost između svih promatranih skala eksternaliziranih problema: *nediscipliniranost – delinkventnost – agresivnost – ovisnost – hiperaktivnost* ($p < ,001$).

Kako bi se ispitala povezanost između internaliziranih (anksioznost) i eksternaliziranih (ovisnost) oblika problema u ponašanju provedena je korelacijska analiza (Pearsonov koeficijent korelacije). U korelacijsku analizu uvrštene su *Skala internalizirani problemi – anksioznost* te *Skala eksternalizirani problemi – ovisnost*.

Korelacijskom analizom utvrđena je značajna povezanost između internaliziranog problema anksioznosti te eksternaliziranog problema ovisnosti, odnosno, utvrđena je pozitivna povezanost između uznemirenosti i konzumacije alkohola ($p < ,001$), provođenja vremena na internetu ($p < ,001$), pretjeranog kupovanja i nekontroliranog trošenja novca ($p < ,001$), udisanja lijepila i/ili osvježivača zraka ($p < ,01$) te konzumiranja energetskih pića ($p < ,001$). Utvrđena je pozitivna povezanost između neodlučnosti i konzumacije alkohola ($p < ,001$), provođenja vremena na internetu ($p < ,001$), pretjeranog kupovanja i nekontroliranog trošenja novca ($p < ,001$), udisanja lijepila i/ili osvježivača zraka ($p < ,05$) te konzumiranja energetskih pića ($p < ,001$), i utvrđena je negativna povezanost između neodlučnosti i korištenja usluga kladionica ($p < ,05$). Utvrđena je pozitivna povezanost između zabrinutosti i provođenja vremena na internetu ($p < ,05$) te pretjeranog kupovanja i nekontroliranog trošenja novca ($p < ,01$). Utvrđena je pozitivna povezanost između plašljivosti i provođenja vremena na internetu ($p < ,001$), eksperimentiranja s težim oblicima droga ($p < ,01$), pretjeranog kupovanja i nekontroliranog trošenja novca ($p < ,01$), udisanja lijepila i/ili osvježivača zraka ($p < ,05$) te konzumiranja energetskih pića ($p < ,01$). Rezultati korelacijske analize prikazani su u tablici 48.

Tablica 48 Korelacijska analiza anksioznosti i ovisnosti

Varijabla		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
Internalizirani problemi - anksioznost	1 Strah	r	/	,40***	,38***	,35***	,38***	,00	-,01	,07	,00	,09	,08	-,00
		N	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455
	2 Uznemirenost	r	,40***	/	,59***	,42***	,53***	,23***	-,01	,29***	,33***	,26***	,12**	,28***
		N	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455
	3 Neodlučnost	r	,38***	,59***	/	,41***	,50***	,18***	-,09*	,34***	,30***	,25***	,12*	,21***
		N	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455
	4 Zabrinutost	r	,35***	,42***	,41***	/	,53***	-,01	-,03	,10*	,03	,15**	,00	-,01
		N	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455
	5 Plašljivost	r	,38***	,53***	,50***	,53***	/	,02	-,02	,18***	,15**	,15**	,09*	,14**
		N	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455
Eksternalizirani problemi - ovisnost	6 Alkohol	r	,00	,23***	,18***	-,01	,02	/	,18***	,21***	,43***	,29***	,21***	,34***
		N	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455
	7 Kladionice	r	-,01	-,01	-,09*	-,03	-,02	,18***	/	-,01	,15**	,14**	,18***	,15**
		N	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455
	8 Internet	r	,07	,29***	,34***	,10*	,18***	,21***	-,01	/	,21***	,36***	,08	,18***
		N	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455
	9 Droga	r	,00	,33***	,30***	,03	,15**	,43***	,15**	,21***	/	,34***	,38***	,49***
		N	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455
	10 Kupovina	r	,09	,26***	,25***	,15**	,15**	,29***	,14**	,36***	,34***	/	,24***	,30***
		N	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455
11 Snifanje	r	,08	,12**	,12*	,00	,09*	,21***	,18***	,08	,38***	,24***	/	,31***	
	N	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	
12 Energ. pića	r	-,00	,28***	,21***	-,01	,14**	,34***	,15**	,18***	,49***	,30***	,31***	/	
	N	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	

Bilješka: p<,05*; p<,01**; p<,001

4.8. Hijerarhijska regresijska analiza ponašanja adolescenata u društvenom ekosustavu

U nastavku obrade podataka provedena je hijerarhijska regresijska analiza s ciljem utvrđivanja prediktora problema u ponašanju adolescenata. U tablici 49 prikazan je opis prediktorskih varijabli korištenih u hijerarhijskoj regresijskoj analizi.

Tablica 49 Opis prediktorskih varijabli

Varijabla:	Objašnjenje:
Populacija	Varijabla <i>Populacija</i> podrazumijeva strukturu populacije koja je podijeljena je u dvije kategorije: opća populacija i populacija ispitanika koji su u institucionalnom tretmanu.
Spol	Varijabla <i>Spol</i> podijeljena je u dvije kategorije: muški i ženski ispitanici.
Dob	Varijabla <i>Dob</i> podijeljena je u dvije kategorije: mlađi ispitanici (14 – 16 godina) i stariji ispitanici (17 – 21 godine).
Obiteljska str.	Varijabla <i>Obiteljska struktura</i> podijeljena je u dvije kategorije: potpuna (zajednički život s oba biološka roditelja) i nepotpuna obiteljska struktura (suživot koji ne uključuje prisutnost oba biološka roditelja).
Mjesto odras.	Varijabla <i>Mjesto odrastanja</i> podijeljena je u dvije kategorije: odrastanje u ruralnoj sredini i odrastanje u urbanoj sredini.
Naobr. majke	Varijabla <i>Naobrazba majke</i> podijeljena je u dvije kategorije: niža razina naobrazbe (nezavršena i završena osnovna te srednja škola) i viša razina naobrazbe (završena viša, visoka škola ili magisterij te doktorat).
Naobr. oca	Varijabla <i>Naobrazba oca</i> podijeljena je u dvije kategorije: niža razina naobrazbe (nezavršena i završena osnovna te srednja škola) i viša razina naobrazbe (završena viša, visoka škola ili magisterij te doktorat).
Šk. uspjeh	Varijabla <i>Školski uspjeh</i> podijeljena je u tri kategorije: niži školski uspjeh (nedovoljan i dovoljan), srednji školski uspjeh (dobar) i viši školski uspjeh (vrlo dobar i izvrstan).
Obitelj	Varijabla <i>Obitelj</i> obuhvaća razinu mikrosustava, a podrazumijeva kvalitetu obiteljskih odnosa.
Škola	Varijabla <i>Škola</i> obuhvaća razinu mikrosustava, a podrazumijeva kvalitetu odnosa prema školi.

Vršnjaci	Varijabla <i>Vršnjaci</i> obuhvaća razinu mikrosustava, a podrazumijeva kvalitetu odnosa s vršnjacima.
Suradnja	Varijabla <i>Suradnja</i> obuhvaća razinu mezosustava, a podrazumijeva kvalitetu odnosa unutar mikrosustava (suradnja između obitelji, škole i vršnjaka).
Slob. vrijeme	Varijabla <i>Slobodno vrijeme</i> obuhvaća razinu egzosustava, a podrazumijeva kvalitetu odnosa pojedinca sa širom lokalnom zajednicom, tj. odnos prema slobodnom vremenu.
Vrijednosti	Varijabla <i>Vrijednosti</i> obuhvaća razinu makrosustava, a podrazumijeva odnos pojedinca prema socijalnim i kulturnim vrijednostima te društvenim normama i zakonima.
Društ. prom.	Varijabla <i>Društvene promjene</i> obuhvaća razinu kronosustava, a podrazumijeva razvojni kontekst društvenih promjena kroz vrijeme i njihov utjecaj na pojedinca.
Lijenost	Varijabla <i>Lijenost</i> obuhvaća internalizirane oblike problema u ponašanju.
Soc. izoliran.	Varijabla <i>Socijalna izoliranost</i> obuhvaća internalizirane oblike problema u ponašanju.
Anksioznost	Varijabla <i>Anksioznost</i> obuhvaća internalizirane oblike problema u ponašanju.
Depresivnost	Varijabla <i>Depresivnost</i> obuhvaća internalizirane oblike problema u ponašanju.
Neurotski	Varijabla <i>Neurotski</i> obuhvaća neurotski uvjetovane internalizirane oblike problema u ponašanju.
Nediscipl.	Varijabla <i>Nediscipliniranost</i> obuhvaća eksternalizirane oblike problema u ponašanju.
Delinkv.	Varijabla <i>Delinkventnost</i> obuhvaća eksternalizirane oblike problema u ponašanju.
Agres.	Varijabla <i>Agresivnost</i> obuhvaća eksternalizirane oblike problema u ponašanju.
Ovisnost	Varijabla <i>Ovisnost</i> obuhvaća eksternalizirane oblike problema u ponašanju.
Hiperakt.	Varijabla <i>Hiperaktivnost</i> obuhvaća eksternalizirane oblike problema u ponašanju.

U nastavku je provedena hijerarhijska regresijska analiza kako bi se ispitali prediktori problema u ponašanju ispitanika u društvenom ekosustavu. Kao kriterijska varijabla dodana je skala *Internalizirani problemi u ponašanju*. U prvom koraku uključene su varijable sociodemografskih karakteristika od kojih su se značajnim prediktorom pokazale *struktura populacije* ($\beta = ,33$; $p < ,001$), *spol* ($\beta = ,20$; $p < ,001$) i *školski uspjeh ispitanika* ($\beta = -,13$; $p < ,05$). U drugom koraku dodane su varijable svih razina ekosustava. Značajnim prediktorima pokazali su se *struktura populacije* ($\beta = ,13$; $p < ,05$), *spol* ($\beta = ,17$; $p < ,001$) i *dob ispitanika* ($\beta = -,09$; $p < ,05$), *kvaliteta obiteljskih odnosa* ($\beta = -,25$; $p < ,001$), *kvaliteta odnosa prema školi* ($\beta = -,09$; $p < ,05$), *kvaliteta odnosa s vršnjacima* ($\beta = -,16$; $p < ,001$), *aktivnosti u slobodnom vremenu* ($\beta = -,19$; $p < ,001$), i *odnos prema društvenim vrijednostima* ($\beta = -,12$; $p < ,05$).

U trećem koraku uključene su varijable eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. Kao značajni prediktori u trećem koraku pokazali su se *spol* ($\beta = ,18$; $p < ,001$), *dob* ($\beta = -,07$; $p < ,05$), *kvaliteta obiteljskih odnosa* ($\beta = -,20$; $p < ,01$), *kvaliteta vršnjačkih odnosa* ($\beta = -,20$; $p < ,001$), *aktivnosti u slobodnom vremenu* ($\beta = -,18$; $p < ,001$), *eksternalizirani problemi u ponašanju* ($\beta = ,30$; $p < ,001$).

Hijerarhijskom regresijskom analizom objašnjeno je ukupno 51% varijance ponašanja adolescenata, iz čega proizlazi podatak o složenosti promatranog fenomena. Cjeloviti rezultati hijerarhijske regresijske analize prikazani su u tablici 50.

Tablica 50 Hijerarhijska regresijska analiza ponašanja adolescenata u društvenom ekosustavu (N=390)

Prediktorske varijable	MODEL 1			MODEL 2			MODEL 3		
	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β
Populacija	13,74	2,69	,33***	5,32	2,66	,13*	2,89	2,62	,07
Spol	6,98	1,53	,20***	6,03	1,33	,17***	6,17	1,29	,18***
Dob	-2,41	1,59	-,07	-3,28	1,38	-,09*	-2,67	1,34	-,07*
Obiteljska str.	1,10	1,93	,03	,17	1,66	,00	,11	1,60	,00
Mjesto odras.	-,52	1,63	-,01	-,68	1,37	-,02	-,82	1,33	-,02
Naobr. majke	-2,29	1,95	-,06	-1,79	1,65	-,05	-1,16	1,60	-,03
Naobr. oca	1,95	1,95	,05	2,08	1,65	,05	2,18	1,60	,06
Šk. uspjeh	-2,92	1,32	-,13*	,49	1,17	,02	1,09	1,14	,05
Obitelj				-,53	,13	-,25***	-,42	,13	-,20**
Škola				-,37	,18	-,09*	-,07	,18	-,01
Vršnjaci				-,70	,18	-,16***	-,84	,18	-,20***
Suradnja				-,01	,29	-,00	,16	,28	,04
Slob. vrijeme				-,56	,14	-,19***	-,54	,13	-,18***
Vrijednosti				-,34	,15	-,12*	-,16	,15	-,05
Društ. prom.				,13	,11	,05	-,02	,11	-,01
Eksternalizir.							,24	,04	,30***
R²		,24			,47			,51	
R Square									
Change		,24			,22			,03	
Adjusted R ²		,23			,45			,49	
df		8			7			1	
F change		15,69***			23,34***			26,39***	

Bilješka: p<,05*; p<,01**; p<,001***

U nastavku obrade podataka provedena je hijerarhijska regresijska analiza pojedinačno za svaki oblik internaliziranog i eksternaliziranog problema u ponašanju ispitanika u društvenom ekosustavu.

Provedena je hijerarhijska regresijska analiza kako bi se ispitali prediktori internaliziranog problema lijenosti kod ispitanika. Kao kriterijska varijabla dodana je skala *Lijenost*. U prvom koraku uključene su varijable sociodemografskih karakteristika od kojih su se značajnim prediktorom pokazale *struktura populacije* ($\beta = ,40$; $p < ,001$), i *školski uspjeh ispitanika* ($\beta = -,25$; $p < ,001$).

U drugom koraku dodane su varijable svih razina ekosustava. Značajnim prediktorima pokazali su se *struktura populacije* ($\beta = ,23$; $p < ,01$) i *školski uspjeh* ($\beta = -,11$; $p < ,05$), *kvaliteta obiteljskih odnosa* ($\beta = -,15$; $p < ,01$), *kvaliteta odnosa prema školi* ($\beta = -,18$; $p < ,001$) i *odnos prema društvenim vrijednostima* ($\beta = -,23$; $p < ,001$).

U trećem koraku uključene su varijable internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. Kao značajni prediktori u trećem koraku pokazali su se *struktura populacije* ($\beta = ,15$; $p < ,05$), *razina naobrazbe majke* ($\beta = ,12$; $p < ,01$), *odnos prema društvenim vrijednostima* ($\beta = -,10$; $p < ,05$), problem *socijalna izoliranost* ($\beta = ,12$; $p < ,01$), problem *depresivnost* ($\beta = ,11$; $p < ,01$), problem *nediscipliniranost* ($\beta = ,27$; $p < ,001$) te problem *ovisnost* ($\beta = ,14$; $p < ,05$).

Hijerarhijskom regresijskom analizom objašnjeno je ukupno 58% varijance, iz čega proizlazi podatak o složenosti promatranog fenomena. Cjeloviti rezultati hijerarhijske regresijske analize prikazani su u tablici 51.

Tablica 51 Hijerarhijska regresijska analiza prediktora internaliziranog problema – lijenost
(N=390)

Prediktorske varijable	MODEL 1			MODEL 2			MODEL 3		
	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β
Populacija	4,00	,63	,40***	2,33	,66	,23**	1,59	,62	,15*
Spol	,54	,36	,06	,60	,33	,07	,40	,31	,04
Dob	-,41	,37	-,04	-,66	,34	-,07	-,34	,31	-,04
Obiteljska str.	-,06	,45	-,00	-,15	,41	-,01	,04	,37	,00
Mjesto odras.	,21	,38	,02	,16	,34	,02	,03	,31	,00
Naobr. majke	,62	,46	,07	,77	,41	,09	1,05	,37	,12**
Naobr. oca	,34	,46	,03	,27	,41	,03	,23	,37	,02
Šk. Uspjeh	-1,33	,31	-,25***	-,58	,29	-,11*	-,44	,26	-,08
Obitelj				-,08	,03	-,15**	-,03	,03	-,06
Škola				-,17	,04	-,18***	-,07	,04	-,08
Vršnjaci				,01	,04	,01	,00	,04	,00
Suradnja				,00	,07	,00	,10	,06	,10
Slob. vrijeme				-,05	,03	-,07	-,02	,03	-,03
Vrijednosti				-,16	,03	-,23***	-,07	,03	-,10*
Društ. prom.				,02	,02	,04	-,01	,02	-,02
Soc. izoliran.							,12	,03	,12**
Anksioznost							,03	,04	,04
Depresivnost							,09	,04	,11**
Neurotski							-,06	,04	-,06
Nediscipl.							,30	,05	,27***
Delinkv.							,02	,05	,02
Agres.							,03	,04	,04
Ovisnost							,09	,03	,14*
Hiperakt.							,03	,03	,04
R²		,31			,45			,58	
R Square									
Change		,31			,15			,12	
Adjusted R ²		,29			,43			,55	
df		8			7			9	
F change		21,36***			14,78***			12,05***	

Bilješka: p<,05*; p<,01**; p<,001***

Provedena je hijerarhijska regresijska analiza kako bi se ispitali prediktori internaliziranog problema socijalne izoliranosti kod ispitanika. Kao kriterijska varijabla dodana je skala *Socijalna izoliranost*. U prvom koraku uključene su varijable sociodemografskih karakteristika među kojima nema pokazanih značajnih prediktora.

U drugom koraku dodane su varijable svih razina ekosustava. Značajnim prediktorima pokazali su se *kvaliteta odnosa s vršnjacima* ($\beta = -.18$; $p < .01$) i *aktivnosti u slobodnom vremenu* ($\beta = -.22$; $p < .001$).

U trećem koraku uključene su varijable internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. Kao značajni prediktori u trećem koraku pokazali su se *aktivnosti u slobodnom vremenu* ($\beta = -.15$; $p < .01$), problem *lijenost* ($\beta = .20$; $p < .01$), problem *anksioznost* ($\beta = .18$; $p < .01$), problem *delinkventnost* ($\beta = -.26$; $p < .01$), te problem *hiperaktivnost* ($\beta = -.15$; $p < .01$).

Hijerarhijskom regresijskom analizom objašnjeno je ukupno 30% varijance, iz čega proizlazi podatak o složenosti promatranog fenomena. Cjeloviti rezultati hijerarhijske regresijske analize prikazani su u tablici 52.

Tablica 52 Hijerarhijska regresijska analiza prediktora internaliziranog problema – socijalna izoliranost (N=390)

Prediktorske varijable	MODEL 1			MODEL 2			MODEL 3		
	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β
Populacija	1,17	,77	,11	,43	,84	,04	,58	,83	,05
Spol	,35	,44	,04	,14	,42	,01	-,75	,41	-,08
Dob	-,48	,45	-,05	-,73	,43	-,08	-,46	,41	-,05
Obiteljska str.	-,74	,55	-,08	-,87	,52	-,09	-,83	,49	-,09
Mjesto odras.	,20	,46	,02	,11	,43	,01	,25	,41	,02
Naobr. majke	-,01	,56	-,00	,11	,52	,01	,11	,49	,01
Naobr. oca	-,22	,56	-,02	-,25	,52	-,02	-,61	,48	-,06
Šk. uspjeh	-,12	,38	-,02	,42	,37	,08	,28	,34	,05
Obitelj				-,01	,04	-,03	,01	,04	,02
Škola				,03	,05	,03	-,00	,05	-,00
Vršnjaci				-,19	,06	-,18**	-,09	,05	-,08
Suradnja				,04	,09	,04	,02	,08	,02
Slob. vrijeme				-,16	,04	-,22***	-,11	,04	-,15**
Vrijednosti				-,08	,05	-,12	-,08	,04	-,12
Društ. prom.				-,06	,03	-,09	-,04	,03	-,06
Lijenost							,21	,06	,20**
Anksioznost							,15	,05	,18**
Depresivnost							,08	,05	,10
Neurotski							,10	,06	,09
Nediscipl.							,09	,07	,07
Delinkv.							-,20	,06	-,26**
Agres.							,05	,06	,06
Ovisnost							-,07	,05	-,10
Hiperakt.							-,12	,04	-,15**
R²		,01			,17			,30	
R Square									
Change		,01			,15			,13	
Adjusted R ²		-,00			,13			,26	
df		8			7			9	
F change		,82			10,01***			8,02***	

Bilješka: p<,05*; p<,01**; p<,001***

Provedena je hijerarhijska regresijska analiza kako bi se ispitali prediktori internaliziranog problema anksioznosti kod ispitanika. Kao kriterijska varijabla dodana je skala *Anksioznost*. U prvom koraku uključene su varijable sociodemografskih karakteristika od kojih su se značajnim prediktorom pokazale *struktura populacije* ($\beta = ,24$; $p < ,01$), i *spol ispitanika* ($\beta = ,34$; $p < ,001$).

U drugom koraku dodane su varijable svih razina ekosustava. Značajnim prediktorima pokazali su se *spol* ($\beta = ,30$; $p < ,001$), *kvaliteta obiteljskih odnosa* ($\beta = -,17$; $p < ,05$) i *aktivnosti u slobodnom vremenu* ($\beta = -,19$; $p < ,01$).

U trećem koraku uključene su varijable internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. Kao značajni prediktori u trećem koraku pokazali su se *spol* ($\beta = ,22$; $p < ,001$), *kvaliteta vršnjačkih odnosa* ($\beta = ,13$; $p < ,01$), *aktivnosti u slobodnom vremenu* ($\beta = -,10$; $p < ,05$), *odnos prema društvenim vrijednostima* ($\beta = ,12$; $p < ,05$), *problem socijalna izoliranost* ($\beta = ,13$; $p < ,01$), *problem depresivnost* ($\beta = ,41$; $p < ,001$), te *neurotski uvjetovani problemi* ($\beta = ,22$; $p < ,001$).

Hijerarhijskom regresijskom analizom objašnjeno je ukupno 51% varijance, iz čega proizlazi podatak o složenosti promatranog fenomena. Cjeloviti rezultati hijerarhijske regresijske analize prikazani su u tablici 53.

Tablica 53 Hijerarhijska regresijska analiza prediktora internaliziranog problema –
anksioznost (N=390)

Prediktorske varijable	MODEL 1			MODEL 2			MODEL 3		
	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β
Populacija	2,89	,82	,24**	1,34	,93	,11	1,06	,81	,08
Spol	3,49	,47	,34***	3,07	,46	,30***	2,23	,39	,22***
Dob	-,64	,49	-,06	-,75	,48	-,07	-,15	,40	-,01
Obiteljska str.	,36	,59	,03	-,04	,58	-,00	-,34	,48	-,03
Mjesto odras.	,01	,50	,00	-,04	,48	-,00	,23	,40	,02
Naobr. majke	-,81	,60	-,07	-,70	,57	-,06	-,06	,48	-,00
Naobr. oca	1,05	,60	,09	1,08	,57	,10	,86	,47	,08
Šk. uspjeh	-,18	,40	-,03	,40	,41	,06	,22	,34	,03
Obitelj				-,11	,04	-,17*	,01	,04	,03
Škola				-,05	,06	-,04	,01	,05	,00
Vršnjaci				-,03	,06	-,02	,16	,05	,13**
Suradnja				-,11	,10	-,09	-,12	,08	-,11
Slob. vrijeme				-,17	,04	-,19**	-,08	,04	-,10*
Vrijednosti				,04	,05	,05	,10	,04	,12*
Društ. prom.				,07	,04	,09	,04	,03	,05
Lijenost							,06	,06	,05
Soc. izoliran.							,15	,05	,13**
Depresivnost							,38	,05	,41***
Neurotski							,27	,06	,22***
Nediscipl.							-,05	,07	-,04
Delinkv.							-,09	,06	-,10
Agres.							,04	,06	,04
Ovisnost							,01	,05	,01
Hiperakt.							,08	,04	,09
R²		,18			,26			,51	
R Square									
Change		,18			,08			,25	
Adjusted R ²		,16			,23			,48	
df		8			7			9	
F change		10,83***			5,7***			21,37***	

Bilješka: p<,05*; p<,01**; p<,001***

Provedena je hijerarhijska regresijska analiza kako bi se ispitali prediktori internaliziranog problema depresivnosti kod ispitanika. Kao kriterijska varijabla dodana je skala *Depresivnost*. U prvom koraku uključene su varijable sociodemografskih karakteristika od kojih su se značajnim prediktorom pokazale *struktura populacije* ($\beta = ,30$; $p < ,001$), i *spol ispitanika* ($\beta = ,12$; $p < ,01$).

U drugom koraku dodane su varijable svih razina ekosustava. Značajnim prediktorima pokazali su se *spol* ($\beta = ,10$; $p < ,01$), *kvaliteta obiteljskih odnosa* ($\beta = -,33$; $p < ,001$), *kvaliteta vršnjačkih odnosa* ($\beta = -,20$; $p < ,001$) i *odnos prema društvenim vrijednostima* ($\beta = -,11$; $p < ,01$).

U trećem koraku uključene su varijable internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. Kao značajni prediktori u trećem koraku pokazali su se *kvaliteta obiteljskih odnosa* ($\beta = -,20$; $p < ,001$), *kvaliteta vršnjačkih odnosa* ($\beta = -,13$; $p < ,01$), *problem lijenost* ($\beta = ,10$; $p < ,05$), *problem anksioznost* ($\beta = ,31$; $p < ,001$), te *neurotski uvjetovani problemi* ($\beta = ,22$; $p < ,001$).

Hijerarhijskom regresijskom analizom objašnjeno je ukupno 63% varijance, iz čega proizlazi podatak o složenosti promatranog fenomena. Cjeloviti rezultati hijerarhijske regresijske analize prikazani su u tablici 54.

Tablica 54 Hijerarhijska regresijska analiza prediktora internaliziranog problema – depresivnost (N=390)

Prediktorske varijable	MODEL 1			MODEL 2			MODEL 3		
	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β
Populacija	3,92	,88	,30***	,53	,88	,04	-,31	,77	-,02
Spol	1,37	,50	,12**	1,12	,44	,10**	-,36	,38	-,03
Dob	-,20	,52	-,01	-,27	,45	-,02	,46	,37	,04
Obiteljska str.	,84	,63	,07	,57	,55	,05	,48	,45	,04
Mjesto odras.	-,34	,53	-,03	-,34	,45	-,03	-,18	,38	-,01
Naobr. majke	-1,05	,64	-,09	-,97	,54	-,08	-,49	,45	-,04
Naobr. oca	,26	,64	,02	,36	,54	,03	-,17	,45	-,01
Šk. uspjeh	-,56	,43	-,08	,46	,38	,06	,42	,32	,06
Obitelj				-,22	,04	-,33***	-,14	,03	-,20***
Škola				-,08	,06	-,06	-,01	,05	-,01
Vršnjaci				-,27	,06	-,20***	-,17	,05	-,13**
Suradnja				-,05	,09	-,04	-,03	,08	-,03
Slob. vrijeme				-,07	,04	-,08	,03	,03	,03
Vrijednosti				-,10	,05	-,11**	-,07	,04	-,08
Društ. prom.				,06	,03	,07	,02	,03	,02
Lijenost							,13	,06	,10*
Soc. izoliran.							,07	,04	,05
Anksioznost							,34	,04	,31***
Neurotski							,29	,05	,22***
Nediscipl.							,03	,06	,02
Delinkv.							-,07	,06	-,07
Agres.							,07	,05	,06
Ovisnost							,00	,04	,00
Hiperakt.							,02	,04	,02
R²		,20			,44			,63	
R Square									
Change		,20			,23			,19	
Adjusted R ²		,19			,41			,61	
df		8			7			9	
F change		12,41***			22,44***			22,15***	

Bilješka: p<,05*; p<,01**; p<,001***

Provedena je hijerarhijska regresijska analiza kako bi se ispitali prediktori internaliziranog problema koji su neurotski uvjetovani. Kao kriterijska varijabla dodana je skala *Neurotski uvjetovani problemi*. U prvom koraku uključene su varijable sociodemografskih karakteristika od kojih su se značajnim prediktorom pokazale *struktura populacije* ($\beta = ,17$; $p < ,01$), *spol ispitanika* ($\beta = ,14$; $p < ,01$), *razina naobrazbe majke* ($\beta = -,12$; $p < ,05$) i *školski uspjeh ispitanika* ($\beta = -,14$; $p < ,05$).

U drugom koraku dodane su varijable svih razina ekosustava. Značajnim prediktorima pokazali su se *spol* ($\beta = ,13$; $p < ,01$), *dob* ($\beta = -,10$; $p < ,05$), *razina naobrazbe majke* ($\beta = -,11$; $p < ,05$), *kvaliteta obiteljskih odnosa* ($\beta = -,19$; $p < ,01$), *kvaliteta odnosa prema školi* ($\beta = -,11$; $p < ,05$), *kvaliteta vršnjačkih odnosa* ($\beta = -,21$; $p < ,001$) i *aktivnosti u slobodnom vremenu* ($\beta = -,12$; $p < ,05$).

U trećem koraku uključene su varijable internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. Kao značajni prediktori u trećem koraku pokazali su se *kvaliteta vršnjačkih odnosa* ($\beta = -,16$; $p < ,001$), *kvaliteta odnosa između obitelji, škole i vršnjaka* ($\beta = ,17$; $p < ,05$), *problem anksioznost* ($\beta = ,22$; $p < ,001$), *problem depresivnost* ($\beta = ,30$; $p < ,001$), te *problem hiperaktivnost* ($\beta = ,15$; $p < ,01$).

Hijerarhijskom regresijskom analizom objašnjeno je ukupno 51% varijance, iz čega proizlazi podatak o složenosti promatranog fenomena. Cjeloviti rezultati hijerarhijske regresijske analize prikazani su u tablici 55.

Tablica 55 Hijerarhijska regresijska analiza prediktora internaliziranog problema – neurotski uvjetovani (N=390)

Prediktorske varijable	MODEL 1			MODEL 2			MODEL 3		
	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β
Populacija	1,75	,67	,17**	,68	,73	,06	-,14	,67	-,01
Spol	1,22	,38	,14**	1,08	,36	,13**	,30	,33	,03
Dob	-,67	,40	-,08	-,85	,38	-,10*	-,47	,33	-,05
Obiteljska str.	,69	,48	,08	,67	,45	,07	,59	,39	,06
Mjesto odras.	-,61	,41	-,07	-,57	,38	-,07	-,61	,33	-,07
Naobr. majke	-1,04	,49	-,12*	-,99	,45	-,11*	-,44	,39	-,05
Naobr. oca	,51	,49	,05	,61	,45	,07	,40	,39	,04
Šk. uspjeh	-,71	,33	-,14*	-,22	,32	-,04	-,33	,28	-,06
Obitelj				-,10	,03	-,19**	-,00	,03	-,00
Škola				-,10	,05	-,11*	-,01	,04	-,02
Vršnjaci				-,21	,05	-,21***	-,16	,04	-,16***
Suradnja				,10	,08	,11	,16	,07	,17*
Slob. vrijeme				-,08	,03	-,12*	-,02	,03	-,04
Vrijednosti				-,03	,04	-,04	,01	,03	,02
Društ. prom.				,03	,03	,05	-,02	,02	-,04
Lijenost							-,07	,05	-,07
Soc. izoliran.							,06	,04	,06
Anksioznost							,18	,04	,22***
Depresivnost							,22	,04	,30***
Nediscipl.							,03	,06	,03
Delinkv.							,09	,05	,13
Agres.							,04	,05	,04
Ovisnost							-,00	,04	-,00
Hiperakt.							,11	,03	,15**
R²		,18			,31			,51	
R Square									
Change		,18			,13			,20	
Adjusted R ²		,16			,28			,48	
df		8			7			9	
F change		10,53***			10,55***			16,79***	

Bilješka: p<,05*; p<,01**; p<,001***

Provedena je hijerarhijska regresijska analiza kako bi se ispitali prediktori eksternaliziranog problema nediscipliniranosti. Kao kriterijska varijabla dodana je skala *Nediscipliniranost*. U prvom koraku uključene su varijable sociodemografskih karakteristika od kojih su se značajnim prediktorom pokazale *struktura populacije* ($\beta = ,32$; $p < ,001$) i *školski uspjeh ispitanika* ($\beta = -,26$; $p < ,001$).

U drugom koraku dodane su varijable svih razina ekosustava. Značajnim prediktorima pokazali su se *kvaliteta odnosa prema školi* ($\beta = -,14$; $p < ,01$), *kvaliteta odnosa između obitelji, škole i vršnjaka* ($\beta = -,21$; $p < ,01$) te *odnos prema društvenim vrijednostima* ($\beta = -,22$; $p < ,001$).

U trećem koraku uključene su varijable internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. Kao značajni prediktori u trećem koraku pokazali su se *kvaliteta odnosa između obitelji, škole i vršnjaka* ($\beta = -,16$; $p < ,05$), problem *lijenost* ($\beta = ,28$; $p < ,001$), problem *ovisnost* ($\beta = ,18$; $p < ,01$), te problem *hiperaktivnost* ($\beta = ,09$; $p < ,05$).

Hijerarhijskom regresijskom analizom objašnjeno je ukupno 56% varijance, iz čega proizlazi podatak o složenosti promatranog fenomena. Cjeloviti rezultati hijerarhijske regresijske analize prikazani su u tablici 56.

Tablica 56 Hijerarhijska regresijska analiza prediktora eksternaliziranog problema – nediscipliniranost (N=390)

Prediktorske varijable	MODEL 1			MODEL 2			MODEL 3		
	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β
Populacija	2,87	,58	,32***	,81	,61	,09	-,53	,58	-,06
Spol	,25	,33	,03	,32	,31	,04	,28	,29	,03
Dob	-,35	,34	-,04	-,47	,32	-,06	-,13	,28	-,01
Obiteljska str.	-,32	,41	-,04	-,49	,38	-,06	-,52	,34	-,06
Mjesto odras.	,57	,35	,07	,51	,32	,06	,50	,28	,06
Naobr. majke	-,53	,42	-,06	-,42	,38	-,05	-,42	,34	-,05
Naobr. oca	,32	,42	,04	,24	,38	,03	,23	,34	,02
Šk. uspjeh	-1,23	,28	-,26***	-,51	,27	-,11	-,19	,24	-,04
Obitelj				-,04	,03	-,10	,00	,02	,01
Škola				-,12	,04	-,14**	,01	,04	,02
Vršnjaci				,05	,04	,06	,02	,04	,02
Suradnja				-,18	,06	-,21**	-,14	,06	-,16*
Slob. vrijeme				-,00	,03	-,01	,01	,03	,02
Vrijednosti				-,13	,03	-,22***	-,04	,03	-,06
Društ. prom.				,02	,02	,04	-,02	,02	-,04
Lijenost							,25	,04	,28***
Soc. izoliran.							,04	,03	,05
Anksioznost							-,03	,03	-,04
Depresivnost							,02	,03	,02
Neurotski							,02	,04	,03
Delinkv.							,08	,04	,12
Agres.							,05	,04	,06
Ovisnost							,11	,03	,18**
Hiperakt.							,06	,03	,09*
R²		,27			,41			,56	
R Square									
Change		,27			,14			,14	
Adjusted R ²		,26			,39			,53	
df		8			7			9	
F change		18,18***			12,99***			13,66***	

Bilješka: p<,05*; p<,01**; p<,001***

Provedena je hijerarhijska regresijska analiza kako bi se ispitali prediktori eksternaliziranog problema delinkventnosti. Kao kriterijska varijabla dodana je skala *Delinkventnost*. U prvom koraku uključene su varijable sociodemografskih karakteristika od kojih su se značajnim prediktorom pokazale *struktura populacije* ($\beta = ,51$; $p < ,001$) i *školski uspjeh ispitanika* ($\beta = -,23$; $p < ,001$).

U drugom koraku dodane su varijable svih razina ekosustava. Značajnim prediktorima pokazali su se *struktura populacije* ($\beta = ,34$; $p < ,001$), *školski uspjeh ispitanika* ($\beta = -,09$; $p < ,05$), *kvaliteta obiteljskih odnosa* ($\beta = -,13$; $p < ,01$), *kvaliteta odnosa prema školi* ($\beta = -,26$; $p < ,001$), te *kvaliteta odnosa s vršnjacima* ($\beta = ,13$; $p < ,001$).

U trećem koraku uključene su varijable internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. Kao značajni prediktori u trećem koraku pokazali su se *struktura populacije* ($\beta = ,26$; $p < ,001$), *kvaliteta odnosa prema školi* ($\beta = -,13$; $p < ,001$), *kvaliteta odnosa s vršnjacima* ($\beta = ,07$; $p < ,05$), *odnos prema društvenim vrijednostima* ($\beta = -,10$; $p < ,01$), *problem socijalna izoliranost* ($\beta = -,08$; $p < ,01$), *problem agresivnost* ($\beta = ,24$; $p < ,001$), te *problem ovisnost* ($\beta = ,25$; $p < ,001$).

Hijerarhijskom regresijskom analizom objašnjeno je ukupno 77% varijance, iz čega proizlazi podatak o složenosti promatranog fenomena. Cjeloviti rezultati hijerarhijske regresijske analize prikazani su u tablici 57.

Tablica 57 Hijerarhijska regresijska analiza prediktora eksternaliziranog problema – delinkventnost (N=390)

Prediktorske varijable	MODEL 1			MODEL 2			MODEL 3		
	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β
Populacija	7,05	,72	,51***	4,70	,73	,34***	3,61	,60	,26***
Spol	-,72	,41	-,06	-,52	,36	-,04	-,19	,31	-,01
Dob	,29	,42	,02	,05	,37	,00	,28	,31	,02
Obiteljska str.	,19	,52	,01	,06	,45	,00	-,14	,37	-,01
Mjesto odras.	,29	,43	,02	,27	,37	,02	,50	,31	,04
Naobr. majke	-,34	,52	-,02	-,17	,45	-,01	,18	,37	,01
Naobr. oca	,19	,52	,01	,10	,45	,00	,20	,37	,01
Šk. uspjeh	-1,62	,35	-,23***	-,68	,32	-,09*	-,27	,26	-,03
Obitelj				-,09	,03	-,13**	-,05	,03	-,08
Škola				-,33	,05	-,26***	-,16	,04	-,13***
Vršnjaci				,19	,05	,13***	,10	,04	,07*
Suradnja				-,11	,08	-,09	-,02	,06	-,01
Slob. vrijeme				-,00	,03	-,00	-,02	,03	-,02
Vrijednosti				-,18	,04	-,20***	-,09	,03	-,10**
Društ. prom.				,12	,03	,14***	,02	,02	,02
Lijenost							,02	,05	,01
Soc. izoliran.							-,11	,03	-,08**
Anksioznost							-,05	,04	-,04
Depresivnost							-,04	,04	-,04
Neurotski							,08	,04	,06
Nediscipl.							,09	,05	,06
Agres.							,28	,04	,24***
Ovisnost							,24	,03	,25***
Hiperakt.							,02	,03	,02
R²		,51			,64			,77	
R Square									
Change		,51			,13			,12	
Adjusted R ²		,50			,63			,76	
df		8			7			9	
F change		49,93***			20,59***			23,21***	

Bilješka: p<,05*; p<,01**; p<,001***

Provedena je hijerarhijska regresijska analiza kako bi se ispitali prediktori eksternaliziranog problema agresivnosti. Kao kriterijska varijabla dodana je skala *Agresivnost*. U prvom koraku uključene su varijable sociodemografskih karakteristika od kojih su se značajnim prediktorom pokazale *struktura populacije* ($\beta = ,51$; $p < ,001$) i *školski uspjeh ispitanika* ($\beta = -,15$; $p < ,01$).

U drugom koraku dodane su varijable svih razina ekosustava. Značajnim prediktorima pokazali su se *struktura populacije* ($\beta = ,16$; $p < ,05$), *kvaliteta obiteljskih odnosa* ($\beta = -,16$; $p < ,05$), *kvaliteta odnosa prema školi* ($\beta = -,18$; $p < ,001$), *odnos prema društvenim vrijednostima* ($\beta = -,19$; $p < ,01$) te *utjecaj društvenih promjena* ($\beta = ,21$; $p < ,001$).

U trećem koraku uključene su varijable internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. Kao značajni prediktori u trećem koraku pokazali su se *utjecaj društvenih promjena* ($\beta = ,09$; $p < ,05$), problem *delinkventnost* ($\beta = ,42$; $p < ,001$), problem *ovisnost* ($\beta = ,10$; $p < ,05$), te problem *hiperaktivnost* ($\beta = ,12$; $p < ,01$).

Hijerarhijskom regresijskom analizom objašnjeno je ukupno 60% varijance, iz čega proizlazi podatak o složenosti promatranog fenomena. Cjeloviti rezultati hijerarhijske regresijske analize prikazani su u tablici 58.

Tablica 58 Hijerarhijska regresijska analiza prediktora eksternaliziranog problema – agresivnost (N=390)

Prediktorske varijable	MODEL 1			MODEL 2			MODEL 3		
	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β
Populacija	4,08	,73	,35***	1,84	,77	,16*	-,38	,70	-,03
Spol	-,46	,41	-,04	-,42	,38	-,04	-,53	,35	-,05
Dob	-,45	,43	-,04	-,49	,40	-,05	-,17	,34	-,01
Obiteljska str.	,16	,52	,01	-,00	,48	,00	-,07	,41	-,00
Mjesto odras.	-,30	,44	-,03	-,31	,40	-,03	-,44	,34	-,04
Naobr. majke	-,53	,53	-,05	-,41	,47	-,04	-,07	,41	-,00
Naobr. oca	-,35	,53	-,03	-,34	,48	-,03	-,44	,41	-,04
Šk. uspjeh	-,94	,36	-,15**	-,17	,34	-,02	,19	,29	,03
Obitelj				-,09	,03	-,16*	-,01	,03	-,02
Škola				-,19	,05	-,18***	,00	,04	,00
Vršnjaci				,06	,05	,05	,00	,05	,00
Suradnja				-,13	,08	-,12	-,04	,07	-,04
Slob. vrijeme				-,04	,04	-,05	-,01	,03	-,01
Vrijednosti				-,15	,04	-,19**	-,03	,04	-,04
Društ. prom.				,15	,03	,21***	,06	,03	,09*
Lijenost							,04	,05	,04
Soc. izoliran.							,04	,04	,03
Anksioznost							,03	,04	,03
Depresivnost							,06	,04	,06
Neurotski							,04	,05	,04
Nediscipl.							,07	,06	,06
Delinkv.							,36	,05	,42***
Ovisnost							,08	,04	,10*
Hiperakt.							,10	,03	,12**
R²		,29			,44			,60	
R Square									
Change		,29			,14			,16	
Adjusted R ²		,28			,41			,57	
df		8			7			9	
F change		20,14***			13,80***			16,65***	

Bilješka: p<,05*; p<,01**; p<,001***

Provedena je hijerarhijska regresijska analiza kako bi se ispitali prediktori eksternaliziranog problema ovisnosti. Kao kriterijska varijabla dodana je skala *Ovisnost*. U prvom koraku uključene su varijable sociodemografskih karakteristika od kojih su se značajnim prediktorom pokazale *struktura populacije* ($\beta = ,30$; $p < ,001$) i *školski uspjeh ispitanika* ($\beta = -,21$; $p < ,001$).

U drugom koraku dodane su varijable svih razina ekosustava. Značajnim prediktorima pokazali su se *struktura populacije* ($\beta = ,15$; $p < ,05$), *kvaliteta odnosa prema školi* ($\beta = -,25$; $p < ,001$), *kvaliteta odnosa s vršnjacima* ($\beta = ,12$; $p < ,01$), *kvaliteta odnosa između obitelji, škole i vršnjaka* ($\beta = -,16$; $p < ,05$), *odnos prema društvenim vrijednostima* ($\beta = -,16$; $p < ,01$) te *utjecaj društvenih promjena* ($\beta = ,22$; $p < ,001$).

U trećem koraku uključene su varijable internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. Kao značajni prediktori u trećem koraku pokazali su se *mjesto odrastanja ispitanika* ($\beta = -,08$; $p < ,05$), *utjecaj društvenih promjena* ($\beta = ,10$; $p < ,01$), problem *lijenost* ($\beta = ,12$; $p < ,05$), problem *nediscipliniranost* ($\beta = ,15$; $p < ,01$), problem *delinkventnost* ($\beta = ,41$; $p < ,001$), problem *agresivnost* ($\beta = ,10$; $p < ,05$), te problem *hiperaktivnost* ($\beta = ,11$; $p < ,01$).

Hijerarhijskom regresijskom analizom objašnjeno je ukupno 62% varijance, iz čega proizlazi podatak o složenosti promatranog fenomena. Cjeloviti rezultati hijerarhijske regresijske analize prikazani su u tablici 59.

Tablica 59 Hijerarhijska regresijska analiza prediktora eksternaliziranog problema – ovisnost
(N=390)

Prediktorske varijable	MODEL 1			MODEL 2			MODEL 3		
	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β
Populacija	4,29	,89	,30***	2,12	,95	,15*	-,81	,84	-,05
Spol	-,72	,51	-,06	-,50	,48	-,04	-,51	,42	-,04
Dob	-,14	,52	-,01	-,25	,49	-,02	,14	,41	,01
Obiteljska str.	,57	,64	,04	,48	,59	,03	,52	,49	,04
Mjesto odras.	-,71	,54	-,06	-,68	,49	-,05	-1,01	,41	-,08*
Naobr. majke	-,84	,65	-,06	-,71	,59	-,05	-,49	,49	-,04
Naobr. oca	-,12	,65	-,01	-,13	,59	-,01	-,23	,49	-,01
Šk. uspjeh	-1,54	,44	-,21***	-,72	,42	-,09	-,10	,35	-,01
Obitelj				-,04	,04	-,06	,05	,04	,07
Škola				-,34	,06	-,25***	-,07	,05	-,05
Vršnjaci				,19	,06	,12**	,05	,06	,04
Suradnja				-,21	,10	-,16*	-,08	,09	-,06
Slob. vrijeme				,00	,05	,00	,01	,04	,01
Vrijednosti				-,16	,05	-,16**	,00	,04	,00
Društ. prom.				,20	,04	,22***	,09	,03	,10**
Lijenost							,17	,06	,12*
Soc. izoliran.							-,07	,05	-,05
Anksioznost							,01	,05	,01
Depresivnost							,00	,05	,00
Neurotski							-,00	,06	-,00
Nediscipl.							,24	,07	,15**
Delinkv.							,43	,06	,41***
Agresivnost							,12	,06	,10*
Hiperakt.							,12	,04	,11**
R²		,31			,43			,62	
R Square									
Change		,31			,12			,19	
Adjusted R ²		,29			,41			,60	
df		8			7			9	
F change		21,48***			12,04***			20,74***	

Bilješka: p<,05*; p<,01**; p<,001***

Provedena je hijerarhijska regresijska analiza kako bi se ispitali prediktori eksternaliziranog problema hiperaktivnosti. Kao kriterijska varijabla dodana je skala *Hiperaktivnost*. U prvom koraku uključene su varijable sociodemografskih karakteristika od kojih su se značajnim prediktorom pokazale *struktura populacije* ($\beta = ,21$; $p <,01$), *dob ispitanika* ($\beta = -,11$; $p <,05$) i *školski uspjeh ispitanika* ($\beta = -,16$; $p <,05$).

U drugom koraku dodane su varijable svih razina ekosustava. Značajnim prediktorima pokazali su se *dob ispitanika* ($\beta = -,12$; $p <,05$), *kvaliteta obiteljskih odnosa* ($\beta = -,23$; $p <,01$), *kvaliteta odnosa prema školi* ($\beta = -,19$; $p <,001$) te *utjecaj društvenih promjena* ($\beta = ,17$; $p <,01$).

U trećem koraku uključene su varijable internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. Kao značajni prediktori u trećem koraku pokazali su se *mjesto odrastanja ispitanika* ($\beta = ,09$; $p <,05$), problem *socijalna izoliranost* ($\beta = -,12$; $p <,01$), *neurotski uvjetovani problemi* ($\beta = ,17$; $p <,01$), problem *nediscipliniranost* ($\beta = ,11$; $p <,05$), problem *agresivnost* ($\beta = ,16$; $p <,01$), te problem *ovisnost* ($\beta = ,17$; $p <,01$).

Hijerarhijskom regresijskom analizom objašnjeno je ukupno 46% varijance, iz čega proizlazi podatak o složenosti promatranog fenomena. Cjeloviti rezultati hijerarhijske regresijske analize prikazani su u tablici 60.

Tablica 60 Hijerarhijska regresijska analiza prediktora eksternaliziranog problema – hiperaktivnost (N=390)

Prediktorske varijable	MODEL 1			MODEL 2			MODEL 3		
	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β
Populacija	2,79	,88	,21**	,45	,97	,03	-1,05	,92	-,08
Spol	,54	,50	,05	,55	,49	,05	,03	,46	,00
Dob	-1,23	,52	-,11*	-1,30	,50	-,12*	-,87	,45	-,08
Obiteljska str.	,36	,63	,03	,18	,60	,01	-,10	,54	-,00
Mjesto odras.	,76	,53	,07	,78	,50	,07	,99	,45	,09*
Naobr. majke	-,94	,64	-,08	-,85	,60	-,07	-,29	,54	-,02
Naobr. oca	-,33	,64	-,02	-,30	,60	-,02	-,60	,54	-,05
Šk. uspjeh	-1,11	,43	-,16*	-,38	,43	-,05	-,01	,38	-,00
Obitelj				-,15	,05	-,23**	-,07	,04	-,10
Škola				-,23	,06	-,19***	-,05	,06	-,04
Vršnjaci				,07	,06	,05	,04	,06	,03
Suradnja				-,08	,10	-,06	,00	,09	,00
Slob. vrijeme				-,00	,05	-,00	,02	,04	,02
Vrijednosti				-,09	,05	-,10	,00	,05	,00
Društ. prom.				,14	,04	,17**	,04	,03	,05
Lijenost							,07	,07	,06
Soc. izoliran.							-,15	,05	-,12**
Anksioznost							,10	,05	,10
Depresivnost							,03	,06	,03
Neurotski							,22	,07	,17**
Nediscipl.							,16	,08	,11*
Delinkv.							,05	,07	,06
Agresivnost							,18	,06	,16**
Ovisnost							,15	,05	,17**
R²		,19			,30			,46	
R Square									
Change		,19			,11			,16	
Adjusted R ²		,17			,27			,42	
df		8			7			9	
F change		11,17***			8,50***			12,28***	

Bilješka: p<,05*; p<,01**; p<,001***

Prilikom obrade podataka za svaki oblik problema u ponašanju pojedinačno, u prvim koracima hijerarhijske regresijske analize uključene su sociodemografske varijable: struktura populacije, spol, dob, obiteljska struktura, mjesto odrastanja, razina naobrazbe majke i oca te školski uspjeh. Pritom se pripadnost specifičnoj skupini populacije pokazala kao značajan prediktor za probleme lijenosti, anksioznosti, depresivnosti, neurotski uvjetovane probleme te za sve oblike eksternaliziranih problema u ponašanju. Iz rezultata proizlazi da su ispitanici pripadnici institucionalnog tretmana u većem riziku za progresivnost problema u ponašanju, što ukazuje na činjenicu da im je upravo radi progresivnosti rizičnih obrazaca ponašanja i potreban institucionalni tretman te programi resocijalizacije. U prvim koracima hijerarhijske regresijske analize ženski spol se pokazao kao značajan prediktor za probleme anksioznosti te depresivnosti. Nadalje, mlađa dob pokazala se kao značajan prediktor za problem hiperaktivnosti, a niža razina naobrazbe majke se pokazala kao značajan prediktor za neurotski uvjetovane probleme. Niži školski uspjeh pokazao se kao značajan prediktor za probleme lijenosti, za neurotski uvjetovane probleme te za sve oblike ispitivanih eksternaliziranih problema u ponašanju.

U drugim koracima hijerarhijske regresijske analize uključene su varijable svih razina društvenog ekosustava. Pritom se pripadnost specifičnoj skupini populacije pokazala kao značajan prediktor za problem lijenosti, za delinkventnost, agresivnost i ovisnost. Ženski spol se pokazao, uz probleme iz prvih koraka, kao značajan prediktor i za neurotski uvjetovane probleme, a mlađa dob se pokazala kao značajan prediktor za neurotski uvjetovane probleme uz problem hiperaktivnosti iz prvih koraka analize. Niža razina naobrazbe majke ostala je kao značajan prediktor za neurotski uvjetovane probleme u ponašanju. Niži školski uspjeh se u drugim koracima pokazao kao značajan prediktor za problem lijenost te za delinkventnost.

U trećim koracima hijerarhijske regresijske analize uključene su varijable svih ispitivanih internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. Pritom se pripadnost specifičnoj skupini populacije pokazala kao značajan prediktor za problem lijenost te za delinkventnost. Ženski spol se pokazao kao značajan prediktor za problem anksioznosti te za neurotski uvjetovane oblike problema u ponašanju. Odrastanje u ruralnoj sredini se pokazalo kao značajan prediktor za problem ovisnosti, dok se odrastanje u urbanoj sredini pokazao kao značajan prediktor za problem hiperaktivnosti. Viša razina naobrazbe majke pokazala se kao značajan prediktor za problem lijenosti.

Od sociodemografskih varijabli jedino se obiteljska struktura i razina naobrazbe oca u nijednom koraku hijerarhijske regresijske analize nisu pokazali kao značajni prediktori problema u ponašanju.

Od varijabli društvenog ekosustava uključenih u drugim koracima hijerarhijske regresijske analize loša kvaliteta obiteljskih odnosa pokazala se kao značajan prediktor za probleme lijenosti, anksioznosti, depresivnosti, neurotski uvjetovane probleme, za delinkventnost, agresivnosti i hiperaktivnost. Loša kvaliteta odnosa prema školi pokazala se kao značajan prediktor za probleme lijenosti, neurotski uvjetovane probleme te za sve ispitivane eksternalizirane oblike problema u ponašanju. Loša kvaliteta odnosa sa vršnjacima pokazala se kao značajan prediktor za probleme socijalne izoliranosti, depresivnosti te neurotski uvjetovane probleme u ponašanju, a dobra kvaliteta odnosa s vršnjacima pokazala se kao značajan prediktor za probleme delinkventnosti i ovisnosti. Loša suradnja između obitelji, škole i vršnjaka pokazala se kao značajan prediktor za probleme nediscipliniranosti i neurotski uvjetovane probleme. Slaba uključenost u aktivnosti lokalne zajednice i loša kvaliteta provođenja slobodnog vremena pokazale su se kao značajan prediktor za probleme socijalne izoliranosti, anksioznosti te za neurotski uvjetovane probleme. Lošiji odnos prema socijalnim i kulturnim vrijednostima te društvenim normama i zakonima pokazao se kao značajan prediktor za probleme lijenost, depresivnost, nediscipliniranost, delinkventnost, agresivnost i ovisnost. Prihvaćanje društvenih promjena kroz vrijeme pokazalo se kao značajan prediktor za probleme delinkventnosti, agresivnosti, ovisnosti i hiperaktivnosti.

U trećim koracima hijerarhijske regresijske analize od varijabli društvenog ekosustava kao značajan prediktor problema depresivnosti pokazao se loša kvaliteta obiteljskih odnosa, a loša kvaliteta odnosa prema školi pokazala se kao značajan prediktor za problem delinkventnosti. Loša kvaliteta odnosa s vršnjacima pokazala se kao značajan prediktora za probleme depresivnosti te neurotski uvjetovane probleme, dok se dobra kvaliteta odnosa s vršnjacima pokazala kao značajan prediktor za probleme anksioznosti te za delinkventnost. Loša suradnja između obitelji, škole i vršnjaka pokazala se kao značajan prediktor za problem nediscipliniranosti, dok se dobra kvaliteta suradnje između obitelji, škole i vršnjaka pokazala kao značajan prediktor za neurotski uvjetovane probleme. Slaba uključenost u aktivnosti lokalne zajednice i loša kvaliteta provođenja slobodnog vremena pokazale su se kao značajan prediktor za probleme socijalne izoliranosti te anksioznosti. Lošiji odnos prema socijalnim i kulturnim vrijednostima te društvenim normama i zakonima pokazao se kao značajan prediktor za probleme lijenosti te delinkventnost, dok se bolji odnos prema socijalnim i kulturnim vrijednostima te društvenim normama i zakonima pokazao se kao značajan prediktor za problem anksioznosti. Prihvaćanje društvenih promjena kroz vrijeme pokazalo se kao značajan prediktor za problem agresivnosti.

U trećim koracima hijerarhijske regresijske analize od varijabli internaliziranih oblika problema u ponašanju prisutnost problema lijenosti pokazao se kao značajan prediktor za razvoj problema socijalne izoliranosti, depresivnosti, nediscipliniranosti te ovisnosti. Prisutnost problema socijalne izoliranosti pokazao se kao značajan prediktor za razvoj problema lijenosti i anksioznosti, te za neprogresivnost problema delinkventnosti i hiperaktivnosti. Prisutnost problema anksioznosti pokazao se kao značajan prediktor za razvoj problema socijalne izoliranosti, depresivnosti te neurotski uvjetovanih problema. Prisutnost problema depresivnosti pokazao se kao značajan prediktor za razvoj problema lijenosti, anksioznosti te neurotski uvjetovanih problema. Neurotski uvjetovani oblici problema u ponašanju pokazali su se kao značajan prediktor za razvoj problema anksioznosti, depresivnosti te hiperaktivnosti.

U trećim koracima hijerarhijske regresijske analize od varijabli eksternaliziranih oblika problema u ponašanju prisutnost problema nediscipliniranosti pokazao se kao značajan prediktor za razvoj problema lijenosti, ovisnosti i hiperaktivnosti. Prisutnost problema delinkventnosti pokazao se kao značajan prediktor za razvoj problema agresivnosti i ovisnosti te za neprogresivnost problema socijalne izoliranosti. Prisutnost problema agresivnosti pokazao se kao značajan prediktor za probleme delinkventnosti, ovisnosti i hiperaktivnosti. Prisutnost problema ovisnosti pokazao se kao značajan prediktor za probleme lijenosti te za sve preostale oblike eksternaliziranih problema u ponašanju. Prisutnost problema hiperaktivnosti pokazao se kao značajan prediktor za neurotski uvjetovane probleme, za nediscipliniranost, agresivnost i ovisnost, te za neprogresivnost problema povučenosti i usamljenosti.

Dakle, od internaliziranih oblika problema u ponašanju jedino su se prisutnost problema lijenosti te neurotski uvjetovanih problema pokazali kao značajni prediktori za razvoj nekih oblika eksternaliziranih problema u ponašanju, kao što su nediscipliniranost, ovisnost i hiperaktivnost, i obratno. Prisutnost istih i ostalih oblika internaliziranih problema uglavnom su značajni prediktori za razvoj drugih internaliziranih oblika problema u ponašanju te obratno. Sažeti prikaz analize prediktora problema u ponašanju adolescenata prikazan je u tablici 61.

Tablica 61 Sažetak prediktora problema u ponašanju adolescenata

		Sociodemografske varijable							
		Populacija	Spol	Dob	Mjesto odras.	Naobrazba majke	Školski uspjeh		
Koraci hijerarhijske regresijske analize	1	+ Lijenost + Anksioznost + Depresivnost + Neurotski + Nedisciplin. + Delinkventnost + Agresivnost + Ovisnost + Hiperaktivnost	+ Anksioznost + Depresivnost	- Hiperaktivnost		- Neurotski	- Lijenost - Neurotski - Nedisciplin. - Delinkventnost - Agresivnost - Ovisnost - Hiperaktivnost		
	2	+ Lijenost + Delinkventnost + Agresivnost + Ovisnost	+ Anksioznost + Depresivnost + Neurotski	- Neurotski - Hiperaktivnost		- Neurotski	- Lijenost - Delinkventnost		
	3	+ Nemar. i lijen. + Delinkventnost	+ Anksioznost + Neurotski		- Ovisnost + Hiperakt.	+ Nemar. i lijen.			
		Varijable društvenog ekosustava							
		Obitelj	Škola	Vršnjaci	Suradnja	Slobodno vrijeme	Vrijednosti	Društvene prom.	
Koraci hijerarhijske regresijske analize	2	- Lijenost - Anksioznost - Depresivnost - Neurotski - Delinkventnost - Agresivnost - Hiperaktivnost	- Lijenost - Neurotski - Nedisciplin. - Delinkventnost - Agresivnost - Ovisnost - Hiperaktivnost	- Soc. izoliran. - Depresivnost - Neurotski + Delinkventnost + Ovisnost	- Nedisciplin. - Ovisnost	- Soc. izoliran. - Anksioznost - Neurotski	- Nemar. i lijen. - Depresivnost - Nedisciplin. - Delinkventnost - Agresivnost - Ovisnost	+ Delinkventnost + Agresivnost + Ovisnost + Hiperaktivnost	
	3	- Depresivnost	- Delinkventnost	+ Anksioznost - Depresivnost. - Neurotski + Delinkventnost	+ Neurotski - Nedisciplin.	- Soc. izoliran. - Anksioznost	- Nemar. i lijen. + Anksioznost - Delinkventnost	+ Agresivnost + Ovisnost	

		Varijable internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju				
		Nemarnost i lijenost	Povučenost i usamljenost	Plašljivost i anksioznost	Potištenost i depresivnost	Neurotski uvjetovani
Koraci hijerarhijske regresijske analize	3	+ Soc. izoliran. + Depresivnost + Nedisipliniranost + Ovisnost	+ Lijenost + Anksioznost - Delinkventnost - Hiperaktivnost	+ Soc. izoliran. + Depresivnost + Neurotski	+ Lijenost + Plašljivost i anksioznost + Neurotski	+ Plašljivost i anksioznost + Depresivnost + Hiperaktivnost
	3	Nedisipliniranost + Nemarnost i lijenost + Ovisnost + Hiperaktivnost	Delinkventnost - Soc. izoliran. + Agresivnost + Ovisnost	Agresivnost + Delinkventnost + Ovisnost + Hiperaktivnost	Ovisnost + Lijenost + Nedisipliniranost + Delinkventnost + Agresivnost + Hiperaktivnost	Hiperaktivnost - Soc. izoliran. + Neurotski uvjetovani + Nedisipliniranost + Agresivnost + Ovisnost

V. RASPRAVA

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati fenomenologiju i istražiti etiologiju problema u ponašanju mladih uključenih u institucionalni tretman i općoj populaciji mladih na području Republike Hrvatske, u okviru rizično-zaštitnih podsustava ekološkog modela.

Ispitivali su se različiti aspekti ponašanja mladih koji su se sagledali u kontekstu odgoja i socijalizacije mlade generacije te u kontekstu društvenih aktualnosti koje iniciraju rizične situacije i ponašanja s obzirom na sociodemografske karakteristike ispitanika. Osim toga, ispitala se povezanost između različitih oblika problema u ponašanju i kvalitete odnosa na razini mikrosustava te egzosustava, kao i povezanost između određenih internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. Analizom dobivenih rezultata istraživanja utvrđene su statistički značajne razlike, kao i povezanost između ispitivanih varijabli.

H1: Očekuju se značajne razlike u razinama ekosustava s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika.

Rezultati ovog istraživanja pokazali su značajne razlike s obzirom na strukturu populacije na svim razinama ekosustava (mikrosustav, mezosustav, egzosustav, makrosustav, kronosustav), pri čemu ispitanici iz opće populacije iskazuju znatno kvalitetnije odnose u obitelji, u školi, s vršnjacima, s užom i širom lokalnom zajednicom i socijalnim institucijama te prema socijalnim i kulturnim vrijednostima i društveno-razvojnom kontekstu promjena. Taj je rezultat u skladu s rezultatima brojnih istraživanja (Arbunić, 2004; Bašić, 2009; Berk, 2008; Bronfenbrenner i Evans, 2000; Buljan Flander, 2019; Chen, 2012; Christina i sur., 2021; Danneel i sur., 2020; Harrewijn i sur., 2023; Hutten i sur., 2021; Khanal i sur., 2022; Kazneni zakon RH, 2021; Klarin i sur., 2018; Koller-Trbović, 2004; Lewis i Plomin, 2015; Livazović, 2017; Martinjak i Odeljan, 2016; Miliša, Dević i Perić, 2015; Perrotta i Fabiano, 2021; Quidwai i sur, 2010; Radin, 2001; Rapee i sur., 2023; Reimes, 2019; Smyth i Darmody, 2021). Naime, prema teoriji ekološkog modela za razvoj, odgoj i socijalizaciju najvažnije je sagledati kombinaciju individualnih, bioloških i psiholoških, karakteristika pojedinca, te intenzitet utjecaja društva i okoline. Glavna je teza ta da je okolina glavni izvor utjecaja na ponašanje pojedinca, a međuljudski se odnosi kroz ekologiju čovjekovog razvoja trebaju promatrati kao jedinstvena životna cjelina (Bronfenbrenner, 1989; 1994; 2005). Bronfenbrenner okolinske čimbenike koji okružuju pojedinca razvrstava u pet sustava koji čine socijalnu ekologiju djeteta: mikrosustav,

mezosustav, egzosustav, makrosustav i kronosustav. Svaka je razina sustava nadređenija drugoj razini sustava. Ukoliko dođe do neusklađenosti u interakciji između neke od razina ekosustava i razvoja pojedinca, tada se narušava socijalna ekologija razvoja pojedinca. Sukladno tomu, ispitanici iz specifične populacije zbog manifestacije svojeg ponašanja u prošlosti, dio su institucionaliziranih tretmana neke ustanove iz čega proizlazi da je kod te skupine ispitanika došlo do neusklađenosti interakcija pojedinca sa nekom od razina ekosustava.

Utvrđena je značajna razlika s obzirom na spol ispitanika na razini makrosustava pri čemu ženske ispitanice iskazuju bolje od muških ispitanika prihvaćanje i poštivanje društvenih normi i zakona te socijalnih i kulturnih vrijednosti. Makrosustav nema neposredan utjecaj na razvoj, odgoj i socijalizaciju pojedinca, ali ta razina posredno uvjetuje razvoj pojedinca tako da djeluje na različite elemente u prethodnim sustavima pojedinca, na mikrosustave i mezosustave jer su te razine dio društva i kulture u kojem se pojedinac razvija pa samim time to utječe i na kvalitetu odnosa unutar makrosustava. U makrosustav spadaju socijalne i kulturne vrijednosti društva, društvene norme i zakoni, politika, religija, pa spolne razlike mogu biti rezultat ranog djetinjstva i njegovog razvoja te sazrijevanja djevojčica i dječaka, ali može biti i rezultat evolucijske sklonosti žena ka poslušnosti i inferiornosti (Biglbauer i Korajlija, 2020; Bronfenbrenner, 2005; Campbell, 1999). Rezultati ovog istraživanja slični su i rezultatima drugih istraživanja (Goodsell i sur., 2017; Hobljaj, 2007; Ilišin, 2011; Jessor, 1996; Klarin, 2006; Macuka, 2016; Raboteg-Šarić, 2014; Radin, 2001; Rapee i sur., 2023; Sekol i Farrington, 2016a; Smyth i Darmody, 2021; Tomić-Koludrović i Leburić, 2001; Von Soest, Luhmann i Gerstorf, 2020; Vranjican, Prijatelj i Kuculo, 2019; Zloković i Vrcelj, 2010;), a mogu se protumačiti iz biološkog i evolucijskog gledišta da su žene po svojoj prirodi fizički slabije od muškaraca te su samim time manje sklone agresiji i suprotstavljanju, a povijesno gledano društvene norme i zakone propisivali su i donosili muškarci, što također dovodi do boljeg prihvaćanja i poštivanja društvenih normi i zakona te socijalnih i kulturnih vrijednosti od strane žena iz sociološke perspektive.

Utvrđena je značajna razlika na razini mikrosustava – *odnos prema školi*, s obzirom na dob ispitanika pri čemu mlađi ispitanici iskazuju bolju kvalitetu odnosa prema školi i zadovoljstva školom od starijih ispitanika. U mikrosustav spadaju osobe koje imaju važnu ulogu u razvoju pojedinca kao što su roditelji, skrbnici, braća i sestre, odgojitelji, učitelji, prijatelji i drugi. Na razini mikrosustava međuljudski su odnosi dvosmjerni i ponašanja svih osoba koje su uključene u odgoj i socijalizaciju pojedinca uzajamno su povezana. Obitelj je najznačajniji čimbenik

primarne socijalizacije i odgoja, a zatim dolazi škola koja je najznačajniji institucijski nositelj sekundarne socijalizacije (Ilišin i sur., 2001) iz čega proizlazi da je primarna poveznica između obitelji i društva upravo škola. Utvrđene dobne razlike u odnosu prema školi mogu biti rezultat odnosa unutar mikrosustava ali i rezultat sazrijevanja pojedinca, rezultat faza adolescencije, kognitivnog sazrijevanja, razvoja hijerarhijske i dominacijske svijesti te razvoja sposobnosti koje se manifestiraju kroz potrebu pojedinca za samostalnošću, autonomijom, kompetentnošću, pripadnosti grupi. Mlađi pojedinci nemaju još razvijene karakteristike individualne samostalnosti te su u toj dobi još vezani uz adaptaciju na srednjoškolski sustav obrazovanja, dok se stariji pojedinci već suočavaju s prevladavanjem razno raznih izazova, jer se nalaze na višem stupnju kognitivnog i socijalnog razvoja. Prema tomu, s pojavom nemogućnosti nošenja sa školskim izazovima, slabe posvećenosti obrazovanju i disciplinskih problema, dolazi do razvoja pedagoških problema koji se smatraju prediktorima problema u ponašanju djece i mladih koji u konačnici dovode do udaljavanja od škole i smanjenja zadovoljstva s odnosima prema školi (Arslan i Yildirim, 2021; Buljan Flander, 2019; Brim, 1996; Cowen i sur., 1996; Durlak, 1995; Edwards, Rapee i Kennedy, 2010; Gregurek i sur., 2017; Zrilić, 2011).

Na isti se način mogu protumačiti i rezultati gdje je utvrđena značajna razlika na razini egzosustava pri čemu mlađi ispitanici iskazuju kvalitetniji odnos sa širom lokalnom zajednicom, medijima i socijalnim institucijama od starijih ispitanika. Egzosustav obuhvaća poveznice između okoline koja ne uključuje pojedinca izravno ali ipak na neki način imaju utjecaj na njega. Razina egzosustava obuhvaća brojne rizične i zaštitne čimbenike u odgoju i socijalizaciji djece i mladih jer uključuje interakciju sa širom lokalnom zajednicom, socijalnim institucijama, medijima, slobodnovremenskim čimbenicima kod pojedinca. Odnosi unutar razine egzosustava na neki način omogućuju razvoj i zadovoljavanje potreba interesa pojedinca jer putem tih odnosa pojedinac izgrađuje sebe i svoje socijalno i kulturno okruženje te formira svoj životni stil. Odnosi unutar egzosustava uvelike ovise o kulturi i civilizaciji te o grupi kojoj neki pojedinac pripada stoga se ovaj rezultat razlika u dobi također može pripisati razvojnoj fazi pojedinca te njegovom kognitivnom i socijalnom razvoju. Ovi podatci slični su i rezultatima drugih istraživanja (Argyle, 1996; Berc i Blažeka Kokorić 2012; Bistrić 2020; Brkljačić i sur., 2012; Ilišin i Radin., 2002; Johnson i sur., 2006; Tomić-Koludrović i Leburčić, 2001).

Sukladno tomu utvrđena je značajna razlika i na razini kronosustava pri čemu je vidljivo da mlađe ispitanike društvene promjene koje se događaju kroz odmak vremena ne dotiču u mjeri u kojoj one dotiču starije ispitanike. Razina kronosustava obuhvaća uzroke događaja u okolini u kontekstu njihovih prijelaza tijekom života i društveno-povijesnih okolnosti koje se s

odmakom vremena mijenjaju u razvoju pojedinca uključujući brze tehnološke promjene i izloženost istima, stilove života adolescenata, sklonost praćenju globalnih trendova i slično.

Rezultati su pokazali značajne razlike s obzirom na obiteljsku strukturu ispitanika na svim razinama ekosustava (mikrosustav, mezosustav, egzosustav, makrosustav, kronosustav) pri čemu ispitanici s potpunom obiteljskom strukturom, u kojoj su tijekom odrastanja prisutna oba biološka roditelja, iskazuju znatno kvalitetnije odnose u obitelji, u školi, s vršnjacima, s užom i širom lokalnom zajednicom i socijalnim institucijama te prema socijalnim i kulturnim vrijednostima i društveno-razvojnem kontekstu promjena. Kao što je prethodno rečeno, za potrebe ovoga istraživanja potpuna obiteljska struktura podrazumijeva prisutnost oba biološka roditelja, dok nepotpuna obiteljska struktura podrazumijeva izostanak jednog od bioloških roditelja tijekom odgoja te život s udomiteljima i skrbnicima ili nešto drugo. U kontekstu prevencije problema u ponašanju djece i mladih, obiteljska struktura i kvaliteta obiteljskih odnosa jedni su od glavnih polazišta za istraživanje problema u ponašanju mladih. Ovi su rezultati u skladu s teorijom socijalnog učenja, prema kojoj se učenje odvija u interakciji pojedinca i socijalne okoline, tj. pojedinac uči promatrajući ponašanje drugih pojedinaca, po modelu, pa se i sami prema naučenome i ponašaju. Iz toga proizlazi da djeca i mladi o socijalnim odnosima uče iz primarne odgojne sredine, obitelji, tj. iz odnosa majke i oca. Prisutnost i kooperativnost roditelja u razvoju, odgoju i socijalizaciji djece i mladih potrebna je za uspješan cjelokupan razvoj djeteta (Behrendt i sur., 2019; Boričević Maršanić i sur., 2017; Gable, Crnic i Belsky, 1994; Eruyar, Maltby i Vostanis, 2020). Premda postoje istraživanja koja ukazuju na to da obiteljska struktura nije od presudne važnosti za uspješan razvoj pojedinca (Musick i Meier, 2010), postoje i istraživanja koja ukazuju na to da je za optimalan razvoj pojedinca bolje ukoliko odrasta u potpunoj obiteljskoj strukturi jer rezultati takvih istraživanja ukazuju na to da djeca i mladi koji odrastaju u potpunoj obiteljskoj strukturi imaju bolje bihevioralne, kognitivne i socijalne sposobnosti te manju pojavnost rizičnih oblika ponašanja od djece i mladih koji odrastaju u nepotpunoj obiteljskoj strukturi (Amato, 2000; Mrnjavac, 2014; Usaklii, 2013). Dok, s druge strane, prema rezultatima istraživanja Pećnik i Raboteg-Šarić (2010) dolazi se do podataka da djeca koja odrastaju u nepotpunoj obiteljskoj strukturi imaju bliži odnos s roditeljem, suosjećajnija su, empatičnija i više prijateljski nastrojena u odnosu na djecu koja odrastaju u potpunoj obiteljskoj strukturi. Ovi su rezultati slični rezultatima drugih istraživanja koje su proveli Ajduković i Deale, 2000; Essau, 2004; Houge i sur., 2002; Itković i Bilan, 1995; Livazović, 2017; Livazović i Vuletić, 2018; Petani, 2016; Prest i Protinsky, 1993; Velki, 2012. i Zwi i sur., 2018. Također, brojna su istraživanja koja ukazuju na povezanost obiteljskog

odgoja i usklađenosti okoline koja pojedinca okružuje (Ajduković i Deale, 2000; Bermudez i sur., 2018; Bettmann i Olson-Morrison, 2018; Chen i Kaplan, 2001; Coleman i Karraker, 1998; Eruyar, Maltby i Vostanis, 2020; Houge i sur., 2002; Zwi i sur., 2018). Iz navedenog proizlazi da kako i koliko roditelji sudjeluju u djetetovim razvojnim potrebama, to uspostavlja temelje za razvoj djeteta i njegovo kasnije funkcioniranje u društvu (Buljan Flander, 2019; Brajša-Žganec, 2002; Zloković i Bilić, 2004; Petani, 2006).

Kada je riječ o razlikama u kvaliteti ekosustava s obzirom na mjesto stanovanja ispitanika, rezultati istraživanja ukazuju da nema značajne razlike na nijednoj razini ekosustava s obzirom na to jesu li ispitanici odrastali u urbanoj ili ruralnoj sredini. Nepostojanje značajne razlike s obzirom na mjesto stanovanja može biti rezultat veličine Republike Hrvatske kao države ali i urbane ili ruralne sredine iz koje ispitanici dolaze, kao i međusobna blizina ruralne sredine urbanoj i obratno. Naime, prema rezultatima istraživanja Engemann i sur. (2019) dolazi se do podataka da život i odrastanje u ruralnoj sredini doprinosi razvitku socijalnih vještina kod djece i mladih i da potiče fizičku aktivnost, što u konačnici doprinosi boljem kognitivnom razvoju te mentalnom zdravlju djece i mladih. Rezultati ukazuju na to da je odrastanje u velikim gradovima u korelaciji s razvojem depresije i anksioznosti te narušavanjem fizičkog zdravlja generalno. Rezultati istraživanja (Ilišin, 2011) pokazuju da djeca koja žive u ruralnim sredinama raspoložu s više slobodnog vremena nego djeca koja žive u urbanim sredinama, iz čega potencijalno proizlazi zaključak da se djeca koja odrastaju u ruralnim sredinama suočavaju s manjim oblicima stresa i anksioznosti te da su sretnija i zadovoljnija životom (Brkljačić i sur., 2012; Ilišin i sur., 2001), ali i da potencijalno djeca koja odrastaju u urbanim sredinama imaju bolje strukturirano slobodno vrijeme u odnosu na djecu koja odrastaju u ruralnim sredinama. A, s druge strane, provođenje slobodnog vremena u strukturiranom obliku u konačnici rezultira s manjom pojavnosti rizičnih ponašanja kod djece i mladih (Kovačević, 2007; Livazović, 2017; Miliša i Milačić 2010; Tomić-Koludrović i Leburić, 2001).

Što se tiče razlika u kvaliteti ekosustava s obzirom na razinu naobrazbe majke i oca utvrđene su značajne razlike na svim razinama ekosustava pri čemu ispitanici čiji su roditelji više naobrazbe iskazuju bolju kvalitetu odnosa na svim razinama ekosustava za razliku od ispitanika čiji roditelji imaju niži stupanj naobrazbe. Taj je rezultat u skladu s različitim istraživanjima koja ukazuju na povezanost obiteljskog odgoja s problemima u ponašanju djece i mladih (Ajduković i Deale, 2000; Bermudez i sur., 2018; Bettmann i Olson-Morrison, 2018; Chen i Kaplan, 2001; Coleman i Karraker, 1998; Eruyar, Maltby i Vostanis, 2020; Houge i sur., 2002;

Reimes, 2019). Roditelji čija je naobrazba viša bolje rješavaju konfliktne situacije u obitelji, posvećuju više pažnje i vremena odgoju i socijalizaciji djece i mladih, primjenjuju autoritativni stil odgoja koji ima pozitivan utjecaj na razvoj djeteta (Bascoe i sur., 2009; Buljan Flander, 2019; Jelić Tuščić i sur., 2013). Roditelji koji imaju višu razinu naobrazbe posjeduju topliji roditeljski stil, imaju bliskiji odnos s djecom, autonomiju članova obitelji, te uglavnom ne toleriraju rizične oblike ponašanja kod djece pa samim time predstavljaju zaštitne čimbenike za razvoj problema u ponašanju tijekom odrastanja u odnosu na roditelje s nižom razinom naobrazbe (Brajša-Žganec, 2002; Eruyar, Maltby i Vostanis, 2020; Zwi i sur., 2018).

Također, utvrđena je značajna razlika na svim razinama ekosustava s obzirom na opći školski uspjeh ispitanika pri čemu rezultati upućuju na to da što je bolji školski uspjeh, to se kod ispitanika očituje bolja kvaliteta u odnosima svih razina ekosustava. Tijekom školovanja mladi uče o integraciji u društvo, usvajaju znanja i vještine koje u konačnici prenose na sve životne sustave. Prema istraživanjima (Durlak, 1995; Cowen i sur., 1996; Zrilić, 2011; Starkey i sur., 2019), čimbenici u djetetovom školskom okruženju koji se smatraju prediktorima kasnijih problema u ponašanju djece i mladih su školski neuspjeh, slabo akademsko postignuće, slaba privrženost školi, disciplinski problemi, slaba posvećenost obrazovanju, antisocijalno ponašanje, često izostajanje iz škole, nisko samopoštovanje i niski socioekonomski status. Akademski problemi prediktor su problema u ponašanju i socijalnog funkcioniranja, stoga su oni važan rizični čimbenik. Taj je rezultat u skladu s istraživanjima (Buljan Flander, 2012; Dryfoos, 1997; Hawkins, 1997; Starkey i sur., 2019) koja ukazuju na to da školski neuspjeh vodi do udaljavanja od škole i od vršnjaka, dovodi do frustracije mladih te do odbijanja autoriteta. No, akademsko postignuće nije jedini prediktor problema u ponašanju nego je potrebno školu shvatiti kao cjelinu i kao zajednicu u kojoj se pojedinac ostvaruje u cijelosti, a ne samo u obrazovnom kontekstu.

Dakle, ovim istraživanjem jedino nije utvrđena značajna razlika u kvaliteti ekosustava s obzirom na mjesto stanovanja ispitanika ali su utvrđene značajne razlike u kvaliteti ekosustava s obzirom na strukturu populacije, spol, dob, obiteljsku strukturu, razinu naobrazbe oca i majke te školski uspjeh ispitanika, stoga se može prihvatiti hipoteza o postojanju značajnih razlika u kvaliteti ekosustava s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika.

H2: Očekuju se značajne razlike u problemima u ponašanju s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika.

Rezultati ovog istraživanja pokazali su značajne razlike u pojavnosti internaliziranih oblika problema u ponašanju s obzirom na strukturu populacije pri čemu rezultati istraživanja upućuju na to da su ispitanici iz specifične populacije ljeniji od ispitanika iz opće populacije, te da su socijalno izoliraniji, anksiozniji, depresivniji, i da su kod njih u višoj mjeri prisutniji neurotski uvjetovani oblici problema u ponašanju. Taj je rezultat u skladu s istraživanjima koja ukazuju na to da djecu i mlade koji u svojoj okolini neprekidno osjećaju opasnost za sebe, koji se boje novih situacija i koji se suočavaju s odgovornošću, njih pogađaju internalizirani oblici plašljivosti, što remeti njihovo socijalno funkcioniranje. Zbog težeg socijalnog prilagođavanja okolini takvi pojedinci teže stvaraju socijalne veze, zbog čega su i u potencijalnoj izloženosti od toga da se kod njih pojavi usamljenost i socijalna izoliranost (Bouillet i Uzelac, 2007; Buljan-Flander, 2012; Jokić i Ristić Dedić, 2023; Lacković-Grgin, 2006; Vasta i sur., 2004). Pojavnost internaliziranih oblika problema u ponašanju u konačnici dovodi do smanjenja samopouzdanja kod djece i mladih što često ima za posljedicu da su takvi pojedinci često i žrtve nasilja od drugih pojedinaca, a istraživanja pokazuju da djecu i mlade koji su žrtve nasilja u odgojnim domovima za djecu i mlade karakterizira manjak samopouzdanja (Sekol i Farrington, 2016a). Brojna su istraživanja (Biglbauer i Korajlija, 2020; Bouillet i Uzelac, 2007; Buljan-Flander, 2012; Gregurek i sur., 2017; Jokić i Ristić Dedić, 2023; Ledić, 2019; Llosada-Gistau, J., Casas, F. i Montserrat, C., 2017; Maglica i Džanko, 2006; Melkman, 2015; Vasta i sur., 2004; Zrilić, 2007) čiji rezultati pokazuju da različite životne okolnosti mogu pogodovati razvitku internaliziranih oblika problema u ponašanju, kao što su različite traume, rastava braka roditelja, zlostavljanje, smrtni slučajevi u obitelji, loši odnosi unutar obitelji, neprihvaćenost od strane vršnjaka, prekid prijateljskih/ljubavnih odnosa, nepovoljni socijalni uvjeti, a djeca i mladi koji pripadaju specifičnoj populaciji često su žrtve takvih okolinskih čimbenika. Rezultati istraživanja (Melkman, 2015) pokazuju da je kod specifične populacije orijentacija prema budućnosti značajno povezana s problemima u ponašanju, a rezultati istraživanja (Campos i sur., 2019) pokazuju da su problemi mentalnog zdravlja kod specifične populacije prisutniji nego kod mladih u općoj populaciji, te da su psihosocijalne kompetencije zaštitni čimbenici mentalnog zdravlja. Rezultati istog istraživanja pokazuju da adolescenti koji su u institucionalnom tretmanu imaju višu razinu problema povezanih s mentalnim zdravljem, imaju niži akademski uspjeh, lošije socijalne mreže i podrške od adolescenata u općoj populaciji, ali i da su adolescenti iz specifične populacije više uključeni u sport i različite hobije, volonterske

aktivnosti te obavljanje kućanskih poslova. Takav rezultat je očekivan s obzirom na to da pripadnici specifične populacije često u programu resocijalizacije imaju navedene oblike interakcije s okolinom. Rezultati istraživanja Poletto i Koller (2011) pokazuju da generalno djeca i mladi u specifičnoj populaciji pokazuju više oblika problema u ponašanju u usporedbi s djecom i mladima koja pripadaju općoj populaciji i koja žive sa svojim obiteljima, stoga su rezultati ovog istraživanja očekivani. Istraživanje (Costa i sur., 2022) ukazuje na to da adolescenti koji su u institucionalnoj skrbi imaju povećan rizik od razvoja psihosocijalnih problema, no da nisu svi adolescenti jednako ranjivi. Iz toga proizlazi da su istraživanja rizičnih i zaštitnih čimbenika povezanima s adolescentima koji žive u institucionalnom tretmanu ograničena te da je potrebno provođenje longitudinalnih studija. Rezultati ovog istraživanja pokazali su značajne razlike u pojavnosti eksternaliziranih oblika problema u ponašanju s obzirom na strukturu populacije, pri čemu rezultati istraživanja upućuju na to da su ispitanici iz specifične populacije nediscipliniraniji, delinkventniji, agresivniji, više skloni ovisnostima i hiperaktivniji od ispitanika iz opće populacije. Također, taj je rezultat u skladu s rezultatima brojnih istraživanja (Ajduković, 2008; Barkley, 1998; Buist i sur., 2017; Buljan Flander, 2012; Campos, 2019; Costa i sur., 2022; Čorić, 2016; Delić, 2001; Eysenck, 1964; Fauzi, Zulkefli i Baharom, 2023; Koller-Trbović, 2009; Livazović, 2017; Livazović i Vuletić, 2018; Melkman, 2015; Mihić i Bašić, 2008; Scholte, 1995; Sekol i Farrington, 2016a; White i Renk, 2012; Zrilić, 2011).

Utvrđena je značajna razlika s obzirom na spol ispitanika u pojavnosti internaliziranih oblika ponašanja plašljivosti i anksioznosti pri čemu rezultati ukazuju na to da adolescentice učestalije manifestiraju oblike internaliziranih problema anksioznosti od adolescenata. Rezultati istraživanja (Babicka-Wirkus i sur., 2023; Biglbauer i Korajlija, 2020; Bouillet i Uzelac, 2007; Gregurek i sur., 2017; Ledić, 2019) ukazuju na to da je anksioznost među najčešćim problemima u ponašanju djece i mladih, ali i da se anksioznost kao problem u ponašanju češće pojavljuje kod pripadnica ženskoga spola. Rezultati istraživanja (Bulat i Horvat, 2020) pokazuju da mladi koji imaju razvijene neke od oblika internaliziranih problema u ponašanju, ujedno imaju manje povjerenja u prijatelje, imaju lošiji akademski uspjeh, teže ostvaruju socijalne kontakte s vršnjacima i imaju manju privrženost školi. Navedene karakteristike pogoduju razvitku anksioznosti, stoga je moguće da su one u višoj mjeri prisutne kod ženskih ispitanica u uzorku ovog istraživanja. Plašljivost i anksioznost može dovesti do depresije koja može imati za posljedicu sklonost samoubojstvu, a istraživanja (Biglbauer i Korajlija, 2020; Christina i sur., 2021; Kozarić-Kovačić i Jendričko, 2004; Lebedina-Manzoni, i Maglica, 2004;

Perrotta i Fabiano, 2021) pokazuju da su pripadnice ženskog spola sklonije pokušajima samoubojstva, no da pripadnici muškog spola u konačnici to uistinu počine. Taj je podatak objašnjiv preko bioloških čimbenika i zbog evolucijskih razloga jer su muški generalno po svojoj prirodi sposobni nanijeti više štete nego žene. Kod preostalih oblika internaliziranih problema u ponašanju s obzirom na spol nisu utvrđene značajne razlike, što je i u skladu s rezultatima istraživanja kojeg su proveli VanderValk i sur. (2005), a koji ukazuju da su rezultati internaliziranih problema u ponašanju s obzirom na spol slični između muških i ženskih ispitanika. Utvrđene su značajne razlike s obzirom na spol ispitanika u pojavnosti eksternaliziranih oblika ponašanja delinkventnosti, agresivnosti i ovisnosti pri čemu rezultati ukazuju na to da muški ispitanici imaju učestalije oblike eksternaliziranih problema delinkventnosti, agresivnosti i ovisnosti od ženskih ispitanika. Rezultati ovog istraživanja slični su rezultatima drugih istraživanja (Brajša-Žganec i sur., 2002; Campbakk, 1999; Čelik, 2019.; Hawes i sur., 2022; Macuka, 2016; VanderVald i sur., 2005), a u kontekstu nediscipliniranosti i hiperaktivnosti kao eksternaliziranih oblika problema u ponašanju s obzirom na spol nisu utvrđene značajne razlike. Dobiveni su rezultati biološki i evolucijski objašnjivi s obzirom da muškarci imaju više testosterona pa su samim time hrabriji, više skloni riziku, borbeniji, agresivniji i spremniji na napad. No, Babicka-Wirkus i sur. (2023) su proveli istraživanje s ciljem ispitivanja problematičnih ponašanja u ranoj adolescenciji, poput problema depresije, povlačenja, somatskih tegoba, agresivnog ponašanja, delikventnog ponašanja, problema s mišljenjem te poremećaja internalizacije i eksternalizacije. Ispitali su odnose između varijabli kao što su dob, spol i školski uspjeh te oblike internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. Rezultati istraživanju ukazuju na statistički značajne razlike u internaliziranim i eksternaliziranim ponašanjima između dječaka i djevojčica gdje su pritom adolescentice postigle više rezultate u većini ispitivanih grupa, uključujući internalizirane i eksternalizirane probleme, kao i na ukupnom rezultatu, a posebice u kontekstu emocionalnih problema u razdoblju adolescencije.

Kada je riječ o razlikama u pojavnosti internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju s obzirom na dob ispitanika, rezultati istraživanja ukazuju da nema značajne razlike s obzirom na dob. Dobiveni se rezultat može pripisati relativno malom rasponu godina između sudionika istraživanja jer rezultati longitudinalnih istraživanja pokazuju suprotno, tj. da s porastom dobi djece i mladih dolazi do porasta potencijalnih rizičnih oblika ponašanja kao što su neopravdano izostajanje iz škole, druženje s rizičnom skupinom vršnjaka, eksperimentiranje

s sredstvima ovisnosti, delinkventnost (Bouillet i Uzelac, 2007; Bronfenbrenner, 1979, 2005; Koller-Trbović i Žižak, 2012; Livazović, 2017; Patterson, Dishion i Yoerger, 2000).

Utvrđene su značajne razlike u pojavnosti internaliziranih oblika problema u ponašanju s obzirom na obiteljsku strukturu ispitanika pri čemu su ispitanici iz potpune obiteljske strukture manje lijeni od ispitanika s nepotpunom obiteljskom strukturom, manje su anksiozni, manje depresivni te manifestiraju manje oblika neurotski uvjetovanih problema od ispitanika iz nepotpune obiteljske strukture. Utvrđene su značajne razlike u pojavnosti eksternaliziranih oblika problema u ponašanju s obzirom na obiteljsku strukturu ispitanika pri čemu rezultati upućuju na to da su ispitanici iz potpune obiteljske strukture manje nedisciplinirani, delinkventni, agresivni, ovisni i hiperaktivni od ispitanika iz nepotpune obiteljske strukture. Ti se rezultati mogu pripisati obiteljskoj privrženosti i generalno obiteljskoj funkcionalnosti i kvaliteti obiteljskih odnosa koji u potpunoj obiteljskoj strukturi pružaju potrebnu toplinu i sigurnost pojedincu u razvoju. Taj je rezultat u skladu s brojnim istraživanjima (Bouillet i Uzelac, 2007; Bronfenbrenner, 1979, 2005; Livazović, 2017; Perrotta i Fabiano, 2021; VanderValk i sur., 2005) koja ukazuju na to da djeca i mladi koji odrastaju u disfunkcionalnim obiteljima pokazuju više internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju od djece koja odrastaju u potpunoj obiteljskoj strukturi. S druge strane, rezultati istraživanja koje su proveli Bimmel i sur. (2003) ukazuju na to da nema razlike u internaliziranim oblicima problema u ponašanju između djece i mladih koji su odrastali u posvojiteljskoj obitelji od djece i mladih koja nisu posvojena. Iz navedenog proizlazi da biološki potpuna obiteljska struktura jest važan zaštitni čimbenik, ali da nije presudan zaštitni čimbenik od razvoja problema u ponašanju te da snažan utjecaj ima kvaliteta odnosa unutar obitelji.

Što se tiče razlika u pojavnosti internaliziranih oblika problema u ponašanju s obzirom na mjesto stanovanja ispitanika, razlika je utvrđena samo kod neurotski uvjetovanih internaliziranih problema u ponašanju pri čemu rezultati upućuju na to da ispitanici iz ruralnih sredina učestalije manifestiraju oblike neurotski uvjetovanih oblika internaliziranih problema u ponašanju od ispitanika iz urbanih sredina. S obzirom da su neurotski uvjetovani oblici problema u ponašanju često posljedica psihičkih problema pojedinca i neuroze, a čemu prethodi rastresenost i plašljivost, ovaj se rezultat može tumačiti u skladu s odrastanjem u susjedstvu, tj., naseljenošću sredine u kojoj pojedinac odrasta, odnosno, odrastanjem u siromaštvu. Naime, ruralne sredine obično su manje naseljene od urbanih te su po samom činjeničnom stanju i

siromašnije od urbanih sredina. Prema tomu su iz evolucijskih razloga objašnjive i diferencije života u urbanoj ili ruralnoj sredini te pojavnost internaliziranih oblika problema u ponašanju. Rezultati longitudinalnog istraživanja, kojeg su proveli Leventhal i Brooks-Gunn (2011) s djecom iz 80 različitih susjedstva u razdoblju od 10 godina, pokazuju da je povećanje siromaštva u korelaciji s većim internaliziranim problemima kod dječaka. Što se tiče razlika u pojavnosti eksternaliziranih oblika problema u ponašanju s obzirom na mjesto stanovanja ispitanika, one nisu utvrđene, što je suprotno od drugih istraživanja (Bronfenbrenner, 1994; Dearing, 2008; Kleinpier i van Ham, 2018; Leventhal i Brooks-Gunn, 2011; Myers, 1999; Shuang, 2020; Smyth i Darmody, 2021) čiji rezultati pokazuju da je odrastanje u siromašnijem susjedstvu ili četvrtima u korelaciji s tinejdžerskim roditeljstvom, odustajanjem od školovanja i napuštanjem škole, ali da su adolescenti koji su odrastali u manje siromašnom susjedstvu više skloni delinkventnom ponašanju.

Utvrđene su značajne razlike u pojavnosti internaliziranih oblika problema u ponašanju s obzirom na razinu naobrazbe majke i oca, pri čemu rezultati ukazuju na to da što je razina naobrazbe majke i oca viša, to se manje učestalo manifestiraju oblici internaliziranih problema u ponašanju kod ispitanika. Jedino u kontekstu socijalne izoliranosti kao internaliziranih oblika problema u ponašanju nije utvrđena značajna razlika s obzirom na razinu naobrazbe oca. Dobiveni je rezultat u skladu s brojnim istraživanjima (Areepattamannil, 2010; Buljan-Flander, 2012; Dearing, 2008; Gregurović i Kutu, 2010; Hill i Taylor, 2004; Lacković-Grgin, 2006; Livazović, 2017; Rapee i sur., 2023; Reimes, 2019; Zrilić, 2007) koja ukazuju na to da niska naobrazba roditelja za sobom povlači nizak socioekonomski status u obitelji, a što je u korelaciji s višom razinom roditeljskog stresa iz čega proizlazi pojavnost anksioznosti i depresije kod djece i mladih. Također, viša razina naobrazbe roditelja u korelaciji je s većom uključenosti roditelja u obrazovanje djeteta, boljom kvalitetom obiteljskih odnosa, optimalnim odgojnim stilovima te boljom komunikacijom. Utvrđene su značajne razlike u pojavnosti eksternaliziranih oblika problema u ponašanju s obzirom na razinu naobrazbe majke i oca, pri čemu rezultati upućuju da što je razina naobrazbe majke i oca viša, to je kod ispitanika manja učestalost eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. Dobiveni je rezultat u skladu s istraživanjima (Dearing, 2008) koja ukazuju na to da niska naobrazba roditelja za sobom povlači nizak socioekonomski status u obitelji, a što je u korelaciji s višom razinom roditeljskog stresa iz čega proizlazi pojavnost agresivnosti, destruktivna ponašanja i hiperaktivnost kod djece i mladih.

Također, utvrđena je značajna razlika u manifestiranju internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju s obzirom na opći školski uspjeh ispitanika pri čemu rezultati upućuju da što je viši školski uspjeh, to je kod ispitanika manja učestalost internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. Dobiveni je rezultat u skladu su istraživanjima koja ukazuju na to da uznemirena, plašljiva i zabrinuta djeca imaju probleme s pažnjom, da često izbjegavaju školu i ne vole ići u školu i da su slabo motivirani za učenje generalno (Aleksandrov, Okhrimenko i Tyshchenko, 2021; Borghuis i sur. 2020; Bouillet i Uzelac, 2007; Hawkins, 1997; Kranželič Tavra, 2002; Lacković-Grgin, 2006; Lebedina-Manzoni i Maglica, 2004; Ledić, 2019; Lüdeke, Przibilla i Linderkamp, 2023; Zrilić, 2007).

Dakle, ovim istraživanjem nije utvrđena značajna razlika u internaliziranim i eksternaliziranim problemima u ponašanju s obzirom na dob i u eksternaliziranim problemima u ponašanju s obzirom na mjesto stanovanja ispitanika, ali su utvrđene značajne razlike u internaliziranim i eksternaliziranim problemima u ponašanju s obzirom na strukturu populacije, spol, obiteljsku strukturu, razinu naobrazbe oca i majke te školski uspjeh ispitanika te u internaliziranim problemima u ponašanju s obzirom na mjesto stanovanja, stoga se može prihvatiti hipoteza o postojanju značajnih razlika u problemima u ponašanju s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika.

H3: Očekuje se da postoji značajna povezanost između problema u ponašanju i kvalitete obiteljskih odnosa.

Razina mikrosustava prva je razina cijelog ljudskog ekosustava, a obuhvaća obiteljske odnose, odnose prema školi i vršnjačke odnose. S obzirom da se odnosi koji su uspostavljeni unutar mikrosustava smatraju najutjecajnijima za razvoj djece i mladih (Bronfenbrenner, 1994), a među njima se ističe obitelj kao primarni odgojni i socijalizacijski čimbenik u procesu odgoja i socijalizacije pojedinca, hipoteza ovoga istraživanja bila je usmjerena upravo na razinu mikrosustava i istraživanje odnosa unutar obitelji kao glavnog polazišta za istraživanje problema u ponašanju mladih.

Ovim istraživanjem utvrđena je značajna povezanost između obiteljskih odnosa te promatranih skala internaliziranih problema u ponašanju: *lijenost, socijalna izoliranost, anksioznost,*

depresivnost, neurotski uvjetovani problemi, kao što je utvrđena i značajna povezanost između obiteljskih odnosa te promatranih skala eksternaliziranih problema u ponašanju: *nediscipliniranost, delinkventnost, agresivnost, ovisnost, hiperaktivnost*.

Navedeni je rezultat u skladu s teorijom privrženosti (Bowlby, 1973), teorijom obiteljskih sustava (Prest i Protinsky, 1993) i teorijom socijalnog učenja (Bandura, 1973). Prema teoriji privrženosti potencijalno buduće ponašanje pojedinca ovisi o tome koji je tip privrženosti dijete razvilo u obitelji i s roditeljima. Istraživanja pokazuju da djeca koja su razvila privrženost prema roditeljima i obitelji, pokazuju manje internaliziranih i eksternaliziranih problema od djece koja su razvila nesigurnu privrženost (Behrendt i sur., 2019; Boričević Maršanić i sur., 2017; Buljan Flander, 2019; Sleijpen i sur., 2016; Snyder i Duchschere, 2022; Wang, Liu i Wang, 2014). Prema teoriji obiteljskih sustava ponašanje pojedinca ovisi o naučenim obrascima ponašanja unutar obitelji, a problemi u ponašanju kod djece i mladih rezultat su nefunkcioniranja obitelji. I druga istraživanja (Ajduković i Deale, 2000; Bermudez i sur., 2018; Bettmann i Olson-Morrison, 2018; Chen i Kaplan, 2001; Eruyar, Maltby i Vostanis, 2020; Houge i sur., 2002; Snyder i Duchschere, 2022) ukazuju na to da su obiteljski odnosi i način obiteljskog odgoja u korelaciji s problemima u ponašanju mladih. Prema teoriji socijalnog učenja pojedinac uči od ponašanja unutar obitelji te takvo ponašanje prenosi u životne situacije izvan obitelji. Prema tomu, dobiveni se rezultat može tumačiti uzevši u obzir sve spomenute teorije jer je iz rezultata ovoga istraživanja vidljivo da što su obiteljski odnosi kvalitetniji i funkcionalniji, to je manja učestalost internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju djece i mladih. Također, rezultati drugih istraživanja (Ajduković i Deale, 2000; Bermudez i sur., 2018; Essau, 2004; Houge i sur., 2002; Itković i Bilan, 1995; Koller-Trbović i Žižak, 2012; Livazović, 2017; Livazović i Vuletić, 2018; Lüdeke, Przibilla i Linderkamp, 2023; Petani, 2016; Prest i Protinsky, 1993; Velki, 2012; Zabriskie i McCormick, 2003) u skladu su s dobivenim rezultatom ovoga istraživanja. Ta istraživanja ukazuju na to da kada se radi o internaliziranim i eksternaliziranim oblicima problema u ponašanju, obitelj, obiteljske okolnosti, odnosi unutar obitelji te obiteljsko funkcioniranje, među najdominantnijim su rizičnim ili zaštitnim čimbenicima, stoga se kao najdominantniji zaštitni čimbenici vezani uz obiteljsko okruženje mogu se izdvojiti roditeljska privrženost, odnosno, topli odnos s roditeljima, struktura obitelji, i roditeljska uključenost u odgoj. Rezultati brojnih istraživanja (Ajduković i Deale 2000; Bašić i Žižak, 1994; Bermudez i sur., 2018; Brajša-Žganec i sur., 2002; Catalano i sur., 2002; Eruyar, Maltby i Vostanis, 2020; Ferić-Šlehan, 2008; Houge i sur., 2002; Livazović i Vuletić 2018; Velki, 2012; Zwi i sur., 2018; Yang i sur., 2023) također su u skladu s dobivenim rezultatom, a

pokazuju da su problemi i sukobi u obitelji, slaba povezanost obitelji, roditeljska neodgovornost, nefunkcionalna komunikacija, loš roditeljski odgojni stil (djeca autoritativnih roditelja manje su povučena i u konačnici pokazuju manje eksternaliziranih i internaliziranih problema u ponašanju), fizičko nasilje unutar obitelji, neki od rizičnih čimbenika na razini mikrosustava u obitelji koji utječu na razvoj internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju.

Dakle, ovim istraživanjem utvrđena je značajna povezanost između obiteljskih odnosa te svih promatranih skala internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju, stoga se može prihvatiti hipoteza o postojanju povezanosti između problema u ponašanju i kvalitete obiteljskih odnosa, odnosno, kvalitete na razini mikrosustava – obitelj.

H4: Očekuje se da postoji značajna povezanost između problema u ponašanju i kvalitete provođenja slobodnog vremena.

Razina egzosustava treća je razina u ljudskom ekosustavu, a podrazumijeva faktore koje ne uključuju pojedinca izravno ali utječu na djelovanje okoline koja pojedinca okružuje. Odnosi na razini egzosustava imaju utjecaj na odnose unutar mikrosustava, stoga je pretpostavka ovoga istraživanja usmjerena, uz obiteljske faktore, ujedno i na faktore odnosa pojedinca sa širom lokalnom zajednicom, socijalnim institucijama i medijima kao slobodnovremenskim čimbenicima na razini egzosustava koji utječu na odgoj i socijalizaciju djece i mladih. Razlog tomu je činjenica da je slobodno vrijeme društveni fenomen kojeg je potrebno istraživati na svim razinama ljudskog ekosustava jer ono može biti značajan rizični ili zaštitni čimbenik u odgoju i socijalizaciji djece i mladih. Rezultati istraživanja (Ilišin i Radin, 2002; Ilišin i sur., 2001; Livazović i Kakuk, 2020; Miliša, 2006; Mlinarević i Gajger, 2010; Tomić-Koludrović i Leburić, 2002) pokazuju da slobodnovremenske aktivnosti pojedinca ovise o društvu kojem pojedinac pripada i okolinskim faktorima, a djeca, i posebice adolescenti, najviše o sebi govore kroz one okolinske faktore s kojima imaju neposrednu interakciju, kao što su glazba, sport, moda, umjetnost, kultura, pripadnost grupi i slično.

Ovim istraživanjem utvrđena je značajna povezanost između slobodnog vremena te promatranih skala internaliziranih problema u ponašanju: *lijenost, socijalna izoliranost, anksioznost, depresivnost, neurotski uvjetovani problemi*. Također, ovim istraživanjem

utvrđena je značajna povezanost između slobodnog vremena te promatranih skala eksternaliziranih problema u ponašanju: *nedisipliniranost, delinkventnost, agresivnost, ovisnost, hiperaktivnost*.

Rezultati ovog istraživanja ukazuju na to da što su kvalitetniji odnosi na razini egzosustava, to su manje učestali internalizirani i eksternalizirani problemi kod pojedinaca, odnosno, što pojedinac provodi kvalitetnije slobodno vrijeme, uz strukturirane i obiteljski organizirane aktivnosti, to se kod njega manifestira manje oblika internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju. Dobiveni rezultat u skladu je s rezultatima istraživanja (Ilišin i sur., 2001; Johnson i sur., 2006; Soubhi i sur., 2004; Zabriskie i McCormik, 2003; Yang i sur., 2023) koji ukazuju na to da je način provođenja slobodnog vremena u korelaciji s zadovoljstvom obiteljskim životom te da su djeca i mladi manje izloženi socijalnoj kontroli odraslih na razini egzosustava i da je ta razina jedna od dominantnijih u kojima djeca i mladi iskazuju svoju autonomnost.

Dobiveni rezultat ukazuje na to da je odnos sa širom lokalnom zajednicom i njezinim institucijama (kulturnim, sportskim, humanitarnim, obrazovnim) te odnos prema korištenju medijskih sadržaja i tehnologije, odnosno generalno, odnos prema slobodnovremenskim aktivnostima pojedinca, u korelaciji s pojavnošću internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. Na iste rezultate može se naići i kod drugih istraživanja (Bagarić i sur., 2021; Boxberg i Reimes, 2019; Livazović, 2011; Ling i sur., 2022; Miliša, 2006; Miliša i sur., 2009; Mlinarević i Gajer, 2010; Košir i sur., 1999; Rađa, 2010; Selak Bagarić i sur., 2021; Zuckerman, 2007) koja pokazuju da ukoliko pojedinac nema organizirano i strukturirano slobodno vrijeme, tada se prvo najčešće okreće pretjeranom i uzaludnom korištenju medijskih sadržaja gdje je pritom izložen negativnom utjecaju medijskih sadržaja i potencijalno je izložen stvaranju ovisnosti o internetu, što može doprinijeti socijalnoj izoliranosti pojedinca, nasilnom i devijantnom ponašanju, manjku kreativnosti te stvaranju rizičnih ponašanja, stvaranju drugih ovisnosti kao što su ovisnosti o (online) kupovini, o kocki, različitim oblicima droga i slično. Dobiveni rezultat u skladu je s istraživanjima (Arbunć, 2004; Boxberg i Reimes, 2019) čiji rezultati ukazuju na to da prisutnost više obiteljskih slobodnovremenskih aktivnosti pogoduje stvaranju boljeg obiteljskog okruženja koje u konačnici djeluje kao zaštitni čimbenik u odgoju i socijalizaciji djece i mladih. Dobiveni rezultati u skladu su s istraživanjem (Bagarić i sur., 2021) koje također ukazuje na to da provođenje slobodnog vremena pretjerano koristeći medijske sadržaje utječe na odnos ostalih domena na razini egzosustava jer ima za posljedicu nisku razinu tjelesne aktivnosti te povučenosti pojedinca, što u konačnici dovodi do manjka

zainteresiranosti za ostale segmente lokalne zajednice i okoline koja ga okružuje te uključenost u iste. Rezultati istraživanja Raboteg-Šarić i sur. (2012) također ukazuju na to da je neorganizirano provođenje slobodnog vremena najdominantniji prediktor češće uporabe opojnih sredstava kod djece i mladih. Iz svega navedenog proizlazi da kako bi slobodno vrijeme bilo zaštitni, a ne rizični čimbenik u socijalnom ekosustavu ljudskog razvoja, nužno je da ono bude organizirano i strukturirano jer je to jedan od načina putem kojeg se na razini egzosustava može spriječiti razvoj društveno neprihvatljivog i rizičnog ponašanja djece i mladih.

Dakle, ovim istraživanjem utvrđena je značajna povezanost između slobodnog vremena te svih promatranih skala internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju, stoga se može prihvatiti hipoteza o postojanju povezanosti između problema u ponašanju i kvalitete provođenja slobodnog vremena, odnosno, kvalitete na razini egzosustava.

H5: Očekuje se da postoji značajna povezanost između problema anksioznosti i ovisnosti.

Istraživanja (Zuckerman, 2007; Zloković i Vrcelj, 2010) ukazuju na to da različiti oblici ovisničkih ponašanja pripadaju domeni problema u ponašanju ako takva ovisnička ponašanja negativno remete svakodnevno djelovanje pojedinca i njegove okoline, a rezultati brojnih istraživanja (Buljan-Flander, 2019; Galić, 2023; Horvat, 2023; Ilišin i Radin, 2002; Livazović, 2017; Miliša i sur., 2015; Parolin i sur., 2017; Strickland i Acuff, 2023; Zloković i Vrcelj, 2010) pokazuju da nezadovoljenje psiholoških potreba adolescenata imaju za posljedicu razvitak ovisničkih ponašanja kako bi na taj način zadovoljili osjećaj ugone. S obzirom da ovisnička ponašanja često dolaze s istodobnom pojavom i drugih eksternaliziranih oblika u ponašanju kojima prethode neki oblici internaliziranih oblika problema u ponašanju, iz metodologije teorijskih istraživanja formulirana je pretpostavka o povezanosti anksioznosti i ovisnosti. Navedeno potvrđuju i druga istraživanja (Fatseas i sur., 2010; Johnston i sur., 2022; Torrens i sur., 2011) čiji rezultati pokazuju da su s visokom stopom prevalencije dva najučestalija istodobna problema u ponašanju depresija i ovisnost, a depresiji prethode upravo anksioznost, potištenost, plašljivost i povučenost (Bouillet i Uzelac, 2007). Rezultati istraživanja (Butorac i Rukav, 2018) također ukazuju na to da su najzastupljeniji problemi u ponašanju kod pojedinaca upravo depresivnog i anksioznog tipa. Rezultati drugih istraživanja (Aly i sur., 2022; Butorac, 2010; Casares-Lopez i sur., 2011; Palijan, Muzinić i Radeljak, 2009; Combaluzier, Gouvernet i Bernoussi, 2009; Willhelm i sur., 2020) pokazuju da pojedinci skloni različitim ovisnostima

pokazuju istodobnu pojavnost internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju. „Navika uzimanja droge stvara i emocionalnu ovisnost, a psihički simptomi variraju od neuroza do teških depresija“ (Zuckerman Itković i Petranović 2010: 15).

Ovisnička ponašanja mogu se podijeliti na ovisnosti koje se ostvaruju unošenjem psihoaktivnih tvari u organizam i na ovisnosti koje se ostvaruju bez unošenja psihoaktivnih tvari u organizam, a zajedničko im je to da u konačnici rezultiraju istim promjenama u mozgu. Prema tomu, iako pojavnost istodobnih oblika internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju kod ovisnika ovisi o ispitivanoj populaciji i metodologiji istraživanja, moguće je govoriti o nekim zajedničkim karakteristikama koje su vezane uz istovremenu pojavnost internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju kod ovisnika.

U ovome istraživanju u skali eksternaliziranih problema ovisnosti promatrale su se komponente konzumacije alkohola, posjećivanje kladionicama, provođenja vremena na internetu i društvenim mrežama, pretjeranog kupovanja i trošenja novaca, udisanja lijepila i osvježivača zraka te konzumacije energetskih pića. U skali internaliziranih problema anksioznosti promatrale su se komponente straha, uznemirenosti, neodlučnosti, zabrinutosti i plašljivosti.

Ovim istraživanjem utvrđena je značajna povezanost između internaliziranih problema anksioznosti te eksternaliziranog problema ovisnosti. Rezultati ovoga istraživanja u skladu s rezultatima istraživanja (Ansary i Luthar, 2009) u kojem se ispitivao odnos između eksternaliziranih (konzumacija droga i delinkvencija) i internaliziranih problema u ponašanju mladih (depresija i anksioznost) u odnosu na akademski uspjeh, te rezultati tog istraživanja ukazuju na povezanost konzumiranja marihuane i drugih problema u ponašanju. Također, rezultati ovog istraživanja u skladu s rezultatima istraživanja (Butorac i Rukav, 2018) koji ukazuju na to da postoji značajna poveznica između problema u ponašanju i ovisnosti. Autori istog istraživanja ističu da je priroda takvih poveznica vrlo složena te da ovisi o problemima u ponašanju kao što su depresija, anksioznost i slično, ali i o vrsti droge koja se konzumira (npr. kanabis, opijati ili psihostimulativne droge) ili o vrsti ovisnosti koja se razvija (ovisnosti bez unošenja psihoaktivnih tvari u organizam).

Istovremena pojavnost internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju djece i mladih i njihova korelacija se prema teoriji ekološkog modela može tumačiti uzimajući u obzir individualne karakteristike pojedinca te čimbenike iz okruženja koji utječu na djelovanje i ponašanje pojedinca jer interakcijom tih čimbenika ovisi hoće li i u kojoj mjeri sklonost drogi ili drugim ovisnostima biti realizirana. Naime, rezultati istraživanja (Cantao i sur., 2015) pokazuju da postoje slučajevi u kojima pojedinac započne s uporabom droga te da zbog

interakcije individualnih i okolinskih čimbenika dolazi ili ne dolazi do razvitka rizičnih ponašanja i problema u ponašanju. Prema tomu, istodobnu pojavnost internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju potrebno je promatrati u odnosu s drugim čimbenicima iz svih razina ljudskog ekosustava.

Rezultati ovog istraživanja također su u skladu s rezultatima istraživanja (Iliceto i sur., 2010; Wilsey i sur., 2008) koja utvrđuju statistički značajnu povezanost između depresije, anksioznosti, antisocijalnih problema u ponašanju i paničnog poremećaja s ovisnošću. Rezultati istraživanja Ball (2005) ukazuju na to da su problemi u ponašanju poput depresije i anksioznosti značajan faktor koji pridonosi započinjanju uporabe droga ili sklonosti drugim ovisnostima, a rezultati istraživanja (Birač, 2017; Buljan-Flander, 2019; Cantao i sur., 2015; Ilišin i Radin, 2002; Mamić i sur., 2023; Miliša i sur., 2015; Zloković i Vrcelj, 2010) pokazuju da osobe mogu krenuti u eksperimentiranje s drogama ili s drugim sredstvima upravo iz razloga da umanje simptome anksioznosti i depresije. Takav obrazac ponašanja u konačnici dovodi do razvitka ovisnosti. Rezultati drugih istraživanja (Green i sur., 2012; Kendler i suradnici, 2003b; Livazović, 2017; Ren i Lotfipour, 2019) pokazuju da na istodobnu pojavnost internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju imaju razni obiteljski faktori kao što su disfunkcionalne obitelji, slaba roditeljska kontrola, nizak socioekonomski status. Iz svega navedenog proizlazi da disfunkcija na razini makrosustava ima za posljedicu razvitak određenih internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju, ovisno o okolinskim čimbenicima, a određena pojavnost internaliziranog oblika problema u ponašanju za sobom vuče i određenu pojavnost eksternaliziranog oblika problema u ponašanju i obratno. Što se tiče konkretno anksioznosti i ovisnosti, iz navedenog proizlazi da što su višoj mjeri kod djece i mladih prisutni simptomi anksioznosti, to je veća vjerojatnost za pojavu nekog od oblika ovisnosti (ovisnosti o psihoaktivnim tvarima ili ovisnosti bez psihoaktivnih tvari).

Dakle, ovim istraživanjem utvrđena je značajna povezanost između internaliziranih problema u ponašanju: *lijenost – socijalna izoliranost – anksioznost – depresivnost – neurotski uvjetovani problemi*. Također, utvrđena je i značajna povezanost između eksternaliziranih problema u ponašanju: *nediscipliniranost – delinkventnost – agresivnost – ovisnost – hiperaktivnost*. Osim toga, utvrđena je značajna povezanost između internaliziranog problema anksioznosti te eksternaliziranog problema ovisnosti, stoga se može prihvatiti hipoteza o postojanju povezanosti između internaliziranog problema anksioznosti i eksternaliziranog problema ovisnosti.

H6: Očekuje se da su kvaliteta obiteljskih odnosa, slobodnog vremena i sklonosti delinkvenciji prediktori problema u ponašanju ispitanika.

Provedenim istraživanjem nastojalo se provjeriti u kojoj se mjeri mogu predvidjeti ponašanja adolescenata kroz njihova sociodemografska obilježja, kroz odnose unutar razina ekosustava i manifestacije problema u ponašanju.

U prvom koraku hijerarhijske regresijske analize ponašanja adolescenata u društvenom ekosustavu analizirane su sociodemografske varijable ispitanika, gdje su pritom kao značajni prediktori problema u ponašanju dobiveni struktura populacije, spol i školski uspjeh. Dakle, u većem su riziku adolescenti koji pripadaju skupini ispitanika koji su u institucionalnom tretmanu, adolescentice (za anksioznost, depresivnost i neurotske probleme) te ispitanici koji ostvaruju nizak školski uspjeh, što potvrđuju i druga istraživanja (Dragojević i Jaković, 2022; Luketić, 2018; Zrilić i Šimurina, 2017). U prvom koraku analize kao značajni prediktori problema u ponašanju nisu utvrđeni dob, obiteljska struktura, mjesto odrastanja i razina naobrazbe majke i oca. U drugom koraku hijerarhijske regresijske analize ponašanja adolescenata u društvenom ekosustavu dodane su varijable društvenog ekosustava, pri čemu se uz prediktore iz prvog koraka koji nisu izgubili na značajnosti, kao značajan prediktor pokazala dob ispitanika. Iz rezultata proizlazi da su problemi u ponašanju u mlađoj adolescentskoj dobi prediktor ponašanja u kasnijim životnim razdobljima, stoga je nužno da se rizični oblici ponašanja adolescenata prepoznaju što ranije. Istraživanje (Scott, 2021) ukazuje na slične rezultate među kojima se ističe značajna povezanost između problema u ponašanju u djetinjstvu te progresivnost problema u ponašanju u kasnijim fazama odrastanja.

Također, od varijabli društvenog ekosustava kao značajni prediktori pokazali su se kvaliteta obiteljskih odnosa, kvaliteta odnosa prema školi, kvaliteta odnosa s vršnjacima, kvaliteta provođenja slobodnog vremena te odnos prema društvenim vrijednostima i normama. Iz dobivenih rezultata proizlazi da što je lošija kvaliteta odnosa na razini mikrosustava, egzosustava i makrosustava, to su djeca i mladi u većem riziku za razvoj problema u ponašanju. Dobiveni su rezultati u skladu s rezultatima drugih istraživanja koja su istraživala povezanost obiteljskih odnosa i razvoja problema u ponašanju djece i mladih (Buist i sur., 2004; Jimenez i sur., 2009; Klarin i sur., 2018; Livazović, 2017; Maccoby, 2007; Nikčević-Milković i sur., 2018; Reitz i sur., 2006; Van den Akker i sur., 2010). Kvaliteta obiteljskih odnosa ima važnu ulogu u odgojnom procesu pojedinca, kao i u njegovoj socijalizaciji. Pojedinac kroz obitelj, kao primarnu socijalizacijsku zajednicu, uči o okolini, stoga je kvaliteta obiteljskih interakcija i

odnosa iznimno važna. Dobiveni se rezultati mogu tumačiti preko teorije socijalnog učenja, prema kojoj pojedinac naučeno ponašanje unutar obitelji, primjenjuje na okolinu i izvan obitelji. Da vršnjački odnosi imaju važnu ulogu u socijalnom i emocionalnom razvoju pojedinca pokazuju i rezultati drugih istraživanja (Buljubašić-Kuzmanović, 2010; Bronfenbrenner, 1989; Klarin, 2006; Livazović, 2017; Vranjican i sur., 2019) kao i rezultati ovog istraživanja. Nadalje, dobiveni su rezultati u skladu s rezultatima drugih istraživanja koja su istraživala povezanost slobodnog vremena s problemima u ponašanju djece i mladih (Badura i sur., 2018; Borraccino i sur., 2020; Ferić Šlehan, 2008; Livazović, 2018; Mlinarević i sur., 2007; Nikčević-Milković i sur., 2018). Slobodno vrijeme podrazumijeva ono vrijeme u kojem je pojedinac slobodan od svakodnevnih obaveza te tijekom kojeg pojedinac razvija svoju individualnost, kreativnost i različite interese. Prema tomu, u pedagoškom kontekstu, djecu i mlade je nužno voditi i odgajati „za svrsishodno korištenje slobodnog vremena koje postaje bitna komponenta odgoja svestrane ličnosti“ (Livazović, 2018: 146) jer upravo kroz slobodno vrijeme mladi kreiraju svoje životne stilove i buduća ponašanja.

U trećem koraku hijerarhijske regresijske analize ponašanja adolescenata u društvenom ekosustavu dodane su varijable eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. Pritom od sociodemografskih varijabli spol i dob nisu izgubili na značajnosti, dok je struktura populacije izgubila na značajnosti. Također, od varijabli društvenog ekosustava kvaliteta odnosa prema školi i čimbenici iz razine makrosustava su izgubili na značajnosti, dok su kvaliteta obiteljskih odnosa i kvaliteta odnosa sa vršnjacima zadržale značajnost kao i čimbenici iz razine egzosustava iz drugog koraka analize. Dobiveni su rezultati u skladu s rezultatima drugih istraživanja čiji rezultati ukazuju na značajnost obiteljskih odnosa, vršnjačke socijalizacije te kvalitetnog provođenja slobodnog vremena (Badura i sur., 2018; Bojčić, 2023; Borraccino i sur., 2020; Ferić Šlehan, 2008; Livazović, 2018; Mlinarević i sur., 2007; Nikčević-Milković i sur., 2018).

Iz obiteljskih odnosa pojedinac usvaja određene socijalizacijske oblike ponašanja koji imaju utjecaj na razvoj vršnjačke socijalizacije, a koja u konačnici rezultira izborom slobodnovremenskih aktivnosti te obrascima ponašanja u slobodno vrijeme adolescenata, odnosno, odnos s vršnjacima može utjecati na ponašanje i razvoj pojedinca jer vršnjaci često služe kao modeli za određena ponašanja koji u konačnici imaju utjecaj na samoeфикаsnost pojedinca. Generalno, iz rezultata analize može se naslutiti da važnu ulogu kod dobivenih prediktora imaju čimbenici na razini mezosustava. Stoga se radom na kvaliteti odnosa na razini mezosustava, u trokutu *obitelj – škola – vršnjaci*, može pridonijeti boljoj povezanosti unutar obiteljskih odnosa, škole i vršnjaka jer ukoliko se ostvari kvalitetan odnos unutar mezosustava,

takav će odnos potencijalno imati utjecaj na vršnjačke odnose unutar mikrosustava, pa samim time i na kvalitetu te način provođenja slobodnog vremena pojedinca.

Nadalje, varijable eksternaliziranih oblika problema u ponašanju pokazale su se kao značajan prediktor problema u ponašanju, iz čega proizlazi da su djeca i mladi koji manifestiraju određene oblike internaliziranih problema u ponašanju u većem riziku za progresivnost eksternaliziranih oblika problema u ponašanju, i obratno.

Eksternalizirani oblici problema u ponašanju podrazumijevaju aktivne oblike ponašanja koji su vidljiviji u odnosu na internalizirane oblike problema u ponašanju. Prema tomu, eksternalizirani oblici problema u ponašanju koji su ispitivani ovim istraživanjem uglavnom u nižoj ili višoj mjeri podrazumijevaju kršenje određenih pravila, zakona i propisanih normi, a generalno u pozadini eksternaliziranih oblika problema u ponašanju stoji antisocijalno ponašanje. Mladi u razdoblju adolescencije često zbog kognitivnih distorzija i disonanci pogrešno donose odluke o svojem ponašanju i djelovanju pa se tako i generalno bore s problemima mišljenja i problemima pažnje, ali i čestim intrinzičnim ili ekstrinzičnim sukobima. Prema tomu, eksternalizirani oblici problema u ponašanju se razvijaju kao posljedica unutarnjih i vanjskih čimbenika te je na taj način kod eksternaliziranih problema istodobno prisutno nekoliko različitih internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. Dobivene rezultate potvrđuju i druga istraživanja koja ukazuju na istodobnu prisutnost različitih oblika problema u ponašanju (Bojčić, 2023; Ettekal i sur., 2023; Gornik i sur., 2023; Livazović i Bojčić, 2020; Olivier i sur., 2020; Sekol i Farrington, 2016b; Shinde i sur., 2023; Snyder i Duchscher 2022; Wenar, 2003; Yang i sur., 2023).

S obzirom da su ovim istraživanjem utvrđeni kao značajni prediktori problema u ponašanju spol, dob, kvaliteta obiteljskih odnosa, kvaliteta vršnjačkih odnosa, kvaliteta provođenja slobodnog vremena i eksternalizirani oblici problema u ponašanju, može se djelomično prihvatiti hipoteza prema kojoj su obiteljski odnosi, slobodno vrijeme i sklonost delinkvenciji prediktori problema u ponašanju adolescenata. Hipoteza se može djelomično prihvatiti iz razloga jer delinkvencija pripada ispitivanim eksternaliziranim oblicima problema u ponašanju koji su se pokazali kao značajni prediktori, no, hijerarhijskom regresijskom analizom pojedinačnih oblika svih problema u ponašanju dolazi se do podataka da je sklonost ovisnosti bolji prediktor problema u ponašanju od sklonosti delinkvenciji, iako se i problem delinkventnosti pokazao kao značajan prediktor problema u ponašanju. Naime, problem ovisnosti se, od svih problema, pokazao kao značajan pozitivan prediktor za najviše problema u ponašanju, odnosno za problem lijenosti te za sve eksternalizirane oblike problema u

ponašanju, dok se problem delinkventnosti pokazao kao značajan pozitivan prediktor samo za problem ovisnosti i hiperaktivnosti.

VI. ZAKLJUČAK

Problemi u ponašanju djece i mladih rezultat su interakcije različitih individualnih čimbenika i intenziteta socijalnih čimbenika koji okružuju pojedinca u razvoju. Sukladno tomu, u teorijskom dijelu rada prikazana je fenomenologija problema u ponašanju djece i mladih iz perspektive pedagogije kao znanosti o odgoju, kroz prikaz različitih oblika internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju djece i mladih. Uz navedeno, u radu je prikazana etiologija problema u ponašanju djece i mladih iz perspektive pedagogije kao interdisciplinarne znanosti, kroz pregled bioloških, psiholoških, socioloških i biopsihosocijalnih teorija razvoja pojedinca. Prikaz različitih teorijskih gledišta vezanih uz razvoj pojedinca ukazuje na činjenice koje impliciraju tezu da na odgoj i socijalizaciju pojedinca u razvoju djeluju brojni čimbenici koji se ne mogu promatrati zasebno, već multikauzalno. Prema tomu, u teorijskom dijelu rada objašnjena je teorija ekološkog modela čiji je začetnik Urie Bronfenbrenner, prema kojoj je razvoj pojedinca uvjetovan interakcijama različitih sustava u društvenom ekosustavu. Čitav je društveni ekosustav podijeljen na pet razina – mikrosustav, mezosustav, egzosustav, makrosustav i kronosustav. Svaka razina obuhvaća različite čimbenike koji imaju neposredan i posredan utjecaj na odgoj i socijalizaciju djece i mladih. S obzirom na to, u teorijskom je dijelu rada objašnjena pedagogija adolescencije u kontekstu teorije ekološkog modela.

S obzirom na to da problemi u ponašanju predstavljaju različite oblike ponašanja koje je potrebno usmjeravati, te da su adolescenti skupina populacije kojoj je potrebno pedagoško vođenje, fenomenologiju i etiologiju problema u ponašanju adolescenata može se promatrati i istraživati koristeći Bronfenbrennerov bioekološki model koji obuhvaća i proučava niz rizičnih i zaštitnih čimbenika u odgoju i socijalizaciji djece i mladih. Na taj način, bioekološki model, pruža holistički pristup u objašnjenju etiologije i fenomenologije problema u ponašanju kod adolescenata.

Kod istraživanja fenomenologije problema u ponašanju kod adolescenata kao primjeri internaliziranih oblika problema u ponašanju uključeni su lijenost, socijalna izoliranost, anksioznost, depresivnost te neurotski uvjetovani oblici problema u ponašanju. Dok, primjeri eksternaliziranih oblika problema u ponašanju uključuju nediscipliniranost, delinkventnost, agresivnost, ovisnost i hiperaktivnost. Istraživanje etiologije problema u ponašanju kod adolescenata sagledano je kroz biološke teorije, prema kojima se uzrok nekog ponašanja objašnjava kroz biološke karakteristike i gene; kroz psihološke teorije, prema kojima se uzrok

nekeg ponašanja objašnjava kroz karakteristike ličnosti; kroz sociološke teorije, prema kojima se uzrok nekog ponašanja objašnjava kroz društvene faktore; te kroz biopsihosocijalne teorije, prema kojima se uzrok nekog ponašanja objašnjava kroz biološke, psihološke i sociološke teorije zajedno.

Premda postoji velik broj različitih istraživanja koji se bave rizičnim i zaštitnim čimbenicima u odgoju i socijalizaciji djece i mladih, ona se uglavnom odnose na proučavanje istih u kontekstu neke od razina ljudskog ekosustava. Prema tomu, ovaj je rad kao cilj imao ispitati fenomenologiju i istražiti etiologiju problema u ponašanju adolescenata na svim razinama ekosustava.

Što se tiče razina ekosustava, ovaj je rad komparativno istraživao dvije skupine ispitanika, one iz opće populacije koji nemaju službeno identificirane probleme u ponašanju te one iz specifične populacije, koji imaju identificirane probleme u ponašanju. Rezultati istraživanja ukazuju na prisutnost značajnih razlika na svim razinama ekosustava s obzirom na ispitivane strukture populacije. S obzirom na rezultate istraživanja, kod ispitanika iz specifične populacije očituje se veća disfunkcionalnost odnosa na razini mikrosustava (odnosi u obitelji zasebno, odnosi sa i prema školi zasebno, odnosi s vršnjacima zasebno), na razini mezosustava (interakcije unutar mikrosustava, tj. odnosi između obitelji, škole, vršnjaka, susjedstva), na razini egzosustava (interakcije sa širom lokalnom zajednicom te odnos prema slobodnom vremenu), na razini makrosustava (odnos prema društvenim normama, zakonima i vrijednostima) i na razini kronosustava (utjecaj društvenih promjena kroz vrijeme). Također, kada se promatra cjelokupan uzorak ispitanika, rezultati istraživanja pokazuju značajne razlike s obzirom na spol, strukturu obitelji, razinu naobrazbe majke i oca, te školski uspjeh u odnosu na sve razine ekosustava. Iz rezultata proizlazi da adolescentice pokazuju bolju kvalitetu društvenog ekosustava od adolescenata; da je kvaliteta čitavog društvenog ekosustava bolja ukoliko pojedinac odrasta u potpunoj obiteljskoj strukturi; da je kvaliteta čitavog društvenog ekosustava bolja što majka i otac imaju viši stupanj naobrazbe; te da što je bolji školski uspjeh pojedinca, to je bolja kvaliteta čitavog društvenog ekosustava. Rezultati istraživanja pokazuju značajne razlike u cjelokupnom uzorku ispitanika s obzirom na dob samo na razini mikrosustava (odnos sa i prema školi), premda postoje razlike i na ostalim razinama ekosustava ali one nisu značajne, dok s obzirom na mjesto stanovanja u odnosu na sve razine ekosustava također postoje razlike, no one nisu značajne.

Što se tiče problema u ponašanju rezultati istraživanja ukazuju na prisutnost značajnih razlika u internaliziranim i eksternaliziranim problemima u ponašanju s obzirom na promatranu strukturu populacije. Iz rezultata proizlazi da se kod ispitanika koji pripadaju specifičnoj skupini u višoj mjeri očituje prisutnost svih ispitivanih internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju u odnosu na ispitanike iz opće populacije. Kada se promatra cjelokupan uzorak ispitanika, rezultati istraživanja pokazuju značajne razlike u problemima u ponašanju s obzirom na spol, pri čemu su adolescentice anksioznije, a adolescenti delinkventniji, agresivniji i više skloni ovisnostima. Rezultati također pokazuju da je pojavnost problema u ponašanju manja ukoliko pojedinac odrasta uz potpunu obiteljsku strukturu, ukoliko je razina naobrazbe majke i oca viša, te ukoliko pojedinac ima bolji školski uspjeh. Također, rezultati istraživanja pokazuju da se kod ispitanika očituje istodobna pojavnost internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju.

Hijerarhijskom regresijskom analizom dobiveni su značajni prediktori problema u ponašanju, među kojima se od sociodemografskih varijabli kao najbolji prediktor pokazao školski uspjeh, a od varijabli društvenog ekosustava kao najbolji prediktori pokazali su se čimbenici iz razine mikrosustava te egzozustava. Od varijabli internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju kao najbolji prediktori pokazali su se problem lijenosti te problem ovisnosti. Razumijevanje pojavnosti problema u ponašanju kod adolescenata potrebno je za uspješnost prevencije i pravovremenog interveniranja prilikom pojave simptoma rizičnog ponašanja kod djece i mladih. Značajni čimbenici, kao prediktori, dobiveni su u različitim koracima hijerarhijske regresijske analize, što implicira postojanje rizičnih i zaštitnih čimbenika za odgoj i socijalizaciju djece i mladih na različitim razinama ekosustava. Prema tomu, nužno je od djetetove najranije dobi djelovati koordinirano i funkcionalno kroz sve odnose u društvenom ekosustavu.

S obzirom na komparativnu analizu odgoja i socijalizacije dvaju ispitivanih skupina, bioekološki model Uriea Bronfenbrennera prikladan je za korištenje u istraživanju i proučavanju fenomenologije i etiologije problema u ponašanju adolescenata jer ukazuje na utjecaj različitih društvenih čimbenika u razvoju problema u ponašanju uzimajući u obzir biološke i psihološke karakteristike adolescenata. Rezultati istraživanja pokazuju važnu ulogu čimbenika iz okoline u razvoju ili ne razvoju rizičnih ponašanja i problema u ponašanju adolescenata, pri čemu se ističu obiteljski, školski i vršnjački odnosi te slobodnovremenske aktivnosti te vrijednosti djece i mladih. Stoga su ovim istraživanjem obitelj, škola, vršnjaci i

aktivnosti u slobodno vrijeme te vrijednosni sustav utvrđeni kao zaštitni (ili rizični) čimbenici koji imaju potencijalno presudan utjecaj na djelovanje, ponašanje, odgoj i socijalizaciju djece i mladih.

Istražena složenost pojave problema u ponašanju kod adolescenata rezultat je brojnih čimbenika iz različitih razina društvenog ekosustava. Pritom je važno istaknuti da je zbog svoje složenosti i problematike, taj fenomen gotovo nemoguće obuhvatiti jednim istraživanjem te sagledati ga u cijelosti. Također, važno je istaknuti da je za ovaj problem istraživanja važan interdisciplinarni pristup.

Znanstveni doprinos disertacije očituje se u konstruiranom, pouzdanom mjernom instrumentu koji se može koristiti za istraživanje i prikupljanje podataka o fenomenologiji problema u ponašanju kod djece i mladih te u dobivenim rezultatima koji ukazuju na korelacijska obilježja zaštitnih čimbenika za odgoj i socijalizaciju djece i mladih. Doprinos znanosti ogleda se i u preglednim teorijskim polazištima koja su nužan preduvjet za istraživanje i razumijevanje problema u ponašanju kod djece i mladih. No, analize i dobivene podatke potrebno je tumačiti *cum grano salis* uvažavajući individualne i društvene okolnosti. Pritom je potrebno istaknuti nekoliko ograničenja provedenog istraživanja, kao što je relativno malen sveukupan uzorak ispitanika, što ograničava generalno tumačenje rezultata; relativno malen uzorak ispitanika iz specifične populacije adolescenata, što onemogućuje donošenje zaključaka izvan okvira ovoga rada; prikupljanje podataka na temelju samoprocjene ispitanika, što potencijalno dovodi u pitanje objektivnost nekih odgovora; dobrovoljnost ispitanika, koja implicira da postojanost razlika u problemima u ponašanju, koje se pojavljuju između dvije populacije ispitanika, potencijalno mogu biti i veće (s obzirom na pristanak/odbitak za sudjelovanje u istraživanju). Ograničenje istraživanja također se očituje u varijacijama ekosustava koje je potrebno uzeti u obzir, a koje otežavaju procese razumijevanja interakcija unutar razina ekosustava. Osim toga, ovo je istraživanje razmatralo etiologiju i fenomenologiju problema u ponašanju adolescenata iz pedagoške perspektive, a za potpuno razumijevanje fenomenologije i etiologije problema u ponašanju, iz perspektive teorije ekološkog modela, potrebno uzeti je u obzir i interdisciplinarne podatke. Prema tomu, buduća bi istraživanja trebala uključivati istraživačke timove i stručnjake iz različitih društvenih, humanističkih i prirodnih znanosti te ostvariti interdisciplinarnu suradnju.

Pedagoški doprinos rada očituje se u boljem razumijevanju i shvaćanju čimbenika koji su kauzalno povezani s problemima u ponašanju djece i mladih. Navedeno može odgajateljima, učiteljima, nastavnicima i stručnim suradnicima doprinijeti u pedagoškom radu s djecom i mladima. Dobiveni rezultati rada mogu pomoći djelatnicima u odgojno-obrazovnim sustavima pravovremenu identifikaciju djece i mladih u riziku te im dobivene informacije mogu pomoći u osmišljavanju i planiranju preventivnih odgojno-obrazovnih strategija i programa vezanih uz probleme u ponašanju djece i mladih. Također, dobiveni rezultati mogu pomoći kod planiranja i oblikovanja interventnih postupaka s djecom i mladima u riziku, a dobiveni podatci mogu se i iskoristiti prilikom planiranja strategija vezanih uz razvoj odgojnih kompetencija roditelja, odgojno-obrazovnih djelatnika, studenata svih nastavničkih smjerova, kao i kod izrade i oblikovanja školskih kurikuluma te međupredmetnih tema.

POPIS LITERATURE

- 1) Aazami, A. i sur. (2023). Risk and protective factors and interventions for reducing juvenile delinquency: A systematic review. *Social Sciences*, 12(9), 474.
- 2) Abdullah, H. i sur. (2015). Aggressive and delinquent behavior among high risk youth in Malaysia. *Asian Soc Sci.* 11:62. doi: 10.5539/ass.v11n16p62
- 3) Achenbach, T. M. (1993). Taxonomy and comorbidity of conduct problems: Evidence from empirically based approaches. *Development and Psychopathology*, 5(1-2), 51-64.
- 4) Adamović, M., Gvozdanović, A., i Potočnik, D. (2023). Socioekonomski i rodni aspekti rizičnih ponašanja mladih u Hrvatskoj. *Sociologija i prostor*, 61(1), 3-30.
- 5) Agha, S., Zia, H. i Irfan, S. (2008). Psychological problems and family functioning as risk factors in addiction. *J Ayub Med Coll Abbottabad*, 20(3), 88-91.
- 6) Ahrons C. R. (1981). The continuing coparental relationship between divorced spouses. *American Journal of Orthopsychiatry*, 51, 315-328.
- 7) Ajduković, M. (2000). Ugroženi razvoj adolescenata u obitelji i zajednici. U: Juras, B. (ur.), *Položaj adolescenata u obitelji*, Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, 109-121.
- 8) Ajduković, M. (2008). Socijalni problemi, socijalni rizici i suvremeni socijalni rad. *Revija za socijalnu politiku*, 15(3), 395-414.
- 9) Ajduković, M., Kregar Orešković, K., i Laklija, M. (2007). Teorija privrženosti i suvremeni socijalni rad. *Ljetopis socijalnog rada*, 14 (1), 59-91.
- 10) Ajduković, M. i Delale, E. A. (2000). Stil odgoja u obitelji kao činitelj rizika i zaštite u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži. U: Bašić, J., Janković, J. (ur.), *Rizični i zaštitni čimbenici u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži*. Povjerenstvo Republike Hrvatske za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladeži i zaštitu djece s poremećajima u ponašanju, 171-187.
- 11) Akhmedova, M. T. (2022). Pedagogical and Psychological Ways to Overcome the Problem of Lesson Discipline in Secondary Schools. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, 9(3), 421-425.
- 12) Aleksandrov, D., Okhrimenko, I., i Tyshchenko, O. (2021). Neurotic Factors of Self-Attitude Disorders in Adolescents. In *International Conference on Social Science, Psychology and Legal Regulation*, 133-139. Atlantis Press.
- 13) Aly, S. M. i sur. (2022). Substance Use among Adolescents: A Retrospective Study (2017–2018) in the Toxicology Unit, University Hospital of Lille, France. *Toxics*, 10(10), 594.

- 14) Amato, P. R. (2000). The Consequences of Divorce for Adults and Children. *Journal of Marriage and Family*, 62, 1269-1288.
- 15) Andrić, I. (2016). *Odnos akademske prokrastinacije i samoefikasnosti s depresivnim i anksioznim simptomima* (Doctoral dissertation, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek. Faculty of Humanities and Social Sciences).
- 16) Andrić, V. i Čudina, M. (1999). *Osnove opće i razvojne psihologije*. Zagreb: Školska knjiga.
- 17) Angelides, S. (2004). Feminism, Child Sexual Abuse, and the Erasure of Child Sexuality. *GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies*, 10(2), 141-177.
- 18) Anić, V. (2003). *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi liber.
- 19) Ansary, N., i Luthar, S. (2009). Distress and academic achievement among adolescents of affluence: A study of externalizing and internalizing problem behaviors and school performance. *Development and Psychopathology*, 21(1), 319-341.
- 20) Antičević, T. (2021). Agresivnost u adolescenciji. Istraživanje nekih oblika agresivnog ponašanja srednjoškolaca. *Nastavnička revija: Stručni časopis Škole za medicinske sestre Vinogradska*, 2(2), 3-23.
- 21) Arakelyan S. i Ager, A. (2020). Annual Research Review: A multilevel bioecological analysis of factors influencing the mental health and psychosocial well-being of refugee children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 1-26.
- 22) Arbunić, A. (2004). Roditelji i slobodno vrijeme djece. *Pedagogijska istraživanja*, 1 (2), 221-229.
- 23) Argyle, M. (1996). *The Social Psychology of Leisure*. London: Penguin.
- 24) Arepattamannil, S. (2010). Parenting practices, parenting style, and children's school achievement. *Psychological Studies*, 55(4), 283-289.
- 25) Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55(5), 469-480.
- 26) Arslan, G. i Yildirim, M. (2021). Perceived risk, Positive Youth–Parent Relationships, and Internalizing Problems in Adolescents: Initial Development of the Meaningful School Questionnaire. *Child Indicators Research*, 14, 1911-1929.
- 27) Arnold, D. H. i sur. (2008). Parent involvement in preschool: Predictors and the relation of involvement to preliteracy development. *School Psychology Review*, 37(1), 74-90.
- 28) Attanayake, V. i sur. (2009). Prevalence of mental disorders among children exposed to war: A systematic review of 7,920 children. *Medicine Conflict and Survival*, 25(1), 4-19.

- 29) Babicka-Wirkus, A. i sur. (2023). Internalizing and Externalizing Disorder Levels among Adolescents: Data from Poland. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(3), 2752.
- 30) Babić, D. (2003). Slobodno vrijeme mladih stanovnika otočnih lokalnih zajednica – primjer zadarskih otoka (Iž, Dugi Otok, Ugljan). *Migracijske i etničke teme*, 19(4), 391-411.
- 31) Babić Čikeš, A. (2017). Emocionalna inteligencija i agresivno ponašanje u djetinjstvu i adolescenciji–Pregled istraživanja. *Psihologijske teme*, 26(2), 283-308.
- 32) Badrić, M. i Prskalo, I. (2011). Participiranje tjelesne aktivnosti u slobodnom vremenu djece i mladih. *Napredak*, 152(3-4), 479-494.
- 33) Bagheri, M. i sur. (2022). Examining social and psychological factors that affect juvenile delinquency. *Journal of Positive School Psychology*, 6(7), 292-300.
- 34) Ball, S. A. (2005). Personality traits, problems and disorders: Clinical applications to substance use disorders. *Journal of Research in Personality*, 39, 84-102.
- 35) Badura, P. i sur. (2018). Can organized leisure-time activities buffer the negative outcomes of unstructured activities for adolescents' health? *International Journal of Public Health*, 743-751.
- 36) Bandura, A. (1973). *Aggression: A social learning analysis*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- 37) Bandura, A. (1996). Multifaceted Impact of Self-Efficacy Beliefs on Academic Functioning. *Child Development*, 67 (1), 206–222.
- 38) Barkley, R. A. (1998). Attention-Deficit Hiperactivity Disorder. *Scientific American*, 27 (9-3), 66-7.
- 39) Bartlett, R., Holditch-Davis, D. i Belyea, M. (2005). Clusters of problem behaviors in adolescents. *Research in Nursing & Health*, 28 (3), 230-239.
- 40) Bascoe, S. M. i sur. (2009). Children's representations of family relationships, peer information processing, and school adjustment. *Developmental Psychology*, 45(6), 1740-1751.
- 41) Bastiani, J. (1993). *Parents as partners*. U: P. Munn. (Ur.), Parents and schools: customers, managers or partners (str. 101-116). London, UK and New York, NY: Routledge.
- 42) Bašić, J. (2009). *Teorije prevencije: prevencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih*. Zagreb: Školska knjiga.
- 43) Bašić, J. i Žižak, A. (1994). Značaj komunikacije u obitelji za pojavu poremećaja u ponašanju djece osnovnoškolske dobi. *Kriminologija i socijalna integracija*, 2 (1), 1-19.

- 44) Baydar, N., Greek, A., i Brooks-Gunn, J. (1997). A Longitudinal Study of the Effects of the Birth of a Sibling during the First 6 Years of Life. *Journal of Marriage and Family*, 59(4), 939-956.
- 45) Becker, H. i Epstein, J. L. (1982). Parent involvement: A survey of teacher practices. *Elementary School Journal*, 83(2), 85-102.
- 46) Beesdo, K., Knappe, S. i Pine, D. S. (2009). Anxiety and anxiety disorders in children and adolescents: Developmental issues and implications for DSM-V. *Psychiatric Clinics of North America*, 32 (3), 483-524.
- 47) Behrendt, H. F. i sur., (2019). Like mother, like child? Maternal determinants of children's early social-emotional development. *Infant mental health journal*, 40 (2), 234-247.
- 48) Belsky, J. (2005). Attachment theory and research in ecological perspective. Attachment from infancy to adulthood: *The major longitudinal studies*, 71-97.
- 49) Berc, G. i Blažeka Kokorić, S. (2012). Slobodno vrijeme obitelji kao čimbenik obiteljske kohezivnosti i zadovoljstva obiteljskim životom. *Kriminologija & socijalna integracija*, 20 (2), 15-27.
- 50) Berk, L. (2008). *Psihologija cjeloživotnog razvoja*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- 51) Berkowitz, L. (1962). *Aggression: A social psychological analysis*.
- 52) Berkowitz, R. i sur. (2022). Teachers' Safety and Workplace Victimization: A Socioecological Analysis of Teachers' Perspective. *Journal of school violence*, 21(4), 397-412.
- 53) Bermudez, L. G. i sur. (2018). Safety, trust, and disclosure: A qualitative examination of violence against refugee adolescents in Kiziba Camp, Rwanda. *Social Science & Medicine*, 200, 83-91.
- 54) Bettmann, J. E. i Olson-Morrison, D. (2018). The relationship between adolescent refugees' attachment patterns and their experiences of trauma. *Journal of Ethnic & Cultural Diversity in Social Work*, 29, 154-170.
- 55) Biglbauer, S. i Korajlija, A.L. (2020). Društvene mreže, depresivnost i anksioznost. *Socijalna psihijatrija*, 48(4), 404-425.
- 56) Bijedić, M. i sur. (2019). Samoprocjena promjena ponašanja učenika osnovnih škola s problemima u ponašanju nakon sudjelovanja u socijalno-pedagoškim intervencijama. *Kriminologija & socijalna integracija*, 27 (1), 68-83.
- 57) Bimmel, N. i sur. (2003). Problem behavior of internationally adopted adolescents: a review and meta-analysis. *Harv Rev Psychiatry*, 11(2), 64-77.

- 58) Bingula, M. (2017). *Ovisnosti 21. stoljeća* (Doctoral dissertation, University of Zagreb. School of Medicine. Chair of Psychiatry and Psychological Medicine).
- 59) Birač, M. (2017). *Konsumacija alkohola u adolescenciji* (Doctoral dissertation, University of Applied Health Sciences).
- 60) Birtić, M. i sur. (2012). *Školski rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- 61) Bistrić, M. (2020). Načini provođenja slobodnoga vremena djece predškolske dobi prije i tijekom prvoga vala bolesti COVID-19 te procjena roditelja o utjecaju novonastale situacije na dijete. *Magistra Iadertina*, 15 (2), 111-134.
- 62) Bistrić, M. (2021). Televizija u životima djece predškolske dobi i njihovih obitelji prije i za vrijeme prve faze COVID-19 virusa. *Napredak*, 162 (3 - 4), 267-294.
- 63) Borghuis, J. i sur. (2020). Longitudinal associations between trait neuroticism and negative daily experiences in adolescence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 118(2), 348.
- 64) Bohman, H., i sur. (2017). Parental separation in childhood as a risk factor for depression in adulthood: a community-based study of adolescents screened for depression and followed up after 15 years. *BMC psychiatry*, 17(1), 117-137.
- 65) Bojčić, K. (2023). *Rizični i zaštitni čimbenici u razvoju fizički agresivnog ponašanja djece predškolske i mlade školske dobi* (Doctoral dissertation, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek. Faculty of Humanities and Social Sciences. Department of Pedagogy).
- 66) Boričević Maršanić, V. i sur., (2017). Vidjeti sebe izvvana, a druge iznutra: Mentalizacija u djece i adolescenata i tretman temeljen na mentalizaciji za adolescente. *Socijalna psihijatrija*, 45 (1), 43-56.
- 67) Borraccino, A. i sur. (2020). The Contribution of Organized Leisure-Time Activities in Shaping Positive Community Health Practises among 13- and 15-Year-Old Adolescents: Results from the Health Behaviours in School-Aged Children Study in Italy. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(18), 6637.
- 68) Bouchev, H. A. i Furman, W. (2003). Dating and romantic experiences in adolescence. U: G. R. Adams i M. D. Berzonsky (Ur.), *Blackwell handbook of adolescence* (str. 313-329). Malden: Blackwell Publishing.
- 69) Bouillet, D. (2004). Odnos mladih prema vrijednostima i činiteljima obiteljskog života. *Sociologija i prostor*, 42 (1/2 (163/164)), 173-194.
- 70) Boursier, V., Gioia, F. i Griffiths, M. D. (2020). Do selfie-expectancies and social appearance anxiety predict adolescents' problematic social media use?. *Computers in Human Behavior*, 110, 106395.

- 71) Boxberger K. i Reimers, A. K. (2019). Parental Correlates of Outdoor Play in Boys and Girls Aged 0 to 12: A Systematic Review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16 (2), 190.
- 72) Bowlby, J. (1973). *Attachment and loss: Separation, anxiety and anger*. New York: Basic Books.
- 73) Brajša-Žganec, A. (2002). *Roditeljske metaemocije i socijalno-emocionalni razvoj djece*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- 74) Brajša-Žganec, A. i Slaviček, M. (2014). Obitelj i škola: utjecaj obiteljskog sustava na funkcioniranje djeteta u školi. U: *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva* (str. 149-174). Zagreb: Naklada slap i Hrvatsko psihološko društvo.
- 75) Brajša-Žganec, A., Raboteg-Šarić, Z. i Glavak, R. (2002). Gender differences in the relationship between some family characteristics and adolescent substance abuse. *Društvena istraživanja*, 2-3, (58-59), 335-352
- 76) Brim, O. G. (1996). Socijalization through the life-cycle. U: O. G. Brim i S. Wheeler (ur.), *Socialization after childhood* (1-49). New York: Wiley.
- 77) Brandão, L. C., Sanchez, Z. M. i Melo, M. H. (2023). Factors associated with playing video games to forget or alleviate real life problems in adolescence. *Environment and Social Psychology*, 8(2).
- 78) Brkljačić, T., Kaliterna Lipovčan, Lj. i Tadić, M. (2012). Povezanost između osjećaja sreće i nekih aspekata provođenja slobodnog vremena. *Napredak*, 153 (3-4), 355-371.
- 79) Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development. Experiments by Nature and Design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- 80) Bronfenbrenner, U. (1977). Prema eksperimentalnoj ekologiji ljudskog razvoja. *Američki psiholog*, 32, 513-531.
- 81) Bronfenbrenner, U. (1986). Ekologija obitelji kao kontekst ljudskog razvoja: perspektive istraživanja. *Razvojna psihologija*, 22 (6), 723-742.
- 82) Bronfenbrenner, U. (1988). Interaktivni sustavi u ljudskom razvoju. Paradigme istraživanja: sadašnjost i budućnost. U: N. Bolger, A. Caspi, G. Downey i M. Moorehouse (ur.), *Osobe u kontekstu: razvojni procesi*, 25-49. Cambridge: Cambridge University Press.
- 83) Bronfenbrenner, U. (1989). Teorija ekoloških sustava. U: R. Vasta (ur.), *Analiza razvoja djeteta*, 6, 187-249. Greenwich, CT: JAI Press.
- 84) Bronfenbrenner, U. (1994). Ekološki modeli ljudskog razvoja. U: T. Husen i T. N. Postlethwaite (ur.), *Međunarodna enciklopedija obrazovanja*, 2 (3), 1643-1647. Oxford, Engleska: Pergamon Press.

- 85) Bronfenbrenner, U. (1995). Developmental ecology through time and space: A future perspective. U P. Moen, G. H. Elder i K. Luscher (Ur.), *Examining lives in context: Perspectives on the ecology of human development*, 619-647. Washington, DC: American Psychological Association.
- 86) Bronfenbrenner, U. (2005.). *Učiniti ljude čovjekom: Bioekološke perspektive ljudskog razvoja*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- 87) Bronfenbrenner, U. i Evans, G. W. (2000). Razvojna znanost u 21. stoljeću: nova pitanja, teorijski modeli, nacrti istraživanja i empirijski nalazi. *Društveni razvoj*, 9 (1), 115-125.
- 88) Bronfenbrenner, U. i Morris, P. A. (2006). Bioekološki model čovjekova razvoja. U: W. Damon i R. M. Lerner (ur.), *Priručnik za dječju psihologiju*, 1 (6), 793-828. New York: John Wiley.
- 89) Brown, S. M. i sur. (2020). Stress and parenting during the global COVID-19 pandemic. *Child Abuse & Neglect*, 214-232.
- 90) Buist, K. L. i sur., (2004). The reciprocal relationship between early adolescent attachment and internalizing and externalizing problem behavior. *Journal of Adolescence*, 27, 251-266.
- 91) Buist, K. L. i sur. (2017). Associations of perceived sibling and parent-child relationship quality with internalizing and externalizing problems: Comparing Indian and Dutch early adolescents. *The Journal of Early Adolescence*, 37(8), 1163-1190.
- 92) Buljan Flander, G. (2001). *Uloga privrženosti i nekih odrednica ličnosti u zlostavljanju djece: Proširenje Bolwbyjeve teorije*. Doktorska disertacija. Sveučilište u Zagrebu: Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet.
- 93) Buljan Flander, G. (2012). *Trebamo li brinuti? Priručnik o adolescentima za roditelje i stručnjake*. Zagreb: Poliklinika za zaštitu djece Grada Zagreba.
- 94) Buljan Flander G. (2019). *Znanost i umjetnost odgoja: Praktični priručnik o suvremenom odgoju za roditelje i odgajatelje*. Sveta Nedelja: Geromar d.o.o.
- 95) Buljubašić-Kuzmanović, V. (2010). Socijalne kompetencije i vršnjački odnosi u školi. *Pedagogijska istraživanja*, 7 (2), 191-201.
- 96) Buljubašić Kuzmanović, V. i Simel, S. (2010). Odnos univerzalnih i ponašajnih vrijednosti mladih. *Školski vjesnik*, 59 (3.), 373-386.
- 97) Burić, S. i Zovko, A. (2022). Razina tjelesne aktivnosti i motivacija za tjelesnu aktivnost kod adolescenata. *Physiotherapia Croatica*, 20(1), 263-277.
- 98) Butorac, K. (2010). Neka obilježja osobnosti kao prediktivni čimbenici zlouporabe i ovisnosti o drogama i alkoholu. *Kriminologija i socijalna integracija*, 18(1), 79-98.

- 99) Butorac, K. i Rukav, L. (2018). Komorbiditet kod ovisnika i tretmanske intervencije. *Kriminologija & socijalna integracija*, 26(1), 79-99.
- 100) Buunk, B. P. i Prins, K. S. (1998). Loneliness, change orientation, and reciprocity in friendships. *Personal Relationships*, 5, 1-14.
- 101) Camenga, D. R. i sur. (2014). Alternate tobacco product and drug use among adolescents who use electronic cigarettes, cigarettes only, and never smokers. *Journal of Adolescent Health*, 55(4), 588-591.
- 102) Campbell, A. (1999). Staying alive: Evolution, culture, and women's intrasexual aggression. *Behavioral and Brain Sciences*, 22(2), 203-214.
- 103) Cai, H. i sur. (2023). Inter-relationships of depressive and anxiety symptoms with suicidality among adolescents: A network perspective. *Journal of Affective Disorders*, 324, 480-488.
- 104) Campos, J. i sur. (2019). Emotional and Behavioral Problems and Psychosocial Skills in Adolescents in Residential Care. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 36, 237-246.
- 105) Caner, N. i Evgin, D. (2021). Digital risks and adolescents: The relationships between digital game addiction, emotional eating, and aggression. *International journal of mental health nursing*, 30(6), 1599-1609.
- 106) Cantao L. i sur. (2015). Socio-demographic and clinical profile of elderly people with depression and the use of psychoactive drugs. *Revista Rene*, 16(3), 355-362.
- 107) Canjek, L. i Žažar, K. (2020). Prema sociologizaciji lijenosti – konceptualne klarifikacije i preliminarni empirijski uvidi. *Socijalna ekologija*, 29(1), 49-80.
- 108) Carter, M. J. i Fuller, C. (2015). Symbolic interactionism. *Sociopedia. isa*, 1(1), 1-17.
- 109) Casares-Lopez, M. J. i sur. (2011). Need for the assessment of dual diagnosis in prison. *Adicciones*, 23(1), 37-44.
- 110) Catalano, R. F. i sur. (2002). Prevention Science and Positive Youth Development: Competitive or Cooperative Frameworks? *Journal of Adolescent Health*, 31, 230-239.
- 111) Cavallo, D. A. i Krishnan-Sarin, S. (2019). Nicotine use disorders in adolescents. *Pediatric Clinics*, 66(6), 1053-1062.
- 112) Cena, L. i sur. (2022). Investigating adolescents' video gaming and gambling activities, and their relationship with behavioral, emotional, and social difficulties: protocol for a multi-informant study. *JMIR Research Protocols*, 11(2), e33376.
- 113) Chaulagain, A. i sur. (2023). A systematic meta-review of systematic reviews on attention deficit hyperactivity disorder. *European Psychiatry*, 66(1), e90.

- 114) Christakis, N. A. i Fowler, J. (2010). *Connected: The Surprising Power of our Social Networks and How they Shape our Lives*. New York: Little Brown and Co.
- 115) Chemnad, K. i sur. (2023). Adolescents' Internet addiction: Does it all begin with their environment?. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 17(1), 87.
- 116) Chen, X. (2012). Culture, peer interaction, and socioemotional development. *Child Development Perspectives*, 6 (1), 27-34.
- 117) Chen, Z. i Kaplan, H. B. (2001). Intergenerational Transmission of Constructive Parenting. *Journal of Marriage and Family*, 63, 17-31.
- 118) Chester, D. S. (2023). Aggression as successful self-control. *Social and Personality Psychology Compass*, e12832.
- 119) Cho, H. S. i Yang, Y. (2023). Relationship Between Alcohol Consumption and Risky Sexual Behaviors Among Adolescents and Young Adults: A Meta-Analysis. *International Journal of Public Health*, 68, 1605669.
- 120) Christina, S. i sur. (2021). The bidirectional relationships between peer victimization and internalizing problems in school-aged children: An updated systematic review and meta-analysis. *Clinical Psychology Review*, 85, 101979.
- 121) Christensen, E. i sur. (2023). Neurocognitive predictors of addiction-related outcomes: A systematic review of longitudinal studies. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 105295.
- 122) Chung, S. K. G., Lanier, P., i Wong, P. (2020). Mediating effects of parental stress on harsh parenting and parent-child relationship during coronavirus (COVID-19) pandemic in Singapore. *Journal of Family Violence*, 801-812.
- 123) Clark, K. R. (2018). Learning theories: cognitivism. *Radiologic technology*, 90(2), 176-179.
- 124) Clarke-Stewart, K. A. i sur. (2000). Effects of parental separation and divorce on very young children. *Journal of Family Psychology*, 14(2), 304-326.
- 125) Cohen, A. K. i sur. (1956). *The Sutherland papers*. Indiana University Press: Bloomington.
- 126) Coleman, P. K. i Karraker, K. H. (1998). Self-efficacy and Parenting Quality: Findings and Future Application. *Developmental Review*, 18, 1, 47-85.
- 127) Colin, V. L. (1996). *Human Attachment*. New York: McGraw-Hill Companies.
- 128) Colman, I. i sur. (2007). Forty-year psychiatric outcomes following assessment for internalizing disorder in adolescence. *American Journal of Psychiatry*, 164(1), 126-133.

- 129) Coloroso, B. (2010). *Kids Are Worth It: Raising Resilient, Responsible, Compassionate Kids*. Canada: Penguin.
- 130) Collins, W. A. i Steinberg, L. (2008). Adolescent development in interpersonal context. U: W. Damon i R. Lerner (Ur.), *Child and Adolescent Development: An Advanced Course* (str. 551-589). New Jersey: Wiley.
- 131) Combaluzier, S., Gouvernet, B. i Bernoussi, A. (2009). Impact of personality disorders in a sample of 212 homeless drug users. *Lecephale*, 35(5), 448-453.
- 132) Comeras-Chueca, C. i sur. (2021). Effects of active video games on health-related physical fitness and motor competence in children and adolescents with overweight or obesity: systematic review and meta-analysis. *JMIR Serious Games*, 9(4), e29981.
- 133) Connor, D. F. (2004). *Aggression and antisocial behavior in children and adolescents: research and treatment*. New York: Guilford Press.
- 134) Costa, M., Mota, C. P. i Matos, P. M. (2022). Predictors of Psychosocial Adjustment in Adolescents in Residential Care: A Systematic Review. *Child Care in Practice*, 28(1), 52-81.
- 135) Cowen, L. i sur. (1996). *School-Based Prevention for Children at Risk. The Primary Mental Health Project*. Washington, DC: American Psychological Association.
- 136) Curtis, A. C. (2015). Defining adolescence. *Journal of Adolescent and Family Health*, 7 (2), 1-39.
- 137) Cummings, C. M., Caporino, N. i Kendall, P. C. (2014). Comorbidity of anxiety and depression in children and adolescents: 20 years after. *Psychological Bulletin*, 140 (3), 816-845.
- 138) Cvitanič, J. (2021). Tjelesne aktivnosti za razvoj izdržljivosti. *Varaždinski učitelj*, 4(5), 331-338.
- 139) Čelik, A. (2019). Dimenzije virtualnog ponašanja adolescenata. *Školski vjesnik*, 68 (2), 413-425.
- 140) Čerpinko, E. (2023). *Konzumacija psihoaktivnih tvari u adolescenciji* (Doctoral dissertation, University of Zagreb. Faculty of Law. Theory and Methods of Social Work).
- 141) Čorić, K. (2016). *Istodobna pojavnost internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju kod adolescenata*. Doktorska disertacija. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
- 142) Čusak, D. (2022). *Ovisnost adolescenata o internetu i društvenim mrežama* (Doctoral dissertation, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek. Faculty of Dental Medicine and Health Osijek).

- 143) Ćurković, N., Lukačin, L. i Katavić, I. (2021). Životne navike djece i mladih tijekom socijalne izolacije uzrokovane pandemijom bolesti COVID-19. *Društvena istraživanja*, 30 (2), 271-290.
- 144) da Silva, N. S. A. i sur. (2023). Electronic media and symptoms of inattention/hyperactivity among children/adolescents during the COVID-19 pandemic. *Psicologia: Teoria e Prática*, 25(3), 1-8.
- 145) Danneel, S. i sur. (2020). Loneliness, social anxiety symptoms, and depressive symptoms in adolescence: Longitudinal distinctiveness and correlated change. *Journal of youth and adolescence*, 49, 2246-2264.
- 146) Daly, M. (2022). Prevalence of depression among adolescents in the US from 2009 to 2019: analysis of trends by sex, race/ethnicity, and income. *Journal of Adolescent Health*, 70(3), 496-499.
- 147) Davis, R. C. i sur. (2022). Exploring the Effects of Parental Involvement on Broad and Specific Dimensions of Behavioral Problems in Adolescence. *Child Psychiatry & Human Development*, 53, 1359-1371.
- 148) Davison, G. C. i Neale, J. M. (2002). *Psihologija abnormalnog doživljavanja i ponašanja*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- 149) De Castro, F., Cappa, C. i Madans, J. (2023). Anxiety and Depression Signs Among Adolescents in 26 Low-and Middle-Income Countries: Prevalence and Association With Functional Difficulties. *Journal of Adolescent Health*, 72(1), S79-S87.
- 150) Dearing, E. (2008). Psychological costs of growing up poor. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1136, 324-332.
- 151) Delgadillo, J. i sur. (2013). Depression, anxiety and comorbid substance use: association patterns in outpatient addictions treatment. *Mental Health and Substance Use*, 6(1), 59-75.
- 152) Delić, T. (2001). Poremećaj pažnje i hiperaktivnost (ADHD). *Kriminologija & socijalna integracija*, 9 (1-2), 1-10.
- 153) Diamond, L. M. (2020). Gender Fluidity and Nonbinary Gender Identities Among Children and Adolescents. *Child Development Perspectives*, 14(2), 110-115.
- 154) Dollard, J. i sur. (1939). *Frustracija i agresija*. New Haven: Yale University Press.
- 155) Donati, M. A. i sur. (2021). Gaming among children and adolescents during the COVID-19 lockdown: The role of parents in time spent on video games and gaming disorder symptoms. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(12), 6642.

- 156) Donnermeyer, J. F. (2015). The social organisation of the rural and crime in the United States: Conceptual considerations. *Journal of rural studies*, 39, 160-170.
- 157) Dishion, T. J. i sur. (1991). Family, school, and behavioral antecedents to early adolescent involvement with antisocial peers. *Developmental Psychology*, 27 (1), 172-180.
- 158) Divković, M. (1987). *Latinsko-hrvatski rječnik*. Zagreb: Naprijed.
- 159) Dragojević, D. i Jaković, D. (2022) Analiza pojavnih oblika problema u ponašanju kod djece i mladih u institucijskom tretmanu Doma za odgoj djece i mladeži Karlovac. *Kriminologija i socijalna integracija*, Vol 30 (1), 120-142.
- 160) Dryfoos, J. G. (1997). The prevalence of problem behaviors: Implications for programs. U: Weissberg R. P., Gullota T. P., Hampton R. L., Ryan B. A., Adams G. R. (ur.), *Healthy children 2010: Enhancing children's wellness*, 17-46, Thousand Oaks: Sage Publications.
- 161) Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske (2021). Dostupno na: https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2021/10-01-02_01_2021.htm (pristupljeno 10.1.2022.)
- 162) Ducci, F. i Goldman, D. (2012). The genetic basis of addictive disorders. *Psychiatric Clinics*, 35(2), 495-519.
- 163) Dugdale, R. (1891). *The Jukes: A Study in Crime, Pauperism, Disease and Heredity*. New York and London: G. P. Putnam's sons.
- 164) Dumazedier, J. (1967). *Toward a Society of Leisure*. New York: The Free Press.
- 165) Durkheim, E. (1960). *The Division of Labor In Society*. New York: The Macmillan Company.
- 166) Durlak, J. A. (1995). *School-Based Prevention Programs for Children and Adolescents*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- 167) Duru, C. K. (2015). *Antisocial personality and aggressive behaviour intention among secondary school children in Malaysia*. (Dr. thesis. Malaysia: Univ Putra Malaysia).
- 168) Đuranović, M. (2013). Obitelj i vršnjaci u životu adolescenata. *Napredak*, 154(1-2), 31-46.
- 169) Edwards, S. L., Rapee, R. M. i Kennedy, S. (2010). Prediction of anxiety symptoms in preschool-aged children: Examination of maternal and paternal perspectives. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 51 (3), 313-32.
- 170) Emond, A. M. i Griffiths, M. D. (2020). Gambling in children and adolescents. *British Medical Bulletin*, 136(1), 21-29.
- 171) Erceg Jugović, I. (2011). Nezadovoljstvo tijelom u adolescenciji. *Klinička psihologija*, 4(1-2), 41-58.

- 172) Eruyar, S., Maltby, J., i Vostanis, P. (2018). Mental healthproblems of Syrian refugee children: the role of parental factors. *European Child and Adolescent Psychiatry*, 27, 401-409.
- 173) Elliott, G. R. i Feldman, S. S. (1990). Capturing the adolescent experience. U: S.S. Feldman i G. R. Elliot (Ur.), *At the threshold: The developing adolescent* (str. 1-13). Cambridge: Harvard University Press.
- 174) Engemann K. i sur. (2019). Residential green space in childhood is associated with lower risk of psychiatric disorders from adolescence into adulthood. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 116(11), 5188-5193.
- 175) Epstein, J. L. i Dauber, S. L. (1991). School programs and teacher practices of parent involvement in inner-city elementary and middle schools. *The Elementary School Journal*, 91(3), 279-289.
- 176) Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and Chrisis*. New York: W. W. Norton & Co.
- 177) Erikson, E. H., i Erikson, J. M. (1998). *The life cycle completed* (extended version). WW Norton & Company.
- 178) Eriksson, M., Ghazinour, M., Hammarström, A. (2018). Different uses of Bronfenbrenner's ecological theory in public mental health research: what is their value for guiding public mental health policy and practice? *Social Theory & Health*, 16, 414-433.
- 179) Essau, C. A. (2004). The Association between Family Factors and Depressive Disorders in Adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*. 33 (5), 365-372.
- 180) Ettekal, I. i sur. (2023). Chronic, increasing, and decreasing peer victimization trajectories and the development of externalizing and internalizing problems in middle childhood. *Development and Psychopathology*, 35(4), 1756-1774.
- 181) Evli, M. i sur. (2023). Internet addiction, insomnia, and violence tendency in adolescents. *International journal of social psychiatry*, 69(2), 351-361.
- 182) Eysenck, H. J. (1964). *Crime and personality*. London: Routledge and Kegan Paul.
- 183) Faraone, S. V. i sur. (2015). Attention-deficit/hyperactivity disorder. *Nature reviews Disease primers*, 1(1), 1-23.
- 184) Farrington, D. P. i West, D. J. (1990). The Cambridge Study in delinquent behaviour: A long term follow-up of 411 London males. U: H. J. Kerner i G. Kaiser (Ur.), *Criminality: Personality, Behaviour, Life History* (str. 115-138). Berlin: Springer-Verlag.
- 185) Fatimah, A. F. i sur. (2019). Psychosocial predictors of adolescent aggression. *Pertanika J Sci Technol.*, 27:1485-508.

- 186) Fatseas, M. i sur. (2010). Relationship between anxiety disorders and opiate dependence . A systematic review of the literature. Implications for diagnosis and treatment. *Journal of Substance Abuse Treatment*, 38(3), 220-230.
- 187) Fauzi, F. A., Zulkefli, N. A. M. i Baharom, A. (2023). Aggressive behavior in adolescent: The importance of biopsychosocial predictors among secondary school students. *Frontiers in public health*, 11, 992159.
- 188) Ferić-Šlehan, M. F. (2008). Rizični i zaštitni čimbenici u obiteljskom okruženju: Razlike u procjeni mladih i njihovih roditelja. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 44, 15-26.
- 189) Fernández-Arias, I. i sur. (2023). Cognitive Patterns and Problematic Use of Video Games in Adolescents: A Cluster Analysis. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(24), 7194.
- 190) Franc, R., Sučić, I. i Šakić, V. (2008). Vrijednosti kao rizični i zaštitni čimbenici socijalizacije mladih. *Diaconvensia: teološki prilozi*, 16 (1-2), 135-146.
- 191) Fraser, M. W. (1997): The Ecology of Childhood: The Multisystems Perspective. U: Fraser, W. M. (ur.), *Risk and Resilience in Childhood: An Ecological Perspective*, 1-9, NASW Press.
- 192) Freire, T. i Teixeira, A. (2018). The influence of leisure attitudes and leisure satisfaction on adolescents' positive functioning: The role of emotion regulation. *Frontiers in psychology*, 9, 1349.
- 193) Freud, S. (1962). *The ego and the id*. New York: W.W. Norton.
- 194) Frisone, F. i sur. (2020). Gambling in adolescence: a narrative review of the last 20 years. *Journal of Addictive Diseases*, 38(4), 438-457.
- 195) Gable S., Crnic K., i Belsky J. (1994). Coparenting within the family system: Influences on children's development. *Family Relations*, 43, 380-386.
- 196) Galić, M. (2023). *Utjecaj rizičnih ponašanja roditelja na pojavu problema u ponašanju mladih* (Doctoral dissertation, University of Zagreb. Faculty of Law. Theory and Methods of Social Work).
- 197) Gau, S. F. (2000). Neuroticism and sleep-related problems in adolescence. *Sleep-New York*, 23(4), 495-503.
- 198) Gearhardt, A. N. i DiFeliceantonio, A. G. (2023). Highly processed foods can be considered addictive substances based on established scientific criteria. *Addiction*, 118(4), 589-598.
- 199) Giesecke, H. (1991). *Uvod u pedagogiju*. Zagreb: Educa.

- 200) Giletta, M. i sur. (2021). A meta-analysis of longitudinal peer influence effects in childhood and adolescence. *Psychological Bulletin*, 147(7), 719-747.
- 201) Gilligan, C. (1993). *In a different voice: Psychological theory and women's development*. Harvard university press.
- 202) Goddard, H. (1920). *Human efficiency and levels of intelligence*. New Jersey: Princeton University Press.
- 203) Goodsell i sur. (2017). *An analysis of educational outcomes from young minds matter: The second Australian child and adolescent survey of mental health and wellbeing*. Graduate school of education: The University of Western Australia.
- 204) Goodwin, M. H. i Kyratzis, A. (2007). Children socializing children: Practices for negotiating the social order among peers. *Research on Language and Social Interaction*, 40 (4), 279-289.
- 205) Gornik, A. E. i sur. (2023). Individual differences in the development of youth externalizing problems predict a broad range of adult psychosocial outcomes. *Development and psychopathology*, 35(2), 630-651.
- 206) Goswami, V., Singh, D. R. i Kumar, R. (2023). Addiction To Multimedia And Their Impact On Adolescents Health. *Journal of Survey in Fisheries Sciences*, 10(1S), 6312-6317.
- 207) Gray, H. M. i sur. (2021). Association between gambling and self-harm: a scoping review. *Addiction Research & Theory*, 29(3), 183-195.
- 208) Green, K. M. i sur. (2012). Childhood and adolescent risk factors for comorbid depression and substance use disorders in adulthood. *Addictive Behaviors*, 37(11), 1240-1247.
- 209) Gregurek, R., Ražić Pavičić, A. i Gregurek ml., R. (2017). Anksioznost: psihodinamski i neurobiološki dijalog. *Socijalna psihijatrija*, 45(2), 117-124.
- 210) Gregurović, M. i Kuti, S. (2010). Učinak socioekonomskog statusa na obrazovno postignuće učenika: Primjer PISA istraživanja, Hrvatska 2006. *Revija za socijalnu politiku*, 17(2), 179-196.
- 211) Gregson, J. (2001). Promjene u sustavu, okolišu i politici: Korištenje socijalno-ekološkog modela kao okvira za vrednovanje programa obrazovanja o prehrani i socijalnog marketinga s publikom s niskim prihodima. *Journal of Nutrition Education*, 33 (1), 4-15.
- 212) Gross, Y. (2020). Erikson's stages of psychosocial development. *The Wiley Encyclopedia of Personality and Individual Differences: Models and Theories*, 179-184.
- 213) Gudjons. H. (1994). *Pedagogija: temeljna znanja*. Zagreb: Educa.

- 214) Hall, G. S. (1904). *Adolescence: its psychology and its relations to physiology, anthropology, sociology, sex, crime, religion and education*. New York: Appleton.
- 215) Hannigan, L. J. i sur. (2017). Aetiological influences on stability and change in emotional and behavioural problems across development: a systematic review. *Psychopathology review*, 4(1), 52-108.
- 216) Harrewijn, A. i sur. (2023). Development of Neural Mechanisms Underlying Threat Processing: Associations With Childhood Social Reticence and Adolescent Anxiety. *Biological Psychiatry Global Open Science*.
- 217) Hawes, M. T. i sur. (2022). Increases in depression and anxiety symptoms in adolescents and young adults during the COVID-19 pandemic. *Psychological medicine*, 52(14), 3222-3230.
- 218) Horvat, M. (2022). *Video igre i psihosocijalni razvoj djece i adolescenata* (Doctoral dissertation, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek. Faculty of Humanities and Social Sciences. Department of Psychology).
- 219) Horvat, T. (2023). *Ovisnost o drogama* (Doctoral dissertation, University of Pula. Faculty of Medicine).
- 220) Haralambos, M. i Heald, R. (1989). *Uvod u sociologiju*. Zagreb: Globus.
- 221) Harrison, J. R. i sur. (2012). Common problem behaviors of children and adolescents in general education classrooms in the United States. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, 20, 55-64.
- 222) Hatoum, A. S. i sur. (2018). Etiology of stability and growth of internalizing and externalizing behavior problems across childhood and adolescence. *Behavior Genetics*, 48, 298-314.
- 223) Havelka, N. (1975). Istraživanje vrijednosti kod nas. *Psihologija*, 8 (3-4), 139-150.
- 224) Hawkins, J. D. (1997). Academic performance and school succes: Sources and consequences. U: Weissberg i sur. (ur.) *Enhancing Children's Wellnes*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- 225) Henton, W. W. i Iversen, I. H. (2012). *Classical conditioning and operant conditioning: A response pattern analysis*. Springer Science & Business Media.
- 226) Hercigonja, Z. (2018). Važnost stvaranja discipline i unutarnje kontrole u procesu razvoja čovjeka. *Acta Iadertina*, 15 (1), 59-78.
- 227) Hill, N. E. i Taylor L. (2004). Parental School Involvement and Children's Academic Achievement: Pragmatics and Issues. *Current Directions in Psychological Science*, 13(4), 161-164.

- 228) Hoblaj, A. (2007). Odgoj i obrazovanje za vrijednosti u kontekstu vrijednosno usmjerenog društva. *Dijete i društvo*, 9 (2), 311-332.
- 229) Hoblaj, A. i Črpić, G. (2000). Bitne vrednote u odgoju mladih naraštaja s posebnim osvrtom na školski vjeronauk. *Bogoslovska smotra*, 70 (2), 359-393.
- 230) Honig, A. (2000). Psychosexual development in infants and young children. *Young Children*, 55(5), 70-77.
- 231) Horowitz, F. D. (2014). *Exploring developmental theories: Toward a structural/behavioral model of development*. Psychology Press.
- 232) Houge, A., Liddle, H. A. i Johnson-Leckrone, J. (2002). Family-based Prevention Counseling for High-Risk Young Adolescents: Immediate Outcomes. *Journal of Community Psychology*, 30 (1), 1-22.
- 233) Howe, D. (1995). *Attachment Theory for Social Work Practice*. Houndmills: Palgrave.
- 234) Hutten, E. i sur. (2021). Trajectories of loneliness and psychosocial functioning. *Frontiers in Psychology*, 12, 689913.
- 235) Iliceto, P. i sur. (2010). Hopelessness, Temperament, and Health Perception in Heroin Addicts. *Journal of Addictive Diseases*, 29, 352-358.
- 236) Ilišin, V. (2005). *Mladi Hrvatske i europska integracija*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
- 237) Ilišin, V. (2011). Vrijednosti mladih u Hrvatskoj. *Politička misao*, 48 (3), 82-122.
- 238) Ilišin, V. (2013). *Youth in a time of crisis: first IDIZ-Friedrich-Ebert-Stiftung youth survey*. Zagreb: Institution of social research: Friedrich Ebert Stiftung.
- 239) Ilišin, V. i Radin, F. (2002). *Mladi uoči trećeg milenija*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja, državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
- 240) Ilišin, V. i sur. (2001). *Djeca i mediji: uloga medija u svakodnevnom životu djece*. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
- 241) Ismail, R. i sur. (2022). Prevalence of drug and substance use among Malaysian youth: A nationwide survey. *International journal of environmental research and public health*, 19(8), 4684.
- 242) Itković, Z. (1995). *Zdrava obitelj*. Zadar: Grafotehna.
- 243) Itković, Z. i Bilan, D. (1995). *Obitelj, škola, droga*. Zadar: Zd tiskara d.d.
- 244) Jacobs, P. i sur. (1965). Aggressive behavior, Mental Sub-normality, and the XYY Male. *Nature* 208, 1351-1352.
- 245) Jelić Tuščić, S., Buljan Flander, G. i Matešković, D. (2013). The Consequences of Childhood Abuse. *Pediatrics Today*, 9 (1), 24-35.

- 246) Jensen, E. (2000). *Različiti mozgovi, različiti učenici – Kako doprijeti do onih do kojih se teško dopire?*. Zagreb: Educa.
- 247) Jeronimus, B. F. (2014). Mutual Reinforcement Between Neuroticism and Life Experiences: A Five-Wave, 16-Year Study to Test Reciprocal Causation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 107 (4), 751-64.
- 248) Jessor, R. (1996). Risk behavior in adolescence: A psychosocial framework for understanding and action. U: D. E. Rogers i E. Ginzburg (ur.), *Adolescents at Risk: Medical and Social Perspectives*. Boulder, 19-34, Westview Press.
- 249) Jimenez, L., Deković, M. i Hidalgo, V. (2009). Adjustment of school-aged children and adolescents growing up in at-risk families: Relationships between family variables and individual, relational and school adjustment. *Children and Youth Services Review*, 31, 654-661.
- 250) Jin, Y., Qin, L., Zhang, H. i Zhang, R. (2021). Social factors associated with video game addiction among teenagers: School, family and peers. In *2021 4th International Conference on Humanities Education and Social Sciences*, 763-768, Atlantis Press.
- 251) Johnson, H., Zabriskie, R. i Hill, B. (2006). The Contribution of Couple Leisure Involvement, Leisure Time, and Leisure Satisfaction to Marital Satisfaction. *Marriage & Family review*. 40 (1) 69-91.
- 252) Johnston, L. D. i sur. (2022). *Monitoring the future national survey results on drug use, 1975-2021: Overview, key findings on adolescent drug use*.
- 253) Jokić, B. i Ristić Dedić, Z. (2023). *Obiteljski odnosi u Republici Hrvatskoj iz perspektive mladih*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
- 254) Jokić Begić, N. i sur., (2020). Kako smo svi mi? Rezultati istraživanja psihičkog zdravlja za vrijeme pandemije COVID-19 u Hrvatskoj. U A. Bogdan, (Ur.), *Koronavirus i mentalno zdravlje: psihološki aspekti, savjeti i preporuke*, 415-460. Zagreb: Hrvatska psihološka komora.
- 255) Jolly, T. i sur. (2021). Gambling in patients with major depressive disorder is associated with an elevated risk of Suicide: Insights from 12-years of Nationwide inpatient sample data. *Addictive behaviors*, 118, 106872.
- 256) Jones, S. S. (2007). Functionalism of mind and functionalism of society: the concept of conscience and Durkheim's division of social labour. *Durkheimian Studies*, 13(1), 85-104.
- 257) Joseph, S. i De Guzman, R. (2023). Neurotic Personality is a Stress Inducer during COVID-19 among Adolescents with the Prediction of Anxiety and Depression. *Indian Journal of Health & Wellbeing*, 14(1).

- 258) Jurakić, D. (2015). Tjelesna neaktivnost – javnozdravstveni problem današnjice?. *Hrana u zdravlju i bolesti*, Specijalno izdanje (Štamparovi dani), 9-9.
- 259) Jurić, T. (2021). Socio-psihološke posljedice pandemije COVID-19 u Hrvatskoj – uvidi digitalne demografije. *Medix:specijalizirani medicinski dvomjesečnik*, 26(146), 70-71.
- 260) Kail, R. V., Cavanaugh, J. C. (2010). *The Study of Human Development. Human Development: A Life-span View*. Belmont, CA: Wadsworth Cengage Learning.
- 261) Kamenov, Ž. i Jelić, M. (2003). Validacija instrumenta za mjerenje privrženosti u različitim vrstama bliskih odnosa: Modifikacija Brennanova Inventara iskustva u bliskim vezama. *Suvremena psihologija*, 6 (1) 73-91.
- 262) Karaaziz, M. i Soyler, H. (2023). Alcohol Addiction in Children and Adolescents. *Psikiyatriye Güncel Yaklaşımlar*, 16(2), 239-250.
- 263) Karšić, M. (2008). Učestalost prekomjerne tjelesne težine i prehrambene navike učenika u dvije osnovne škole Osječko-baranjske županije. *Hrvatski časopis za javno zdravstvo*, 4, 11-18.
- 264) Kazda, L. i sur. (2022). Association of attention-deficit/hyperactivity disorder diagnosis with adolescent quality of life. *JAMA network open*, 5(10), e2236364-e2236364.
- 265) Kazneni zakon Republike Hrvatske (2021). Dostupno na: <https://www.zakon.hr/z/98/Kazneni-zakon> (pristupljeno 22.1.2022.)
- 266) Kaylen, M. T. i Pridemore, W. A. (2013). Social disorganization and crime in rural communities: The first direct test of the systemic model. *British Journal of Criminology*, 53(5), 905-923.
- 267) Kendler, K. S. i sur. (2003b). The Structure of Genetic and Environmental Risk Factors for Common Psychiatric and Substance Use Disorders in Men and Women. *Archives of General Psychiatry*, 60, 929-937.
- 268) Kessels, U. i Heyder, A. (2020). Not stupid, but lazy? Psychological benefits of disruptive classroom behavior from an attributional perspective. *Social Psychology of Education*, 23(3), 583-613.
- 269) Khanal i sur. (2022). Time trends in treated incidence, sociodemographic risk factors and comorbidities: A Finnish nationwide study on anxiety disorders. *BMC Psychiatry*, 22 (1), 144.
- 270) Kidd, C. i Loxton, N. J. (2021). A narrative review of reward sensitivity, rash impulsivity, and food addiction in adolescents. *Progress in Neuro-Psychopharmacology and Biological Psychiatry*, 109, 110265.

- 271) Kim, B. i Kim, N. (2023). Exploring the Psychosocial Factors between Adaptive and Maladaptive Use of Gaming among Korean Adolescents. *Children*, 10(6), 1059.
- 272) Klarin, M. (2006). *Razvoj djece u socijalnom kontekstu*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- 273) Klarin, M. i sur. (2018). Problemi ponašanja kod djece i mladih-doprinos sociodemografskih obilježja, zadovoljstva obitelji i socijalne podrške. *Magistra Iadertina*, 13(1), 70-90.
- 274) Kleinepier, T. i van Ham, M. (2018). The Temporal Dynamics of Neighborhood Disadvantage in Childhood and Subsequent Problem Behavior in Adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 47, 1611-1628.
- 275) Knežević, B. (2017). Živimo li zdravo?. *Život i škola*, LXIII (2), 135-146.
- 276) Kolak, A. (2006). Suradnja roditelja i škole. *Pedagoški istraživanja*, 3(2), 123-138.
- 277) Koller-Trbović, N. (2004). Poremećaji u ponašanju djece i mladeži. U: Bašić, J., Koller-Trbović, N. i Uzelac, S. (Ur.) *Poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja: pristupi i pojmovna određenja*, 83-96. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- 278) Koller-Trbović, N., Miroslavljević, A. i Jeđud Borić, I. (2017). Procjena potreba djece i mladih s problemima u ponašanju – konceptualne i metodičke odrednice. Zagreb: UNICEF.
- 279) Koller-Trbović, N. i sur. (2009). Procjena čimbenika rizika kod djece i mladih u riziku ili s poremećajima u ponašanju u različitim intervencijskim sustavima: socio-ekološki model. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 45 (2), 37-54.
- 280) Koller-Trbović, N. i sur. (2011). *Standardi za terminologiju, definiciju, kriterije i način praćenja pojave poremećaja u ponašanju djece i mladih*. Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
- 281) Koller-Trbović, N. i Žižak, A. (2012). Problemi u ponašanju djece i mladih i odgovori društva: višestruke perspektive. *Kriminologija & socijalna integracija*, 20 (1), 49-62.
- 282) Košir, M. i sur. (1999). *Život s medijima: priručnik o medijskom odgoju za roditelje, nastavnike i učitelje*. Zagreb: Doron.
- 283) Kovačević, S. (2007). Slobodno vrijeme i računalne igre. *Školski vjesnik*, 56 (1-2), 49-63.
- 284) Kozarić-Kovačić, D. i Jendričko, T. (2004). Suicidalnost i depresija. *Medicus*, 13 (1), 77-87.
- 285) Kramer, L., i Kowal, A. K. (2005). Sibling relationship quality from birth to adolescence: the enduring contributions of friends. *Journal of Family Psychology*, 19(4), 503-511.

- 286) Kranželić Tavra, V. (2002). Rizični i zaštitni čimbenici u školskom okruženju kao temelji uspješnije prevencije poremećaja u ponašanju djece i mladih. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 38 (1), 1-12.
- 287) Križanič, M. (2022). Prekomjerna tjelesna masa u djece i adolescenata. *Varaždinski učitelj*, 5(9), 457-462.
- 288) Kuitunen, I. i sur. (2023). Primary care visits due to mental health problems and use of psychotropic medication during the COVID-19 pandemic in Finnish adolescents and young adults. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 17(1), 1-7.
- 289) Kun, B. i sur. (2020). Maladaptive rumination mediates the relationship between self-esteem, perfectionism, and work addiction: A largescale survey study. *International journal of environmental research and public health*, 17(19), 7332.
- 290) Kun, B. i sur. (2023). Work Addiction and Stimulant Use: Latent Profile Analysis in a Representative Population Study. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 1-22.
- 291) Kuss, D. J. i sur. (2013). Internet addiction in adolescents: Prevalence and risk factors. *Computers in Human Behavior*, 29(5), 1987-1996.
- 292) Kušević, Z. i Melša, M. (2017). Agresivnost kod djece i adolescenata. *Socijalna psihijatrija*, 45(2), 105-116.
- 293) Kuzman, M. i Pejnović-Franelić, I. (2010). Eksperimentiranje adolescenata sa sredstvima ovisnosti. *Paediatrica Croatica*, 54(1), 94-101.
- 294) Kvam, T. M., Stewart, L. H. i Andreassen, O. A. (2018). Psychedelic drugs in the treatment of anxiety, depression and addiction. *Tidsskrift for Den norske legeforening*.
- 295) Kwok, S. Y. i Fang, S. (2022). A longitudinal study of the impact of parental discipline on wellbeing among primary school students in China: The roles of school attachment and growth mindset. *Child Abuse & Neglect*, 124, 105435.
- 296) Labrador, M. i sur. (2023). Video Game Playing and Internet Gaming Disorder: A Profile of Young Adolescents. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(24), 7155.
- 297) Lacković-Grgin, K. (2006). *Psihologija adolescencije*. Jastrebarsko-Zagreb: Naklada Slap.
- 298) Lam, L. T. (2014). Risk factors of Internet addiction and the health effect of internet addiction on adolescents: a systematic review of longitudinal and prospective studies. *Current psychiatry reports*, 16, 1-9.

- 299) Lange, K. W. i sur. (2010). The history of attention deficit hyperactivity disorder. *ADHD Attention Deficit and Hyperactivity Disorders*, 2, 241-255.
- 300) Lapsley, D. K. i Stey, P. C. (2011). Id, ego, and superego. *Encyclopedia of human behavior*, 2.
- 301) Lawrence, P. J., Murayama, K. i Creswell, C. (2019). Systematic review and meta-analysis: Anxiety and depressive disorders in offspring of parents with anxiety disorders. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 58 (1), 46-60.
- 302) Lebedina-Manzoni, M. i Maglica, T. (2004). Suicid adolescenata. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 40(1), 139-148.
- 303) Ledić, L. (2019). Depresija u djece i adolescenata. *Zdravstveni glasnik*, 5 (2), 75-85.
- 304) Leventhal, T., i Brooks-Gunn, J. (2011). Changes in neighborhood poverty from 1990 to 2000 and youth's problem behaviors. *Developmental Psychology*, 47(6), 1680-1698.
- 305) Lewis, G. J. i Plomin, R. (2015). Heritable influences on behavioural problems from early childhood to mid-adolescence: Evidence for genetic stability and innovation. *Psychologie Medicale*, 45 (10), 2171-2179.
- 306) Li, G. i sur. (2023). Changes in Depression Among Adolescents: A Multiple-Group Latent Profile Transition Analysis. *Psychology Research and Behavior Management*, 319-332.
- 307) Lichtenstein, M. B. i sur. (2019). Work addiction is associated with increased stress and reduced quality of life: Validation of the Bergen Work Addiction Scale in Danish. *Scandinavian journal of psychology*, 60(2), 145-151.
- 308) Ling, L. i sur. (2022). The use of Internet of Things devices in early childhood education: A systematic review. *Education and Information Technolgies*, 27, 6333-6352.
- 309) Livazović, G. (2011). *Utjecaj medija na poremećaje u ponašanju adolescenata*. Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet.
- 310) Livazović, G. (2012). Povezanost medija i rizičnih ponašanja adolescenata. *Kriminologija & socijalna integracija*, 20(1), 1-22.
- 311) Livazović, G. (2017). Role of family, peers and school in externalised adolescent risk behaviour. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 53 (Supplement), 186-203.
- 312) Livazović, G. (2018). *Uvod u pedagogiju slobodnog vremena*. Osijek: Filozofski fakultet u Osijeku.
- 313) Livazović, G. (2022). Problems in Adolescents: What Are the Psychological, Social and Financial Consequences? *Societies*, 12(44), 1-3.

- 314) Livazović, G., Bojčić, K. (2020). Preispitivanje "Paklene naranče": pregled teorija agresivnog ponašanja u okviru modela ekološkog sustava. *Policija i sigurnost*, 29 (3), 268-286.
- 315) Livazović, G. i Kakuk, S. (2020). Odgoj i socijalizacija u slobodnom vremenu: korelati sociodemografskih obilježja i aktivnosti slobodnoga vremena. //Zbornik radova s međunarodne znanstvene konferencije "Didaktički izazovi III: Didaktička retrospektiva i perspektiva: kamo i kako dalje?" / Peko, Anđelka ; Ivanuš Grmek, Milena ; Delcheva Dizdarevikj, Jasmina (ur.). Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, Osijek, Republika Hrvatska, str. 107-120.
- 316) Livazović, G. i Matić, M. (2018). Sociodemographic characteristics and value orientations in adolescence. *Current psychology*, 38 (1) 1-7.
- 317) Livazović, G. i Vranješ, A. (2012). Pedagoška prevencija nasilničkog ponašanja osnovnoškolaca. *Život i škola*, LVIII (27), 55-75.
- 318) Livazović, G. i Vuletić, I. (2018). Obitelj kao etiološki čimbenik kaznenih djela povezanih sa zlouporabom opojnih droga kod adolescentske populacije. *Policija i sigurnost*, 27 (3), 271-290.
- 319) Llosada-Gistau, J., Casas, F. i Montserrat, C. (2017). What Matters in for the Subjective Well-Being of Children in Care?. *Child Indicators Research*, 10, 735-760.
- 320) Loeber, R. i Farrington, D. P. (2001). *Child delinquents: Development, intervention, and service Needs*. Thousand Oaks: Sage.
- 321) Lombroso, C. (1896). *L'uomo delinkvente*. Torino: Fratelli Boca.
- 322) Lozano-Blasco, R., Latorre-Martínez, M. i Cortés-Pascual, A. (2022). Screen addicts: A meta-analysis of internet addiction in adolescence. *Children and Youth Services Review*, 135, 106373
- 323) Lüdeke, S., Przibilla, B. i Linderkamp, F. (2023). Assessments of class climate by primary school children with externalizing behavior problems—An exploratory study. *International Journal of School & Educational Psychology*, 1-9.
- 324) Lukaš, M., Miliša, Z. i Puljić, M. (2023). Pretilost djece kao refleksija manipulativne moći medija. *Obnovljeni Život*, 78(1), 105-117.
- 325) Luketić, M. (2018). Odnosi u obitelji i njihov utjecaj na školski uspjeh djece. *Didaskalos*, 2 (2), 69-80.
- 326) Lundqvist, J. i Sandström, M. (2019). A bioecological content analysis: an analysis technique rooted in the bioecological model for human development. *International Journal of Early Childhood Special Education*, 11(2), 194-206.

- 327) MacAlister, J. (2022). The independent review of children's social care. *The independent review of children's social care*, 1-278.
- 328) Maccoby, E. (2007). Historical overview of socialization research and theory. U: Grusec, J. E. & Hastings, P. D. (eds.), *Handbook of socialization theory and research*. New York: The Guilford Press, 13-42.
- 329) Macuka, I. (2016). Emocionalni i ponašajni problemi mlađih adolescenata-zastupljenost i rodne razlike. *Ljetopis Socijalnog Rada*, 23(1), 65-86.
- 330) Maglica, T. i Džanko, P. (2016). Internalizirani problemi u ponašanju među splitskim srednjoškolcima. *Školski vjesnik: časopis za pedagoškijsku teoriju i praksu*, 65(4), 559-585.
- 331) Mahin, M. S. M., Rafiee, N. i Heidari, F. S. (2019). Factors Affecting the Tendency of Iranian Adolescents and Young People to Use Narcotic Drugs. *Academic Journal of Psychological Studies*, 8(2), 89-100.
- 332) Maleš, D. (ur). (2001). *Konvencija o pravima djeteta*. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
- 333) Malik, N. I. i sur. (2023). Impulsivity and aggression as a predictors of juvenile tendencies among late adolescents: role of self-esteem. *Russian Law Journal*, 11(1), 339-347.
- 334) Maltar Okun, T. (2019). Odgoj za vrednote u školi. *Život i škola, LXV* (1-2), 251-259.
- 335) Mamić, M. i sur. (2023). Povezanost ovisnosti o pušenju i alkoholu sa anksioznosti i depresijom. In *13. kongres Hrvatskog torakalnog društva-TORAKS 2023*.
- 336) Maree, J. G. (2022). The psychosocial development theory of Erik Erikson: critical overview. *The Influence of Theorists and Pioneers on Early Childhood Education*, 119-133.
- 337) Marcino, L. F. i sur. (2022). Leisure practice in adolescents and associated factors: implications for care. *Acta Paulista de Enfermagem*, 35, eAPE02041.
- 338) Marionneau, V. i Nikkinen, J. (2022). Gambling-related suicides and suicidality: A systematic review of qualitative evidence. *Frontiers in psychiatry*, 13, 2449.
- 339) Marković, J. (2022). Radna motivacija i neurotski perfekcionizam kao prediktori radoholizma. *DHS-Društvene i humanističke studije: časopis Filozofskog fakulteta u Tuzli*, 21(21), 579-600.
- 340) Martínez-Monteagudo, M. C. i sur. (2019). Cyberbullying, aggressiveness, and emotional intelligence in adolescence. *International journal of environmental research and public health*, 16(24), 5079.
- 341) Martinić, T. (1977). *Slobodno vrijeme i suvremeno društvo*. Zagreb: Informator.

- 342) Martinjak, D. i Odeljan, R. (2016). *Etiološki i fenomenološki čimbenici maloljetničke delinkvencije*. Zagreb: MUP RH.
- 343) Martinović, T. (2023). *Ovisnost o šećeru: mit ili stvarnost* (Doctoral dissertation, University of Applied Health Sciences).
- 344) Maslow, A. H. (1954), *Motivation and Personality*. New York: Harper and Row.
- 345) Meisinger, C. i Freuer, D. (2023). Understanding the causal relationships of attention-deficit/hyperactivity disorder with mental disorders and suicide attempt: a network Mendelian randomisation study. *BMJ Ment Health*, 26(1).
- 346) Melkman, E. (2015). Risk and protective factors for problem behaviors among youth in residential care. *Children and Youth Services Review*, 51, 117-124.
- 347) Menendez-García, A. i sur. (2022). Internet, video game and mobile phone addiction in children and adolescents: A case-control study. *Adicciones*, 34(3).
- 348) Merikangas K. R. i Avenevoli S. (2000). Implications of genetic epidemiology for the prevention of substance use disorders. *Addict Behav.*, 25(6):807-20.
- 349) Merton, R. (1968). *Social Theory and Social Structure*. New York: Free Press.
- 350) Mies, G. W. i sur. (2017). The prevalence of food addiction in a large sample of adolescents and its association with addictive substances. *Appetite*, 118, 97-105.
- 351) Mihić, J., i Bašić, J. (2008). Preventivne strategije-eksternalizirani poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja djece i mladih. *Ljetopis socijalnog rada*, 15(3), 445-471.
- 352) Miliša, Z. (2006). *Manipuliranje potrebama mladih*. Zagreb: MarkoM usluge.
- 353) Miliša, Z. (2017). *Šok današnjice*. Grafika.
- 354) Miliša, Z., Čelik, A. i Spasenovski, N. (2022). Antidruštveni aspekti i važnost pedagogizacije društvenih mreža. U: Zovko, A, Vukelić, N., Miočić, I. (Ur.), *Prema postpandemijskom obrazovanju: kako osnažiti sustav odgoja i obrazovanja?*. Sveučilište u Rijeci: Filozofski fakultet.
- 355) Miliša, Z., Milačić, V. (2010). Uloga medija u kreiranju slobodnog vremena mladih. *Riječki teološki časopis*, 36 (2), 571-590.
- 356) Miliša, Z. i Tolić, M. (2010). Kriza odgoja i ekspanzija suvremenih ovisnosti. *MediAnali*, 4(8), 135-164.
- 357) Miliša, Z. i sur. (2009). *Mediji i mladi: prevencija ovisnosti o medijskoj manipulaciji*. Zagreb: Sveučilišna knjižara.
- 358) Miliša, Z., Dević, J. i Perić, I. (2015). Kriza vrijednosti kao kriza odgoja. *Mostariensia*, 19 (2), 7-20.
- 359) Milotti, S. i Kovačić, S. (2006). Usamljenost u djece predškolske dobi. *Zrno*, 72, 9-10.

- 360) Miller, L., i Campo, J. V. (2021). Depression in adolescents. *New England Journal of Medicine*, 385(5), 445-449.
- 361) Miranda, S. i sur. (2023). Addiction to social networking sites: Motivations, flow, and sense of belonging at the root of addiction. *Technological Forecasting and Social Change*, 188, 122280.
- 362) Mitrović, S. (2005). The defeat of adolescence: Drugs and addiction. *Psihijatrija danas*, 37(1), 109-118.
- 363) Mlinarević, V. i Gajer, V. (2010). Slobodno vrijeme mladih – prostor kreativnog djelovanja. U: Martinčić, J., Hackenberger, D. (ur.), *Međunarodna kolonija mladih Ernestinovo: 2003.-2008.: zbornik radova znanstvenog skupa*, 43-58, Osijek: HAZU, Zavod za znanstveni i umjetnički rad.
- 364) Mlinarević, V., Miliša, Z. i Proroković, A. (2007). Slobodno vrijeme mladih u procesima modernizacije - usporedba slavonskih gradova i Zadra. *Pedagogijska istraživanja*, 4(1), 81-97.
- 365) Mojtabai, R., Olfson, M. i Han, B. (2016). National trends in the prevalence and treatment of depression in adolescents and young adults. *Pediatrics*, 138(6).
- 366) Morris, C. W. (1971). *Spisi o općoj teoriji znakova*. Den Haag: Mouton.
- 367) Mrnjavac, A. (2014). Utjecaj jednoroditeljske obitelji na emocionalne i ponašajne probleme djece predškolske dobi. *Školski vjesnik*, 63(3), 433-452.
- 368) Muhajirah, M. (2020). Basic of learning theory: (behaviorism, cognitivism, constructivism, and humanism). *International Journal of Asian Education*, 1(1), 37-42.
- 369) Mulaosmanović, N. i Prelić, N. (2019). Osobine ličnosti i perfekcionizam kao prediktori prokrastinacije učenika u školskom kontekstu. *Šesti kongres psihologa Bosne i Hercegovine*, 91, 91-111.
- 370) Musick, K. i Meier, A. (2010). Are Both Parents Always Better Than One? Parental Conflict and Young Adult Well-being. *National Institute of health*. 39(5), 814-830.
- 371) Myers, S. M. (1999). Childhood Migration and Social Integration in Adulthood. *Journal of Marriage and Family*, 61(3), 774-789.
- 372) Navarro, J. L. i Tudge, J. R. H. (2022). Technologizing Bronfenbrenner: Neo-ecological Theory. *Current Psychology*, 16, 1-17.
- 373) Neinstein, L. S. (2002). *Adolescent health care: A practical guide*. Philadelphia: Lippincott.
- 374) Newton, P. M. (1994). Daniel Levinson and his theory of adult development: A reminiscence and some clarifications. *Journal of Adult Development*, 1, 135-147.

- 375) Nijmeijer, J. S. i sur. (2008). Attention-deficit/hyperactivity disorder and social dysfunctioning. *Clinical psychology review*, 28(4), 692-708.
- 376) Nikčević-Milković, A., Božičević, V. i Manestar, K. (2018). *Rizični i zaštitni čimbenici poremećaja u ponašanju kod adolescenata*. Zadar: Sveučilište u Zadru.
- 377) Nikstat, A. i Riemann, R. (2020). On the etiology of internalizing and externalizing problem behavior: A twin-family study. *PLoS One*, 15(3), e0230626.
- 378) Nissinen, N. M. i sur. (2022). Mood and neurotic disorders among youth with prenatal substance exposure: A longitudinal register-based cohort study. *Journal of Affective Disorders*, 308, 328-336.
- 379) Nnoyiba, L. E. (2020). Behavioral Problems amongst Students (Secondary Schools) in Nnewi North Area of Anambra State: Implications for Learning. Sapiientia Foundation *Journal of Education, Science and Gender Studies*, 2(3).
- 380) Nola, D. (1990). Slobodno vrijeme – izraziti fenomen nove informatičke civilizacije. *Umjetnost i dijete*, 22 (5-6), 291-296.
- 381) Olivier, E. i sur. (2020). Internalizing and externalizing behavior problems and student engagement in elementary and secondary school students. *Journal of youth and adolescence*, 49, 2327-2346.
- 382) Onyeawuna, O. S., Ufuoma, O. A. (2022). Contemporary Behavioural Issues in Education. *International Journal of Education, Library and Information Communication Technology*, 1(1).
- 383) Orell, M. i Pihlaja, P. (2020). Cooperation Between Home and School in the Finnish Core Curriculum 2014. *Nordic Studies in Education*, 40(2), 107-128.
- 384) Orešković, A. i sur. (2013). Coerced addiction treatment: How, when and whom?. *Alcoholism and psychiatry research*, 49(2), 107-114.
- 385) Osiesi, M. P. i sur. (2023). Psychosocial factors as predictors of aggressive behaviors among primary school learners. *Aggressive behavior*, 49(6), 602-615.
- 386) Ouyang, N. i Liu, J. (2023). Effect of physical activity interventions on aggressive behaviors for children and adolescents: a systematic review and meta-analysis. *Aggression and violent behavior*, 101821.
- 387) Ozer, B. U. (2009). Academic procrastination in group of high school students: Frequency, possible reasons and role of hope. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 4(32), 12-19.
- 388) Ozer, B. U. (2011). A Cross Sectional Study on Procrastination: Who Procrastinate More? *International Proceedings of Economics Development & Research*, 18, 34-37.

- 389) Palijan, T. Z., Muzinić, L. i Radeljak, S. (2009). Psychiatric comorbidity in forensic psychiatry. *Psychiatria Danubina*, 21(3), 429-436.
- 390) Pandžić, M. (2023). *Kognitivni aspekti kockanja adolescenata* (Doctoral dissertation, University of Zagreb. Faculty of Humanities and Social Sciences. Department of Psychology).
- 391) Panić, M. i Bouillet, D. (2021). Pojavnost problema u ponašanju djece u ustanovama ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 57 (2), 73-91.
- 392) Parodi, K. B. i sur. (2022). Time trends and disparities in anxiety among adolescents, 2012–2018. *Social psychiatry and psychiatric epidemiology*, 57(1), 127-137.
- 393) Parolin, M. i sur. (2017). Drug addiction and emotional dysregulation in young adults. *Heroin Addiction and Related Clinical Problems*, 19(3), 37-48.
- 394) Parsons, T. (1978). *Teorija akcije i ljudsko stanje*. New York: Free Press.
- 395) Paquette, D. i Ryan, J. (2001.). Bronfenbrenner's Ecological Systems Theory. *Psychology*, 1-43.
- 396) Patrick, M. E. i sur. (2024). Trends in coping reasons for marijuana use among US adolescents from 2016 to 2022. *Addictive Behaviors*, 148, 107845.
- 397) Patterson, G. R., Dishion, T. J. i Yoerger, K. (2000). Adolescent Growth in New Forms of Problem Behavior: Macro- and Micro-Peer Dynamics. *Prevention Science*, 1, 3-13.
- 398) Patterson, M. W. i sur. (2018). Genetic and environmental influences on internalizing psychopathology across age and pubertal development. *Developmental psychology*, 54(10), 1928-1939.
- 399) Pećnik, N. i Raboteg – Šarić, Z. (2010). Stavovi prema samohranom roditeljstvu. *Revija za socijalnu politiku*, 17(1), 5-25.
- 400) Pedersen, G. A. i sur. (2023). Psychological and contextual risk factors for first-onset depression among adolescents and young people around the globe: A systematic review and meta-analysis. *Early Intervention in Psychiatry*, 17(1), 5-20.
- 401) Pelaez, M., Gewirtz, J. L. i Wong, S. E. (2008). A critique of stage theories of human development. *Comprehensive handbook of social work and social welfare*, 2.
- 402) Pennington, C. D. (1997). *Osnove socijalne psihologije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- 403) Penninx, B. W. i sur. (2021). Anxiety disorders. *Lancet*, 397 (10277), 914-927.
- 404) Pepper, J. K., Farrelly, M. C. i Watson, K. A. (2018). Adolescents' understanding and use of nicotine in e-cigarettes. *Addictive behaviors*, 82, 109-113.

- 405) Perić, K. i sur. (2022). Pregled istraživanja o povezanosti upotrebe digitalne tehnologije i razvoja djece. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 31(2), 343-363.
- 406) Perrotta G. i Fabiano G. (2021). Behavioural disorders in children and adolescents: Definition, clinical contexts, neurobiological profiles and clinical treatments. *Open Journal of Pediatrics and Child Health*, 6(1), 5-15.
- 407) Petani, R. (2006). Roditeljska kompetentnost i odgojni postupci. *Zrno*, 72, 6-8.
- 408) Petričić, M. (2018). *Odrednice agresivnosti u djetinjstvu i adolescenciji* (Doctoral dissertation, University of Split. Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split. Department of Pedagogy).
- 409) Philippot, A. i sur. (2022). Impact of physical exercise on depression and anxiety in adolescent inpatients: A randomized controlled trial. *Journal of affective disorders*, 301, 145-153.
- 410) Piaget, J. (1971). The theory of stages in cognitive development. U: D. R. Green, M. P. Ford, i G. B. Flamer (Ur.), *Measurement and Piaget* (str.1-11). New York, NY, US: McGraw-Hill.
- 411) Pierce, H., Jones, M. S. i Gibbs, B. G. (2022). Early adverse childhood experiences and exclusionary discipline in high school. *Social Science Research*, 101, 102621.
- 412) Piquart, M. (2023). Change in Alcohol Consumption in Adolescence and Emerging Adulthood—A Meta-Analysis. *Journal of studies on alcohol and drugs*, jsad-22.
- 413) Pisarska, A. i Ostaszewski, K. (2020). Factors associated with youth gambling: Longitudinal study among high school students. *Public Health*, 184, 33-40.
- 414) Polanczyk, G. V. i sur. (2015). Annual research review: A meta-analysis of the worldwide prevalence of mental disorders in children and adolescents. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 56 (3), 345-365.
- 415) Poldrugač, Z. (2004). Fenomenologija delinkventnog ponašanja mladih, U: Bašić J., Koller-Trbović, N., Uzelac, S., (2004), *Poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja: pristupi i pojmovna određenja*, Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- 416) Poletto, M. i Koller, S. H. (2011). Subjective well-being in socially vulnerable children and adolescents. *Psicologia: Reflexão e Crítica*, 24(3), 476-484.
- 417) Prest, L. A. i Protinsky, H. (1993). Family system theory: A unifying framework for codependance. *The American Journal of Family Therapy*, 21, 353-360.
- 418) Previšić, V. (2007). Pedagogija: prema cjeloživotnom obrazovanju i društvu znanja. *Pedagoška istraživanja*, 4 (2), 179-186.

- 419) Previšić, V. (2000). Slobodno vrijeme između pedagogijske teorije i odgojne prakse. *Napredak*, 141 (4), 403-410.
- 420) Previšić, V. (2010). Socijalno i kulturno biće škole: kurikulumske perspektive. *Pedagogijska istraživanja*, 7 (2), 165-174.
- 421) Puharić, Z. i sur. (2023). Ovisnost o internetu–jesmo li u opasnosti?. *Policija i sigurnost*, 32(1/2023.), 50-62.
- 422) Putra, I. G. W. S. i Tobing, D. H. (2023). The role of self-control and conformity to adolescent aggressiveness. *Journal of Social Science*, 2(2), 292-308.
- 423) Pychyl, T. A. (2008). Savouring the Flavours of Delay. *English Studies in Canada*, 34(2-3): 25-29.
- 424) Quednow, B. B. i sur. (2022). High prevalence and early onsets: legal and illegal substance use in an urban cohort of young adults in Switzerland. *European addiction research*, 28(3), 186-198.
- 425) Qidwai, W. i sur. (2010). Adolescent Lifestyle and Behaviour: A Survey from a Developing Country. *PLoS One*, 5(9), 32-49.
- 426) Raboteg-Šarić, Z. (2014). Produžena adolescencija: socijalni kontekst odrastanja, promjene u obiteljskim odnosima i posljedice za razvoj mladih. *Zbornik radova 10. međunarodnog stručnog skupa „Knjižnica – središta znanja i zabave“*, (ur.), Bišćan, F., Kovač Vrana, V., Ivanež, M. i Kovič, P., Karlovac i Novo mesto: Gradska knjižnica „Ivan Goran Kovačić“ i knjižnica Ivana Jarca Novo mesto, 37-46.
- 427) Radin, F. (2001). Vrijednosti i neprihvatljiva ponašanja. U: V. Ilišin, A. Marinović Bobinac, F. Radin (ur.), *Djeca i mediji*, 86-99. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži i IDIZ.
- 428) Rađa, S. (2010). Struktura vremena uz medije kod adolescenata Splitsko-dalmatinske županije. *MediAnali*, 4 (8), 165-174.
- 429) Rajhvajn Bulat, L. i Horvat, K. (2020). Internalizirani problemi adolescenata u kontekstu školskog okruženja. *Napredak*, 161(1-2), 7-26.
- 430) Rapee, R. M. i sur. (2023). Anxiety disorders in children and adolescents: A summary and overview of the literature. *Behaviour Research and Therapy*, 104376.
- 431) Regoli, R. M. i Hewitt, J. D. (1991). *Delinquency in society: A child-centered approach*. SAD: McGraw-Hill, Inc.
- 432) Rehman, I. i sur. (2017). *Classical conditioning*. StatPearls Publishing: Treasure Island.

- 433) Reitz, E., Deković, M. i Meijer, A. M. (2006). Relations between parenting and externalizing and internalizing problem behavior in early adolescence: Child behaviour as moderator and predictor. *Journal of Adolescence*, 29, 419-436.
- 434) Ren, M. i Lotfipour, S. (2019). Nicotine gateway effects on adolescent substance use. *Western Journal of Emergency Medicine*, 20(5), 696.
- 435) Rennison, N. (2015). *Freud and psychoanalysis: Everything you need to know about id, ego, super-ego and more*. Oldcastle books.
- 436) Rico, A. i sur. (2022). Overview and Methodology of the Adolescent Behaviors and Experiences Survey. *MMWR Supply*, 71(3), 1-7.
- 437) Riley, B. J. i sur. (2021). Attitudes, risk factors, and behaviours of gambling among adolescents and young people: A literature review and gap analysis. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(3), 984.
- 438) Robinson, P. A. i Robinson, P. W. (1993). *Freud and his critics*. Univ of California Press.
- 439) Rodriguez, L. A. i Welsh, R. O. (2022). The dimensions of school discipline: Toward a comprehensive framework for measuring discipline patterns and outcomes in schools. *AERA Open*, 8, 23328584221083669.
- 440) Rodríguez-Ruiz, F. i sur. (2023). Relationship of Gaming Disorder with parenting based on low affection-communication and personality trait of neuroticism in adolescents. *Frontiers in Psychology*, 14, 1147601.
- 441) Rokeach, M. (1973). *The Nature of Human Values*. New York: The Free Press.
- 442) Rot, N., Havelka N. (1973). *Nacionalna vezanost i vrednosti kod srednjoškolske omladine*. Beograd: Institut za psihologiju.
- 443) Roy A. (1985). Early Parental Separation and Adult Depression. *Arch Gen Psychiatry*, 42(10), 987-991.
- 444) Safiye, T., Vukčević, B. (2020). Dimenzije opšteg psihološkog distresa i starost kao prediktori prokrastinacije kod studenata. *Psihološka istraživanja*, 23(2), 187-200.
- 445) Sampson R. J. i Laub, J. H. (1994). Urban Poverty and Family Context of Delinquency: A New Look at Structure and Process in a Classic Study. *Child development*, 65(2), 523-540.
- 446) Sanober Chachar, A., Younus, S. i Ali, W. (2021). Developmental Understanding of Death and Grief Among Children During COVID-19 Pandemic: Application of Bronfenbrenner's Bioecological Model. *Frontiers in Psychiatry*, 1-10.

- 447) Saura-Garre, P. i sur. (2022). Assessment of hyperactivity-impulsivity and attention deficit in adolescents by self-report and its association with psychopathology and academic performance. *Frontiers in Psychology*, 13, 989610.
- 448) Scardera, S. i sur. (2020). Association of social support during adolescence with depression, anxiety, and suicidal ideation in young adults. *JAMA network open*, 3(12), e2027491-e2027491.
- 449) Schlapp, M. i Smith, E. (1928). *The New: A consideration of the Chemical Causation of Abnormal Behavior*. New York: Boni and Liveright.
- 450) Scholte, E. (1995). Longitudinal studies on the effectiveness of care services for juveniles. U: M. Colton, W. Hellinckx, P. Ghesquiere i M. Williams (ur.), *The Art and Science of Child Care*, 103-130, Arena press.
- 451) Scholte, E. (1998). Psychosocial Risk Characteristics of Children in Welfare Programmes in Holland. *Childhood: A Global Journal of Child Research*, 5 (2), 185-205.
- 452) Schultz, D. H. i Helmstetter, F. J. (2010). Classical conditioning of autonomic fear responses is independent of contingency awareness. *Journal of Experimental Psychology: Animal Behavior Processes*, 36(4), 495.
- 453) Schwartz, S. H. (1996). Value priorities and behavior: Applying a theory of integrated value systems. U: C. Seligman, M. J. Olson i P. M. Zanna (ur.), *The Psychology of Values*, 8, 1-24, The Ontario Symposium.
- 454) Schwartz, S. H. i Bilsky, W. (1994). Values and Personality. *European Journal of Personality*, 8 (3), 163-181.
- 455) Schwartz-Mette, R. A. i sur. (2020). Relations of friendship experiences with depressive symptoms and loneliness in childhood and adolescence: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 146(8), 664.
- 456) Scott, K. (2021). Adverse childhood experiences. *InnovAiT*, 14 (1), 6-11.
- 457) Sears, M. i Sears, W. (2009). *Disciplina: kako postići da se dijete bolje ponaša od rođenja do desete godine*. Zagreb: Mozaik knjiga.
- 458) Sebastian, C., Burnett, S. i Blakemore, S.J. (2008). Development of the self-concept during adolescence. *Trends in Cognitive Sciences*, 12(11), 441-446.
- 459) Sekol, I. i Farrington, D. P. (2016a). Personal characteristics of bullying victims in residential care for youth. *Journal of Aggression Conflict and Peace Research*, 8(2), 99-113.
- 460) Sekol I. i Farrington, D. P. (2016b). Psychological and background correlates of bullying in adolescent residential care. *Journal of Social Work*, 16(4), 429-452.

- 461) Selak Bagarić, E. i sur. (2021). Korištenje suvremenih tehnologija i nekih pokazatelja mentalnog zdravlja predškolske djece u Hrvatskoj. *Archives of Psychiatry Research*, 57 (1), 69-80.
- 462) Seligman, C. i Katz, A. N. (1996). The dynamics of value system. U: C. Seligman, J. M. Olson i M. P. Zanna (ur.), *The Psychology of Values*, 8, 53-75, The Ontario Symposium.
- 463) Senécal, C., Koestner, R. i Vallerand, R. J. (1995). Self-Regulation and Academic Procrastination. *The Journal of Social Psychology*, 135(5), 607-619.
- 464) Serrano-Fernandez, M. J. i sur. (2021). Work addiction as a predictor of anxiety and depression. *Work*, 68(3), 779-788.
- 465) Shaw, C. i Mckay, H. (1942). *Juvenile Delinquency and Urban Areas*. Chicago: University of Chicago Press.
- 466) Shcherban, T., Bretsko, I. i Varna, V. (2022). Features of aggressive behavior in adolescent age. *Social work and education*, 9(3), 422-433.
- 467) Shinde, S. i sur. (2023). Correlates of internalizing and externalizing problems among school-going young adolescents in Sub-Saharan Africa. *Maternal & child nutrition*, e13492.
- 468) Shorey, S., Ng, E. D. i Wong, C. H. (2022). Global prevalence of depression and elevated depressive symptoms among adolescents: A systematic review and meta-analysis. *British Journal of Clinical Psychology*, 61(2), 287-305.
- 469) Shuang L. (2020). Family migration and youth psychosocial development: An ecological perspective, *Children and Youth Services Review*, 113, 1-23.
- 470) Siegel, L. J. (2002). *Juvenile delinquency: The core*. SAD: Thomson Learning, Inc.
- 471) Silver, I. A., Kelsay, J. D. i Lonergan, H. (2023). Illegal drug use, depressive symptoms, and general health: Exploring co-occurrence across 11 years in a national sample. *Journal of Psychoactive drugs*, 55(2), 180-202.
- 472) Singer, M. (1994). *Kriminologija*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- 473) Siwiak, A. i sur. (2023). Are vulnerable adolescents more prone to smartphone and Internet addiction? A cross-sectional study among adolescents in Switzerland. *Vulnerable Children and Youth Studies*, 18(4), 570-580.
- 474) Skinner, J., Jebeile, H. i Burrows, T. (2021). Food addiction and mental health in adolescents: A systematic review. *The Lancet Child & Adolescent Health*, 5(10), 751-766.
- 475) Sleijpen, M. i sur. (2016). Growing from experience: An exploratory study of posttraumatic growth in adolescent refugees. *European Journal of Psychotraumatology*, 7, 264-280.
- 476) Smith, P. K. i Hart, C. H. (2011). *Childhood Social Development*. UK: Wiley-Blackwell.

- 477) Smyth, E. i Darmody, M. (2021). Risk and Protective Factors in Adolescent Behaviour: The Role of Family, School and Neighbourhood Characteristics in (Mis)behaviour Among Young People. ESRI Research: Dublin.
- 478) Snyder, S. E. i Duchschere, J. E. (2022). Revisiting ecological systems theory: Practice implications for juvenile justice youth. *Translational Issues in Psychological Science*, 8(2), 234-245.
- 479) Solmi, M. i sur. (2022). Age at onset of mental disorders worldwide: Large-scale meta-analysis of 192 epidemiological studies. *Molecular Psychiatry*, 27, 281-295.
- 480) Soneji, S. i sur. (2017). Association between initial use of e-cigarettes and subsequent cigarette smoking among adolescents and young adults: a systematic review and meta-analysis. *JAMA pediatrics*, 171(8), 788-797.
- 481) Song, F. i sur. (2022). Psychological characteristics and health behavior for juvenile delinquency groups. *Occupational therapy international*.
- 482) Song, P. i sur. (2021). The prevalence of adult attention-deficit hyperactivity disorder: A global systematic review and meta-analysis. *Journal of global health*, 11.
- 483) Sonnabend, K. (2017). *Žudnja za hranom, impulzivnost i simptomi poremećaja prejedanja u pretilih pacijenata* (Doctoral dissertation, University of Rijeka. Faculty of Humanities and Social Sciences. Department of Psychology).
- 484) Soubhi, H., Potvin, L. i Paradis, G. (2004): Family Process and Parent's Leisure Time Physical Activity. *Am. J. Health Behavior*. 28 (3), 218-230.
- 485) Sremić, M. (2023). *Rizični čimbenici adolescentskog kockanja* (Doctoral dissertation, University of Zagreb. Faculty of Law. Theory and Methods of Social Work).
- 486) Sroufe, L. A. i sur. (1999). Implications of attachment theory for developmental psychopathology. *Development and psychopathology*, 11(1), 1-13.
- 487) Stanić, I. (2006). Poremećaji ponašanja i delinkvencija. *Bjelovarski učitelj: časopis za odgoj i obrazovanje*, 11 (3), 14-27.
- 488) Stanić, I. (2010). Ovisnost o internetu, cyber-kockanju - kako ih sprječavati. *Napredak*, 151(2), 214-235.
- 489) Stanić, I. i Hinek, S. (2020). Učinci novih alata tijekom pandemije COVID-19. *Lingua Montenegrina*, 13/2(26), 443-454.
- 490) Starkey, L., Aber, J. L. i Crossman, A. (2019). Risk or resource: Does school climate moderate the influence of community violence on children's social-emotional development in the Democratic Republic of Congo? *Developmental science*, 22(5), e12845.
- 491) Steinberg, L. (2013). *Adolescence*. Boston, MA: McGraw Hill.

- 492) Stewart, D. i Klein, S. (2016). The use of theory in research. *Int J Clin Pharm*, 38:615–9. doi: 10.1007/s11096-015-0216-y
- 493) Stojković, I. i sur. (2022). Internet addiction in adolescents: a rational emotive and cognitive behavior therapy perspective. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*, 40(4), 817-840.
- 494) Stormshak, E. A. i Dishion, T. J. (2002). An Ecological Approach to Child and Family Clinical and Counseling Psychology. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 5 (3), 197-215.
- 495) Strauss, W. i Howe, N. (1991). *Generations*. New York: Harper Perennial.
- 496) Strauss, W. i Howe, N. (1997). *The fourth turning: An American prophecy—What the cycles of history tell us about America's next rendezvous with destiny*. Broadway: Great Falls.
- 497) Strickland, J. C. i Acuff, S. F. (2023). Role of social context in addiction etiology and recovery. *Pharmacology Biochemistry and Behavior*, 229, 173603.
- 498) Stržić, B. (1939). Odgoj i obitelj. *Obnovljeni Život*, 20 (5-6), 301-322.
- 499) Sulthon, S. i Munir, M. M. (2023). The Analysis of the Juvenile Delinquency Trigger Factors and the Handling Efforts. *Proceedings Series on Social Sciences & Humanities*, 12, 295-301.
- 500) Sutherland, E. (1947). *Principles of criminology*. Philadelphia: J. B. Lippincott Company.
- 501) Syed, M. i McLean, K. C. (2017). *Erikson's theory of psychosocial development*.
- 502) Śmiarowska, M. i sur. (2023). Association between psychopathological symptoms and aggression and selected biochemical parameters in adolescents with behavioural and emotional disturbances. *International journal of molecular sciences*, 24(8), 7097.
- 503) Taskaraevna, N. Z. i sur. (2022). Manifestation of Types and Motives of Lie in Personality. *Ann. For. Res*, 65(1), 7088-7097.
- 504) Taylor, M. J. i sur. (2023). A twin study of genetic and environmental contributions to attention-deficit/hyperactivity disorder over time. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 64(11), 1608-1616.
- 505) Tereshchenko, S. i Kasparov, E. (2019). Neurobiological risk factors for the development of internet addiction in adolescents. *Behavioral sciences*, 9(6), 62.
- 506) Tomić-Koludrović, I. i Leburić, A. (2001). *Skeptična generacija: životni stilovi mladih u Hrvatskoj*. Zagreb: AGM.

- 507) Tomić-Koludrović, I. i Leburić, A. (2002). *Sociologija životnog stila: prema novoj metodološkoj strategiji*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk: Hrvatsko sociološko društvo.
- 508) Toplek, M. (2016). *Prevenција zlouporabe opojnih droga kod adolescenata* (Doctoral dissertation, University North. University centre Varaždin. Department of Biomedical Sciences).
- 509) Torrens, M. i sur. (2011). Dual diagnosis: Focusing on depression and recommendation for treatment. *Addictive Disorders & Their Treatment*, 10(2), 50-59.
- 510) Torres, A. i sur. (2013). Emotional and non-emotional pathways to impulsive behavior and addiction. *Frontiers in human neuroscience*, 7, 43.
- 511) Touraine, A. (1969). *Postindustrijsko društvo*. Paris: Denoel.
- 512) Tso, W. W. i sur. (2022). Digital competence as a protective factor against gaming addiction in children and adolescents: A cross-sectional study in Hong Kong. *The Lancet Regional Health–Western Pacific*, 20.
- 513) Twenge, J. M. i sur. (2021). Worldwide increases in adolescent loneliness. *Journal of adolescence*, 93, 257-269.
- 514) UNICEF (2000): Young People in Changing Societies. *Regional Monitoring Reports*, 7, Florence: UNICEF Innocenti Research Centre.
- 515) United Nations - Pre Research Centre (2020). Dostupno na: <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/> (pristupljeno 13.2.2022.)
- 516) Usakli, H. (2013). Comparison of single and two parents children in terms of Behavioral tendencies. *International journal of humanities and social science*, 3(8), 256-270.
- 517) Valek, D. (2022). *Povezanost nepovoljnih iskustava u djetinjstvu i počinjenja te doživljavanja nasilja u mladenačkim vezama kod srednjoškolaca* (Doctoral dissertation, University of Zagreb. Faculty of Education and Rehabilitation Sciences).
- 518) Valjan, B. i sur. (2020). Visoko intenzivni intervalni trening u usporedbi s treningom konstantnog intenziteta u pretilo djece. *Hrvatski športskomedicinski vjesnik*, 35 (1-2), 65-73.
- 519) Van den Akker, A. L., Deković, M. i Prinzie, P. (2010). Transitioning to adolescence: How change in child personality and overreactive parenting predict adolescent adjustment problems. *Development and Psychopathology*, 22, 151-163.
- 520) Vander Zanden, J. W., Crandell, T. L. i Crandell, C. H. (2007). *Human Development*. New York: McGraw Hill.

- 521) VanderValk, I. i sur. (2005). Family Structure and Problem Behavior of Adolescents and Young Adults: A Growth-Curve Study. *Journal of Youth and Adolescence*, 34, 533-546.
- 522) Vasta, R., Haith, M. M. i Miller, S. A. (2004). *Dječja psihologija: moderna znanost*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- 523) Veisani, Y., Jalilian, Z. i Mohamadian, F. (2020). Relationship between internet addiction and mental health in adolescents. *Journal of Education and Health Promotion*, 9.
- 524) Velez-Agosto N. M. i sur. (2017). Bronfenbrenner's Bioecological Theory Revision: Moving Culture From the Macro Into the Micro. *Perspectives on Psychological Science*. 12(5), 900-910.
- 525) Velki, T. (2012). Uloga nekih obiteljskih čimbenika u pojavi nasilja među djecom. *Psihologijske teme*, 21 (1), 29-60.
- 526) Velki, T. i Romstein, K. (2016). Povezanost samoprocijenjenih simptoma ADHD-a s agresivnim ponašanjem i sudjelovanjem u vršnjačkom nasilju učenika osnovnoškolske dobi. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 52 (2), 30-41.
- 527) Velki, T., Užarević, Z. i Dubovicki, S. (2019). Self-Evaluated ADHD Symptoms as Risk Adaptation Factors in Elementary School Children. *Društvena istraživanja*, 28 (3), 503-522.
- 528) Vizek Vidović, V. i sur. (2003). *Psihologija obrazovanja*. Zagreb: IEP-VERN.
- 529) Vlasov, J. i Hujala, E. (2017). Parent-teacher cooperation in early childhood education – Directors' views to changes in the USA, Russia, and Finland. *European Early Childhood Education Research Journal*, 25(5), 732-746.
- 530) Volling B. L. (2012). Family transitions following the birth of a sibling: an empirical review of changes in the firstborn's adjustment. *Psychological bulletin*, 138(3), 497-528.
- 531) Von Soest, T., Luhmann, M. i Gerstorf, D. (2020). The development of loneliness through adolescence and young adulthood: Its nature, correlates, and midlife outcomes. *Developmental psychology*, 56(10), 1919.
- 532) Voulgaridou, I. i Kokkinos, C. M. (2023). Relational Aggression in Adolescents Across Different Cultural Contexts: A Systematic Review of the Literature. *Adolescent Research Review*, 1-24.
- 533) Vranjican, D., Prijatelj, K. i Kuculo, I. (2019). Čimbenici koji utječu na pozitivan socio-emocionalni razvoj djece. *Napredak*, 160 (3-4), 319-338.
- 534) Vrselja, I., (2010). Etiologija delinkventnog ponašanja: Prikaz Pattersonove i Moffittine teorije razvojne psihopatologije, *Psihologijske teme*, 19(1), 145-168.

- 535) Vučenović, D., Hajncl, Lj. i Mavar, M. (2015). Percepcija roditeljskog stila odgoja i depresivnost adolescenata s obzirom na spol i dob. *Klinička psihologija*, 8 (1), 81-92.
- 536) Vukasović, A. (2000). Sve veća važnost odgoja u slobodnom vremenu. *Napredak*, 141 (4), 448-457.
- 537) Vulić-Prtorić, A. (2001). suočavanje sa stresom i depresivnost u djece i adolescenata. *Suvremena psihologija*, 4 (1-2), 25-39.
- 538) Vuković, O., Britvić, D. i Zebić, M. (2005). Eating disorders and addictive disorders. *Engrami*, 27(1-2), 39-46.
- 539) Vygotsky, L. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- 540) Wang, D. i sur. (2022). Longitudinal trajectories of depression and anxiety among adolescents during COVID-19 lockdown in China. *Journal of Affective Disorders*, 299, 628-635.
- 541) Wang, J. N., Liu, L., i Wang, L. (2014). Prevalence and associated factors of emotional and behavioural problems in Chinese school adolescents: A cross-sectional survey. *Child: Care, Health and Development*, 40(3), 319-326.
- 542) Wanke, M., Piejko-Płonka, M. i Deutschmann, M. (2020). Risk behavior of youth – social definition of risk. *Zeszyty pracy socjalnej*, 25, (4), 269-282.
- 543) Waters, E., Weinfield, N. S. i Hamilton, C. E. (2000). The stability of attachment security from infancy to adolescence and early adulthood: General discussion. *Child Development*, 71 (3), 703-706.
- 544) Watts, L. L. i sur. (2023). A meta-analysis study on peer influence and adolescent substance use. *Current Psychology*, 1-16.
- 545) Weems, C. F., Silverman, W. K. i La Greca, A. M. (2000). What do youth referred for anxiety problems worry about? Worry and its relation to anxiety and anxiety disorders in children and adolescents. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 28 (1), 63-72.
- 546) Weissman S. i Cohen R. (1985). The parenting alliance and adolescence. *Adolescent Psychiatry*, 12, 24-45.
- 547) Welsh, R. O. (2022). Schooling levels and school discipline: Examining the variation in disciplinary infractions and consequences across elementary, middle, and high schools. *Journal of Education for Students Placed at Risk*, 27(3), 270-295.
- 548) Wenar, C. (2003). *Razvojna psihopatologija i psihijatrija od dojenačke dobi do adolescencije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- 549) West, D. J. i Farrington, D. P. (1973). *Who becomes delinquent?.* London: Heinemann.

- 550) White, J. (2021) The frugal life and why we should educate for it. *London Review of Education*, 19(1), 1-12.
- 551) White, R. i Renk, K. (2012). Externalizing Behavior Problems During Adolescence: An Ecological Perspective. *Journal of Child and Family Studies*, 21, 158-171.
- 552) Williams, J. H., Ayers, C. D. i Arthur, M. W. (1997). Risk and Protective Factors in the Development of Delinquency and Conduct Disorder. U: Fraser, M. W. (ur), *Risk and resilience in childhood: an ecological perspective*, 140-170, Washington: National Association of Social Workers
- 553) Wilsey, B. L. i sur. (2008). Psychological Comorbidities Predicting Prescription Opioid Abuse among Patients in Chronic Pain Presenting to the Emergency Department. *Pain Medicine*, 9(8), 1107-1117.
- 554) Willhelm, A. R. i sur. (2020). Aggressiveness, impulsiveness, and the use of alcohol and drugs: understanding adolescence in different contexts. *Trends in psychology*, 28(3), 381-398.
- 555) Wissink, I. B., Dekovic, M., i Meijer, A. M. (2006). Parenting behavior, quality of the parent-adolescent relationship, and adolescent functioning in four ethnic groups. *The Journal of Early Adolescence*, 26(2), 133-159.
- 556) World Health Organization, (2021). Dostupno na: <https://www.who.int/teams/mental-health-and-substance-use/alcohol-drugs-and-addictive-behaviours/terminology> (pristupljeno: 15.6.2021.)
- 557) Wriston, B. i Duchesneau, N. (2023). *How School Discipline Impacts Students' Social, Emotional, and Academic Development* (SEAD). Education Trust.
- 558) Yang, S. i sur. (2023). Associations between teacher-student relationship and externalizing problem behaviors among Chinese rural adolescent. *Frontiers in Psychology*, 14.
- 559) Yang, S. Y. i sur. (2022). Does smartphone addiction, social media addiction, and/or internet game addiction affect adolescents' interpersonal interactions?. *Healthcare*, 10:5, 963.
- 560) Young S. J. i sur. (2011). The identification and management of ADHD offenders within the criminal justice system: a consensus statement from the UK Adult ADHD Network and criminal justice agencies. *BMC Psychiatry*, 11(32), 56-75.
- 561) Yekaninejad, M. S. i sur. (2021). Prevalence of food addiction in children and adolescents: A systematic review and meta-analysis. *Obesity Reviews*, 22(6), e13183.

- 562) Xu, H. (2022). Effect of Early Attachment on Psychological Development. *In 2021 International Conference on Public Art and Human Development*, 651-656, Atlantis Press.
- 563) Zabriskie, R. B. i McCormick B. P. (2003). Parent and child Perspectives of Family Leisure Involvement and Satisfaction with Family Life. *Journal of Leisure Research*. 35 (2), 163-189.
- 564) Zakon o sudovima za mladež Republike Hrvatske (2020). Dostupno na: <https://www.zakon.hr/z/180/Zakon-o-sudovima-za-mlade%C5%BE> (pristupljeno: 20.10.2023.)
- 565) Zarevski P. (1995). Psihologija pamćenja i učenja. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- 566) Zeijl, E., Bois-Reymond, M. D. i Poel, Y. T. (2001). Young adolescents' leisure patterns. *Loisir et Société*, 24(2), 379-402.
- 567) Zevenbergen, R. (2007). Digital Natives Come to Preschool: Implications for Early Childhood Practice. *Contemporary Issues in Early Childhood*, 8(1), 19-29
- 568) Zhou, R. i sur. (2023). Internet addiction in adolescent psychiatric patient population: A hospital-based Study from China. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 28(1), 199-211.
- 569) Zloković, J. i Bilić, V. (2004). *Fenomen maltretiranja djece: prepoznavanje i oblici pomoći obitelji i školi*. Zagreb: Naklada Lijevak.
- 570) Zloković, J. i Vrčelj, S. (2010). Rizična ponašanja djece i mladih. *Odgojne znanosti*, 12 (1 (19)), 197-213.
- 571) Zovko, V. (2018). Marketing mix kao čimbenik razvoja epidemije pretilosti u djece. *Hrana u zdravlju i bolesti*, Specijalno izdanje (10. Štamparovi dani), 72-78.
- 572) Zrilić, S. (2007). Neke potencijalno relevantne sociodemografske varijable školskih izostanaka. *Odgojne znanosti*, 9 (2 (14)), 41-65.
- 573) Zrilić, S. (2011). Povezanost bježanja s nastave i maloljetničke delinkvencije. *Magistra Iadertina*, 6 (1), 71-81.
- 574) Zrilić, S. i Šimurina, T. (2017). Razlike u prevalenciji poremećaja u ponašanju s obzirom na dob i spol učenika nekoliko zadarskih osnovnih škola. *Školski vjesnik*, 66 (1), 27-41.
- 575) Zwi, K. i sur. (2018). Protective factors for social-emotional well-being of refugee children in the first three years of settlement in Australia. *Archives of Disease in Childhood*, 103, 261-268.
- 576) Zuckerman, Z. (2007). *Moć i snaga obitelji: savjeti i strategije roditeljima u stvaranju čvrstog stava djeteta protiv pušenja, konzumiranja alkohola, droga i drugih ovisnosti*. Zadar: Grad Zadar, Upravni odjel za zdravstvo i socijalnu skrb.

- 577) Zuckreman Itković, Z. i Petranović, D. (2010). *Ovisnosti suvremenog doba: Strast i muka*. Zagreb: Školska knjiga.
- 578) Žderić, J. (2009). *Medijska kultura djece i mladih: mogućnosti i zamke*. Zagreb: Udruga Medioteka.
- 579) Žižak., A., Koller-Trbović, N. i Jeđud, I. (2004). Poremećaji u ponašanju djece i mladeži. U: Bašić, J., Koller-Trbović, N. i Uzelac, S. (Ur.) *Poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja: pristupi i pojmovna određenja*, 119-139. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

PRILOZI

Prilog 1: SUGLASNOST ETIČKOG POVJERENSTVA FILOZOFSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U OSIJEKU ZA PROVEDBU ISTRAŽIVANJA

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

KLASA: 602-04/22-04/01

URBROJ: 2158-83-02-23-3

Osijek, 24. siječnja 2022.

MIŠLJENJE ETIČKOG POVJERENSTVA

Ana Čelik, podnijela je Etičkom povjerenstvu Filozofskog fakulteta Osijek 18. 01. 2023., zahtjev procjene usklađenosti prijedloga istraživanja "**Problemi u ponašanju adolescenata u okviru teorije ekološkog modela**", pod vodstvom mentora izv. prof. dr. sc. **Gorana Livazovića** – u okviru istraživanja povodom izrade DOKTORSKOG rada – s Etičkim kodeksom Sveučilišta J. J. Strossmayer u Osijeku.

Etičko povjerenstvo Filozofskog fakulteta Osijek proučilo je priloženu dokumentaciju te je na sastanku održanom elektroničkim putem 19. I. – 20. I. 2023. (90. e-sjednici) zaključilo da je predloženo istraživanje potpuno u skladu s odredbama Etičkog kodeksa Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i može se provesti kako je planirano u priloženoj dokumentaciji.

Predsjednik Etičkog povjerenstva

M. Krivak

Marijan Krivak, prof. dr. sci.

Dostavljeno:

1. Ana Čelik
2. Pismohrana Etičkog povjerenstva Filozofskog fakulteta u Osijeku
3. Pismohrana Filozofskog fakulteta u Osijeku

8ZVO
8ZVO
8ZVO

8ZVO
8ZVO
8ZVO

**Prilog 2: SUGLASNOST MINISTARSTVA ODGOJA I OBRAZOVANJA ZA
PROVEDBU ISTRAŽIVANJA**

REPUBLIKA HRVATSKA
MINISTARSTVO ZNANOSTI I OBRAZOVANJA
mzo.gov.hr

KLASA: 643-02/23-01/00002
URBROJ: 533-06-23-0008

Zagreb, 11. travnja 2023.

celik.ana@gmail.com

PREDMET: Suglasnost za provedbu doktorskog istraživanja Problemi u ponašanju adolescenata u okviru teorije ekološkog modela
- odobrenje, daje se

Poštovana,

Ministarstvo znanosti i obrazovanja zaprimilo je Vaš podnesak te dopunu podneska kojima tražite odobrenje provedbe doktorskog istraživanja u okviru doktorske disertacije pod nazivom Problemi u ponašanju adolescenata u okviru teorije ekološkog modela. Sudionici u istraživanju su mladi s problemima u ponašanju koji su šticenici u institucionalnom tretmanu i mladi u općoj populaciji srednjoškolaca.

Na temelju Vašega zahtjeva te dostavljene dopune dokumentacije zatraženo je stručno mišljenje Agencije za odgoj i obrazovanje te smo isto i zaprimili (KLASA: 602-03/23-01/16, URBROJ: 561-08/03-23-5 od 4. travnja 2023. godine).

Sukladno stručnom mišljenju Agencije za odgoj i obrazovanje koje Vam dostavljamo u prilogu ovoga dopisa, Ministarstvo znanosti i obrazovanja **suglasno je** s provedbom navedenoga istraživanja.

S poštovanjem,

Privitak:
- kao u tekstu

Dostaviti:
1. Naslovu,
2. Pismohrani, ovdje.

Prilog 3: STRUČNO MIŠLJENJE AGENCIJE ZA ODGOJ I OBRAZOVANJE

Agencija za odgoj i obrazovanje
Education and Teacher Training Agency

Donje Svetice 38, 10000 Zagreb, Croatia
t: +385 (0)1 2785 000 | f: +385 (0)1 2785 001
w: www.azoo.hr
m: 1778129 | e: 72193628411 | n: HR 1210010051863000160

KLASA: 602-03/23-01/16
URBROJ: 561-08/03-23-4
Zagreb, 4. travnja 2023.

Temeljem članka 4. stavka 3. alineje 6. Zakona o Agenciji za odgoj i obrazovanje (Narodne novine, 85/06), članka 8. stavka 3. alineje 6. Statuta Agencije za odgoj i obrazovanje, dopisa Ministarstva znanosti i obrazovanja (KLASA: 643-02/23-01/00002, URBROJ: 533-06-23-0002) te stručnog mišljenja više savjetnice Agencije Mirele Skelac, univ. spec. act. soc., daje se

STRUČNO MIŠLJENJE

kojim se **pozitivno** ocjenjuje provedba doktorskog istraživanja *Problemi u ponašanju adolescenata u okviru teorije ekološkog modela* doktorandice Ane Čelik.

Obrazloženje

Ministarstvo znanosti i obrazovanja, u dopisu od 23. ožujka 2023. godine, traži od Agencije za odgoj i obrazovanje stručno mišljenje o provedbi doktorskog istraživanja *Problemi u ponašanju adolescenata u okviru teorije ekološkog modela* doktorandice Ane Čelik.

Doktorandica doktorskog studija Pedagogija i kultura suvremene škole, Filozofskog fakulteta Odsjeka za pedagogiju Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, Ana Čelik dostavila je Odluku Fakultetskog vijeća o prihvaćanju pozitivnog mišljenja Povjerenstva za prihvaćanje teme doktorskog rada pod nazivom *Problemi u ponašanju adolescenata u okviru teorije ekološkog modela* (KLASA: 643—03/19-01/5, URBROJ: 2158-83-02-19-3 od 3. srpnja 2019.), Mišljenje Etičkog povjerenstva Filozofskog fakulteta u Osijeku (KLASA: 602-04/22-04/01, URBROJ: 2158-83-02-23-3 od 24. siječnja 2022.), opis provedbe doktorskog istraživanja i anketni upitnik.

U opisu provedbe navodi se da je cilj istraživanja ispitati etiologiju i fenomenologiju problema u ponašanju ispitanika u općoj populaciji mladih na području Republike Hrvatske, u okviru rizično-zaštitnih podsustava ekološkog modela. Ciljana skupina su ispitanici i ispitanice u dobi od 14 do 21 godine. Istraživanje će se provoditi metodom anonimnog anketiranja primjenom strukturiranog, unaprijed testiranog anketnog upitnika koji sadržajno proizlazi iz tri dimenzije rada: rizični i zaštitni čimbenici u odgoju i socijalizaciji djece i mladih, fenomenologiji problema u ponašanju djece i mladih te Bronfenbrennerovoj teoriji ekološkog modela. Upitnik je konstruiran za potrebe disertacije i sadrži 119 čestica kojima se opisuju osjećaji u odnosu na određene pojave, ponašanje i /ili situacije tijekom života.

naslovnica: nasa trgovačka 6, 51000 Rijeka t: +385 (0) 51 320 381
naslovnica: oskar Strossmayerova 6/1, 31000 Osijek t: +385 (0) 31 384 900
naslovnica: ome Tolstojeva 32, 21000 Split t: +385 (0) 21 340 999

Etičko povjerenstvo Filozofskog fakulteta Osijek zaključilo je da je predloženo istraživanje potpuno u skladu s odredbama Etičkog kodeksa Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.

Istraživanjem *Problema u ponašanju adolescenata u okviru teorije ekološkog modela* doktorandica Ana Čelik pridonijet će sagledavanju odgoja i socijalizacije mladih u kontekstu interakcije različitih činitelja, posebno u kontekstu društvenih aktualnosti koje iniciraju rizične situacije i/ili ponašanja, koji polaze iz ekološkog modela prema kojemu su za razvoj pojedinca najvažnije biološke sastavnice i utjecaj okoline.

AGENCIJA ZA ODGOJ I OBRAZOVANJE
ZAGREB
BEOGRADSKA 39
10000
RAVNATELJICA
dr. sc. Đubravka Brezak Stamać

**Prilog 4: SUGLASNOST MINISTARSTVA PRAVOSUĐA I UPRAVE ZA PROVEDBU
ISTRAŽIVANJA**

**REPUBLIKA HRVATSKA
MINISTARSTVO PRAVOSUĐA I UPRAVE
UPRAVA ZA ZATVORSKI SUSTAV I
PROBACIJU
Središnji ured za zatvorski sustav**

KLASA: 602-03/23-01/03
URBROJ: 514-10-02-04-01/02-23-09

Zagreb, 16. ožujka 2023.

ANA ČELIK
celik.ana@gmail.com

PREDMET: PROVEDBA DOKTORSKOG ISTRAŽIVANJA
- suglasnost, daje se

Poštovana,

nastavno na Vašu molbu od 06. veljače 2023. godine, te dostavljenu nadopunu od 20. veljače 2023. godine, obavještavamo Vas da smo suglasni s provedbom doktorskog istraživanja u okviru disertacije pod nazivom „Problemi u ponašanju adolescenata u okviru teorije ekološkog modela“ tijekom ožujka i travnja 2023. godine, a koje će se provesti u Odgojnom zavodu u Turopolju i Odgojnom zavodu u Požegi.

Istraživanje je potrebno provesti na način koji će osigurati zaštitu tajnosti podatka, neće remetiti provedbu redovitih aktivnosti i neće predstavljati dodatno materijalno i financijsko opterećenje za zatvorski sustav.

Dinamiku provođenja istraživanja dogovarate direktno s upravom Odgojnog zavoda u Turopolju i Odgojnog zavoda u Požegi, sukladno organizacijskim mogućnostima i interesu maloljetnika koji dobrovoljno sudjeluju u istraživanju.

Po dovršenju istraživanja molimo rezultate istog dostaviti Ministarstvu pravosuđa i uprave, Upravi za zatvorski sustav i probaciju.

S poštovanjem,

O ovome obavijest:
Odgojni zavod u Turopolju (e-mail)
Odgojni zavod u Požegi (e-mail)

 p. o. RAVNATELJ
Zvonimir Penić

ZPeiTV9kBk2pHJiKSnkvug

**Prilog 5: SUGLASNOST HRVATSKOG ZAVODA ZA SOCIJALNI RAD ZA
PROVEDBU ISTRAŽIVANJA**

**REPUBLIKA HRVATSKA
HRVATSKI ZAVOD ZA SOCIJALNI RAD
Središnja služba**

**KLASA:551-03/23-01/124
URBROJ:139-100-05-01/23-3
Zagreb, 23. veljače 2023.**

Gospođa Ana Čelik
celik.ana@gmail.com

**PREDMET: Ana Čelik, suglasnost za provedbu doktorskog istraživanja
- daje se**

Poštovana,

Hrvatski zavod za socijalni rad Središnja služba zaprimila je dopis Ministarstva rada, mirovinskog sustava, obitelji i socijalne politike kojim se ustupa Vaša molba za odobrenje provedbe znanstvenog istraživanja u okviru doktorske disertacije pod nazivom Problemi u ponašanju adolescenata u okviru teorije ekološkog modela.

Suglasni smo da se korisnici koji se nalaze na smještaju u ustanovama socijalne skrbi uključe u istraživanje, uz prethodni dogovor s ustanovama koje pružaju uslugu smještaja. Skrećemo vam pažnju na potrebu postupanja sukladno Općoj uredbi (EU) 2016/679 o zaštiti pojedinaca u vezi s obradom osobnih podataka i slobodnom kretanju takvih podataka, Zakonu o provedbi Opće uredbi o zaštiti osobnih podataka (NN 42/2018) kao i potrebu pribavljanja suglasnosti roditelja/skrbnika maloljetnih korisnika.

S poštovanjem,

PRIVREMENA RAVNATELJICA
Tatjana Stritof, dipl. soc. radnica

Prilog 6: ANKETNI UPITNIK ZA ISPITANIKE

ANKETI UPITNIK

Dragi ispitanici, molimo vas da odgovorite na pitanja iskreno i bez preskakanja. Vaši odgovori su u potpunosti anonimni i bit će korišteni isključivo u svrhu ovog istraživanja. Molimo vas da pažljivo pročitate pitanja. Za rješavanje upitnika potrebno vam je 10-15 minuta. Hvala na suradnji.

Zaokruži slovo ispred odgovora koji se odnosi na tebe.

1) Ustanova/institucija koju pohađaš ili u kojoj boraviš: a) osnovna škola b) srednja škola c) dom za odgoj djece i mladeži d) odgojni dom e) odgojni zavod	2) Dob: a) 14 e) 18 b) 15 f) drugo: _____ c) 16 d) 17
3) Spol/rod: a) muško b) žensko c) ne-binarno (niti muško niti žensko) d) transrodno e) nešto drugo: _____	4) Mjesto odrastanja: (ukoliko ih je više onda zadnje gdje stanuješ) a) selo/naselje b) predgrađe c) grad
5) Najviše završeno školovanje majke: a) nezavršena osnovna škola b) osnovna škola c) srednja škola d) viša škola e) visoka škola f) magisterij/doktorat (mr.sc. / dr.sc.) g) ne znam	6) Najviše završeno školovanje oca: a) nezavršena osnovna škola b) osnovna škola c) srednja škola d) viša škola e) visoka škola f) magisterij/doktorat (mr.sc. / dr.sc.) g) ne znam
7) Živim s: a) oba roditelja b) jednim roditeljem c) udomiteljima/skrbnicima d) nešto drugo: _____	

Zaokruži broj na skali od 1 do 5 koji predstavlja kako se osjećaš u odnosu na određene pojave, ponašanje i/ili situacije.

1 – u potpunosti se ne slažem; 2 – ne slažem se; 3 – niti se slažem niti se ne slažem; 4 – slažem se; 5 – u potpunosti se slažem					
8) Obitelj mi je uvijek podrška.	1	2	3	4	5
9) Svađam se s roditeljima.	1	2	3	4	5
10) Volim svoju obitelj.	1	2	3	4	5
11) Moji roditelji mi ne vjeruju.	1	2	3	4	5
12) Blizak/bliska sam sa svojim roditeljima.	1	2	3	4	5
13) Roditelji puno razgovaraju sa mnom.	1	2	3	4	5
14) Moji roditelji ne pokazuju osjećaje za mene.	1	2	3	4	5
15) Roditelji brinu o mom zdravlju.	1	2	3	4	5
16) Roditelji mi postavljaju jasna pravila i granice.	1	2	3	4	5
17) Volim školu.	1	2	3	4	5
18) Zadovoljan/a sam svojom školom.	1	2	3	4	5
19) Odlazim rado u školu.	1	2	3	4	5
20) Nemam dobre odnose s nastavnicima.	1	2	3	4	5
21) Škola je važna u mom životu.	1	2	3	4	5
22) Moji vršnjaci me prihvaćaju.	1	2	3	4	5
23) Moji vršnjaci me ne vole.	1	2	3	4	5
24) Često se svađam sa svojim vršnjacima/prijateljima.	1	2	3	4	5

25) Osjećam da imam podršku svojih vršnjaka/prijatelja.	1	2	3	4	5
26) Moji vršnjaci me zovu na druženje.	1	2	3	4	5
27) Moji roditelji poznaju moje prijatelje.	1	2	3	4	5
28) Moji roditelji vole kad provodim vrijeme sa svojim vršnjacima.	1	2	3	4	5
29) Moji roditelji smatraju da je škola važna u mom životu.	1	2	3	4	5
30) Moji roditelji odlaze redovito na roditeljske sastanke.	1	2	3	4	5
31) U obitelji se često svađamo.	1	2	3	4	5
32) Posjećujem kina, kazališta, muzeje i galerije.	1	2	3	4	5
33) Idem u crkvu i na mise.	1	2	3	4	5
34) Gledam televiziju.	1	2	3	4	5
35) Sudjelujem na događajima u svojoj sredini (utakmice, festivali, koncerti...).	1	2	3	4	5
36) Odlazim u knjižnicu i posuđujem knjige.	1	2	3	4	5
37) Igram računalne igre.	1	2	3	4	5
38) Bavim se sportom.	1	2	3	4	5
39) Aktivan/a sam na društvenim mrežama (Instagram, TikTok, Facebook, Snapchat...)	1	2	3	4	5
40) Provodim slobodno vrijeme u organiziranim aktivnostima.	1	2	3	4	5
41) Poštujem pravila i zakone te prihvaćam norme iz svoje zajednice.	1	2	3	4	5
42) Slušam savjete starijih i iskusnijih.	1	2	3	4	5
43) Volim obilježavati značajne dane, blagdane i praznike.	1	2	3	4	5
44) Pratim stanje u državi.	1	2	3	4	5
45) Imam osjećaje za druge ljude.	1	2	3	4	5
46) Svojim ponašanjem doprinosim ljudskoj zajednici.	1	2	3	4	5
47) Vjerujem u ljubav.	1	2	3	4	5
48) Potrebe drugih ljudi me se ne tiču.	1	2	3	4	5
49) Bavim se humanitarnim radom.	1	2	3	4	5
50) Tehnologija je važna u mom životu (mobitel, internet, tablet...).	1	2	3	4	5
51) Kad odrastem želim biti u vezi s osobom istog spola.	1	2	3	4	5
52) Obrazovanje mi nije važno.	1	2	3	4	5
53) Želio/la bih promijeniti spol.	1	2	3	4	5
54) Jednog dana želim stvoriti obitelj i imati djecu.	1	2	3	4	5
55) Ne želim postati utjecajan/a.	1	2	3	4	5
56) Planiram se dalje obrazovati.	1	2	3	4	5
57) Želim biti bogat/a.	1	2	3	4	5
58) Zabrinut/a sam oko globalnih klimatskih promjena.	1	2	3	4	5
59) Želim biti slavan/a na društvenim mrežama.	1	2	3	4	5
60) Vjerujem da se pošten rad isplati.	1	2	3	4	5
61) Istražujem i učim kako postati influencer/influencerica.	1	2	3	4	5
62) Izrađujem video-klipove za TikTok.	1	2	3	4	5
63) Imam svoj kanal na YouTube-u.	1	2	3	4	5
64) Imam svojeg avatara na nekoj društvenoj platformi.	1	2	3	4	5
65) Zajednički s obitelji gledam televiziju.	1	2	3	4	5

Zaokruži broj na skali od 1 do 5 koji predstavlja kako se osjećaš u odnosu na određene pojave, ponašanje i/ili situacije.

1 – nikad; 2 – rijetko; 3 – povremeno; 4 – često; 5 – uvijek					
66) Ako se dogodi neki problem, tražim uzrok problema.	1	2	3	4	5
67) Svoje obveze odgađam i ostavljam ih za kasnije.	1	2	3	4	5
68) Izbjegavam rješavati svoje probleme.	1	2	3	4	5
69) Tražim pomoć drugih za rješavanje svojih problema.	1	2	3	4	5
70) Organiziran/a sam.	1	2	3	4	5
71) Volim upoznavati nove ljude.	1	2	3	4	5

1 – nikad; 2 – rijetko; 3 – povremeno; 4 – često; 5 – uvijek					
72) U društvu se suzdržavam od razgovora.	1	2	3	4	5
73) Zanimaju me drugi ljudi.	1	2	3	4	5
74) Izbjegavam gledati ljude u oči.	1	2	3	4	5
75) Povučena/a sam i sramežljiv/a.	1	2	3	4	5
76) Svega se bojim.	1	2	3	4	5
77) Uznemiren/a sam, nervozan/a sam.	1	2	3	4	5
78) Neodlučan/na sam.	1	2	3	4	5
79) Lako se zabrinem oko svega.	1	2	3	4	5
80) Mislim da sve radim krivo i bojim se pogriješiti.	1	2	3	4	5
81) Mislim da me nitko ne voli.	1	2	3	4	5
82) Osjećam se sretno.	1	2	3	4	5
83) Osjećam se manje vrijedno od ostalih.	1	2	3	4	5
84) Osjećam se usamljeno i napušteno.	1	2	3	4	5
85) Osjećam se zanemareno.	1	2	3	4	5
86) Grickam nokte.	1	2	3	4	5
87) Imam govornu manu (mucam) ili imam tikove (nenamjerne i nagle pokrete mišića).	1	2	3	4	5
88) Imam problema sa spavanjem.	1	2	3	4	5
89) Panično se bojim bakterija, svih bolesti.	1	2	3	4	5
90) Imam problema s prehranom (previše/premalo jedem).	1	2	3	4	5
91) Uvažavam mišljenje od ljudi koji su mi bliski.	1	2	3	4	5
92) Kad mi odrasli dijele savjete reagiram naglo i eksplozivno.	1	2	3	4	5
93) Zadaće/posao završavam do kraja.	1	2	3	4	5
94) Razumijem posljedice svojeg ponašanja.	1	2	3	4	5
95) Puštam da se stvari događaju same po sebi.	1	2	3	4	5
96) Neopravdano izostajem s nastave.	1	2	3	4	5
97) Volim uništavati stvari u svom okruženju.	1	2	3	4	5
98) Volim lutati izvan doma i kasno dolaziti kući.	1	2	3	4	5
99) S vršnjacima „upadam“ u probleme izvan kuće.	1	2	3	4	5
100) U tajnosti radim nedozvoljene stvari bez znanja odraslih.	1	2	3	4	5
101) Svađam se i vičem.	1	2	3	4	5
102) Tučem se s drugima.	1	2	3	4	5
103) Lako se uznemirim i imam napadaj ljutnje.	1	2	3	4	5
104) Vrijedam i ponižavam druge oko sebe.	1	2	3	4	5
105) Svađam se u komentarima na društvenim mrežama.	1	2	3	4	5
106) Konzumiram alkohol.	1	2	3	4	5
107) Ne posjećujem kladionice.	1	2	3	4	5
108) Zanemarujem svoje obaveze zbog provođenja vremena na društvenim mrežama/online igrama.	1	2	3	4	5
109) Konzumirao/la sam drogu (ecstasy-MDMA, hašiš, heroin, kokain, speed).	1	2	3	4	5
110) Pretjerano kupujem i nekontrolirano trošim novac.	1	2	3	4	5
111) Udišem ljepilo ili osvježivače zraka.	1	2	3	4	5
112) Pijem energetska pića.	1	2	3	4	5
113) Teško se koncentriram.	1	2	3	4	5
114) Nemiran/na sam i nestrpljiv/a.	1	2	3	4	5
115) Nijedna aktivnost me ne zanima dugo.	1	2	3	4	5
116) Imam potrebu za stalnim kretanjem dok sam kod kuće.	1	2	3	4	5
117) Teško mi je biti tih/tiha.	1	2	3	4	5
118) Moram stalno biti u nekom društvu.	1	2	3	4	5
119) Koji je tvoj zadnji školski uspjeh?	1	2	3	4	5

HVALA NA SURADNJI I SUDJELOVANJU! 😊

Životopis autorice

Ana Čelik rođena je u listopadu 1988. godine u Varaždinu. Osnovnoškolsko obrazovanje završila je u II. osnovnoj školi u Varaždinu, a srednjoškolsko obrazovanje u Gospodarskoj školi Varaždin. Godine 2014. završila je dvopredmetni diplomski studij pedagogije i latinskog jezika i rimske književnosti na Sveučilištu u Zadru te je stekla zvanje *magistra pedagogije i magistra latinskog jezika i rimske književnosti*, a 2015. godine završila je jednopredmetni diplomski studij lingvistike na Sveučilištu u Zadru te je stekla i zvanje *magistra lingvistike*. Tijekom studija primila je nagradu za izvrsne redovite studente Sveučilišta u Zadru u akademskoj godini 2014./2015. Tijekom studija, u sklopu Erasmus+ programa, obrazovala se u inozemstvu na Sveučilištu *Aldo Moro* u Bariju u Italiji. Godine 2015. započinje raditi u više srednjih škola na području Varaždinske županije kao nastavnica latinskog jezika gdje radi i danas. Akademске godine 2015./2016. upisuje doktorski studij pedagogije *Pedagogija i kultura suvremene škole* na Filozofskom fakultetu Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. Tijekom doktorskog studija aktivno je sudjelovala na znanstvenim konferencijama i objavljivala je znanstvene radove. Autorica je triju izvornih znanstvenih radova, jednog prethodnog priopćenja, dva prikaza knjige, jednog stručnog rada i preko 30 digitalnih obrazovnih sadržaja te je koautorska suradnica u tri pedagoška priručnika. Aktivno se služi engleskim i talijanskim jezikom u govoru i pismu te pasivno njemačkim jezikom.

Popis javno objavljenih radova autorice (kronološki):

1. Čelik, A. i sur. (2023). *Digitalni obrazovni sadržaji 2 - Latinski jezik, opće gimnazije, 2. razred srednje škole*. Ur. Glilić Gerber, M., CARNET Hrvatska. (<https://edutorij.carnet.hr/materijali/4440825>)
2. Miliša, Z., Čelik, A. i Spasenovski, N. (2022). Antidruštveni aspekti i važnost pedagogizacije društvenih mreža. U: Zovko, A, Vukelić, N., Miočić, I. (Ur.), *Prema postpandemijskom obrazovanju: kako osnažiti sustav odgoja i obrazovanja?*. Sveučilište u Rijeci: Filozofski fakultet. (<http://izdavastvo.ffri.hr/prema-postpandemijskom-obrazovanju-osnaziti-sustav-odgoja-obrazovanja-anita-zovko-vena-vukelic-ivana-miocic-urednice/>)
3. Čelik, A. i Miliša, Z. (2022). Sociopedagoške posljedice stigme i stigmatiziranja. *Odgojno-obrazovne teme*, 5(1), 133-147. (<https://hrcak.srce.hr/280970>)

4. Čelik, A. (2021). *Digitalni obrazovni sadržaji 1 - Latinski jezik, opće gimnazije, 1. razred srednje škole*. Ministarstvo znanosti i obrazovanja: i-nastava. (<https://i-nastava.gov.hr/videolekcije-2021-2022/srednja-skola-gimnazijski-program-1-4-razred-2021-2022/1-razred-ss-568/568>)
5. Čelik, A. (2020). Suradničko učenje i IKT u adolescentskoj dobi. U: A. Peko, M. Ivanuš Grmek, J. Delcheva Dizdareviki (Ur.), *Didaktički izazovi III*, str. 208-218, Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku; FOOZOS. (https://www.academia.edu/62015173/Suradni%C4%8Dko_u%C4%8Denje_i_informacijsko_komunikacijska_tehnologija_u_adolescentskoj_dobi)
6. Čelik, A. (2019). Dimenzije virtualnog ponašanja adolescenata. *Školski vjesnik*, 68 (2), 413-425. (<https://hrcak.srce.hr/234961>)
7. Čelik, A. (2018). Eric Margolis, Stephen Laurence (ur.): The Conceptual Mind. New Directions in The Study of Concepts. *Filozofska istraživanja*, 38(2). (Recenzija, prikaz slučaja) (<https://hrcak.srce.hr/211808>)
8. Čelik, A. (2017). Peter Carruthers: The Centered Mind: What the Science of Working Memory Shows Us about the Nature of Human Thought. *Društvena istraživanja : časopis za opća društvena pitanja*, 26(3). doi:10.5559/di.26.3.08 (Recenzija, prikaz slučaja) (<https://hrcak.srce.hr/file/276751>)
9. Čelik, A. i sur. (2016). Leksička i fonetska varijacija kajkavskih govora u SZ dijelu Hrvatske. U: Peršić, I. (ur.), *Zbornik radova s međunarodne studentske konferencije*, Sveučilište u Puli: Pula.